ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOLUMUL XIV

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

Revista „Studii şi materiale de istorie medie" apare o dată pe an.

În ţară, revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33—57, Fax 401—2226407, Tel. 401—6185103; 401—2224126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—170, Fax 401—3122425; 401—6347145, Tel. 401—6346345, Bucureşti, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57—88, Fax 401—3125109, Tel. 401—6349390; 401—3125109, Bucureşti, România.

La revue „Studii şi materiale de istorie medie" paraît une fois par an.
Toute commande de l'ètranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33—57, Fax 401—2226407, Tel. 401—6185103; 401—2224126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—170, Fax 401—3122425; 401—6347145, Tel. 401 — 6346345, Bucureşti, România.

Corespondenţa, manuscrisele şi publicaţiile vor fi trimise pe adresa Comitetului de redacţie: B-dul Aviatorilor nr. 1, 71247, Bucureşti, tel. 6509045.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Tel. 4103200

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. XIV, 1996

SUMAR

IMPERIUL OTOMAN ŞI ŢĂRILE CREŞTINE

SOCIETATE ŞI POLITICĂ

DOCUMENTAR

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 1—164, 1996.

BOOK REVIEWS

"ŞOIMII ÎMPĂRĂTEŞTI". UN ASPECT AL OBLIGAŢIILOR ŢĂRILOR ROMÂNE FAŢĂ DE POARTĂ

ANDREI PIPPIDI

Clarificările urmărite de dezbaterea noastră* se pot extinde dacă vom fi în măsură să înţelegem un aspect până acum trecut cu vederea al obligaţiilor ţărilor române faţă de Poartă. Într-adevăr, atât prof. M. Berza, căruia-i datorăm cea dintâi investigaţie a acestor relaţii, cât şi dl. M. Maxim, a cărui analiză caută să nuanţeze concluziile predecesorului său, s-au limitat la evaluarea contribuţiei băneşti, primul dintre aceşti autori făcând doar aluzie la „prestaţiunile în natură şi în muncă"[1]. Ceea ce ne preocupă aici este însă o îndatorire fără nici o semnificaţie economică, dar careia i se poate presupune un caracter simbolic, fără ca el să fie explicit declarat. Dacă adăugăm şi faptul că situaţii analoage sunt de cules, numeroase, din istoria popoarelor vecine din sudul Dunării, se va recunoaşte că subiectul, aparent minor, răspunde orientării şi spiritului pe care acest Institut trebuie să le păstreze.

Din capul locului se cuvine precizat că materialul îmbelşugat referitor la această temă „pseudo-cinegetică" se împarte în patru grupuri de documente, care conţin informaţii cu privire la: existenţa vânătorii cu şoimi la curtea sultanului şi a unei extrem de întinse reţele de slujbaşi însărcinaţi cu întreţinerea condiţiilor pentru această distracţie imperială, obligaţiile impuse de Poartă unor populaţii supuse în legătură cu creşterea şoimilor, variaţiile impozitului anual perceput în ţările române al cărui rezultat era transmis la Constantinopol cu regularitate, existenţa vânătorii cu şoimi în Ţara Românească şi Moldova, precum şi, în sfârşit, condiţia socială şi economică a şoimarilor.

Dacă n-ar fi existat o abundentă ilustraţie în acest sens, reprezentată prin miniaturi care înfăţişează scene de vânătoare[2], şi chiar o literatură de specialitate căreia-i aparţin multe scrieri rămase inedite, mărturia observatorilor străini ar fi de ajuns pentru a ne încredinţa că vânătoarea cu păsări de pradă era practicată de otomani. După afirmaţia unui călător francez din veacul al XVI-lea, „ils sçavent voler à l'épervier et à l'autour, au sacre et au faucon"[3]. E de presu-

* Într-o primă formă, uşor diferită, acest text a fost prezentat ca o comunicare la Institutul de Studii Sud-Est Europene în noiembrie 1994.

[1] M. Berza, *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVIII*, Studii, XI, 2, 1958, p. 59, n. 2. Vezi N. Grigoraş, *Obligaţiile în muncă faţă de stat şi turci ale populaţiei Moldovei (secolele XVI—XVIII)*, ibid., XVIII, 4, 1965, pp. 895—912.

[2] De exemplu, *Österreichische Nationalbibliothek*, Viena, Cod. Mixt. 356, fol. 84 r.

[3] Pierre Belon du Mans, *Les Observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Indie, Arabie et autres pays estranges*, Paris, 1583, p. 446. Vezi şi Donado de Lezze *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1910, p. 63, despre vânatorile de şoimi de la Konieh în 1473.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 5—17, 1996.

pus că era o tradiţie adusă de turci din Asia, unde nomazii erau demult deprinşi cu această vânătoare.

Dovadă, Marco Polo descrie alaiul marelui han, din care fac parte 10 000 de şoimari, ducând cu ei „peste cinci sute de ulii de vânătoare şi ulii călători şi ulii sacri în număr mare, şi mai duc şi o mare mulţime de ulii ca să prindă păsări de apă"[4]. În cartea *Minunatelor călătorii* se găsesc şi alte informaţii privind aceeaşi practică: de pildă, când vine vorba de Kerman, în regiunea strâmtorii Ormuz, autorul precizează că „în munţii din ţara aceasta trăiesc cei mai buni şi mai aprigi şoimi de vânătoare din lume şi sunt mai mici decât şoimii călători şi nici o pasăre nu le scapă"[5]. Dacă am căuta cele mai vechi atestări ale acestei vânători, probabil că le-am găsi la Aristotel, care cunoştea zece specii de şoimi şi care dă detalii despre cum, în Tracia, cu ajutorul şoimilor, păsările mici sunt gonite spre vânătorii care le aşteaptă cu ciomege lungi, gata să le doboare din zbor; de reţinut, totuşi, că şoimii nu erau domesticiţi[6].

Despre vânătorile de la curtea sultanilor, pe care le evocă în 1531 o scrisoare a marelui vizir Ibrahim paşa, recomandându-i cancelarului Poloniei pe un negustor grec însărcinat să cumpere „de omni genere falconum et irifalconum"[7], avem date precise într-o descriere a Seraiului din Istanbul. În textul acelei *Historia de'Turchi*, păstrat într-o copie din 1556, pe care am semnalat-o altădată[8], înşirarea amănunţită a marilor dregători ai Porţii, cu subalternii lor şi cu veniturile tuturor, include următorul pasaj; „Il gran signore ha tre capitani di gran dignità, che tutti tre sono capitani della vollaria, cioè per ogni sorte di falconi et astori, e altri uccelli di rapina per far vollare a cacciare. El primo è nominato ciathirgi basci, el secondo sathingi basci, el terzo atmagiagi basci". Primul, *cakircibasa*, e plătit 90 de ducaţi pe lună şi are 200 de sclavi, iar adjunctul său, *çakirler kâhya*, cu un salariu de 40 de aspri pe zi, are 24 ducaţi pe lună şi 10 sclavi; *şahinci başa*, cu o leafă de 60 de ducaţi pe lună şi 100 de sclavi, este secundat de *şahinciler kâhya*, cu 15 ducaţi pe lună şi 6 sclavi, situaţia fiind aceeaşi pentru un funcţionar numit „scribul şoimarilor"; în sfârşit, *atmacaci başa* primeşte 45 ducaţi pe lună, având 30 de sclavi. În serviciul sultanului sunt 16 000 de şoimari, dintre care 5 000 fără leafă, dar scutiţi de biruri şi „de ogni altra angaria" în schimbul căutării şi creşterii şoimilor[9].

[4] Marco Polo, *Milionul*, Bucureşti, 1958, pp. 86—87.

[5] *Ibid.*, p. 24 Th. Salmon ş.a. *Lo Stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo*, VI, Venezia, 1738, p. 645: „Nessun'altra nazione fa studio maggiore de'Persiani nell'allevare Falconi".

[6] Aristotel, *Histoire des animaux*, III, texte établi et traduit par Pierre Louis, Paris, 1969, p. 103.

[7] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XXIII, Vălenii de Munte, 1913, p. 7. Acel Andreas „Carchochandillas" prezentat ca om de încredere al sultanului, ba chiar prieten al lui Krzystof Szydlowiecki, adresantul scrisorii şi, la rândul său, prieten al lui Erasmus, îndeplinea o misiune diplomatică la curtea Poloniei, fiind totodată trimis „ad coemendas res preciosas que ibi inveniri poterint". Cf. idem, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, Bucureşti, 1916, p. 139: la 12 iulie 1538, între darurile aduse la Poartă de solul polon erau şi trei şoimi.

[8] Andrei Pippidi, *Descrieri ale ţărilor române din secolul XVI*, în *Românii în istoria universală*, III_3, Iaşi, 1988, pp. 89—91.

[9] Bibliothèque Nationale, Paris, ms. ital. 49, pp. 66—69. Pentru secolul al XV-lea avem alte cifre în *Historia turchesca*, p. 140: şoimarii sunt doar 200, plătiţi cu 8—15 aspri pe zi. Aceşti „ganzi, overo falconieri" *(doganci)* sunt subordonaţi unui *muşir*, cu un salariu de 100 aspri pe zi.

Aceste cifre nu trebuie să ne surprindă, cu condiţia de a le raporta la întreg imperiul. Documentele analizate de turcologii Gligor Elezović, Dušanka Bojanić-Lukać şi Bistra Cvetkova confirmă faptul că, la nivelul provinciilor din nordul Peninsulei Balcanice, se desfăşura o intensă activitate a crescătorilor, dresorilor şi vânătorilor de şoimi. Denumirea lor variază în legătură cu fiecare specie de pasăre de pradă: *şahinci* fiind şoimarii, *doganci* erau cei care se ocupau de *falco peregrinus*, *çakirci* aveau de a face cu *falco sacer*, pe când pentru ulii existau *balabanci*. Toţi primeau în schimbul serviciului lor mici feude sau imunităţi fiscale. Un registru de impozite din anul 1564/1565 atestă, numai pentru sangeacul de Nikopol, existenţa a 642 şoimari, dintre care doar 128 erau musulmani[10]. În sangeacul de Vidin, în 1569, erau 706 şoimari, dintre care 239 *atmacaci* şi 470 *şahinci*[11].

La o dată apropiată avem dovada că şi în nordul Dunării erau solicitate scutiri fiscale în această calitate, reală sau uzurpată. De pildă, în Banat: la 27 martie 1568, Selim II îi dă de ştire defterdarului Timişoarei că s-a acordat înscrierea în defter a 30 de cnezi şi „bei de sate", precum şi a 42 de şoimari[12]. O poruncă a aceluiaşi sultan, la 30 iunie 1571, cere să se ia măsuri contra unor raiale din Ţara Românească, „oamenii Doamnei, soţia fostului voievod al Ţării Româneşti Petru-Vodă", care, în cazaua „Bogonia" (?), s-au sustras fiscului, pretextând că ar fi dogangii, sahingii, musellemi sau păzitori de poduri[13]. Fără a şti mai mult decât editorul unde era această cază — dacă numele „Bogonia" a fost corect descifrat — sugerăm identificarea ei tot în Banat, deoarece soţia lui Petru cel Tânăr (1559—1568) era Elena, fiica lui Nicolae Cherepovici, banul de Caransebeş [14].

Continuitatea instituţiilor pre-otomane poate fi presupusă şi în acest caz, căci practica de a creşte şi dresa păsări de pradă pentru vânătoare e cunoscută în evul mediu în sud-estul european, cel puţin la bulgari, sârbi şi croaţi. Către mijlocul secolului al XIV-lea, tributul pretins de Ştefan Duşan ţarului de la Târnovo Ivan Alexandru consta dintr-o duzină de câini de vânătoare şi 12 şoimi[15]. La curtea kralilor sârbi, sportul cel mai preţuit era vânătoarea cu şoimi la potârnichi, prepeliţe, porumbei, raţe sălbatice, berze şi cocori[16]. În socotelile oraşului Dubrovnik este indicată cu regularitate o sumă drept „cheltuiala pentru şoimi" *(spese falconi* sau *spese astori)*, de-a lungul perioadei 1640—1753[17]. Desigur,

[10] Bistra Cvetkova, *La fauconnerie dans les sancaks de Nicopol et de Vidin aux XVe et XVIe siècles*, Istanbul Universitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, vol. de omagiu pentru I. Hakki Uzunçarsili, Istanbul, 1979, pp. 795—817. Cf. Gligor Elezović, *Sokolari i sokolarstvo. Iz istorije sokolarstva. Fermani manastira Dečana i Dolnie Gusterica*, Skoplje, 1923.

[11] Dušanka Bojanic-Lukać, *Negotinska krajina u vreme Turske vladarine na osnova izvora iz XVI veka*, Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu, 31—32, 1968—1969, pp. 93—94.

[12] Datorez această informaţie şi multe altele (la care mă voi referi mai departe sub sigla *Acta Mehmed)* colegului Mustafa Ali Mehmed, care a avut bunăvoinţa de a-mi pune la dispoziţie bogatul material al unor volume în curs de publicare din colecţia *Documente turceşti privind istoria României.*

[13] *Acta Mehmed*, I, p. 217.

[14] Localitatea Bogda, lângă Orşova, există din veacul al XV-lea.

[15] Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venezia, 1605, p. 52.

[16] C.J. Jireček, *La civilisation serbe au Moyen Âge*, trad. Louis Eisenmann, Paris, 1920, p. 92.

[17] Istorijski arhiv, Dubrovnik, *Detta*, dosarele 12—18 pentru anii 1640—1682 şi dosarul 82 pentru 1782.

vânătoarea cu şoimi era o distracţie favorită a patricienilor raguzani[18]. În secolul al XVII-lea, cetatea avea obligaţia de a trimite anual 12 şoimi regelui Spaniei, ceea ce reprezenta un omagiu simbolic, pentru a întreţine bunăvoinţa Habsburgului de la Madrid, dar nu poate fi privit ca un tribut efectiv[19]. Ar mai fi de adăugat că, încă din veacul al XV-lea, în Mediterana Orientală se făcea comerţ cu şoimi şi că aceştia, deseori originari din munţii Herţegovinei sau din Creta, erau un dar obişnuit pentru stăpânitorii din insule, din Liban şi din Egipt[20]. Mult mai târziu, în 1620, o ambasadă otomană la Viena, căreia-i era ataşat viitorul domn al Moldovei Gaspar Gratiani, aduce „girifalchi", şoimi călători, însoţiţi de dresorii lor, pentru a-i dărui arhiducelui Maximilian, el însuşi un cunoscător în materie[21].

Problema este de a şti dacă Poarta a cerut şoimi, ca semn al statutului de vasalitate, de câte ori a stabilit termenii contractului cu o populaţie sau un teritoriu anexat. Trebuie ţinut seama de faptul că, deşi Ragusa avea practica şoimăritului, nici unul din documentele oficiale cu privire la haraciul datorat Porţii de Republică nu menţionează şoimii[22]. Exista o altă obligaţie, aceea de a trimite anual la Constantinopol o sumă de bani şi daruri pentru marele şoimar *(doganci başa)*, ceea ce era prevăzut şi între cheltuielile vistieriei Ţării Româneşti, dar aceasta înseamnă un peşcheş, ca atâtea altele destinate dregătorilor otomani[23]. Compatriotul nostru de la Copenhaga, Eugen Lozovan, este de părere că, înainte de a fi datoare Porţii cu un număr de şoimi ca tribut, ţările române au avut aceeaşi obligaţie vasalică faţă de Ungaria angevină, fiindcă *şoim* vine de la ung. *sólyom*, etimologie care deschide drumul unei cercetări care ar lua în consideraţie şi alte denumiri, de origine turanică, *zăgan*, *sorliţă*, probabil preluate de la cumani[22].

Pentru a verifica această ipoteză, în bună logică, ar trebui văzut dacă statul medieval maghiar oferea sau primea şoimi în relaţiile sale internaţionale, dacă, aşadar, acorda o valoare simbolică păsării şi gestului de a o oferi. De exemplu, au fost studiate legăturile Ungariei cu Serbia lui Ştefan „Primul Încoronat", dar acesta n-a primit în dar de la Andrei al II-lea decât cai[25]. Oare, în concepţia regelui Ungariei, numai darea calului semnifica cererea protecţiei? În contextul medieval românesc, s-a propus interpretarea acestei ofrande fie ca semn al îndatoririi militare a „vasalului", fie ca expresie a aşa-zisului „dominium eminens", până când H.H. Stahl, negând poate prea categoric asemenea speculaţii, a con-

[18] Bariša Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries*, Norman, Oklahoma, 1972, p. 164.

[19] *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre*, Paris, 1664.

[20] B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*, Paris La Haye, 1961, p. 253, nr. 551 (în 1408, un raguzan şi un veneţian din Creta, asociaţi în afaceri, vând 16 şoimi la Beirut); N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, VI, Bucarest, 1916, p. 62 (cârmuirea veneţiană a Cretei trimite şoimi consulului din Alexandria pentru emirul Egiptului la 31 iulie 1511); *ibid.*, p. 132, la 6 februarie 1526, doi şoimi („dui sacri... cum li sui capeleti d'oro et cum li sui zeti di cordele di seda cum quatro magiete d'arzento") sunt trimişi din Creta begului de Rhodos, care trimite şi el covoare, piei de Cordova şi doi câini, ca schimb de bune procedee.

[21] Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1902, p. 176, scrisoare a lui Cesare Gallo, 10 ianuarie 1620.

[22] N.H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, The Hague-Paris, 1967.

[23] Radovan Samardzić, *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa* 1667 g., Beograd, 1960, p. 461 462.

[24] E. Lozovan, *Rurik et Dragoş*, Revue des études roumaines, XI—XII, 1969, p. 68, p. 32.

[25] Nikola Radojčić, *Pokloni ugarskog kralja Andreje II Stefanu Prvovenčanom*, Naučni zbornik Matice Srpske, I, 1953.

siderat caii numai drept echivalent al unei valori băneşti [26]. Absenţa şoimilor nu îndreptăţeşte deci o concluzie. Totuşi, chiar în aceeaşi vreme, la începutul secolului al XIII-lea, la curtea Ungariei exista un „comes venatorum" în subordinea căruia se aflau „falconarii", o referire la aceştia şi la „caniferi", îngrijitorii de câini, apărând în Bula de Aur din 1222 [27]. Prin urmare, nu „Ungaria angevină, cu integrarea ei în tradiţia cinegetică apuseană" [28], ci statul arpadian, cel puţin sub domnia unui monarh aşa de occidentalizat ca cruciatul Andrei al II-lea, ar fi putut să refuze Nemanizilor un astfel de omagiu, dar să-l revendice eventual de la cnezii români de la care percepea „venituri şi folosinţe" [29]. Deoarece însă documentele nu ne spun nimic despre şoimi, avem de ales între a socoti tăcerea lor drept un argument negativ sau a amâna răspunsul.

Pe de altă parte, foarte recent, o cercetare asupra tipologiei păsărilor simbolice a recunoscut şoimi pe monede central-europene din secolele XII—XIII. Efigia monarhului, tronând în majestate sau profil ecvestru, poartă un şoim pe umăr sau, mai ades, pe pumn: Mieszko III în Polonia, Borivoi II în Cehia, margravii de Brandenburg Albrecht II, Otto IV şi Otto V, regii Ungariei Bela IV, Ştefan V şi Ladislau IV. Gestul lor, alternând cu acela de a ţine în mână mărul, globul, îi indică imediat privitorului drept deţinători ai autorităţii supreme [30].

Cât priveşte primele exigenţe ale turcilor, scrisoarea lui Mehmed al II-lea către Petru Aron care a determinat închinarea de la Vaslui nu cere decât 2 000 de galbeni (florini) [31]. Nu ne interesează aici variaţiile de numerar şi, cu atât mai puţin, de valoare ale haraciului, ci numai momentul când, pe lângă bani, s-au adăugat 20/24 de şoimi şi 40 de cai („iepe frumoase"). Cantemir, care, de altfel, confundă tributul anual cu bairam-peşcheşul, datează această situaţie din vremea lui Bogdan al III-lea (odată, din inadvertenţă, o plasează sub domnia lui Petru Rareş) [32]. Oricum, concomitent cu suma de 4 000 de galbeni, ceea ce ne-ar readuce tot la primii ani ai secolului al XVI-lea [33]. Pentru epoca lui Petru Rareş avem o informaţie răzleaţă şi greu de acceptat: Georg Reicherstorffer afirmă că în tributul Moldovei se includ „300 de şoimi din cei mai aleşi" [34]. Cifra întrece orice limită verosimilă.

Exagerarea e şi mai evidentă la o comparaţie cu obligaţia paralelă a Ţării Româneşti. Asupra cuantumului plătit Porţii până la începutul veacului al XVI-

[26] H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti 1969, p. 124 187.

[27] Otto Witting, *Istoria dreptului de vânătoare în Transilvania*, Bucureşti, 1936, p. 8.

[28] E. Lozovan, *loc. cit.*

[29] Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 1993, p. 81.

[30] Ryszard Kiersnowski, *Symbol ptaka*, în *Imagines Potestatis*, ed. Jacko Banaszkiewicz, Warszawa, 1994, p. 110—116.

[31] Hurmuzaki, II_2, p. 670—671, nr. DXIII; Franz Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, în *Fraţilor Alexandru şi Ioan Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 29—37. Vezi şi Şerban Papacostea, *La Moldavie, État tributaire de l'Empire ottoman en 1455—1456*, Revue roumaine d'histoire, 13(1974) 3, p. 445—461; N. Grigoraş, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman, până la domnia lui Ştefan cel Mare*, Revista de istorie, 28 (1975) pp. 33—49.

[32] În *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 22—23; idem, *Istoria Imperiului otoman*, trad. Iosif Hodoşiu, I, Bucureşti, 1876, p. 98—99, 273, n. 37, 275.

[33] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, Studii şi materiale de istorie medie, II, 1957, p. 9, citând datele unui raport veneţian din 1503, reproduse de Marino Sanudo.

[34] *Călători străini despre ţările române*, I. ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1964, p. 199. De asemenea, tot aici, 500 de cai.

lea, dispunem de informaţii sumare[35], dar de la mijlocul aceluiaşi secol există mărturia incontestabilă a unor chitanţe turceşti. La 11 septembrie 1559, Suleiman Magnificul îi comunică lui Mircea Ciobanul: „Oamenii tăi au predat la Pragul Fericirii Mele cei opt cai, precum şi cei patru şoimi *(şahin)* pe care i-ai trimis acum, potrivit obiceiului şi legii"[36]. Sau, în 1564 lui Petru cel Tânăr i se confirmă primirea unui şoim şi a opt cai „potrivit vechiului obicei"[37]. În anii următori, numărul şoimilor se statorniceşte, iar formularul este de fiecare dată acelaşi: „Întrucât, din trecut şi până acum, din Ţara Românească se trimit la Pragul Fericirii Mele 20 de şoimi" *(şahin)*. Aşa îi scrie Selim al II-lea lui Alexandru Mircea în fiecare primăvară, între 1572 şi 1574[38]. Şoimii făceau şi în 1581 parte din obligaţiile Ţării Româneşti[39]. În 1590, tot 20 de şoimi şi 30 de iepe[40], deşi, după sporiri repetate, haraciul ajunge în preajma domniei lui Mihai Viteazul la nivelul său cel mai înalt[41].

Abia acum se pot alătura acestor informaţii date sigure pentru Moldova, ai cărei domni trimiteau anual la Poartă, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea 70 de şoimi: 20 cu prilejul aducerii haraciului *(haraç şahinleri)* şi încă 50 toamna[42].

Probabil că, în adunarea unui număr considerabil de şoimi, românii întâmpinau dificultăţi, căci această pasăre, destul de rară, nu se înmulţeşte în captivitate[43]. De aceea, uneori, se cumpărau chiar din Transilvania. Domnul Ţării Româneşti Radu Şerban i se adresează astfel căpitanului Ioan Petky la 23 iulie 1606: „Vine şi vremea şoimilor; deoarece în ţara noastră se găsesc foarte puţini, dacă are domnia ta, să nu-i pară rău de unul pentru noi, ci să-l trimită domnia ta"[44]. În 1640, vornicul de Câmpulung îi scrie birăului Bistriţei: „ne rugăm dumitale de nesşte şoimi, că am avudzit că ai şoimi, deci ne rugăm dumitale cu plată şi, unde vei şti dumneata şoimi, ne rugăm dumitale să ne aducă, să plătim, că ni-e forte de trabă"[45]. Cerere repetată stăruitor şi mai târziu: „ne rugăm dumilovoastre doară puteţ să găsiţ undeva doi şoimi şi să-i plătim cu bani sau marhă"[46].

În aceste condiţii, este explicabilă instituirea unui impozit în natură, a cărui existenţă se întrevede din documentele citate, precum şi a altuia, numit „as-

[35] M. Guboglu, *Le tribut, payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI^e siècle, d'après les sources, turques*, Revue d'études islamiques, 1969, 1, p. 49—80.

[36] *Acta Mehmed*, IV, 3. Aceluiaşi Mircea Ciobanul, Ahmed paşa îi cere şoimi în 1552 (Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1930, p. 113).

[37] *Acta Mehmed*, IV, 7, la data de 4 muharrem 972 (12 august 1564). Pare a fi un dublet al aceluiaşi document, datat cu o zi mai târziu (5 muharrem 972, deci 13 august 1564), pe care l-a editat N. Iorga, *Documente noi, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1898, p. 489 (55). Înainte de 1911, Petru cel Tânăr era confundat cu Petru Şchiopul.

[38] *Acta Mehmed*, I, 300 (21 martie 1572); *ibid.*, V, II, 376 (23 aprilie 1573); *ibid.*, V, II, 508 (18 mai 1574).

[39] Hurmuzaki, supl. I_1, pp. 57—58, 59—63; *ibid.*, III, pp. 62, 67; IV_2, pp. 111—113.

[40] Hamid Hadzibegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo, 1966, pp. 10—11.

[41] M. Berza, *Haraciul*, pp. 34—35, 44.

[42] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, fasc. I, Bucureşti, 1974, p. 55, document de la 15 mai 1590.

[43] Robert Ritter von Dombrowski, *Ornitologia României.*

[44] A. Veress, *Documente*, VII, Bucureşti, 1934, p. 294. Cf. *ibid.*, p. 296, domnul mulţumeşte la 28 iulie pentru două perechi de şoimi.

[45] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, Bucureşti, 1899, p. 72.

[46] *Ibid.*, p. 75, probabil scrisoare din 1643.

pri de şoimi," care era o răscumpărare a datoriei de a preda un cuib de şoimi[47]. Întrebărilor cu privire la sistemul fiscal organizat pe măsura cererii din partea Porţii, izvoarele încep să le răspundă cu oarecare precizie doar în secolul al XVII-lea. Când Alexandru Iliaş consimte să ierte satele Călimăneşti, Jiblea şi Brădiţeni de „un cuibu de şoimu ce i-au fost scris şoimarii... carii vor umbla pentru şoimii împărăteşti" [48], documentul, făcând aluzie la recensământul anual al păsărilor, ne îngăduie să înţelegem cum funcţionau „socolarii" sau, cum le spune N. Iorga, „prinzătorii de şoimi pentru turci" [49]. Cazuri de intervenţie a domniei, pentru a le impune chiar agenţilor fiscali să respecte imunitatea, sugerează cu câtă rigoare era percepută această obligaţie. Constantin Brâncoveanu îi atrage atenţia unui vătaf de plai să-i lase în pace pe nişte rumâni ai mănăstirii Flămânzeşti-Muscel „pentru şoimi şi pentru şindilă şi alte mâncături ale voastre" [50].

Pe de altă parte, din aceleaşi documente rezultă că se trimeteau la Constantinopol numai păsările care, ca dimensiuni şi aptitudini, corespundeau exigenţei: „Să fie şoimii mari frumoşi, ca să poată trece la împărăţie, să nu fie niscare şoimi mici" [51]. Dacă rezultatul acestui control de calitate e negativ, se înregistrează despăgubirea plătită. În 1697, suma va fi „pentru 8 şoimi ce nu i-au luat, po tal 5 tal. 40" [52]. În 1698, 50 de taleri „pentru zece şoimi ce nu s-au luat" [53]. Preţul unei păsări era deci 5 taleri, tot atât cât li se plătea ca leafă şoimarilor însărcinaţi să însoţească fiecare câte o pasăre până la Istanbul [54]. Din numărul de şoimi reglementar, care rămăsese probabil 20, ajung uneori numai 9 sau, ca în 1701, 12 [55]. Cu aceeaşi ocazie, slujbaşul împărătesc venit să ia şoimii, un muteferrika sau un ceauş, capătă la plecare un dar: 520 de taleri în 1694—1695, 550 în 1697—1698, 560 în 1699 şi 1701, iar în 1702 chiar 815 taleri, sumă care scade în 1703 la 480 de taleri [56]. Alte sume de bani se trimit, împreună cu blăni de samur şi mătăsuri unor demnitari otomani, *çakirci basa* sau *doganci basa*, pentru care plo-

[47] Vezi C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 2, pp. 378 379, şi mai ales Corneliu Tamaş, *Contribuţii la cunoaşterea unor obligaţii feudale : cuibul de şoimi*, în *Contribuţii istorice* (Craiova), I, 1972, pp. 134—143. De văzut şi Ion Nania, *Istoria vânătorii în România*, Bucureşti, 1977.

[48] DRH, XXII, ed. Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p. 626.

[49] Revista istorică, XV, 4 6, 1929, p. 187.

[50] Th. Codrescu, *Uricarul*, IX, Iaşi, 1887, pp. 153—154. În *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti-Paris, 1980, p. 348, n. 35, am mai semnalat acest document, care are o interesantă menţiune a *ciocoilor* („cu tine să va părăsi toţi ciocoii de a mai face jaf săracilor", spune Brâncoveanu la 13 ianuarie 1693).

[51] Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, SMIM, V, 1962, pp. 461—462. Cf. *ibid.*, p. 453, in 1695 se plătesc 35 taleri şi în 1696 chiar 60 de taleri pentru şoimii care n-au fost acceptaţi.

[52] *Condica de venituri şi cheltuieli a visteriei*, ed. C. Aricescu, Bucureşti, 1877, p. 330.

[53] *Ibidem*., p. 416. Tot aşa, în 1699, pentru 12 şoimi, 60 de taleri. Cf. *ibid.*, p. 485, 565, 631, 669—670 (în 1702, nu s-au luat 12 şoimi).

[54] Dinu Giurescu, *art. cit.*, p. 453, 45 taleri „la 9 oameni ce duc şoimii".

[55] Library of the School for South-East European and African Studies, Londra, Paget Papers, bundle no. 56, ff. 9—9^v: dragomanul Domenico Timone raportează din Adrianopol, la 11 iulie 1701, despre primirea şoimilor de către sultan. O informaţie asemănătoare privind livrarea şoimilor din Ţara Românească apare la călătorul englez Edward Browne, cu prilejul vizitei făcută în septembrie 1669, la curtea sultanului, aflat atunci la Larisa, cf. E. Browne, *A brief Account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, etc.*, London, 1673, p. 45, ap. Paul Cernovodeanu, *Ţările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului XVII-lea şi primele decenii ale celui de al XVIII-lea)*, în SMIM, VI, 1973, p. 125.

[56] *Condica*, pp. 45, 139, 330, 416, 485, 631, 669, 721.

conul e acelaşi ca cel datorat de Ragusa funcţionarilor respectivi [57]. Cel puţin trei alte personaje de rang înalt primesc în dar şoimi: moştenitorul Hanatului Crimeii, deoarece în 1696 se menţionează cât au costat darurile „la omul lui Calga-sultan ce au venit pentru şoimi" [58], marele vizir în 1701 [59] şi, în anul următor, seraschierul de la Belgrad [60]. Tradiţia se păstrează; chiar în 1763, condica de socoteli a vistieriei, de astă dată în Moldova, notează cheltuiala prilejuită de vizita unui şoimar tătar: „la un mârzac şahângiu ci-au venit pentru şoimi, al Măr[iei] S[ale] Hanului" [61].

Moldova — am pierdut-o puţin din vedere din cauza amănuntelor pe care ni le dă generos birocraţia brâncovenească — a continuat să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de Poartă, deşi nu pare să fie supusă la acelaşi impozit pentru şoimi şi contribuabilii săi. Într-adevăr, acolo, tot în 1763, vistieria plăteşte şoimii aduşi de la Câmpulung sau din munţii Vrancei [62].

În schimb, în Ţara Românească impozitul a fost perceput până foarte târziu, chiar după mişcarea lui Tudor Vladimirescu. În 1793 —1796, cărţi domneşti sunt trimise către toţi vătafii de plai pentru colectarea şoimilor [63]. Mihai C. Suţu nu uită să recomande: „să fie şoimi mari şi frumoşi, ca să poată trece la împărăţie, să nu fie nişte şoimi mici" — deci, formularul este invariabil, cel din vremea lui Brâncoveanu —, iar pentru prinderea păsărilor, dacă lipsesc plăieşii , „să apuce pe oamenii care şed acolo, au să fie pop, au călugăr, au diacon, au slujitori, au martalogi, au vânători domneşti au boiereşti, au dorobanţi, au bârsani, au măcar ce va fi" [64]. Ceea ce ne dă imaginea bizară, chiar comică, a unor feţe bisericeşti participând la marea hăituială. Dacă fiecare judeţ de munte era, ca Buzăul, obligat să predea trei şoimi pe an [65], s-ar părea că, în total, Ţara Românească avea de predat 15 şoimi. La 28 decembrie 1827, i se raportează lui Grigore D. Ghica: „din vechime obiceiul este a se trimite pe tot anul de prin plaiurile ţării aceştia o seamă de şoimi la Ţarigrad, a căror cheltuială ce se face de când îi găseşte mici prin cuiburi şi până-i aduc şi-i fac teslim aici în Bucureşti, să cisluiesce pă toate satele plaiului, ca o datorie a lor ce este" [66]. Inerţia şi conservatorismul caracteristice întotdeauna fiscalităţii făceau ca obiceiul darului anual de şoimi să fi rămas neschimbat chiar dacă Mahmud al II-lea nu mai vâna cu şoimi. Dar justificarea fusese oare numai de ordin practic?

Oricum, în ţările române, mărturii categorice ne îndeamnă să credem că s-a vânat cu şoimi multă vreme şi că, deci, creşterea şi dresarea acestor păsări nu se făcea doar cu intenţia de a le rezerva sultanului, hanului sau marelui vizir. Ajungem astfel la o nouă serie de informaţii, insuficient exploatate până acum, căci o istorie a divertismentelor e încă departe de realizare.

[57] *Ibid.*, pp. 330, 416; Dinu Giurescu, *art. cit.*, p. 453; R. Samardzić, *op. cit.*, p. 462.

[58] *Condica*, p. 151.

[59] *Ibid.*, p. 622: 300 taleri, o blană de samur şi atlas „lui Mehmet aga, ciohodariul vezirului, care au venit să trimitem şoimi vezirului".

[60] *Ibid.*, p. 680.

[61] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, Bucureşti, 1903, pp. 113—114.

[62] *Ibid.*, p. 127, se plătesc 5—10 lei localnicilor. Dar se şi cumpără şoimi din Ţara Românească (*ibid.*, p. 121).

[63] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, IV, p. 638. Alte asemenea documente se găsesc în ms. rom. 267 din Biblioteca Academiei Române, ff. 319^v—321^v, pentru anii 1817—1818.

[64] *Ibid.*, seria 1786—1800, I, p. 115.

[65] *Loc. cit.*, poruncă domnească de la Mihai Suţu, 7 mai 1792.

[66] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti*, 1800—1850, I

Ca şi apariţia darului de şoimi către Poartă, practica şoimăritului la clasa feudală românească nu e atestată înainte de secolul al XVI-lea. Primele date în acest sens ne sugerează iarăşi constatarea că în Transilvania vânătoarea cu păsări era mai frecventă. Ele vin să umple o lacună a documentării inspectorului silvic braşovean Otto Witting, a cărui lucrare am citat-o, fiind unica în acest domeniu. Domnii şi boierii din Ţara Românească apelau adesea la prietenii lor ardeleni pentru a le furniza cele necesare vânătorii cu şoimi. Un exemplu este scrisoarea lui Socol vornicul către un braşovean: „rog pe domnia ta, dacă poţi, să-mi găseşti nişte şoimi, ca să mi-i trimiţi, iar eu... voi plăti cu mult dar domniei tale"[67]. Din socotelile oraşelor Braşov şi Sibiu, N. Iorga a extras, printre altele, multe referiri la păsările atât de cerute la răsărit de Carpaţi. La 8 septembrie 1551, un Vasi românul îi duce lui Mircea Ciobanul daruri: pe lângă pâini coapte la Braşov, turte cu miere şi vin, sunt şi doi şoimi [68]. După un an, la 22 decembrie, cetatea expediază în Ţara Românească un curier călare, însoţit de purtătorul a doi şoimi crescuţi vreme de un an pe cheltuiala oraşului, cu mănuşile lor [69]. Deoarece Radu Ilie, destinatarul acestui plocon, nu s-a putut menţine pe tron, succesorului său, Pătraşcu cel Bun, i se trimit în dar în 1554 alţi şoimi, chiar de două ori, pentru a-l îndupleca să scadă tariful vamal [70]. Încă o dată, în 1555 [71], apoi în 1560, pilulele purgative cerute de Alexandru Lăpuşneanu erau probabil tot pentru şoimi [72]. Câteva luni mai târziu, un emisar muntean, Stanciu Pora, se întoarce la Petru vodă cu şoimii pe care i-a cumpărat. Totodată, se comandă din Moldova cordele, glugi de piele şi mănuşi pentru şoimi [73].

Dacă deschidem acum cronica lui Macarie, vom constata că una dintre metaforele îndrăgite de autor se referă direct la acest sport. În stilul încărcat de imagini al episcopului moldovean, sultanul este comparat cu „o pasăre cu aripile mari care se repede asupra unei păsărele cu pene puţine" [74]. Mai mult chiar, între acuzaţiile împotriva lui Iliaş Rareş, cea care ne atrage atenţia este că „se fălea cu prinderea păsărilor". Dar nu numai un domn desfrânat, ci şi unul evlavios ca Ieremia Movilă era cunoscut ca vânător, de vreme ce acestuia îi trimite un nobil secui doi şoimi, „care se găsesc aici foarte rar" [75]. Cât de apreciate erau asemenea daruri la curtea de la Suceava se vede şi dintr-o scrisoare a lui Vasile Lupu, cerând bistriţenilor „şoimi care se întrebuinţează foarte mult în părţile noastre astăzi" [76]. Ceea ce, poate, sugerează mai mult decât un divertisment no-

[67] Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, p. 444.

[68] Hurmuzaki, XI, p. 784.

[69] *Ibid.*, pp. 786—787: „misso Matheo, equite civitatis, ad Radul Waywodam cum uno famulo ducente Waywode falcones, expense fl. 2. Pro duobus chirotecis ad falcones, asp. 9. Bibalia curam habenti falconum per anni spacium, f. 1".

[70] *Ibid.*, p. 791, la 15 iunie şi la 26 august, „causa aggravatorum teloniorum".

[71] *Ibid.*, p. 792, emisarul făcând des acest drum, de două ori în 1552 şi tot de două ori în 1553.

[72] *Ibid.*, p. 802, la 13 februarie 1560: „cum illo [Christophoro] missae sunt pillule purgatorie Alexandro Wayvoda per asp. 37 1/2".

[73] *Ibid.*, pp. 802, 813.

[74] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 99; Petru Rareş este şi el comparat cu „o pasăre cu pene de aur" sau cu *o lebădă* (greşit tradus prin „vultur alb", în original fiind *kiknos)*, cf. pp. 88, 103 Pilda şoimului în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, Gh. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1970, pp. 278—279, aparţine aceluiaşi fond stilistic uzual.

[75] A. Veress, *op. cit.*, V, Bucureşti, 1933, p. 175, scrisoarea lui Pancraţiu Sennyei, la 28 iulie 1598.

[76] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. XCVIII, la 11 iulie 1640.

biliar, căci în 1671 o poruncă a lui Gheorghe Duca, menită să ocrotească proprietățile Bistriței și ale Pângăraților de exacțiunile agenților fiscali, aduce precizarea că, în braniștile celor două mănăstiri, nu sunt permise pescuitul și vânătoarea: e interzis și să „se cerce" șoimi, deci antrenamentul de dresaj [77]. Capitolul despre vânători din *Descriptio Moldaviae* nu cuprinde nimic despre șoimărit, dar fratele lui Dimitrie Cantemir, Antioh, e descris de un cronicar contemporan ca un adevărat Nemrod: „la preumblări și la vânaturi cu șoimi și cu ogari pururea îmbla de se desfăta și cu mâncări și cu băuturi și la arcu încă trăgea bine" [78]. E greu de spus cât a mai durat tradiția aceasta: probabil până ce s-a răspândit utilizarea armelor de foc. În orice caz, este de reținut că Mihai Vodă Suțu, când le cerea plăieșilor de la Buzău, pe lângă cei trei șoimi „orânduiți", încă unul pentru nevoile sale personale, mai vâna cu șoimi, încă, în 1792 [79]. Veșmintele largi și lungi, orientale, nu-l împiedicau deci pe domnul fanariot să călărească. În Sahara, arabii mai practicau această vânătoare în 1837, dată la care Fromentin pictează o scenă văzută de el la fața locului [80].

Existența șoimarilor, pe care o presupune divertismentul princiar, este bine documentată atât în Moldova, cât și în Țara Românească. În majoritatea cazurilor când apar menționați, nu sunt simpli slujitori domnești, ci personaje care, după cum o dovedesc situația lor materială și comportamentul lor social, participă la viața de curte. Acel Stănilă șoimariul, capabil să cumpere de la Petru Șchiopul o siliște, la Popești-Roman, plătind 12 cai, în valoare de 24 000 de bani (aspri), „pe care cai domnie mea i-am triimis în trebuința domniii mele, la Țarigrad, dinpreună cu birul", era un om bogat, fie că favoarea domnească i-a permis să aibă mijloace financiare considerabile, fie că averea sa personală îi dădea posibilitatea de a cheltui la nivelul unui boier, rang confirmat prin achiziția de pământ [81]. În aceeași perspectivă, înregistrăm și fapte minore, ca vânzarea unei vii de către Mihai „șoimariul din Săteni" [82]. La limita dintre domesticitate și dregătorie, se constată că exista, la curtea domnească, un *vel șoimar* [83], în a cărui subordine erau mai mulți vânători, locuind în orașul de reședință: Mihai șoimar din Târgoviște [84], Vladul șoimar ot Târgoviște [85]. Aceștia semnează în documente, ca martori, ceea ce arată că aveau poziția unor orășeni de bună condiție. Deși amintit adesea doar ca „șoimariul din Ciohorani", Savin Năvrăpescul era în 1669 „șoimariul cel mare", deci unul dintre boierii lui Gheorghe Duca, și tot ce știm despre familia sa indică un exemplu de ascensiune socială de la situația de

[77] *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a Statului*, III, București, 1968, p. 438, nr. 2084.

[78] N. Costin, *Leatopisețul țerei Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu din 1872, p. 55.

[79] Vezi mai sus, n. 65.

[80] F.A. Gruyer, *Chantilly. Musée Condé. Notice des peintures*, Paris, f. a., p. 480.

[81] DIR, XVI, A, III (1571—1590), București, 1951, p. 326. Vezi *ibid.*, XVII A, I, pp. 61—62, la 20 octombrie 1602, un „Grigorie Lelea soimariu".

[82] DRH, XXIII, de. D. Mioc, București, 1969, p. 160, la 23 aprilie 1630, dar via a fost cumpărată de Călin postelnicul din Săteni „în zilele Radului voevod, feciorul Mihnii voevod, în domnia dintâi" ceea ce datează tranzacția din anii 1601—1602. În 1615, un zapis al lui Alexa din Șofrăcești îl menționează pe Drăghici, „feciorul șoimariului" (Arh. St. Buc., fond Biblioteca Academiei, doc. MCDXCVII/6).

[83] DRH, XIX, ed. H. Chircă, București, 1969, p. 126: acel Dumitru, menționat într-un document doar cu indicația zilei și lunii, în Moldova anilor 1626—1628.

[84] DRH, XXI, ed. D. Mioc, București, 1965, pp. 378, 408, 465, de trei ori în același an, 1627.

[85] DRH, XXII, ed. D. Mioc, București, 1969, pp. 374—375. la 15 decembrie 1628.

răzeş la o funcţie de curte pe parcursul a trei generaţii [86]. Ar mai fi de adăugat că însuşi numele de sat, Şoimăreşti, unul în ţinutul Neamţului, pe apa Moldovei, altul în ţinutul Suceava [87], fără a mai vorbi de locul mitologic unde M. Sadoveanu şi-a plasat acţiunea unui celebru roman istoric, pe Răut, în ţinutul Orhei, arată roirea unei aşezări de vânători.

Întorcându-ne acum, după un lung ocol, la problema care a prilejuit această recoltă de informaţii, nu putem evita întrebarea dacă şoimii făceau parte din tributul ţărilor române. Într-un studiu de remarcabilă sinteză, dl. Ioan Matei a dat un răspuns prudent — este vorba de o obligaţie secundară, „pare-se, un foarte vechi obicei mongol" [88]. Atât Cantemir, cât şi autorul anonim al textului *Legăturile celi priimite şi întărite de împăratul*, pe care l-am identificat ipotetic cu Neculai Costin [89], au subliniat caracterul de dar, de „peşcheş", al şoimilor şi cailor, dar şi al sumei de bani plătite anual, neadmiţând că ar fi fost un tribut înainte ca, prin abuz, turcii să o considere ca atare. Totuşi, fără nici o intenţie de a emite o teorie juridică şi fiind el însuşi direct implicat, Petru Şchiopul spune clar că „birul" era altceva decât caii (deci şi decât şoimii). Avându-se în vedere şi faptul că, la origine, condiţiile fixate de Poartă nu cuprindeau şoimii şi caii, se poate deduce că numai obligaţia financiară reprezintă tributul propriu-zis. În cazul Mingreliei, principat din vestul Georgiei, aflat pe ţărmul Mării Negre, din cauza lipsei de numerar, tributul revendicat de Imperiul otoman era de 60 000 de prăjini de in, dar, în acelaşi timp, şahului Persiei i se trimiteau şoimi în dar („in regalo") [90]. Numai că acolo se constată reciprocitatea darurilor, părând a presupune o egalitate flagrant contrazisă de relaţiile reale dintre Iran şi Mingrelia. Exemplul merită totuşi reţinut, fiindcă în lumina sa înţelegem una din acele, destul de frecvente, anomalii prin care se manifestă inadecvarea unei uzanţe juridice la logica faptelor.

În 1744, Pietro Busenello făcea deosebirea între state tributare, ca Mingrelia, Georgia şi Ragusa, state confederate (Crimeea, Tripoli, Tunis şi Alger) şi state supuse, cărora Poarta le permite să-şi răscumpere autonomia printr-un tribut, situaţie pe care autorul venețian o recunoaşte în Egipt şi în principatele dunărene [91]. Nu e o distincţie juridică, ci una impusă de practică: de aceea, specialiştii dreptului o vor căuta în zadar în consemnări oficiale. Numai în aceste

[86] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*, III, 2, pp. 80—81, citindu-i greşit numele, îl confundă cu un mare boier, Savin Prăjescul. Era căsătorit cu Roxanda, avea ocină în satul Stăneşti, din „Câmpul lui Dragoş". Cf. idem, *Surete*, IV, pp. 59—60. Vezi şi Arh. St. Buc., fondul Biblioteca Academiei, doc. CDXXI/31, 10 august 1669. În *Catalogul documentelor moldoveneşti*, III, pp. 56, 155, 513, sunt date suficiente pentru a-i urmări cariera: fiul vornicului (de poartă) Gheorghie Năvrăpăscul şi al Nastasiei, nepot al vornicului Lupu Năvrăpăscul, văr cu Andreiaş diac (apoi pârcălab de Roman), primeşte în 1656 1/8 din satul Voruntăreşti, era încă în viaţă în 1675.

[87] *Ibid.*, pp. 54, 310, 328, 350, etc.

[88] I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains*, RESEE, X, 1, 1972, p. 74. Deşi mongolii cunoşteau vânătoarea cu şoimi (Fernand Grenard, *Baber, fondateur de l'empire des Indes*, Paris, 1930, pp. 101—102), n-am găsit dovada că şoimii ar fi fost chiar un simbol al îndatoririi ostăşeşti.

[89] Într-o comunicare din martie 1993 la Laboratorul de studii otomane al Facultăţii de Istorie din Bucureşti. Cantemir, în proclamaţia sa din 1711, recunoaşte ca tribut „quatuor millia aureorum, quadraginta equos, viginti quatuor falcones" (British Library ms. 37 358, f. 309). Vezi Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 207—212.

[90] *Lo Stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo*, VI, pp., 412, 430. Carl Max Kortepeter, *Otto nan Imperialism during the Reformation : Europe and the Caucasus*, New York, 1972, p. 10, confirmă exportul de şoimi şi ceară din Abhazia vecină.

[91] Gligor Stanojević, *Vijesti o Turskoj* (Pietro Busenello, *Notizie turchesche)*, Sarajevo, 1960, pp. 75—82.

condiţii se explică ameninţarea, folosită de turci ca mijloc de presiune în repetate rânduri, că în locul voievozilor *(voyvoda)*, vor fi numiţi la conducerea ţării „emiri musulmani'' *(ümera-i Islam)* [92]. Şoimii n-au fost incluşi în haraci — documentele otomane nu comit niciodată acestă confuzie [93] —, dar, fiind oferiţi de la începutul secolului al XVI-lea ca o suplimentară *captatio benevolentiae*, uzanţa a devenit regulă.

O semnificaţie simbolică a darului şoimilor şi cailor este admisibilă, ţinând seama de faptul că atât nomazii stepei, cât şi feudalii apuseni sau bizantino-slavi erau călăreţi cu experienţa isprăvilor militare şi vânătoreşti. Atunci când îi surprindem sensul, acesta este al unui raport de inferioritate, aşa cum îl înţeleg orientalii: faţă de sultanul-padişah, pătruns de conştiinţa hegemoniei universale pe care ar trebui s-o exercite, toţi ceilalţi monarhi sunt delegaţii săi, având cu ei legături de prietenie, în care subalternul e tratat ca „fiu''. Exact aşa i se adresează Selim al II-lea lui Alexandru Mircea, domnul Ţării Româneşti, în 1570, când îl invită să participe la o campanie în Italia [94]. Dar a fost totdeauna aşa? Aceasta era concepţia califilor, dacă stăpânitorul din Bagdad trata cu regele francilor şi al longobarzilor [95]. Sultanii otomani au ajuns la o asemenea idee despre puterea lor numai spre sfârşitul perioadei dintre cucerirea Bizanţului şi cea a Egiptului [96], aşa încât se poate presupune că, la stabilirea lor, relaţiile lui Murad al II-lea sau Mehmed al II-lea cu domnii români *haraçgüzar* erau încă orizontale. În faza la care se referă cronicile otomane din veacul al XV-lea, situaţia este încă ambiguă [97]. O singură dată, pentru anul 1436, i se atribuie lui Vlad Dracul un angajament care-l defineşte clar ca vasal:,, Sunt gata să duc de frâu calul fericitului meu sultan'' [98].

Pe de altă parte, şi domnul primeşte în dar de la sultan un cal, cu ocazia investirii sale, reciprocitate care confirmă o „camaraderie'' simbolică. Atât calul, cât şi cupa şi penele (surguciul!), au la turci şi mongoli o semnificaţie specială, pe care unii comentatori au calificat-o drept încărcată de sacralitate [99].

Chiar exprimată în termenii unei filiaţii spirituale, „prietenia'' cu sultanul implică şi calitatea onorantă de însoţitor al său la război şi la vânătoare. Aşadar, a oferi şoimi în dar echivalează cu recunoaşterea rangului de tovarăşi ai sultanu-

[92] La 14 august 1572, Selim al II-lea către Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei, la M.A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, p. 115.

[93] Într-o perioadă în care ştim că se trimiteau şoimi la Poartă — în 1609, 1613 şi 1785, trei date alese la întâmplare, — turcii revendică numai sume de bani ca tribut (Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti*, 1601—1712, Bucureşti, 1984, pp. 134, 156; M.A. Mehmed, *op. cit.*, II, Bucureşti 1983, p. 67).

[94] N. Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Ţării Româneşti*, Revista istorică, XI, 1925, pp. 153—155.

[95] Idem, *Les raports de Charlemagne avec Haroun al-Rachid, d'après une étude américaine récente*, RHSEE, X, 1933 ,1—3, pp. 6—11.

[96] După cum a arătat o recentă comunicare la simpozionul ,,Varna 1444'', organizat de Institutul de Istorie din Poznan, unde dr. Dariusz Kolodziejczyk a examinat autenticitatea tratatului polono-otoman de la Szeged.

[97] M. Guboglu şi M.A. Mehmed, *Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1966, passim.

[98] *Ibid.*, pp. 87, 120.

[99] Jean-Paul Roux, Marie-Madeleine Massé, *Quelques objets numineux des Turcs et des Mongols*, în Turcia, VII, 1975, VIII/1, 1976, IX/1, 1977, şi XI, 1979. E poate locul să semnalăm că Mihai Maxim *(Ţările române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, 1993) a cercetat cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane, deşi nu din punctul nostru de vedere şi cu concluzii întrucâtva diferite de ale noastre.

lui, ceea ce domnul român putea considera ca un privilegiu, continuând de aceea să repete un gest căruia turcii îi uitaseră vechea semnificaţie.

Cu privire la originea obiceiului de a dărui şoimi, nu putem decât reveni la presupunerea lui E. Lozovan, exprimată ca o intuiţie, dar căreia argumentul numismatic îi furnizează un argument neaşteptat. Monedele ungureşti luate în discuţie de R. Kiersnowski se încadrează în epoca 1235—1290, aşadar sfârşitul seriei „rege cu şoim" corespunde întocmai momentului legendar al „descălecării". Din Transilvania, unde, în preajma reşedinţelor regale, populaţia românească era probabil datoare să crească şoimi pentru vânătorile monarhului arpadian[100], ctitorii Ţării Româneşti au adus cu ei practica cinegetică şi i-au dat aici interpretarea ideologică, imitată mai târziu şi în Moldova, care era acum, pentru voievodul de la Argeş, cea mai convenabilă.

[100] Dl. Antál Lukács (Facultatea de Istorie din Bucureşti) a avut bunăvoinţa colegială de a ne semnala că, în apropiere de Sânnicolau de Beiuş, unde săpăturile arheologice au recunoscut existenţa unor ruine palatiale, se află satul *Şoimi*, într-o regiune de veche vieţuire românească. Menţionăm totodată şi existenţa şoimarilor transilvăneni secui *(solymárok)*. Aceştia aparţineau libertinilor, erau scutiţi de serviciul militar, fiind însă datori să asigure curţii princiare transilvănene şoimi dresaţi, spre a deservi cu precădere Poarta Otomană. Datorită condiţiilor geografice grele (zone de munte) unde creşteau aceste păsări răpitoare, numărul şoimarilor transilvăneni a rămas scăzut. În registrele militare secuieşti din 1635, cifra lor nu depăşea 19 capi de familie, cf. Tüdös Kinga, *Registrele militare secuieşti din secolul al XVII-lea* (Teză de doctorat) (în ms.), Bucureşti, 1994, p. 45, căreia îi adresez viile mele mulţumiri pentru semnalare.

IANCU DE HUNEDOARA, GENOVEZII ŞI EXPANSIUNEA OTOMANĂ

EUGEN DENIZE

Este foarte bine cunoscut faptul că politica externă promovată de Iancu de Hunedoara, politică de anvergură europeană atât prin complexitatea, cât şi prin aria ei de cuprindere, a avut aproape permanent în centrul ei lupta antiotomană. În esenţă, această luptă a avut un caracter defensiv, de apărare a ţărilor române, a Ungariei şi a popoarelor balcanice, dar în formele ei de manifestare a fost atât defensivă, cât şi ofensivă, în intervalul 1442—1448. Iancu de Hunedoara a fost ultimul mare cavaler cruciat european care a încercat, cu şanse reale de succes, nu numai să oprească revărsarea otomană pe continentul nostru, dar şi să-i trimită pe turci înapoi în Asia. Dacă nu a reuşit să-şi atingă obiectivele decât parţial, faptul s-a datorat transformărilor care aveau loc în epocă la nivel european, transformări care marcau tranziţia treptată la statul de tip modern şi dispariţia idealurilor medievale de unitate creştină în faţa ameninţărilor venite din partea islamului. Această evoluţie istorică va face ca Imperiul otoman să devină, peste câteva decenii, în perioada războaielor italiene, un factor deosebit de important al echilibrului politic general european.

Deşi printre precursorii acestei evoluţii la loc de frunte s-au aflat statele italiene, tocmai datorită dezvoltării lor precoce care le făcea să plaseze interesele economice şi politice înaintea celor religioase şi ideologice, Iancu de Hunedoara, căutând cât mai mulţi aliaţi pentru lupta sa antiotomană, nu a ezitat să apeleze la ajutorul acestora[1]. În Italia se aflau potenţiali aliaţi de mare importanţă pentru voievodul transilvan.

În primul rând este vorba de statul pontifical care, deşi pierduse o importantă parte din puterea şi mai ales din prestigiul său, continua să reprezinte o importantă sursă de finanţare a unor eventuale expediţii antiotomane şi o importantă sursă de autoritate în lumea creştină, capabilă încă să mobilizeze, măcar şi parţial, energiile statelor europene în vederea organizării unor cruciade. În al doilea rând, Iancu avea în vedere Veneţia, cea mai importantă putere navală din Marea Mediterană, cu interese majore în bazinul ei oriental, în Peninsula Balcanică, dar şi în Marea Neagră, unde poseda colonia Tana, aflată la vărsarea

[1] Pentru relaţiile lui Iancu de Hunedoara cu Italia a se vedea, printre altele, Francisc Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con l'Italia negli anni* 1452—1453 *(Documenti inediti preceduti da uno studio)*, I, în „Revue des Études Sud Est-Européennes", tome XIII, no. 3, 1975, pp. 453—478 şi II, în ibidem, tome XIII, no. 4, 1975, pp. 559—594; Ştefan Andreescu, *Trois actes des Archives de Gênes concérnant l'histoire de la Mer Noire au XVe siècle*, în ibidem, tome XXI, no. 1, 1984, pp. 46—50; Eugen Denize, *Relaţiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfo s al V-lea de Aragón şi lupta antiotomană la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Revista de istorie", tom 38, nr. 8, 1985, pp. 782—795; idem, *Relaţiile lui Iancu de Hunedoara cu Veneţia*, în vol. *Românii în istoria universală*, II, 1, Iaşi, 1987, pp. 197—211; idem, Antal Lukács, *Relaţiile lui Iancu de Hunedoara cu Poggio Bracciolini*, în *ibidem*, III, 1, Iaşi, 1988, pp. 145 156.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 19—29, 1996.

Donului în Marea de Azov. O importanţă deosebită o avea şi regatul napolitan care, în timpul domniei lui Alfons V de Aragón (1442—1458), forma o uniune dinastică cu Aragonul şi Catalonia manifestând pretenţii de expansiune în Mediterana Orientală şi Peninsula Balcanică, inclusiv asupra Constantinopolului. În fine, nu puteau fi neglijate nici alte importante state italiene, ca Milano şi Florenţa, dar mai ales Genova.

Dacă Milano şi Florenţa erau puteri italiene de prim rang, importanţa lor depăşind limitele geografice ale Peninsulei şi fiind unanim recunoscută în Europa, Genova reprezenta pentru Iancu de Hunedoara un interes special din mai multe motive. Ea era a doua putere navală din Mediterana, după Veneţia. Domina comerţul pontic datorită unui puternic sistem de factorii şi de colonii în centrul căruia se aflau Crimeea şi oraşul Caffa. Exista o tradiţie a legăturilor comerciale şi politice dintre Genova şi coloniile ei, Ungaria şi Transilvania care, prin portul Chilia, încercaseră să concureze şi chiar să elimine din Europa Centrală comerţul veneţian cu produse orientale[2]. Toţi aceşti factori favorizau încercările de apropiere dintre Iancu de Hunedoara, Genova şi coloniile ei din Marea Neagră. Dar, în acelaşi timp, alţi factori, de natură economică, politică şi militară, au făcut ca tentativele de colaborare în cadrul unui front comun antiotoman să se desfăşoare în contratimp şi să nu aibă finalizarea pe care ambele părţi o aşteptau şi o doreau.

Astfel, în sensul celor afirmate mai sus, merită să menţionăm atitudinea genovezilor faţă de lupta antiotomană şi, implicit, faţă de Iancu de Hunedoara în cursul anului 1444. Este bine cunoscută „campania cea lungă'' pe care voievodul Transilvaniei a condus-o cu deosebit succes împotriva turcilor în iarna dintre 1443 şi 1444. Strălucitele sale victorii au demonstrat lumii creştine că turcii pot fi înfrânţi şi au făcut să apară chiar posibilitatea scoaterii lor din Europa. Printre numeroasele solii venite la Buda, la începutul lui 1444, să adreseze felicitări lui Iancu şi regelui Ungariei, Vladislav I, s-a aflat şi cea genoveză[3]. Dar aceste felicitări, care presupuneau o poziţie antiotomană, nu au avut nici un fel de urmări pozitive, ci dimpotrivă. Atunci când, în cursul aceluiaşi an, după multe ezitări şi intense tratative, s-a ajuns la organizarea expediţiei antiotomane ce se va încheia cu dezastrul de la Varna (10 noiembrie 1444), genovezii nu numai că nu au contribuit cu nimic la expediţie, dar au acordat un sprijin hotărâtor sultanului Murad II pentru ca acesta să zdrobească armata creştină condusă de Iancu de Hunedoara şi Vladislav I. Negustorii şi marinarii genovezi l-au informat în permanenţă pe marele vizir Halil-paşa despre mişcările flotei apusene care trebuia să taie accesul turcilor prin strâmtori în Europa şi să faciliteze, în acest fel, succesul expediţiei terestre. Mai mult, ei s-au oferit să pună la dispoziţia sultanului flota necesară pentru a-i trece armata din Asia Mică în Europa[4].

[2] Şerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XV, no. 3, 1976, pp. 421—436. Intrarea Chiliei în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara în 1448, ca urmare a cedării ei de către domnul Moldovei, Petru al II-lea (Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, pp. 102—103) se înscrie, evident, pe linia acestei tradiţii. Cu toate acestea noi considerăm că, avand în vedere contextul politic şi militar al epocii, Chilia avea pentru Iancu mai mult o importanţă strategică în cadrul politicii sale de oprire a expansiunii otomane. Avem în vedere, în primul rând, atacul simultan declanşat în acest an de către turci împotriva Chiliei şi a Constantinopolului (Matei Cazacu, Petre Ş. Năsturel, *Une démonstration navale des turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, în „Journal des savants", juillet-septembre 1978, p. 200). Aceasta nu înseamnă însă că importanţa ei comercială se diminuase.

[3] Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1968, p. 94.

[4] *Ibidem*, p. 105.

Deşi este foarte posibil ca aceste acţiuni să fi fost rezultatul intereselor unor negustori şi patroni de nave particulari[5], care nu au cerut acordul conducerii genoveze, nu este mai puţin adevărat că ele exprimau teama Genovei că, în cazul unei victorii a forţelor cruciate, principala beneficiara în zona Mării Negre ar putea fi vechea ei rivală, Veneţia. Deci Genova se temea în 1444 mai mult de Veneţia decât de turci şi nu a ezitat să-i ajute decisiv pe aceştia pentru a-i zdrobi pe creştini, pentru a înfrânge armata în fruntea căreia se afla Iancu de Hunedoara.

În deceniul care a urmat, până în 1453, atitudinea Genovei a rămas neschimbată în problema luptei antiotomane. Factorii ei de conducere au refuzat cu obstinaţie orice fel de participare, chiar şi pur teoretică, la eventuale acţiuni îndreptate împotriva sultanului. Genovezii considerau că, pentru a-şi menţine poziţiile din Marea Neagră şi Marea Egee, deosebit de importante pentru economia lor, cea mai bună soluţie era o atitudine paşnică şi, la nevoie, chiar de colaborare cu turcii, adică cu acei care deveneau treptat adevăraţii stăpâni ai acestui spaţiu geografic şi economic. Din această cauză ei au asistat cu pasivitate la toate încercările lui Iancu de Hunedoara de a forma noi alianţe şi coaliţii antiotomane, precum şi la marea expediţie din 1448 încheiată cu înfrângerea de la Kossovopolje (18—20 octombrie)

Constatăm, prin urmare, că în întreaga perioadă în care Iancu de Hunedoara a dus o politică antiotomană ofensivă, adică între 1442 şi 1448, Genova nu numai că nu l-a ajutat cu nimic, excepţie făcând, poate, doar felicitările de la începutul anului 1444, dar a acţionat, cu hotărâre, în măsura posibilităţilor sale, pentru a-i sprijini pe turci. Această atitudine are, evident, explicaţiile sale, nu este rezultatul unei întâmplări sau al unei voinţe politice de alianţă cu turcii împotriva statelor creştine.

În primul rând, considerăm că până în 1453 Genova a crezut că principala ameninţare la adresa poziţiilor sale din zona pontică şi egeeană venea din partea Veneţiei şi nu a Imperiului otoman. Este firesc dacă ne gândim că rivalitatea genovezo-veneţiană avea deja o tradiţie seculară în acest perimetru, iar flota veneţiană era, incontestabil, cea mai puternică din întreaga Mediterană în timp ce turcii se aflau abia la primii lor paşi în acest domeniu.

În al doilea rând, Genova, cu propriile ei forţe nu mai era capabilă să-şi apere coloniile nici faţă de Veneţia şi nici faţă de turci, dar nici măcar nu era capabilă să-şi apere propria ei independenţă. Aceasta se explică prin faptul că situaţia economică şi politică devine tot mai precară în secolul XV. În acest secol la Genova s-a instaurat un regim aristocratic, având la bază întrepătrunderea de interese dintre aristocraţia cea nouă şi cea veche, dar cu toate incoerenţele şi defectele democraţiei [6]. Aceasta a produs instabilitate politică şi instaurarea dominaţiei străine, milaneză şi franceză, într-o permanentă alternanţă, ceea ce a afectat mult şi situaţia coloniilor [7]. Acestea scapă treptat de sub controlul statului genovez şi intră sub controlul particularilor, ceea ce va duce la o răspândire şi intensificare a corupţiei şi proastei administraţii. Semnificativ în acest sens este faptul că, în 1459, consulul Caffei se vedea obligat să declare în stare de faliment finan-

[5] J. Paviot, *Gênes et les Turcs (1444, 1453) : sa défense contre les accusations d'une entente*, în *La Storia dei Genovesi*, vol. IX, Genova, 1989, pp. 129—137; Enrico Basso, *Genonva : un impero sul mare*, Cagliari, 1994, p. 81.

[6] Roberto S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna, 1938, pp. 383—384.

[7] *Ibidem*, pp. 384—387.

ţele publice de sub administraţia sa, cu un deficit net anual de peste un milion de aspri [8].

Abia în 1453, atunci când turcii au lansat atacul final asupra Constantinopolului, genovezii au reacţionat, încercând, atât cât le stătea în putinţă, să apere capitala bizantină. Din păcate, în aceste momente de cumpănă, cel care nu a putut să sprijine militar pe bizantini şi pe aliaţii lor creştini, genovezi, veneţieni şi catalani, a fost Iancu de Hunedoara.

Capacitatea sa militară ofensivă era mult mai scăzută decât în trecut datorită înfrângerilor suferite, iar divergenţele interne, provocate mai ales de marea nobilime, îl obligau să se limiteze, pe frontul antiotoman, numai la acţiuni strict defensive legate de apărarea Ungariei şi a ţărilor române. Din aceste cauze, singurele acţiuni intreprinse de el în vederea apărării Constantinopolului au fost doar cele diplomatice, care nu s-au soldat însă cu nici un rezultat, la care s-a adăugat consolidarea cu armament a garnizoanei din Chilia [9]. Evident, era mult prea puţin, aproape nimic. Cu toate acestea, considerăm că merită să menţionăm faptul că, la 3 mai 1453, în tabăra turcă ce asedia Constantinopolul, a ajuns zvonul că Iancu de Hunedoara pregăteşte o expediţie terestră [10]. Bineînţeles, era doar un zvon ce nu s-a confirmat, dar care ne arată totuşi că turcii se temeau de o astfel de eventualitate.

Dacă aceasta era situaţia în privinţa lui Iancu de Hunedoara, cu totul altfel se prezenta ea pentru genovezi. După ce în deceniul precedent i-au menajat şi chiar ajutat în momente de mare cumpănă pe turci, genovezii s-au găsit grav ameninţaţi în interesele lor fundamentale tocmai de către aceştia. Dintre toate statele apusene, Genova era poate cea mai interesată de soarta Constantinopolului, datorită coloniei pe care o avea aici (Pera) şi datorită prezenţei masive în Marea Neagră. Aceasta şi explică de ce genovezii au făcut un ultim efort militar, pe măsura posibilităţilor lor, de a apăra capitala bizantină. Ei au oferit cel mai numeros contingent de soldaţi străini care a luptat pentru apărarea Constantinopolului, peste 700 de soldaţi [11] conduşi de Giovanni Giustiniani Longo [12]. Dar, evident, nu au putut împiedica pe sultan să cucerească oraşul.

Acest eveniment a avut o importanţă capitală pentru Genova deoarece a marcat începutul sfârşitului imperiului ei pontic şi egeean, imperiu ce va dispărea, cu excepţia insulei Chios [13], până în 1475. Chiar în 1453, la numai două zile de la intrarea turcilor în Constantinopol, la 1 iunie, Pera capitula necondiţionat în faţa sultanului. În 1462, după eşecul suferit în faţa lui Vlad Ţepeş, turcii au reuşit să cucerească insula Mitilene (Lesbos), iar în 1475, între două expediţii împotri-

[8] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII—MCCCCLXXV)*, tomo I, Genova, 1868, p. 910.

[9] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 38; Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii. Revista de istorie", tom 16, nr. 5, 1963, pp. 1 049—1 072; idem, *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, în „Byzantinoslavica", Praga, XXX, 1969, pp. 119—126.

[10] Este vorba de mărturia lui Leonardo de Chios, arhiepiscop de Mitilene, într-o scrisoare adresată papei Nicolae V (Agostino Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*, vol. I, *Le testimoniaze dei contemporanei*, Verona, 1976, p. LXXIX şi pp. 154—155).

[11] C. Mureşan, *op. cit.*, p. 180.

[12] A. Pertusi, *op. cit.*, I, pp. LXXXI şi 374, n. 19; Ausilia Roccatagliata, *Da Bisanzio a Chio nel* 1453, în *Miscellanea di storia italiana e mediterranea per Nino Lamboglia*, Genova, 1978, p. 401.

[13] Pentru dominaţia genoveză în Chios, care va dura până în 1566, a se vedea Philip P. Argenti, *The occupation of Chios by the genovese and their administration of island (*1346—1566*)*, 3 vol., Cambridge, 1958.

va Moldovei, ei reuşesc să cucerească Caffa şi întregul sistem genovez de colonii din Marea Neagră.

Putem afirma că urmările cuceririi Constantinopolului de către turci au fost de o deosebită gravitate atât pentru Genova, care şi-a văzut, într-un timp relativ scurt, dispărând toate posesiunile ei orientale, cât şi pentru Iancu de Hunedoara, care se putea aştepta la o reluare pe scară mare a ofensivei otomane în zona Dunării mijlocii şi de jos.

Ajungând aici, credem că se impune, totuşi, o scurtă paranteză în legătură cu poziţia Genovei. Dacă pentru Iancu de Hunedoara lucrurile erau clare în ceea ce priveşte confruntarea cu Imperiul otoman, pentru genovezi existau şi alte soluţii, mai puţin periculoase şi costisitoare.

Astfel, deşi principalele interese ale Genovei se aflau la Constantinopol, în cartierul Pera, şi în Marea Neagră, unde deţinea numeroase colonii, dintre care cea mai importantă era Caffa, ea începuse încă din secolul XIII, un proces de transfer masiv de interese din Marea Neagră şi Mediterana Orientală către Mediterana Occidentală şi Peninsula Iberică[14]. Din cauza acestei duble orientări economice şi politice translaţia comerţului genovez din Orient spre Occident nu a fost nici brutală şi nici catastrofală. Este vorba de o lungă evoluţie pe care câteva evenimente decisive, cum ar fi ocuparea Constantinopolului şi a Caffei de către turci, nu au făcut decât să o precipite.

Dar această tendinţă spre translaţie, determinată de faptul că genovezii erau conştienţi de caracterul precar al posesiunilor lor orientale, precum şi de necesitatea de a nu-şi investi toate eforturile şi întreaga avuţie într-o singură direcţie, a fost generată şi de alte cauze, mai îndepărtate, în timp şi spaţiu. Astfel, coloniile genoveze din Marea Neagră, în special Caffa, au avut de suferit datorită acţiunii împăratului chinez Yung-lo, care a pus stăpânire pe Indochina şi şi-a trimis flotele până la Aden şi Ormuz. Aceasta a favorizat căile comerciale maritime între Extremul Orient şi Orientul Mijlociu în detrimentul căilor de uscat, favorizate de expansiunea mongolă[15]. De asemenea, cele trei campanii ale lui Tamerlan întreprinse împotriva Hoardei de Aur, între 1387 şi 1396, mai ales ultima, când sunt distruse Astrahan, Sarai şi Tana, au distrus comerţul oriental pe la nord de Marea Neagră[16]. Aceste campanii nu numai că au oprit comerţul cu Extremul Orient, dar, prin nimicirea statului Kâpceak, au creat o fărâmiţare de state care deveneau periculoase pentru coloniile genoveze[17]. Numai un stat mare şi puternic putea să aprecieze existenţa unor astfel de colonii. Un stat mic căuta să le cucerească. În acest fel comerţul din Marea Neagră încetează a mai fi un

[14] În secolul XIII apare prima colonie genoveză la Sevilla (Charles Verlinden, *Italia ı Influence in Iberian Colonisation*, în "The Hispanic American Historical Review", 1953, p. 199), în 1277 prima flotă genoveză pleacă spre Flandra şi Anglia (R.S. Lopez, *Majorcan and Genovese on the North Sea Route in the Thirteenth Century*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", 1951, pp. 28—43), iar în 1291 are loc expediţia fraţilor genovezi Vivaldi, prima încercare, eşuată, de explorare a Atlanticului spre sud, de-a lungul coastelor Africii (Pierre Chaunu, *L'expansion européenne du XIII^e au XV^e siècle*, Paris, 1969, pp. 93—95). Pentru acest transfer de interese sau, poate, mai bine zis, dublă orientare economică a se vedea Geo Pistarino, *Genova medievale tra Oriente e Occidente*, in idem, *La capitale del Mediterraneo : Genova nel medioevo*, Genova, 1993, pp. 71—104.

[15] R.S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi...*, pp. 426—427.

[16] W. Heyd, *Le colonie commerciali degli italiani in Oriente nel Medio Evo*, vol. II, Venezia, 1868, pp. 138—141; Albert Champdor, *Tamerlan*, Paris, 1942, pp. 109—115; B.D. Grecov, A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, pp. 317, şi 340—343.

[17] R.S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi...*, pp. 430—431.

comerţ de anvergură între continente, bazat pe mătase, mirodenii şi metale preţioase, şi se transformă într-un comerţ regional, cu produse locale: lemn, cereale, peşte, ceară, vin şi mai ales sclavi[18], aceştia rămânând produsul comercial cel mai important[19]. Nu putem omite nici faptul că descoperirea minelor de alaun de la Tolfa, în statele pontificale, în 1462[20], a schimbat geografia marilor transporturi genoveze din Mediterana. Capul lor de linie se repliază de la Chios la Genova[21].

În aceste condiţii, conducerea Genovei, în frunte cu dogele Pietro di Campofregoso, şi-a dat foarte repede seama că nu mai poate face aproape nimic pentru Caffa şi celelalte colonii din Marea Neagră şi, de aceea, la 15 noiembrie 1453, le-a predat Băncii San Giorgio în schimbul unei sume de 5500 de lire genoveze[22]. Această acţiune condamna la dispariţie imperiul genovez din Marea Neagră, deoarece capitalul privat nu avea forţa necesară să-l apere în faţa expansiunii otomane, dar nu este mai puţin adevărat că nici statul genovez nu mai avea această capacitate, fapt pentru care încerca să scape de nişte cheltuieli devenite aproape inutile.

Cu toate acestea teama provocată la Genova de căderea Constantinopolului a fost mare[23], la fel ca în întreaga Europă creştină, ceea ce a obligat republica să întreprindă anumite acţiuni diplomatice în vederea realizării unei eventuale coaliţii antiotomane. Printre cei care erau foarte interesaţi de o astfel de posibilitate se număra şi Iancu de Hunedoara, deoarece el risca să se afle din nou singur în faţa unei mari ofensive otomane, aşa cum se va şi întâmpla de altfel. Dacă guvernul genovez a fost cel care a luat iniţiativa diplomatică în direcţia unor puteri ca Franţa, Anglia, Castilia şi Burgundia[24], cărora le-a descris tragicele evenimente din Orient şi le-a cerut în zadar ajutorul, Iancu de Hunedoara a fost în schimb, cel care a preluat iniţiativa diplomatică în direcţia Genovei.

Probabil la începutul anului 1454 el s-a adresat Genovei propunându-i o colaborare antiotomană[25], dar scrisoarea lui nu s-a păstrat. S-a păstrat însă răspunsul genovez, datat la 24 februarie 1454, răspuns din care aflăm şi despre scrisoarea lui Iancu. În scrisoarea lor genovezii se arătau favorabili ideii de cruciadă

[18] Marian Malowist, *Kaffa-kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475* (Caffa-colonie genoveză în Crimeea şi problema Orientului în anii 1453—1475), Warszawa, 1947, p. IV; Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle*, Paris, 1971, p. 262; idem, *L'Occident au XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 143; Teofilo Ossian de Negri, *Storia di Genova*, Milano, 1968, pp. 598—599.

[19] Ch. Verlinden, *Les routes méditerranéennes*, în „Bulletin. Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen", XII, no. 1, 1974, p. 33. Comerţul practicat de genovezii din Caffa cu sclavi se înscria într-un adevărat triunghi Tunisia-Alexandria-Caffa şi retur, dar linia dominantă a acestui comerţ era Caffa-Alexandria. Acest comerţ cu sclavi a constituit una din cauzele de tensiune în relaţiile moldo-genoveze, dar prăbuşirea lui după 1475, anul cuceririi Caffei de către turci, a devenit şi una din cauzele care au uşurat cucerirea Egiptului de către aceiaşi turci, în 1517 (Idem, *Le commerce en Mer Noire des debuts de l'épouque byzantine au lendemain de la conquête de l'Egypte par les ottomans (*1517*)*, Moscou, 1970, pp. 10—11).

[20] Jean Delumeau, *L'alun de Rome, XVe—XIXe siècle*, Paris, 1963, pp. 48—53.

[21] J. Heers, *L'Occident au XIVe et XVe siècles*..., p. 147.

[22] A. Vigna, *op. cit.*, I, pp. 32—43, doc. IV.

[23] Dovada o constituie succesul campaniei de vânzare a indulgenţelor „pentru Caffa" (indulgencie Caffae) din 1456 (J. Heers, *La vente des Indulgences pour la Croisade, à Genes et en Lunigiana, en* 1456 în „Miscelanea storica ligure", Milano, 1963, p. 73; Şt. Andreescu, *art. cit.*, p. 46).

[24] Giustina Olgiati, *I Genovesi in Oriente dopo la caduta di Costantinopoli*, în *Studi Balcanici publicati in occasione del VI Congresso internazionale dell'Association Internationale d'Etudes Sud-Est Européennes (AIESEE), Sofia*, 30 *agosto—5 settembre* 1989, Roma, 1989, p. 48.

[25] Şt. Andreescu, *art. cit.*, p. 48

antiotomană, mulţumeau pentru propunere şi îndemnau la continuarea pregătirilor militare, dar arătau că ei doresc să-şi coordoneze eforturile numai cu cele ale Suveranului Pontif [26]. Era, practic, un refuz voalat de a se angaja direct şi imediat în lupta antiotomană. Iancu de Hunedoara ar fi avut mare nevoie de un răspuns pozitiv, deoarece numai peste câteva luni, în august, el va fi atacat de o armată otomană, condusă de Feriz bey, pe care o va înfrânge la Kruševać, în Serbia [27]. Era evident că autorităţile genoveze nu doreau şi, mai ales, nu puteau să se angajeze într-un război cu turcii şi de aceea sperau să beneficieze de rezultatele militare ale unei coaliţii antiotomane formate de alte puteri, dar acest lucru nu se va întâmpla. De fapt acesta a fost ultimul contact al lui Iancu de Hunedoara cu factorii de conducere ai Genovei, deoarece în viitor partenerul său de tratative va fi Banca San Giorgio, cea care preluase toate coloniile din Marea Neagră.

În ceea ce priveşte poziţia statelor riverane Mării Negre situaţia lor s-a înrăutăţit aproape imediat după cucerirea Constantinopolului. Chiar în vara lui 1453 ele au fost somate să se supună sultanului. Ultimatumul lui Mehmed II a fost însă respins atât de Moldova, cât şi de coloniile genoveze în frunte cu Caffa. Coloniile genoveze aşteptau intervenţia metropolei şi evoluţia evenimentelor, în timp ce Moldova se bizuia pe capacitatea sa de luptă şi pe legăturile sale cu Polonia, toţi aşteptând, probabil, şi anumite ajutoare din partea lui Iancu de Hunedoara. Dar nimic pozitiv nu s-a întâmplat. În schimb, în vara anului 1454, o flotă de 56 de corăbii turceşti, comandată de Temir Hodja, după ce a atacat fără succes Cetatea Albă, a devastat coastele nordice ale Mării Negre şi a impus, în colaborare cu tătarii lui Hagi Ghirai, plata unui tribut anual de 3 000 de ducaţi pentru locuitorii Caffei [28]. Deşi modestă din punct de vedere militar, această primă demonstraţie navală otomană a avut, totuşi, consecinţe politice însemnate. Colaborarea otomano-tătară şi, mai ales, atitudinea rezervată a Poloniei, dar şi lipsa de reacţie a Genovei, au silit Caffa, mai devreme, şi Moldova, ceva mai târziu [29], să accepte plata tributului solicitat de sultan. În schimb, ambele au primit câte un act de privilegii comerciale [30] privilegii care consfinţeau noile lor raporturi cu Imperiul otoman.

Pentru Caffa însă aceasta era o situaţie provizorie care nu făcea altceva decât să amâne deznodământul final. Faptul că cele două nave trimise cu ajutoare de la Genova, în 1454, nu au putut trece prin strâmtori şi au fost obligate să se refugieze la Chios [31], l-a determinat pe consulul Caffei, Demetrio Vivaldi, să scrie Băncii San Giorgio cerându-i să ajute colonia pe cale terestră şi cu forţe terestre. În scrisoarea sa din 21 octombrie 1454 Vivaldi cerea protectorilor Băncii să tri-

[26] *Ibidem*, pp. 48—50. Documentul este publicat la p. 50.

[27] C. Mureşan, *op. cit.*, p. 183.

[28] A. Vigna, *op. cit.*, I, pp. 63—65, 102—112, doc. XXXIII şi 112—113, doc. XXXIV; M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*, în „Balcania", IV, 1941, p. 431; Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1978, pp. 4—5.

[29] Ş. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV^e^ siècle : le cadre international des rapports établis en* 1455—1456, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XIII, no. 3, 1974, pp. 445—461.

[30] Idem, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453—1484)* în *Colocviul româno-italian Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XV*, Bucureşti, 27—28 martie 1975, Bucureşti, 1977, pp. 131—153; idem, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftlichte Vorherrscahft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet* (1453—1484), în „Münchner Zeitschrift für Balkankunde", 1, München, 1978, pp. 217—245.

[31] A. Vigna, *op. cit.*, I, pp. 87—89, doc. XXII si pp. 94—95, doc. XXIX.

mită cât mai repede ajutoare militare, deoarece era posibil ca în vara următoare otomanii să declanşeze o nouă ofensivă. El arăta în mod special că dacă nu se va putea folosi calea maritimă, va trebui folosită cea terestră. Pentru reuşita acţiunii el mai cerea să se apeleze la regii Ungariei şi Poloniei, precum şi la Iancu de Hunedoara care ar fi putut să furnizeze soldaţii necesari apărării oraşului[32]. Se poate observa din această scrisoare că Iancu de Hunedoara, deşi teoretic era unul din vasalii regelui Ungariei, Ladislau V Postumul, se bucura din partea genovezilor din Caffa de un tratament special, fiind pus pe acelaşi plan cu regii Ungariei şi Poloniei, ceea ce era o realitate dacă avem în vedere forţa militară de care dispunea. Iancu de Hunedoara devenise în ultimii ani ai vieţii sale o adevărată instituţie statală în sine, datorită forţei sale economice şi militare bazată, în primul rând, pe elementul românesc din Transilvania şi Banat.

Din aceeaşi scrisoare mai rezultă însă şi importanţa legăturilor economice pe care Caffa le întreţinea cu spaţiul românesc prin porturile Chilia şi Cetatea Albă, primul, să nu uităm, aflat în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara. Vivaldi arăta că oraşul era ameninţat de foamete, deoarece recolta de cereale fiind slabă, el nu se mai putea aproviziona de la Chilia şi Cetatea Albă, aşa cum se întâmpla de obicei[33].

Deşi nu avem dovezi sigure este totuşi posibil ca protectorii Băncii San Giorgio să fi dat curs, măcar şi parţial, cererilor consulului din Caffa. Astfel, la 20 februarie 1455 au fost trimişi la Caffa trei consuli care trebuiau să-şi urmeze succesiv unul altuia. Este vorba de Tommaso Domoculta, Antonio Lercari şi Damiano Leone[34]. Primii doi s-au îmbarcat pe două nave, împreună cu provizii, arme, muniţii şi soldaţi şi, după multe peripeţii, au ajuns la Caffa, la 23 aprilie[35]. Cel de-al treilea însă a plecat pe uscat, trecând prin Ungaria, Transilvania, Moldova şi Cetatea Albă, şi ajungând la destinaţie la 20 aprilie[36]. Este foarte posibil ca Damiano Leone să fi luat legătura cu Iancu de Hunedoara dar, în lipsa documentelor, nu ştim ce s-a discutat, ce s-a oferit şi ce s-a cerut de către cele două părţi. Sigur este însă faptul că Iancu de Hunedoara nu dispunea de suficiente trupe pentru a sprijini pe cale terestră coloniile genoveze din Marea Neagră, dar nici Banca San Giorgio nu era dispusă să rişte prea mult angajându-se să sprijine deschis, cu forţele limitate pe care le avea, o acţiune antiotomană.

De asemenea, nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că statele creştine din zona Mării Negre erau departe de a forma un bloc defensiv unitar în faţa expansiunii otomane. În 1455 împăratul bizantin din Trapezunt a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a obstrucţiona activitatea genovezilor din Marea Neagră[37], iar în acelaşi an, prin cucerirea de către moldoveni a castelului Lerici de la gurile

[32] „...Insuper si impossibile esset vobis ut ita loquamur provisiones scriptas ac classem via maritima ad nos non posse transmittere, quod tamen credere non possumus et si hoc contingeret nobis spes multum decideret in po~sendo hanc civitatem a tot molestiys deffendere, saltem terrestri via possetis cogitare ad nos mittere illa auxilia que possibilia forent scribendo regi ungarie (sic!) et polonie (sic!) *ac domino blancho* (subl. n.) ut via ipsorum possemus quamplures homines aptos habere pro hujus civitatis necessitatibus et defensione" (*ibidem*, I, pp. 114—115, doc. XXXVI).

[33] „...Insuper hoc anno in hijs partibus et presertim in hoc territorio non fuit abundantia victualium, nec etiam in maocastro (sic!) et licostomo (sic!), a quibus locis hec civitas solebat extrahere multa victualia..." (*ibidem*, I, p. 115). O situaţie asemănătoare se va repeta în 1455 (*ibidem*, I, pp. 368—369, doc. CLII).

[34] *Ibidem*, I, p. 170.

[35] *Ibidem*, I, pp. 175—176 şi 328—329, doc. CXXXVI.

[36] *Ibidem*, I, p. 183.

[37] *Ibidem*, I, p. 192—193.

Niprului[38], s-a accentuat starea de conflict dintre Moldova şi Caffa. Evident că această situaţie nu putea să încurajeze nici pe Iancu de Hunedoara şi nici pe protectorii Băncii San Giorgio să se implice mai profund în oprirea expansiunii otomane din zona pontică.

Între timp însă situaţia devenea tot mai ameninţătoare în direcţia lui Iancu de Hunedoara, şi mult mai puţin în privinţa coloniilor genoveze din Marea Neagră. Totuşi nici acestea nu puteau sta liniştite deoarece pregătirile militare otomane se desfăşurau pe scară largă, ceea ce a provocat o anumită agitaţie printre protectorii Băncii San Giorgio şi printre factorii de conducere ai Genovei.

Solicitat, la 20 ianuarie 1456, de papa Calixt III şi de împăratul Frederic III să participe la efortul comun de cruciadă antiotomană, pentru alungarea turcilor din Europa[39], ceea ce devenise, să recunoaştem, o imposibilitate, dogele Pietro di Campofregoso s-a grăbit să-i răspundă împăratului, la 22 ianuarie, că Genova, datorită coloniilor sale orientale se afla deja în luptă cu turcii. El arăta că Genova a făcut şi va face în continuare mari eforturi pentru apărarea coloniilor din Marea Neagră, unde a trimis şi va trimite soldaţi, arme şi muniţii. De aceea adeziunea sa la cauza cruciadei nu mai poate fi luată în discuţie[40]. În aceiaşi zi i-a scris şi papei, anunţându-l că în curând îi va trimite doi soli pentru a discuta problemele cruciadei[41]. De fapt, Genova nu mai avea decât o legătură indirectă cu Caffa şi celelalte posesiuni din regiunea pontică, deoarece stăpâna lor directa devenise Banca San Giorgio. De aceea răspunsurile dogelui nu erau altceva decât un refuz voalat la cererile de a participa la o eventuală cruciadă antiotomană.

Dar lucrul nu trebuie să ne mire. Nici una din puterile creştine interesate într-o oarecare măsură în oprirea expansiunii otomane în 1456 nu a făcut nimic concret, poate cu excepţia adresării unor chemări patetice către celelalte, pentru a-l ajuta pe Iancu de Hunedoara. Papa a fost refuzat, aşa cum am văzut, de către genovezi, dar, la rândul său, nu l-a putut ajuta cu nimic pe Iancu de Hunedoara[42], la fel ca şi veneţienii, care condiţionau acordarea oricărui ajutor de realizarea unei largi coaliţii creştine[43]. Împăratul Frederic III a refuzat categoric să intre în luptă cu turcii[44], iar flota aragonezo-napolitană a lui Alfons V, comandată de Pedro Urrea, în loc să-i atace pe turci, i-a atacat pe genovezi[45].

În ciuda acestei situaţii din care nu se va putea ieşi Banca San Giorgio a încercat să-şi protejeze coloniile din Marea Neagră apelând, indirect, şi la ajutorul lui Iancu de Hunedoara. Acest lucru demonstrează faptul că genovezii, foarte

[38] *Ibidem*, I, pp. 186—189, şi 307—309 doc. CXXI; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897, pp. 32—36; N. Bănescu, *Maurocastrum-Mo(n)castro. Cetatea Alba*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", s. III, t. XXII, 1939—1940, pp. 177—178; Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969, p. 319.

[39] A. Vigna, *op. cit.*, I, pp. 421, 511, doc. CXCII.

[40] *Ibidem*, I, pp. 421—423, 509—510, doc. CXC.

[41] *Ibidem*, I, pp. 423, 510—511, doc. CXCI.

[42] Georgius Fejer, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, Regni Hungariae gubernatoris*, Budae, 1844, pp. 219—221; Lino Gómez Canedo, *Un español al servicio de la Santa Sede. Don Juan de Carvajal cardenal de Sant'Angelo, legado en Alemania y Hungria (1399?—1469)*, Madrid, 1947, pp. 156—157.

[43] G.B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de 'Veneziani*, în *Miscellanea di storia veneta*, serie terza, tomo IV, Venezia, 1912, p. 45.

[44] C. Mureşan, *op. cit.*, pp. 184—185.

[45] Alan Ryder, *The Eastern Policy of Alfonso the Magnanimous*, în „Atti della Academia Pontaniana", nuova serie, vol. XXVIII, 1979, pp. 12—14.

nesiguri în legătură cu posesiunile lor din zona pontică aveau ei înşişi nevoie de ajutor, fiind, prin urmare, absolut incapabili să-l sprijine cu ceva pe cel care devenise un adevărat simbol al luptei antiotomane. Lipsa lor de voinţă politică nu era deliberată, ci era rezultatul direct al lipsei de capacitate militară. Semnificative în acest sens sunt câteva scrisori care ni s-au păstrat din epocă.

Astfel, în ianuarie 1456, protectorii Băncii San Giorgio au scris papei despre situaţia foarte dificilă, economică, politică şi militară a Caffei. Ei îi cereau lui Calixt III să intervină pe lângă Iancu de Hunedoara şi pe lângă toţi ceilalţi principi creştini din zonă pentru ca aceştia să permită exportul de cereale în oraş şi să permită, de asemenea, promulgarea în statele lor a bulelor papale de indulgenţe pentru Caffa[46].

La rândul său, Iancu de Hunedoara, care apelase la toţi posibilii săi aliaţi din Apus, a încercat să obţină ceva ajutoare şi din partea Băncii San Giorgio, mizând tocmai pe interesul acesteia pentru regiunea Mării Negre. La 3 martie 1456 protectorii Băncii San Giorgio îi scriau consulului Caffei, Tommaso Domoculta, răspunzând unei scrisori a acestuia din 4 octombrie 1455, informându-l, printre altele, că au primit o scrisoare din partea lui Iancu de Hunedoara, în care acesta se oferea să ajute coloniile genoveze din Marea Neagră, trimiţându-le provizii şi soldaţi[47].

În aceeaşi zi de 3 martie, protectorii Băncii San Giorgio îi răspundeau şi lui Iancu de Hunedoara. Ei îi mulţumeau pentru intenţia sa de a apăra Caffa şi-i cereau să aprovizioneze oraşul, dar la cererea sa ca să-i fie trimise două nave pentru acţiuni pe Dunăre îi răspundeau negativ, arătând că la Caffa se afla o singură navă destinată aprovizionării şi apărării împotriva piraţilor turci[48]. Genovezii ar fi fost bucuroşi să primească sprijin din partea lui Iancu, dar ei, în schimb, nu erau capabili să ofere nimic concret. Probabil că această scrisoare i-a fost adusă lui Iancu de Niccolò Lamberto, curier trimis la Caffa de Banca San Giorgio la 6 martie, pe cale terestră[49]. Acesta avea asupra lui şi o scrisoare adresată lui Antonio Sati, rezident genovez la Cluj, care trebuia să-l introducă pe lângă Iancu de Hunedoara şi cardinalul legat papal în Ungaria, Juan de Carvajal[50].

Concluzia care se desprinde din această corespondenţă nu poate fi decât una singură. Aceea că Iancu de Hunedoara nu a primit din partea genovezilor nici un fel de sprijin sau ajutor în momentele foarte dificile care au precedat bătălia de la Belgrad. În această privinţă atitudinea Genovei, mai precis a Băncii San Giorgio, nu diferă aproape cu nimic de aceea a papei, a Veneţiei, a regatului aragonezo-napolitan sau a altor puteri creştine care doreau să oprească expan-

[46] A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 425, 514—520, doc. CXCV.

[47] „... significamus vobis quod nuper ab illustrissimo domino Johanne Vayvoda Regni Hungarie capitaneo litteras accepimus, quibus benigne offert se paratum vobis prebere omnem subventionem tam victualium quam viorum que sibi possibilis sit". (*Ibidem*, I, pp. 430—431, 536—541, doc. CCVIII; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 119. Scrisoarea lui Iancu de Hunedoara datează din 4 decembrie 1455 (A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 534, doc. CCVII).

[48] „... Verum quoniam impressentiarum in Capha non est nisi unica tantum triremis que a piratis turchis loca illa tuetur et subvenit inopis illius miserabilis populi, non intelligimus quo pacto possimus, quemadmodum optaremus, petitioni celsitudinis vestre morem gerere. Et tamen excellentiam vestram oramus ut nunc et omni tempore circumspiciat quid et quantum a nobis prestare posit, sibique persuadeat nos et nostra omnia esse et semper fare cupidissime parata in omnia concernentia decus et amplitudinem celsitudinis vestre". (A. Vigna, *op. cit.*, I, pp. 432, 534—536, doc. CCVII).

[49] *Ibidem*, pp. 434, 550—551, doc. CCXIX.

[50] *Ibidem*, pp. 435, 551—552, doc. CCXX.

siunea otomană, dar numai prin eforturile singulare ale lui Iancu de Hunedoara, contribuţia lor urmând a fi foarte limitată, dacă nu chiar inexistentă. Realitatea era că puterile creştine din Apus nu mai aveau nimic în comun cu idealurile iniţiale de cruciadă şi că rivalităţile dintre ele, intensificate de procesul de trecere de la feudalism la lumea modernă, deveneau mult mai importante decât lupta împotriva turcilor.

Genova este un exemplu elocvent în acest sens. În ciuda faptului că şi-a pierdut importanţa politică în arena internaţională, ea a reuşit să parcurgă foarte bine drumul spre modernitate bazându-se pe trei factori esenţiali: modernizarea instrumentelor specifice economiei capitaliste, estomparea progresivă a rolului statului în faţa iniţiativei particulare şi păstrarea unei importante flote în Mediterana Occidentală. Semnificativă pentru capacitatea ei de adaptare la noile realităţi este reuşita transferării principalelor ei interese economice şi comerciale din Orient în Occident, din Marea Neagră în Peninsula Iberică, ceea ce îi va asigura prosperitatea pentru aproximativ încă două secole. În această situaţie, genovezii au mizat, mai ales după 1453, tot mai puţin pe posesiunile lor orientale, fapt ce explică poziţia lor în relaţiile cu Iancu de Hunedoara. Dacă acesta nu avea de ales, trebuind să facă faţă cu toate mijloacele disponibile expansionismului otoman, Genova nu numai că putea să aleagă între mai multe soluţii, dar s-a şi grăbit să o facă. A ales soluţia cea mai bună pentru ea, aceea a deplasării spre Occident şi a abandonării treptate a Orientului. Evident, ar fi acceptat bucuroasă orice ajutor, din partea oricui, deci şi a lui Iancu de Hunedoara, dacă acesta putea uşura situaţia Caffei şi a celorlalte colonii din Marea Neagră. Dar să se angajeze direct şi cu toată energia în lupta antiotomană era o opţiune eliminată din principiu din orice fel de calcule politice şi militare. Nimeni la Genova nu era dispus să sprijine financiar o astfel de întreprindere care, în contextul epocii, nu ar fi avut nici o şansă de reuşită. Aceasta explică foarte clar de ce tentativele lui Iancu de Hunedoara de apropiere faţă de Genova, faţă de Banca San Giorgio şi de coloniile ei din Marea Neagră nu s-au putut solda cu un succes. Dar dacă pentru istoricul zilelor noastre eşecul era previzibil şi poate fi explicat, pentru contemporani lucrurile nu erau atât de clare, Iancu de Hunedoara fiind dator să apeleze la oricine credea că l-ar putea ajuta cu ceva, fiind dator să-şi împlinească până la capăt destinul pe care istoria i l-a hărăzit.

PRIMELE AMBASADE ALE HABSBURGILOR ÎN IMPERIUL OTOMAN ŞI LUPTA PENTRU CUCERIREA TRANSILVANIEI (1547—1562) (I)

ILEANA CĂZAN

Demersurile diplomatice ale Casei de Austria au avut începând cu anul 1526 două direcţii distincte, în funcţie de priorităţile politice şi strategice ale celor doi fraţi ce-şi împărţiseră gestionarea puterii în Imperiul german, în Ţările de Jos şi Spania.

Împăratul Carol al V-lea a urmărit în permanenţă menţinerea unor bune raporturi cu Imperiul otoman, pentru că, angrenat în lupta cu Franţa pentru hegemonie în Italia, se temea de posibilitatea unui atac otoman în Mediterană, care să pericliteze situaţia sa politică şi în Italia. Deci prioritară pentru Carol al V-lea era încercarea de a nu provoca riposta turcilor şi menţinerea păcii.

Fratele său, Ferdinand de Austria, locţiitor al împăratului în teritoriile germane, rege al Boemiei şi al Ungariei Vestice (după Mohács—1526), a provocat însă în permanenţă o ripostă a sultanului Süleyman I, cerând cu obstinaţie recunoaşterea din partea sultanului a titlului de rege al Ungariei unificate sub sceptrul său. Tocmai acesta era punctul nevralgic care a provocat o situaţie tensionată între Habsburgi şi Imperiul otoman, care a durat mai bine de un secol. Süleyman I a înţeles că favorizându-l pe Ioan Zápolya în stăpânirea Ungariei de est şi a Transilvaniei înglobează aceste teritorii zonei de dominaţie politică otomană. De aceea nici unul din demersurile diplomatice ale lui Ferdinand nu l-a putut convinge să îl recunoască pe acesta „rege al Ungariei''.

Din 1541 balanţa echilibrului de forţe pe cursul mijlociu al Dunării avea să se încline mult în favoarea sultanului, prin constituirea eialetului Buda. Strădaniile lui Ferdinand însă nu se opresc şi demersurile diplomatice devin tot mai insistente. Sub influenţa lui, Carol al V-lea se rezumă doar la negocierea armistiţiului, ce cuprindea menţinerea *statu-quo*-ului, în secret însă Ferdinand de Austria începea să facă pregătiri pentru ocuparea militară a Transilvaniei. În acest context începea misiunea lui Gerard Veltwyck în 1546. Aceste negocieri vizau o pace generală, în care să fie cuprinşi toţi principii creştini. Iniţial, Francisc I, de curând semnatar al tratatului de pace de la Crépy (1544) cu Carol al V-lea, se angaja să medieze la Constantinopol negocierile de pace pentru Habsburgi. Jean de Montluc şi baronul d'Aramon, ambasadorii francezi, nu contribuiau însă cu nimic la bunul mers al tratativelor, dimpotrivă ofereau spectacolul jalnic al concurenţei pentru obţinerea favorurilor dregătorilor otomani. După încheierea, prin propria abilitate, a armistiţiului din 1545, Veltwyck continua să negocieze cu înalţi demnitari otomani, care aveau instrucţiuni precise să asculte cu bunăvoinţă propunerile de pace venite din Imperiul german, pentru că Süleyman se pregătea de o nouă campanie. În acest timp marele vizir şi ginerele sultanului, Rustem-paşa, omul de

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 31—40, 1996.

încredere al sultanei Roxolana, manevra cu abilitate intrigile de palat, pentru a-l discredita pe primul născut al lui Süleyman, sultanul Mustafa şi a-i aduce dizgraţia. Pentru ca unul din fiii Roxolanei să fie preferaţi la tron, Mustafa era acuzat de trădare şi de complot, împreună cu şahul Tahmasp, împotriva tatălui său. Pentru toate aceste motive sultanul dorea să aibă o libertate de acţiune în Orient.

Misiunea lui Veltwyck din 1546—1547 era îngreunată însă tot de ambasadorul regelui Franţei, d'Aramon, ce sosea acum cu misiunea clară de a împiedica o pacificare a centrului Europei şi a Mediteranei. Cadourile impresionante aduse la Constantinopol, între care sultanul primea un orologiu încrustat cu pietre preţioase, care îl costase pe Francisc suma fabuloasă de 15 000 de ducaţi[1], erau menite să-l convingă pe Süleyman să atace din nou Ungaria. Mai mult alături de d'Aramon se prezenta şi generalul Wilhem von Rogendorf, apărătorul Budei în 1541, care se transformase într-un aprig duşman a lui Ferdinand, considerându-se jignit de acesta într-un litigiu pentru teritoriile sale patrimoniale. În ciuda eforturilor făcute de mesagerii lui Francisc I tratativele cu Veltwyck progresau, iar moartea lui Francisc I tergiversa misiunea ambasadorilor francezi, ce aşteptau instrucţiuni de la noul rege, Henric al II-lea. Din nefericire, schimbarea suveranului i-a adus lui d'Aramon şi dizgraţia, fiind obligat să rămână la Constantinopol, ca supus fidel al sultanului, până în 1553[2].

Veltwyck însă, cu sprijinul altor emisari din Imperiu german, care se succedau cu regularitate pentru a-i aduce noi instrucţiuni, reuşea o mare realizare pentru diplomaţia Habsburgilor în Imperiul otoman. Se încheia primul tratat bilateral între cele două puteri. Acesta era redactat în două exemplare, ratificat la cele trei curţi şi fixa pentru 5 ani condiţiile menţinerii păcii, fiind stipulată posibilitatea prelungirii sale[3]. De la această dată se stabilea la Constantinopol şi *primul ambasador* permanent al Imperiului german, în persoana lui Giovanni Maria Malvezzi, ce avea să-şi desfăşoare misiunea diplomatică între 1547—1553.

Conţinutul tratatului era departe de a fi o reuşită politică, ceea ce era reţinut era *normalizarea şi regularizarea* relaţiilor diplomatice între cele două puteri.

Tratatul a fost ratificat la Ausgsburg de către Carol al V-lea la 1 august 1547, de Ferdinand la 26 august, la Praga, iar de sultan la 14 octombrie 1547, la Constantinopol. Se prevedea menţinerea posesiunilor de moment; pentru toate cetăţile şi teritoriile ce aparţinuseră regelui Ioan — şi care se aflau atunci în stăpânirea lui Ferdinand— acesta plătea o *răscumpărare* de 30 000 ducaţi, anual, ca recunoaştere a faptului că ele aparţineau de drept sultanului. Aceleaşi prevederi erau cuprinse pentru posesiunile lui Carol din nordul Africii. *Alături de sultan* erau incluse ca semnatare şi alte *„state prietene"*, între care figurau Franţa şi Veneţia[4].

Etapa istorică ce se deschidea în 1547 avea să fie caracterizată printr-un mare dinamism al schimbărilor de situaţie în tabăra Habsburgilor şi în cea maghiară, aflată sub oblăduirea Înaltei Porţi, dinamism dat, de această dată, în pri-

[1] *Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant escript par noble homme Jean Chesneau l'un des secretaires dudict seigneur ambasadeur* (facsimil), Genève, 1970, *Studiu introductiv* de Ch. Schefer, p. X—XIV.

[2] *Ibidem*, p. XL—LI.

[3] Ernst Dieter Petrisch, *Der Habsburgisch-Osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, în „Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschischtsforschung", 38, Bd., 1985, textul latin şi cel turc (tradus în limba germană) la p. 68—80.

[4] Idem, *Regesten des Osmanischen Dokumente im Österreichischen Stadtsarchiv*, Bd. 1, 1480—1574, Wien, 1991, p. 51.

mul rând de confruntările militare. Acţiunile diplomatice, intrate din 1547 în sfera relaţiilor bilaterale „normale" între Imperiul german şi cel otoman, nu înregistrează rezultatele spectaculoase. Având în vedere că bună parte din perioada 1547—1562 Süleyman avea să se afle în campanii în Persia sunt de explicat atât succesele vremelnice ale armatelor imperiale în Transilvania, cât şi faptul că misiunile diplomatice ale Habsburgilor şi-au desfăşurat activitatea la Constantinopol relativ netulburate.

Ambasadori permanenţi au fost în această perioadă un italian, Giovanni Maria Malvezzi (1547—1553) şi un flamand Ogier Ghislain de Busbecq (1554—1562). Alături de aceştia, atunci când împrejurările au cerut-o, au desfăşurat o activitate notabilă membrii ambasadei extraordinare din 1553—1555, Antonio Veráncsics şi Francisc Záy, comandantul flotei dunărene, precum şi agentul secret al lui Ferdinand, ce îşi desfăşura în 1556 activitatea în punctul cheie al colectării informaţiilor Raguza, Mihail Cernovič „de Macedonia".

Evoluţia situaţiei politice în Imperiul otoman îl încuraja pe Ferdinand în organizarea unor misiuni diplomatice permanente, care să-i permită să fie informat la timp chiar din capitala sultanului şi, în acelaşi timp, să-i reprezinte în orice moment interesele, contracarând intrigile veneţienilor sau francezilor. La 6/14 octombrie 1547 de la Constantinopol Süleyman dădea de ştire lui Ferdinand că ambasadorilor săi, Yános Márya (Giovanni Maria Malvezzi) şi Yústo (Justus de Argento), li s-a înmânat tratatul de pace ratificat şi documentul aferent de asigurare al păcii (ahdnâme)[5].

Această stare de acalmie îl făcea pe Ferdinand să redevină curajos. Sultanul aflându-se încă în Persia, la graniţa austro-otomană începeau să se înregistreze primele conflicte. Între 30 septembrie 1548 şi 12 februarie 1549, corespondenţa beylerbeyului eialetului Buda, Kasim-paşa, a dragomanului Porţii, Yunus-bey şi a vizirului Ibrahim-paşa cu emisarii lui Ferdinand şi cu domnii ţărilor române arată dese încălcări de graniţă din partea trupelor austriece, acestor acţiuni raliindu-se şi Mircea Ciobanu şi Iliaş Rareş[6]. La 2 mai 1548, însuşi Süleyman scria, din Alep, lui Ferdinand, atrăgându-i atenţia că este timpul să ia măsuri[7] pentru respectarea clauzelor armistiţiului.

„Fratele George" — vicerege al Transilvaniei şi tutore al lui Ioan Sigismund — începând din 1547 — mizând pe absenţa sultanului şi pe consolidarea autorităţii Habsburgilor, victorioşi în Imperiu asupra principilor protestanţi, grupaţi în „Liga de la Schmalkalden" — încerca să-l încurajeze din nou pe Ferdinand să-şi recupereze „drepturile legitime". Fără ştirea reginei Isabella, dar cu acordul unei părţi a marii nobilimi maghiare, începea tratative cu Ferdinand, care în februarie 1548 era primit de Dieta Transilvaniei ca *rege al Ungariei*[8]. Ferdinand, îngrijorat de o posibilă reacţie a turcilor, evită să încalce făţiş prevederile tratatului de pace din 1547.

Urmează între 1549—1551 o perioadă de tatonări, tratative şi acţiuni militare, care fac din „Coroana Sfântului Ştefan" şi din drepturile teritoriale aferente un ghem de interese ce se rostogoleşte cu rapiditate între „fratele George", Ferdinand şi regina Isabella.

[5] *Ibidem*, p. 52.

[6] *Ibidem*, p. 54—56, docum. din 30 septembrie. 1548, 10 dec. 1548, 12 feb. 1549.

[7] *Ibidem*, p. 56.

[8] Al. Hüber — *Die Erwerbung Siebenbürgens durch Konig Ferdinand I. im Jahre 1551 und Bruder Georg Ende* im „Archiv für Österreichiscne Geschichte", Bd. 75, Wien, 1889, p. 489—491.

Prima etapă a acestor negocieri a fost marcată de efortul de a o convgine pe regina-mamă de necesitatea tratativelor cu Ferdinand. Puţin receptivă la sfaturile episcopului de Oradea, pe care îl considera zgârcit şi despotic, Isabella era din ce în ce mai apropiată de Petru Petrovič, căpitan al Cetăţii Lugoj care veghea asupra intereselor sale cu multă vigilenţă.

Primele negocieri între oratorii lui Ferdinand (Nikolaus von Sálm şi Támas Nadásdy) şi „fratele George" se încheia la 8 septembrie 1549 printr-un acord de principiu, perfectat la castelul lui Andrei Báthory, Nyirbátor. Acordul prevedea unificarea celor două Ungarii [9]. Ferdinand însă amâna orice acţiune până în iulie 1550, când avea să-l întâlnească pe fratele său, Carol al V-lea, în cadrul Dietei imperiale. Conflictul acut ce izbucnea cu această ocazie avea să despartă definitiv pe cei doi fraţi în ceea ce privea problema priorităţilor strategice ale Imperiului [10] şi avea să ducă la rezolvarea problemei succesiunii imperiale în favoarea lui Ferdinand (1556).

Despre acţiunile diplomatice ale „viceregelui" Transilvaniei sultanul era perfect informat la sfârşitul anului 1549 de un raport trimis din Buda de beylerbeyul Kasim-paşa [11]. Cu această ocazie paşa de Buda sublinia, încă odată, că l-a avertizat pe Ferdinand că „Transilvania aparţine în întregime sultanului de aceea să fie clar că nici măcar un singur sat nu îi va fi cedat".

Regina Isabella, fiinţa atât de nehotărâtă, care nu a ştiut până în ultimii ani ai vieţii dacă preferă onorurile şi demnitatea regală — dublate de un permanent pericol — sau un trai comod, îndestulat şi lipsit de griji, cerea în 1550 sprijin sultanului pentru a i se respecta drepturile. La sfârşitul lunii iulie 1550, venea în Transilvania un emisar al sultanului care o asigura pe Isabella de tot sprijinul acestuia şi îl însărcina pe Petru Petrovič să vegheze asupra tânărului prinţ, din care sultanul „*vrea să facă* un principe puternic" [12]. La 8 septembrie 1550, dragomanul Porţii, Yunus-bey, răspundea reginei Isabella că l-a primit pe solul trimis de aceasta (Joannes Salaty) şi că porunceşte, din partea sultanului, „fratelui George" să se împace cu Petru Petrovič, pe care l-a numit guvernator al Transilvaniei [13]. Episcopul de Oradea avea de ce să se simtă ameninţat, el care adunase în mâna sa toate demnităţile de seamă ale principatului (judecător al curţii, trezorier, palatin, cancelar şi vicerege). În aceeaşi zi (8 septembrie) Petru Petrovič era informat de acordarea noii demnităţi [14]. Conflictul pentru detronarea sau apărarea lui Ioan-Sigismund se deschidea între cei doi ambiţioşi oameni politici. Evident că hotărârea sultanului, deşi nu putea fi contestată deschis de „fratele George", a fost dejucată prin toate mijloacele.

[9] *Ibidem*, p. 491—494, pentru tratativele duse de Ferdinand cu „fratele George" este semnificativă şi scrisoarea din 25 ianuarie 1549, trimisă de „regele romanilor" lui Tamás Nádasdy şi care cuprinde instrucţiuni privind desfăşurarea negocierilor, locul unde acestea să se ţină, precum şi imposibilitatea unor acţiuni armate, deoarece efectivele militare pe care le avea la dispoziţie erau puţin numeroase (Magyar Oszágos Lévéltar — E. 185, 11.249).

[10] Florentina Căzan, *Divergenţele de păreri dintre Ferdinand de Austria şi Carol Quintul privind Transilvania*, în „Analele Universităţii Bucureşti", nr. 1/1974, p. 16 şi urm. Informaţia despre cearta celor doi fraţi făcea înconjurul Europei, fiind vehiculată de ambasadorii veneţieni aflaţi la Augsburg, Domenico Moresini şi Federico Badoer, care la 4 octombrie 1550 îl informau pe doge despre lucrările Dietei (*Venetianische Depeschen*. vol. II, Viena. 1892, p. 463—464).

[11] E. Dieter Petrisch, *Regesten...*, p. 60.

[12] A. Huber, *op. cit.*, p. 494—495.

[13] E. Dieter Petrisch, *op. cit.*, p. 65.

[14] *Ibidem*.

Prima metodă folosită a fost aceea a discreditării şi defăimării lui Petrovič în ochii principilor creştini. La 6 noiembrie 1550 Domenico Moresini, ambasadorul veneţian la Viena, îl informa pe doge că „Petru Petrović dintr-un bun creştin catolic a devenit nu numai luteran ci chiar *aproape turc*, pentru că îi place foarte mult modul de viaţă şi obiceiurile turcilor şi era hotărât să-l crească pe fiul regelui Ioan cu asemenea obiceiuri şi cu o asemenea purtare...”. Pentru că doar el dorea să aibă grija principelui şi pentru a scăpa de concurenţa „fratelui George” chemase turcii în ţară[15] — scria în continuare ambasadorul.

Ostilitatea lui Petrovič faţă de „fratele George” şi faţă de o eventuală acţiune a lui Ferdinand în Transilvania era făţişă. În vara anului 1550 Petrovič ocupase Lugojul, Caransebeşul şi fortificaţiile de la Vinţ, predate chiar de comandamentul garnizoanei Georg Hándray. Prin prezenţa sa la Vinţ se afla în chiar inima posesiunilor episcopului de Oradea.

Răspunsul „fratelui George” a venit fără întârziere. Cu o armata de 24 000 de soldaţi episcopul de Oradea ocupa Alba Iulia, unde se afla regina şi fiul ei, şi o silea pe aceasta să se adreseze din nou turcilor, asigurându-l pe sultan că orice conflict în Transilvania a fost oprit, iar „fratele George” este demn de toată încrederea. Lunile care urmează, septembrie-decembrie 1550, sunt marcate de acţiuni contrare declaraţiei de credinţă făcută sultanului. Trupele moldovene şi muntene — venite în ajutorul Isabelei — erau respinse dincolo de graniţă şi viceregele Transilvaniei oferea acest principat lui Ferdinand de Austria, cerând în acelaşi timp ajutor militar chiar de la împărat.

Asemenea acţiuni nu puteau fi trecute cu vederea de sultan şi „regele romanilor” se grăbea, în ianuarie 1551, să trimită instrucţini ambasadorului sau la Constantinopol, Malvezzi, pentru ca acesta să prezinte situaţia din Transilvania.

Ambasadorii veneţieni la Augsburg, Frederico Badoer şi Domenico Moresini, notau la 10 februarie 1551 că de la Constantinopol a fost trimis la Ferdinand *un raguzan* care sosise de o lună şi adusese informaţii de la Malvezzi. Ambasadorul Habsburgilor transmisese la Viena nemulţumirile sultanului, legate atât de recuperarea posesiunilor din Africa cât şi de fortificarea recentă a cetăţii de graniţă Szólnok, precum şi de cooperarea militară a lui Ferdinand cu „fratele George”[16]. Curierul pleca din nou spre Înalta Poartă purtând o scrisoare adresată lui Süleyman ce conţinea justificarea acţiunilor lui Ferdinand la graniţă. La 18 martie 1551 sultanul primea copia în limba turcă a scrisorii „regelui romanilor” care se disculpau astfel: recentele fortificaţii de la Szólnok nu pot leza în nici un fel clauzele tratatelor de pace pentru că cetatea se află „în interiorul graniţelor imperiului nostru şi nicidecum în cuprinsul prea puternicului Imperiu otoman”. Tot ce a făcut el până atunci a avut drept scop păstrarea liniştii la graniţă şi chiar supuşii musulmani din posesiunile sale nu au fost niciodată nedreptăţiţi. În schimb, în teritoriile de graniţă „de partea Voastră vin jafuri şi acte mârşave şi asupra locuitorilor ţinuturilor ţinute de noi se abat tot felul de pagube... Nu este permis ca, în acest mod şi împotriva tratatului vostru, hoardele de tâlhari să calce ţara şi să provoace pagube”. În final cerea pedepsirea vinovaţilor şi respectarea tratatului de pace[17].

[15] *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)* vol. II. Wien, 1889, p. 472—473.

[16] *Ibidem*, p. 5 7—508.

[17] Anton C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I und Maximilian II*, Wien, 1983, doc. 14. p. 37—39 (text editat în limba turcă şi tradus în limba germană).

În același timp, la Dioșeg, lângă Oradea, emisarul „fratelui George", Andrei Báthory se întâlnea cu trimisul lui Ferdinand generalul Castaldo (al cărui nume conspirativ era Erasmus Teufel). Se luau în discuție trei probleme arzătoare: 1. Retrocedarea posesiunilor paterne, din comitatul Zips, pentru Ioan Sigismund; 2. Despăgubirea reginei-mamă pentru darul de nuntă primit de la Zápolya, ce consta din următoarele posesiuni: cetățile Soimuș, Lipova, Târnava, Mauth lângă Košice (Cassovia) și episcopatul Oradea; 3. În Transilvania, Ferdinand urma să întrețină în permanență o armată care să prevină incursiunile *turcilor și românilor*[18].

Ambasadorilor plenipotențiari ai lui Ferdinand în Transilvania, Tamás Nadády, Andrei Báthory și Sigismund von Hersberstein, regina le răspundea la 31 martie 1551, că nu va ceda, iar „regele romanilor" va fi obligat să susțină un război cu turcii dacă o alungă din țară. Pentru a pune capăt conflictului ea se arăta conciliantă, promițând „fratelui George" că poate să-și exercite mai departe funcția de episcop de Oradea, în schimb oferea lui Andrei Báthory demnitatea de trezorier și de voievod al Transilvaniei.

Tratativele aveau să progreseze și regina Isabella cerea garanții serioase pentru eventualitatea că ar părăsi țara. Lui Ioan Sigismund urmau a i se plăti 120 000—150 000 de ducați, despăgubire pentru posesiunile paterne, și a se asigura întreținerea permanentă la curtea lui Ferdinand. Pentru darul de nuntă al Isabellei se fixa o compensație de 100 000 de ducați și, în eventualitatea că aceasta nu ar vrea să se întoarcă în Polonia, dreptul de reședință în ducatul Münsterberg-Frankenstein, precum și plata uzufructului acestui ducat, de 40 000 de ducați. Regina era preocupată și de soarta lui Petrovič, pentru care cerea — pentru tot timpul vieții — respectarea drepturilor asupra posesiunilor acordate din bunurile Coroanei[19]. Evident că la asemenea cereri Ferdinand nu se grăbea să răspundă, iar „fratele George" hotăra rezolvarea conflictului pe calea armelor.

La 1 iunie intrau în Cluj trupele austriece (compuse de fapt din efective spaniole și elvețiene) conduse de Giovanni Battista Castaldo, napolitan de origine, numit de Ferdinand „generalul locotenent" al fiului său, arhiducele Maximilian. La 4 iunie Dieta transilvană jura supunere lui Ferdinand. În această situație regina văzându-se izolată reîncepea, la 14 iunie, tratativele cu emisarul „regelui romanilor", Castaldo. La solia reginei, răspundea Tamás Nadásdy care aducea condițiile de pace ale lui Ferdinand: 1. Ioan Sigismund avea să primească în compensație pentru posesiunile paterne alte comitate și orașe, plus o pensie anuală de 30 000 ducați; 2. Temporar sumele pentru întreținere aveau să-i fie aduse de comitatul Kasau și de orașele Munkács și Huszt (în Slovacia) și de veniturile minelor de sare din Comitatele Bereg, Maramureș și Abáuy.

La rândul ei, Isabella voia garanții pentru respectarea oricărei înțelegeri prin perfectarea unei alianțe matrimoniale între Ioan Sigismund și arhiducesa Johanna, fiica lui Maximilian în vârstă de numai 5 ani. Deși, la început, Ferdinand răspundea cu abilitate că arhiducesa nu era la vârsta la care să poată hotărî dacă o „asemenea logodnă o va face fericită în viitor", văzând încăpățânarea Isabellei de a încheia vreo înțelegere fără clauza căsătoriei și convins fiind că regina tergiversa pentru a permite turcilor să intre în Transilvania, „regele romanilor" ceda[20].

18 A. Huber, *op. cit.*, p. 500.
19 *Ibidem*, p. 504—505.
20 *Ibidem*, p. 507—508.

În vara anului 1551, când Ferdinand părea atât de aproape de a-şi atinge scopul, ocuparea Transilvaniei, între oamenii săi de încredere avea să izbucnească un conflict latent, născut din invidie şi din neînţelegeri mai vechi, care avea să compromită în cele din urmă acţiunea Habsburgilor. Primul care se arăta sceptic în privinţa „fratelui George" era Nadásdy, care nu iertase episcopului că îl predase turcilor pe Ştefan Mailath, cumnatul său, în 1541 şi moartea acestuia în prizonierat (1550). Castaldo, fire impulsivă şi autoritară, se împăca greu cu felul de a fi al „călugărului", care considera Transilvania propriul său fief, pe care îl guverna cum dorea. De aceea, generalul lui Ferdinand vedea în toate actele „fratelui George" o posibilă trădare, mai ales că acesta dorea să întreţină cu turcii raporturi bune, pentru a evita o expediţie de pedepsire. Peste toate acestea se adăugau şi intrigile Isabellei, ce îl acuza pe episcopul de Oradea că vrea să preia, în folosul propriu, coroana Ungariei. Această stare de lucruri este surprinsă de Frederico Badoer, ambasador al Veneţiei de data aceasta la Viena, când scria dogelui, la 22 octombrie 1551, că situaţia în Ungaria este tragică pentru că aici domneşte „ura şi nemţii îi acuză pe unguri de necredinţă, iar ungurii pe nemţi de a fi provocatori; şi unii şi alţii se acuză reciproc de aroganţă; spaniolii la rândul lor spun tot ce poate fi mai rău de celelalte două naţiuni" [21].

Singura speranţă pentru aplanarea conflictelor ar mai fi putut veni de la plecarea grabnică a reginei Isabella din Transilvania. Aceasta însă era departe de a se grăbi; la 15 iulie îşi anunţa plecarea, dar abia la 21 iulie înmâna lui Castaldo *coroana şi însemnele regatului* [22]. În august, celebra la Cluj logodna lui Ioan Sigismund cu arhiducesa Johanna, părăsind în cele din urmă Transilvania, se stabilea temporar la Kasau (Košiče). De aici, nemulţumită de înţelegerea făcută cu Ferdinand, avea să se mute, în 1552, în Polonia, la Piotrkov, căutând sprijin, la fratele său Sigismund August şi bineînţeles la Poartă, pentru recuperarea coroanei [23].

Situaţia din Transilvania nu putea fi ascunsă la Constantinopol. Ambasadorul lui Ferdinand, Giovanni Maria Malvezzi, era însărcinat să comunice că Ioan Sigismund a plecat din Transilvania doar pentru a sărbători în Imperiul german logodna cu arhiducesa Johanna. Sultanul nu trebuia să înţeleagă această călătorie drept o alungare din ţară, ci doar ca pe o încercare a lui Ferdinand de a se apropia de tânărul principe, pe care-l va sprijini toată viaţa sa. În acelaşi timp se anunţa că „regele romanilor" avea să plătească la timp tributul datorat de Transilvania. Dacă sultanul nu ar fi putut fi atât de uşor minţit, acelaşi Malvezzi urma să explice că incursiunea trupelor românilor şi ale beylerbeyului de Buda, ce interveniseră în conflictul dintre regină şi „fratele George", l-a obligat pe Ferdinand să se amestece pentru că nu dorea ca Transilvania să fie „răpită creştinătăţii" [24]. „Întâmplarea" a făcut ca Dieta să-i ofere guvernarea ţării, pe care el a acceptat-o fără a prejudicia armistiţiul cu sultanul, pentru că toate posesiunile înscrise în tratat au rămas în situaţia în care au fost în 1547. Sultanul nu trebuie să se considere lezat, pentru că nu cucerise Transilvania cu sabia, iar Ferdinand avea dreptul la stăpânirea acestei ţări prin tratatul de la Oradea din 1538, încheiat de defunctul rege.

[21] *Venetianische Depeschen...*, p. 518.

[22] A. Hubert, *op. cit.*, p. 261.

[23] H. Uebersberger, *Österreich und Russland seit dem Eende des 15. Jahrhundert*, Wien u. Leipzig, 1906, p. 261.

[24] A. Huber, *op. cit.*, p. 515.

Sarcina lui Malvezzi era de această dată ingrată. Sultanul furios îl închidea pe ambasador „pentru că solul trebuie pedepsit pentru cuvintele trimise de stăpânul său". Răspunsul lui Süleyman era trimis de marele dragoman al Porții, Ibrahim-bey, la 21 octombrie 1551. Scrisoarea era scurtă și amenințătoare. I se amintea că în luna martie ceruse respectarea armistițiului de către trupele otomane, și se justifica pentru fortificarea cetății Szólnok. Toate acestea ar fi fost crezute dacă nu ar fi urmat acțiunile fățiș ostile Porții. „Acum ați trimis trupe în Transilvania, *care este teritoriu tributar* nouă și aveți în slujba voastră trădători în acea țară. Ambasadorul vostru numit a fost însărcinat să ne transmită că din partea voastră nu s-a întreprins nimic împotriva tratatului de pace... Nu ați expediat tributul la timp, ba încă ați trimis trupele în Transilvania. Acum această nerușinare a devenit fățișă; au fost distruse și anulate pacea și armistițiul existente între noi și ambasadorul vostru numit a fost făcut prizonier. *Din partea grandioasei noastre Maiestăți nu s-a întreprins nimic împotriva păcii și armistițiului.* Și dacă prietenia cu voi a fost ruptă, aceasta a fost provocată din partea voastră. Pragul nostru înalt este deschis întotdeauna. Venirea și plecarea solilor voștri care aduc pacea sau dușmănia nu va fi oprită sau împiedicată. Atâta timp cât în cuvintele lor nu este nici o contradicție și înșelăciunile lor nu sunt fățișe, persoana solului este intangibilă"[25].

Conținutul scrisorii este foarte important, pentru că atrage atenția asupra unor practici ale diplomației otomane, de la care sultanii se fereau a se abate, pentru că aceasta le-ar fi adus discreditarea în fața supușilor. Este menționat expres faptul că armistițiul a fost *rupt doar din vina lui Ferdinand și că sultanul nu a întreprins nimic împotriva acestuia.* Cuvântul sultanului angajat verbal, dar mai ales în scris (ca în 1547), reprezenta o garanție a respectării păcii și călcarea cuvântului ar fi dus la oprobiul înalților demnitari dar și la pedeapsa divină. Este clar de ce sultanul se angaja în scris rareori, iar când încălca de bunăvoie un tratat căuta justificări, (cum s-a întâmplat în 1484 când, ocupând Chilia și Cetatea Albă, și încălca prevederile armistițiului încheiat în 1483 cu Matia Corvin). De această dată situația era net în defavoarea lui Ferdinand, pentru perfidia acestuia plătind ambasadorul său, Malvezzi. Și de această dată este clarificat un alt principiu diplomatic, acela al intangibilității solilor. Turcii însă cereau ca mesagerii ocazionali sau ambasadorii permanenți să respecte protocolul, să nu jignească pe sultan și mai *ales să nu mintă.* Evident dintre toate cerințele cea din urmă era imposibil de respectat, deoarece principala misiune a unor oratori era de a culege informații și de a adormi suspiciunile sultanului, pledând cauza stăpânilor lor prin toate mijloacele.

Cu această ocazie, a intrării trupelor imperiale în Transilvania, minciuna fiind descoperită, Süleyman s-a grăbit să o pedepsească exemplar. Beylerbeyul Rumeliei, Mehmed Sokollu, era trimis, împreună cu beylerbeyul de Buda și sangeacbeyul de Smedrevo, să atace Transilvania. Trupele trimise de sultan, ce însumau 80 000 de oameni, se aflau deja la Belgrad în luna iulie 1551. Abilitatea diplomatică a „fratelui George" întârzia ofensiva. Acesta trimitea la 10 septembrie tributul și informa că nu este răspunzător de prezența trupelor lui Ferdinand la Lipova și Șoimuș, pentru că acestea erau posesiunile lui Petrovič, ce le predase imperialilor, el însuși fugind din țară (în realitate o însoțea pe regina Isabella în exil). Mai adăuga că el îi va alunga pe „nemți", că va păstra neatinse bunurile „fiului regelui", care se afla la Kasau (Cassovia-Kosiče) doar pentru a se logodi [26].

[25] A. Schaendlinger, *Die Schreiben...*, doc, nr. 15. p. 39–41.
[26] A. Huber, *op. cit.*, p. 519–520.

Din nefericire pentru „fratele George” şi pentru Ferdinand trupele otomane nu au putut fi mult timp ţinute în loc. Cum chiar scrisoarea episcopului de Oradea indica fortăreţele principale preluate de austrieci, Mehmed Sokollu se îndrepta spre Bécse, Bécskerek, Cenad şi Arad. La 8 octombrie cădea cea mai importantă fortificaţie a zonei, Lipova [27], unde garnizoana de 7 000 de soldaţi conduşi de Andrei Báthory, încercase să opună o rezistenţă înverşunată.

Ameninţările beylerbeyului de Buda, care îi scrisese „fratelui George” că o a doua mare armată, formată din 100 000 de akingii, 70 000 de tătari şi trupe moldovene, avea să lovească Sibiul pentru a transforma ţara în paşalâc s-au dovedit eficace. Episcopul de Oradea rămânea pe loc pentru a apăra centrul Transilvaniei împotriva tătarilor şi a „românului din Moldova... şi a românului muntean” ce avea să atace Braşovul [28]. La rândul său, Castaldo nu întreprindea nimic pentru a ajuta trupele imperiale şi maghiare din vestul Transilvaniei. Marchizul Sforza Palaviccini, în loc să fie trimis spre Lipova şi Timişoara, pleca, împreună cu Castaldo şi Nadásdy, să „elibereze” Transilvania, care nu fusese încă atacată.

Lipsită de apărarea fortăreţei de la Lipova, Timişoara devenea un punct deosebit de vulnerabil. Cu toate acestea asediul început la 1 noiembrie era ridicat la 16 noiembrie, datorită armistiţiului pe 20 de zile perfectat cu abilitatea sa binecunoscută de episcopul de Oradea [29]. Apropierea iernii a dus la retragerea trupelor otomane ce aveau să revină la Timişoara în primăvara anului 1552, învingând abia la 27 iulie o rezistenţă înverşunată şi încrâncenată a garnizoanei, condusă de Stefan Losonczy.

Mai vechile neînţelegeri între oamenii lui Ferdinand şi „fratele George” aveau să provoace o nouă dramă, cu consecinţe dintre cele mai nefaste pentru Banat şi Câmpia de Vest. Dorinţa comandanţilor trupelor lui Ferdinand de a nu lăsa episcopului de Oradea „cinstea” de a apăra Sibiul şi Braşovul în cazul unui ipotetic atac a dus la abandonarea câtorva soldaţi curajoşi la Lipova şi Timişoara, unde atacul otoman se producea în forţă. Tratativele din luna noiembrie au fost considerate de Castaldo drept ultima dovadă (după multe altele adunate de bănuitorul general) *a trădării* „fratelui George”. La 28 noiembrie cerea încuviinţarea lui Ferdinand să acţioneze pentru a pune capăt vicleşugurilor „călugărului”. Deşi nu primea nici un răspuns, la 17 decembrie hotăra să-l pedepsească pe „trădător”. Însoţit de Sforza Palaviccini sosea la reşedinţa episcopului de la Vinţu de Sus, unde pătrundeau cu forţa în camera „fratelui George”, asasinându-l.

Urmările acestui act de răzbunare personală, datorată unui conflict de ambiţii, aveau să fie dezastruoase. În primul rând, Ferdinand a fost obligat să justifice acţiunea lui Castaldo, în faţa papei, „fratele George”, fiind investit din 1551 cu înalta funcţie ecleziastică de cardinal. Presupusul act de trădare nu scuza mai puţin comportamentul sângeros al lui Castaldo, discreditând şi persoana lui Ferdinand. Insuficienţa şi ineficienţa trupelor imperiale din Transilvania aduceau şi alte neajunsuri. Pe lângă incapacitatea de a apăra ţara, soldaţii neplătiţi la timp erau o permanentă sursă de tulburări, jefuind tot ce le cădea în mână. Acelaşi comportament lipsit de discernământ a dus la o nouă mare pierdere teritorială, în vara anului 1552.

Trupele otomane aflate la Lipova în toamna anului 1551 primiseră acordul „fratelui George”, conform armistiţiului de 20 de zile, încheiat la 16 noiembrie,

[27] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la* 1656, Bucureşti, 1978, p. 156.
[28] *Venetianische Depeschen...* p. 220.
[29] A. Decei, *op. cit.*, p. 196—197.

să părăsească nestingherite Banatul. În loc să profite de această înțelegere, care elibera garnizoana Lipovei de trupele turcești, unul dintre partizanii de moment al lui Ferdinand, Melchior Balassa, a comis un atac necugetat, măcelărind mica unitate de 1 000 de oameni, ce se retrăgea [30]. Din această cauză, la începutul anului 1552, trupele otomane reveneau să răzbune această trădare, asediind Timişoara.

Asasinarea episcopului de Oradea a lipsit pe Ferdinand de un abil negociator, ce reuşise să înşele vigilenţa sultanului timp de aproape trei ani. Scrisorile lui Süleyman trimise din Adrianopol, în februarie 1552, tuturor demnitarilor și oraşelor Transilvaniei, inclusiv „regelui Ştefan" (nume dat de sultan lui Ioan Sigismund) făceau referire la moarte „fratelui George", la trădarea lui Ferdinand şi la necesitatea ca aceştia să-i părăsească pe Habsburgi, dacă vor ca ţara lor să „nu fie nimicită" [31].

Timișoara era însă asediată ca act de pedepsire pentru masacrarea unităţii lui Ulama-bey în 1551. După o rezistenţă înverşunată, lipsiți de apă, hrană şi muniţii, apărătorii Timișoarei, conduşi de Ştefan Losonczy, capitulau. Actul de trădare comis asupra lui Ulama-bey era acum răzbunat la fel de sângeros. Din nefericire plăteau nişte oameni complet nevinovaţi, a căror singură culpă era aceea de a fi apărat eroic cetatea. Garnizoanei i se promitea liberă trecere, dar la 27 iulie efective de ieniceri atacau unitatea epuizată de foamete şi răni a lui Losonczy, masacrând-o. Se încheia un nou episod al conflictului pentru Ungaria şi Transilvania cu instituirea unui nou eiayet otoman, paşalâcul de la Timişoara. Noua organizare militară a provinciei permitea o supraveghere strictă a centrului Transilvaniei, iar faptul că trupele otomane nu au atacat şi zona intracarpatică s-a datorat în primul rând pregătirii unei noi mari campanii în Persia, unde avea să fie prezent însuşi sultanul în anii 1553—1554.

[30] *Ibidem*.

[31] A. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter*, Wien, 1986, doc. nr. 10—14, p. 21—18.

CÂTEVA CONSIDERAŢII PRIVIND ECOUL BĂTĂLIEI DE LA CĂLUGĂRENI ÎN OCCIDENTUL EUROPEI (1595)

OVIDIU CRISTEA

La 400 de ani de la desfăşurarea luptei de pe apa Neajlovului, putem constata o deosebire netă între perceperea de astăzi a derulării şi deznodământului bătăliei şi amploarea pe care vestea victoriei a avut-o în epocă. În 1595 s-a vorbit de un succes care a aparţinut creştinătăţii (în fapt puterilor implicate în lupta antiotomană), dobândit de Sigismund Báthory prin intermediul generalilor săi, motiv pentru care succesul a fost ulterior estompat de victoriile pe care principele Transilvaniei le-a obţinut „în persoană" la Târgovişte, Bucureşti şi Giurgiu [1]. Astăzi, despre Călugăreni se vorbeşte aproape exclusiv în istoriografia românească [2], principelui ardelean îi sunt negate orice fel de merite [3], iar însemnătatea biruinţei este supradimensionată în raport cu restul campaniei [4].

Această discrepanţă, explicabilă dacă avem în vedere deosebirea între posibilităţile de informare ale istoricului (care are şi avantajul perspectivei globale asupra „războiului cel lung") şi cele ale contemporanilor evenimentului, impune analiza informaţiilor care au stat la baza creării imaginii bătăliei de la Călugăreni în anul 1595. Se poate constata că aceasta s-a format pe baza scrisorilor, care, apoi, sub forma tipăriturilor şi broşurilor au împânzit toate colţurile continentului [5]. Numărul deloc neglijabil al acestora, precum şi faptul că, de multe ori, o

[1] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1968, p. 175. C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, A.I.I.N., VIII, 1939—1942, p. 137 şi 150, cu remarcarea faptului că gravurile contemporane au contribuit mult la sporirea faimei lui Sigismund Báthory; idem. *Semnificaţia europeană a luptelor lui Mihai Viteazul în cadrul războaielor turceşti din secolul al XVI-lea*, în „Mihai Viteazul. Culegere de studii", coord. P. Cernovodeanu şi C. Rezachevici, Bucureşti, 1975, p. 30.

[2] Printre excepţii, Al. Randa, *Pro Republica Christiana Die Walachei in „langen" Türkenkrieg der Katolischen Universalmächte (1593—1606)*, München, 1964; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary*: 1593—1606, Wien, 1988, p. 13—14; J.P. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II* (1593—1606), Wien, 1993, p. 12.

[3] Ar trebui să se recunoască măcar faptul că, fără atât de mult hulitul tratat de la Alba Iulia, intervenţia lui Sigismund Báthory în Ţara Românească nu s-ar fi produs şi istoria lui Mihai Viteazul după Călugăreni s-ar fi scris cu totul altfel.

[4] Probabil cauzată de implicarea principelui Transilvaniei în luptele de la Târgovişte, Bucureşti şi Giurgiu. Dezastrul de la Giurgiu nu a antrenat consecinţe spectaculoase, cf. Caroline Finkel, *op. cit.*, p. 14—15, care sesizează că, prin ieşirea Moldovei din Liga Sfântă, turcii chiar ieşeau în avantaj. În mod analog, otomanii nu au fost capabili în anul următor să exploateze victoria de la Mezőkeresztes.

[5] C. Göllner, *Faima*, p. 124—129; idem, *Michael der Tapfere im Lichte des Abendlandes. Berichte „Neuer Zeitungen"*, Hermannstadt 1943, p. 13—17; Zdenek Simecek, *Ottoman Expansion in Czech Reports of the 16th and the Beginning of the 17th century* in „Ottoman Rule in Middle Europe and Balkans in the 16th and 17th centuries". Papers presented ad the 9th joint Conference of the czechoslovak-yugoslav comitee, Praga, 1978, p. 258—259 precizează că nobilii cehi primeau broşuri tipărite la Veneţia, Viena şi Praga.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 41—48, 1996.

broşură tipărită în Italia era tradusă în Franţa, Spania sau în spaţiul german, ilustrează interesul opiniei publice pentru confruntarea cu Imperiul otoman, căci nici un editor nu-şi permitea să publice fără a ţine cont de gusturile publicului său [6]. În acelaşi timp, aceste publicaţii ne permit să surprindem evoluţiile de conţinut ale ştirilor, asemănările, neconcordanţele şi diferenţele între acestea. Variaţiile existente au fost influenţate de o mulţime de factori obiectivi sau subiectivi, precum: sursa de informaţie, viteza de propagare a ştirii, traseul urmat, suprapunerile şi completările cu veşti provenite din alte surse, interese propagandistice [7], neîncrederea în domnii români [8], cunoştinţele asupra ţărilor române [9]. Toate

[6] J.F. Gilmont, *L'imprimerie à l'aube du XVI-e siècle*, în „La Reforme et le livre. L'Europe de l'imprimé (1517—1570)", Paris, 1990, p. 25; in privinţa interesului faţă de otomani J. Delumeau, *Frica în Occident (sec. XIV—XVIII). O cetate asediată*, II, Bucureşti, 1986, p. 117, constata că între 1480—1609 s-au tipărit în limba franceză de două ori mai multe cărţi despre turci decât despre America; cf. A. Pippidi, *Les pays danubiens et Lepante*, in idem, „Hommes et ideés du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne", Bucureşti-Paris, 1980, p. 32: 1561 de titluri „Turcica" între 1550—1600; C. Göllner, *Turcica. Die europaischen Turckendrucke des XVI Jahrhunderst*, I—III, Bucureşti-Baden Baden, 1968.

[7] Propaganda catolică a încercat să exploateze cât mai mult succesele creştinilor. Conform iezuitului Giacomo Uniensi, cel mai important succes al campaniei din 1595 era că în tabara creştină „multi ad catholicam fidem convertuntur" (MVCE, I, p. 125).

De semnalat şi cererea lui Sigismund Báthory adresată papei de a-i trimite episcopi pentru teritoriile eliberate de sub turci v. A. Decei, *Documente din arhivele Vaticanului privind anul 1595*, RA, 10, 1967, 1, doc. 63, p. 224: „volendo che in essi (teritoriile cucerite) viva la religione catholica et l'autorità della sede Ap-ca Romana". Pentru relaţiile lui Mihai Viteazul cu papalitatea, v. studiul recent al lui Şt. Andreescu, *Mihai Viteazul şi Roma*, RI, V, 1994, 1—2, p. 45—73.

[8] În instrucţiunile lui Clement la VIII-lea către Benedetto Mandina despre domnii români se spune „li signori di questi stati sono stati sempre di fede inconstantissima et hanno sempre seguita la parte vittoriosa o piu potente" v. J.P. Niederkorn, *op. cit.*, p. 45. Neîncrederea transpare şi din „certificatul de bună purtare" pe care Albert Király îl acordă lui Mihai Viteazul în scrisoarea adresată lui Sigismund Báthory (v. Hurmuzaki, XII, doc. CXV, p. 58 (text latin) şi doc. CLVI p. 99 (text german), MVCE, I, doc. 19, p. 114). Poate fi amintită şi scrisoarea pe care la 8 septembrie 1595 nunciul papal Malaspina o adresa generalului Aldobrandini: „Et havendosi da altra parte aviso che quel Palatino (Mihai Viteazul) defende valorosamente il passo del Danubio, *à me non pare che si debba dare molta fede a cio che egli dice, massima considerata la inconstantia et poca fedelta di quelli genti* (subl.n.) v. Cl. Isopescu *Alcuni documenti inediti delle fine del cinquecento*, în „Diplomatorium Italicum", I, 1925, doc. XXXVII, p. 422.

[9] Documentele fac adeseori confuzie între Ţara Românească şi Moldova v. Cl. Isopescu, *op. cit.*, doc. XXXIV, p. 419; A Decei, *op. cit.*, doc. 61, p. 224; doc. 66, p. 226; doc. 71, p. 228 (în toate Moldova este numită Ţara Românească; doc. 78, p. 231; doc. 88, p. 237—238 (Ţara Românească este numită Moldova) cf. P.P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 143; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. Valahia şi sensurile ei*, in „Studii. Revistă de istorie", 21, 1968, 6, p. 1110 — 1114; Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, Bucureşti, 1980, p. 100.

Interesanta este, în acest sens, discuţia cu privire la acuzaţia de uz de fals adusă în epocă lui Malaspina, v. Veniamin Ciobanu, *La cumpăna de veacuri. Ţările române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1991, p. 129. Nunţiul papal poate fi însă disculpat de această acuzaţie. Terminologia polonă era atât de înrădăcinată, încât însuşi Mihai Viteazul se intitula într-o scrisoare către Stanislaw Zolkiewski, castelan de Lvov, „Ioannes Michael Dei gratia, haereditarius *Palatinus Moldaviae* (subl. n.)", v, Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 429—430; MVCE, I, p. 119.

Existau confuzii şi în privinţa domnilor români; Ştefan Răzvan era privit ca domnito al Ţarii Româneşti (v. Şt. Andreescu, *La Pologne, la Moldavie et la „Sainte Ligue" en 1596: une nouvelle source*, RRH, 1983, 3, p. 245).

În alte situaţii, apropierea de nume putea da naştere la erori şi mai grave v. doc. publicat de A. Decei, *op. cit.*, doc. 82, p. 233, unde Mihnea Turcitul apare drept „Memet Bassa, uno Michele gia Vaivoda della Vallachia" ceea ce putea uşor provoca identificarea cu Mihai Viteazul.

acestea explică de ce nu a existat o imagine standard a bătăliei de la Călugăreni, ci un set de imagini care au accentuat anumite trăsături, omițând altele. Este și motivul pentru care am considerat insuficiente afirmațiile comode conform cărora Sigismund Báthory și-a însușit succesele lui Mihai Viteazul[10]. Acest lucru nu s-ar fi putut realiza fără complicitatea contemporanilor, fapt recunoscut de arhiducele Maximilian în 1598: „Alteța Sa a simțit în toate privințele sinceritatea, vitejia și credința /lui Mihai Viteazul/ față de Maiestatea sa imperială și a găsit că în acțiunile trecute multe au fost puse pe seama transilvăneanului /Sigismund Báthory , *care în realitate au fost înfăptuite de el, românul...*" (subl. n.)[11].

TRASEELE ȘI VITEZA ȘTIRILOR

Principalele centre de iradiere a informațiilor despre Călugăreni s-au constituit în Transilvania, unde curtea de la Alba Iulia a filtrat toate informațiile venite din Țara Românească și de la Constantinopol, de unde ambasadorii creștini trimiteau regulat rapoarte asupra evoluției evenimentelor.

Pe „filiera transilvăneană", informațiile au fost transmise către Viena, Praga, Veneția și Roma, de unde au fost propagate mai departe către Paris sau Madrid. Aceste trasee se intersectau cu altele mai scurte care conectau, de exemplu, Viena cu Graz, Bratislava, Györ, Komarom[12], și Praga cu Lvov, Cracovia și cu orașele slovace, pe vechiul drum ce trecea prin Trnovo, Brno, Uherske Hradiste și Hodonin[13]. Din capitala lui Rudolf al II-lea, știrile erau retransmise către Dresda[14], Augsburg (important releu în spațiul german)[15] sau Nürnberg, centru important al avvisi-urilor pentru Europa nordică[16].

În Balcani, Constantinopolul[17] concentra știrile pe care apoi le redistribuia către Ragusa, Veneția, Roma ș.a.m.d. În încercarea de a scurta distanța în timp, Veneția a urmărit să creeze o cale concurentă, prin Pristina-Novoselo-Zlatița-Cattaro, la vechiul drum prin Filipopol și Adrianopol[18]. Eșecul acestei încercări

[10] V., de ex., afirmația superficială a lui Șt. Olteanu, *Les Pays Roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, București, 1975, p. 95.

[11] Hurmuzaki, XII, p. 393—394; MVCE, I, p. 211 212.

[12] Zd. Simecek, *op. cit.*, p. 261 262.

[13] *Ibidem*, p. 262.

[14] *Ibidem*, p. 265.

[15] *Ibidem*, p. 254; autorul notează că în prima jumătate a secolului XVI, Viena și Praga nu erau încа perfect integrate circuitului european. Până la apariția și în aceste orașe a unor „avvisi-uri" circulația informației se făcea într-un cadru strict regional.

[16] C. Göllner, *Faima*, p. 128, Nürnberg, fiind considerat „Veneția Germanici" în privința distribuirii știrilor; idem, *Michael der Tapfere*, p. 16.

[17] Pentru situația generală a drumurilor în Balcani, v. Vasilka Täpkova Zaimova, *La transition entre l'Antiquité et l'époque ottomane : les routes terrestres au Moyen Age*, în „Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, mediterranéennes, slaves et orientales aux XVI-e — XIX-e siecle", Actes du Col. Int. AIESEE, Istanbul, 15/20 oct. 1973, Bucarest, 1977, p. 143—149.

În privința rolului capitalei Imperiului otoman, în sud-estul Europei, v. A. Pippidi, *Centre et périphérie dans le sud-est de l'Europe a l'époque medievale et premoderne*, RESEE, XXXI, 19, 1993, 3—4, p. 263 279, în special p. 265—266 pentru problema drumurilor. Pentru compararea cu ecourile altui eveniment important, v. R. Mantran, *L'echo de la bataille de Lepante à Constantinople*, în „Il Mediterraneo nella seconda metà del 500 alla luce di Lepanto", a cura di Gino Benzoni, Firenze, 1974, p. 243—256.

[18] K. Treptow, *Distance and Communications in Southeastern Europe 1593 1612*, în idem, „From Zalmoxis to Jan Palach. Studies in East European History", N. York, 1993, p. 77 78 (publ. inițial in „East European Quarterly", 24, 1990, 4, p. 475 482). Veneția a trebuit să renunțe la noua cale datorită insecurității acesteia.

confirmă afirmaţia lui Fernand Braudel conform căreia lupta împotriva distanţei este o problemă de prevedere, dar şi de întâmplare, de noroc[19]. Din acest motiv, viteza unei ştiri a depins mai puţin de distanţă şi mai mult de starea drumurilor, calitatea curierilor[20], climă.

Viteza cu care s-a aflat în Occident de succesul de la Călugăreni se înscrie în mediile calculate de Fernand Braudel şi Jean Delumeau pentru secolul al XVI-lea[21].

Scrisorile trimise de Albert Király din Copăceni pe 24 august[22] şi de Mihai Viteazul (probabil la aceeaşi dată)[23] au ajuns pe 28 august în tabăra principelui Transilvaniei, de la Sas-Sebeş[24]. Doi nobili au dus ştirea, mai departe, spre tabăra arhiducelui Maximilian de la „Rochnosch" (Rockanos), unde a ajuns la 5 septembrie.

De aici, vestea victoriei s-a răspândit în Peninsula Italică sub forma unui avvis[25], iar la Praga a ajuns pe 19 septembrie, dată la care consilierul Rumpff o comunica ambasadorului venețian Tommaso Contarini[26]. Au existat însă şi ştiri mai rapide al căror traseu este practic imposibil de refăcut[27]. La 4 septembrie Guillen de San Clemente, ambasadorul Spaniei la curtea din Praga, îi scria regelui Filip al II-lea despre o înfrângere a turcilor în Ţara Românească pe care însă o punea sub semnul întrebării[28], dubii care persistau, opt zile mai târziu, şi printre miniştrii lui Rudolf al II-lea, din cauza diversităţii ştirilor[29].

Încetineala cu care a ajuns confirmarea oficială din partea lui Sigismund Báthory[30] a contribuit probabil la sporirea confuziei şi la deformarea a ceea ce

[19] F. Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, II, Bucureşti, 1985, p. 219.

[20] Mult timp au circulat legende privitoare la valahi care „courriers du Grand-Seigneur, font d'extrêmes diligences". Pentru corectarea acestui punct de vedere v. recent R.G. Păun, *Les valaques des Montaigne, les avatars d'un mot*, RRH, XXXIV, 1995, 1—2, p. 207—211.

[21] F. Braudel, *op. cit.*, p. 226 care a preluat calculele făcute de Pierre Sardella; J. Delumeau, *Rome aux XVI^{e} siècle*, p. 18.

[22] Hurmuzaki, XII, doc. CXV/p. 57—58 şi doc. CLVI, p. 98 99 MVCE, I, doc. 19, p. 112—114.

[23] Scrisoarea nu s-a păstrat, dar la ea face aluzie Alfonso Visconti atunci când vorbeşte despre veştile pe care Sigismund Báthory le-a primit pe 28 august „dal suo g/e/n/er/ale ch'e in Vallachia et da quel vaivoda" (scrisoare către Gianbattista Genga din 28 august 1595; în MVCE, 5, Bucureşti, 1990, doc. 23, p. 63 64; o var. germană în Hurmuzaki XII, doc. CLIX p. 101).

Tot la mai multe scrisori (trimise de Király şi Mihai Viteazul), dar mai puţin explicit, se referă şi Tommaso Contarini care spune că Sigismund Báthory a primit vestea victoriei „dalli suoi capitani che si trovorono a quella giornata" (Hurmuzaki III 2, CLIV, p. 133; MVCE, 5, doc. 26, p. 71).

[24] V. mai sus scrisoarea citată a lui Alfonso Visconti (nota 23).

[25] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, doc. CCLVIII, p. 118; A. Decei, *op. cit.*, doc. 56, p. 221.

[26] Hurmuzaki III/p, 2, doc. CLIV, p. 132—133; MVCE, 5, doc. 26, p. 70—71.

[27] C. Göllner, *Faima*, doc. XII, p. 206—207; idem, *Michael der Tapfere*, p. 114—115.

[28] Al. Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLVI, p. 117: „La gente del Transilvano tuvo una gruessa escaramuşa en Balaquia, con perdido de los Turcos. Ellos la esageran tanto, que yo tambien como los demás, por relacion destos ministri escrivi que era roto Sinam y todo su campo; mas no fué assi, porque dizen que se ha rehecho y esta otra uez en Balaquia, con más de 60 mill hombres aunque de la persona de Sinam, que se dixo que ero muerto, no se sabe".

[29] *Ibidem*, doc. CCLIX, p. 118—119: „y en esta mesma duda estan los ministros del Emperador, par la diversidad y variedad de los avisos".

[30] Guillen de San Clemente face trimitere la pasaje din scrisoarea lui Sigismund Báthory către împăratul Rudolf al II-lea în raportul din 19 septembrie 1595 către regele Filip al II-lea (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLXI, p. 120); totuşi la aceeaşi dată şi tot la Praga, Tammaso Cantarini afirmă că nu ajunsese încă curierul trimis direct de principe, „et per questa causa pare che non s'habbia cantato ancora in chiesa l'inno per ringratiare il Sig Dio della vittoria..." (Hurmuzaki, III/p. 2, doc. CLIV, p. 132—133).

se ştia, de multe ori în urma unor interpretări personale a noutăţilor[31], aduse nu numai prin scrisori, dar şi pe cale orală de negustori, soldaţi, spioni[32].

La Constantinopol vestea înfrângerii lui Sinan paşa ajunsese la 7 septembrie, dată la care Edward Barton întocmea raportul său către Thomas Heneage[32]. Ambasadorul venețian Marco Venier comunica amănunte despre bătălie în scrisoarea către doge din 15 septembrie[34], iar francezul De Breves făcea acelaşi lucru în raportul către regele Henric al IV-lea din 17 septembrie[35]. Impactul acestora a fost destul de redus. Poate nu atât din cauza propagandei lui Sigismund Báthory, cât datorită adevărului conform căruia , există o diferenţă fundamentală între aur şi informaţie; valoarea unei informaţii nu e durabilă. Trebuie deci folosită cât mai repede"[36]. Principiul se aplică şi în cazul de faţă: ajungând târziu şi nefăcând altceva decât să confirme ştiri cunoscute deja în Occident, rapoartele constantinopolitane nu au mai reprezentat interes, chiar dacă, pentru istoricul de azi, ele au o mai mare acurateţe.

EVOLUŢII DE CONŢINUT

Evaluarea modificărilor de conţinut ale ştirilor ar impune identificarea tuturor surselor primare de informaţie. Or, tocmai acest lucru este imposibil de făcut întrucât unele relatări s-au pierdut[37], iar altele au circulat în epocă doar pe cale orală, motiv pentru care nu mai pot fi reconstituite. Din această cauză, singura posibilitate rămâne comparaţia între scrisorile schimbate între cancelariile europene, tipăriturile apărute şi relatările lui Albert Király şi Mihai Viteazul[38]. Este de reţinut că şi aceştia s-au bazat în redactarea rapoartelor lor nu numai pe observaţiile proprii, ci şi pe informaţii obţinute de la prizonierii turci, care le permiteau să cunoască starea de spirit din tabăra adversarului[39].

[31] De exemplu, pentru a întări zvonul că Sinan paşa a murit, existau voci care afirmau că fiul marelui vizir a fost văzut la Buda purtând „un certo segno d'una banda pendente" în semn de doliu! (raportul lui Tommaso Contarini către doge din 26 septembie 1595 în Hurmuzaki III/p. 2, doc. CLVII, p. 134—135; MVCE, 5, doc. 29, p. 76—79.

[32] C. Göllner, *Faima*, p. 126; Zd. Simecek, *op. cit.*, p. 256.

[33] E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history*, London, 1964, MVCE, I, doc. 20, p. 114—118. Pentru activitatea lui Edward Barton, v. Paul Cernovodeanu, *An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596)*, RRH, 28, 1989, 4, p. 429—449.

[34] Hurmuzaki III/p. 1, doc. 1, p. 487; o altă parte a rapoartelor bailului venețian la Constantinopol au fost publicate de N. Bănescu, *Adaos la relaţiile bailului Marco Venier cu privire la campania din 1595 a Domnilor noştri*, A.I.I.N., IV, 1926—1927, p. 127—134.

[35] Hurmuzaki, supl. 1, vol. 1, doc. CLXXV; v. şi Georges Boisnard, *Temoignages français sur Michel le Brave (Dans la correspondence diplomatique d'Henri IV)*, în RRH, XXIV, 1985, 1—2, p. 137—146.

[36] Jean Noel Kapferer, *Zvonurile*, Bucureşti, 1993, p. 40.

[37] Cazul scrisorii lui Mihai Viteazul către Sigismund Báthory, v. supra nota 23.

[38] Relatarea ambasadorului polon Radislao nu a avut practic ecou (v. Cl. Isopescu, *op. cit.*, doc. XLIV, p. 430—431; MVCE, 4, doc. 39, p. 72—73).

[39] Király precizează, atunci când oferă o serie de detalii asupra pierderilor turcilor, că acestea le ştie de la un prizonier, fost comandant de artilerie în oastealui Sinan. La informaţii primite de la prizonieri face aluzie şi Mihai Viteazul în scrisoarea către Stanislaw Zolkiewski.

Compararea relatărilor lui Mihai Viteazul şi Király nu este foarte semnificativă. Scrisoarea domnului român către castelanul de Lwov insistă mai mult pe situaţia existenta după Călugăreni. Totuşi se constată câteva diferenţe. În timp ce pentru Mihai Viteazul au fost ucise trei paşale şi mai mulţi alţi ceauşi (patru paşi şi şapte sangeaci în memoriul către marele duce de Toscana), pentru Király a fost vorba doar de trei paşale mânjite cu noroi şi întoarse în tabără „nu fără răni". Pierderile otomanilor au fost apreciate la 7 000 de oameni de către domnul muntean, număr neprecizat de căpitanul transilvănean.

Dacă ţinem cont de caracterul sumar al scrisorii lui Mihai Viteazul către nobilul polon (memoriul către marele duce al Toscanei nu poate fi luat în consideraţie datorită datei târzii la care a fost redactat în raport cu producerea evenimentului (3 februarie 1601 [40] şi a neconcordanţelor faţă de scrisoarea către Stanislaw Zolkiewski), numărul surselor de referinţă se reduce la una singură, scrisoarea lui Albert Király către Sigismund Báthory.

Conform acesteia, bătălia a fost foarte sângeroasă şi a durat foarte mult. Însuşi Sinan-paşa ar fi spus că „a rămas uimit de atacul supraomenesc al oamenilor noştri şi că trebuie să se ruşineze că o oaste atât de mică a pus pe fugă forţele împăratului turc şi trei paşale"[41].

În privinţa pierderilor, Király notează că „tunurile ni le-am cam împărţit între noi"[42], dar că pierderile în oameni ale turcilor au fost mari în timp; în tabăra creştină au căzut puţini oameni, mulţi însă au fost răniţi şi s-au pierdut mulţi cai. Cel mai important succes a fost capturarea unui steag verde „steagul principal al lui Mehmed paşa, pe care îl deplâng turcii, căci o asemenea culoare este simbolul idolului lor Mahomed, iar pierderea sa este considerată un semn rău"[43]. În sfârşit, se precizează că un paşă de vază a căzut în luptă, că Sinan paşa a căzut de pe pod şi că Mihai Viteazul s-a luptat admirabil pentru cauza creştinătăţii.

Metamorfozele suferite de aceste informaţii sunt surprinzătoare şi, în parte pot fi explicate prin motive propagansitice. Este cazul „dispariţiei" lui Mihai Viteazul[44] şi al ecoului extraordinar pe care l-a căpătat zvonul capturării steagului verde. Foarte multe dintre relatări s-au concentrat asupra acestui episod şi, cu puţine excepţii[45], au fost pline de fantezii. Cele mai puţin exagerate au comis doar confuzie între Mehmed paşa şi profetul Mahomed şi au subliniat că otomanii „piangano la perdita del stendardo di Mahometo parendo loro d'essere abbandonati di Dio et da quel laro prota et stimando questo succeso un infelice auspicio delle calamita che habbiano a seguire"[46]. Alte relatări merg până la a susţine că acest steag era mereu ţinut la Mecca, de unde era adus în taberele militare doar în situaţii excepţionale. Cucerirea cetăţii Györ în 1594 era pusă pe seama acestei flamuri pe care erau pictate un curcubeu şi portretul lui Mahomed (!!)"[47].

[40] MVCE, I, doc. 228 p. 627—628.

[41] Hurmuzaki XII, doc. CLVI, p. 99.

[42] *Ibidem*; acest amănunt al capturarii unor tunuri de către otomani a stat la baza argumentării victoriei de catre marele vizir, v. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLX, p. 119; Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turceşti privind ţarile române*, Bucureşti, 1966, vol. I, p. 418—419; vol. II, p. 40—41.

Sursele creştine au vorbit de şapte tunuri luate de la turci (Sigismund Báthory către ducele de Mantova in A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţarii Româneşti* IV. *Acte şi scrisori (1593—1595)*, Bucureşti, 1932, doc. 150, p. 277—279) sau chiar de 15 (Mihai Viteazul catre ducele Toscanei citat la nota 39) sau la cronicarul Szamosközy (v. I. Craciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români* 1566—1608, Cluj, 1928, p. 104.

[43] V. supra nota 40.

[44] Domnul Ţării Româneşti apare încă în relatări de la Constantinopol; cf. E.D. Tappe, *op. cit.*, p. 91—93, doc. 128; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 128—129; Hurmuzaki III/1, doc. L, p. 487.

[45] Alfonso Visconti precizează că e vorba de stindardul „di Memet Bassa" (MVCE, 5, doc. 23, p. 63—64); la fel o broşură publicată la Roma (Hurmuzaki III/p. 2, doc. DXXIX p. 487—488), unde se spune că printre steagurile capturate a fost „10 stendardo Generale, che fu di Mehemet Bassa" completând însă „dedicato al lor falso profeta Mehemet".

[46] Hurmuzaki III/p. 2, doc. CLVII, p. 134—135, raportul lui Tommaso Cantarini din 26 septembrie 1595; A. Decei, *op. cit.*, doc. 59, p. 223 ştire primită la Roma pe 30 septembrie.

[47] C. Göllner, *Faima*, doc. XVII, p. 212—214; idem, *Michael der Tapfere*. doc. XX, p. 121—122.

Există apoi diferenţe datorate caracterului vag şi imprecis al relatării lui Király. Între acestea, soarta lui Sinan paşa şi pierderile otomanilor i-au preocupat în mod special pe contemporani. Despre soarta marelui vizir au circulat zvonuri contradictorii. Unele au afirmat că ar fi murit[48], altele doar că a căzut de pe pod într-o mlaştină şi nu se ştia dacă a fost salvat[49]; în sfârşit, sursele constantinopolitane, mai explicite, au precizat că a fost rănit de o lance care i-ar fi străpuns obrajii[50], de o lovitură care i-a zburat dinţii din gură[51] sau de o suliţă care l-a doborât, pierzându-şi şi un dinte[52].

În privinţa pierderilor, cifrele, cum era de aşteptat, nu concordă. Mihai Viteazul dădea cifra de 7 000 în scrisoarea către Zolkiewski, Sigismund doar de 2 000 atunci când anunţa succesul ducelui de Mantova. Alte surse s-au mulţumit să precizeze că a căzut un număr mare de necredincioşi şi au preluat ideea lui Kiraly conform căreia, dacă întreaga oaste a principelui Transilvaniei ar fi fost prezentă, turcii ar fi fost „quasi del tutto sconfitto et annichilato[53].

Alte deformări sunt foarte dificil de explicat. Surprinde de exemplu, informaţia conform căreia Albert Király ar fi participat la cucerirea Lipovei. Faptul este cu atât mai straniu cu cât contaminarea s-a produs pe „canalul" principal de transmitere a ştirii spre Italia[54] şi ar putea fi explicat doar prin simultaneitatea cu care au ajuns veştile despre victoriile de la Lipova şi Călugăreni.

În tabăra imperială confuzia nu s-a produs, deşi şi aici veştile au ajuns în acelaşi timp[55].

O altă eroare generalizată constă în confundarea podului de pe apa Neajlovului cu cel construit de otomani peste Dunăre. Eroarea porneşte din lipsa de informaţii asupra mişcărilor oastei otomane, la care se poate adăuga caracterul sumar al datelor topografice şi al puţinelor cunoştinţe de geografie[56]. În acest fel, o ştire târzie precizează că, după înfrângere, Sinan „essendosi ritirato in Bucaresco, Isola del Danubio" (!!)[57].

[48] C. Göllner, *Faima*, doc. XVI, p. 211—212; idem, *Michael...*, doc. XIX, p. 120; v. şi broşură tipărită la Dresda în idem, *Turcica*, II, doc. 2158, p. 591—592; A. Decei, *op. cit.*, doc. 64, p. 225.

[49] Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLVI, p. 117; doc. CCLVIII, p. 118 A. Decei, op. cit., doc. 58, p. 222; doc. 59, p. 223; Hurmuzaki III/p. 2, doc. CLIV, p. 132—133.

[50] Edward Barton către Thomas Heneage in E.D. Tappe; *op. cit.*, p. 91; la fel Marco, Venier în Hurmuzaki III/p. 1, doc. L, p. 487.

[51] Tot la Edward Barton, v. supra nota 50.

[52] De Breves către regele Henric al IV-lea în Hurmuzaki, supl. 1, vol. 1, doc. CLXXV p. 113.

[53] Există şi cifre exagerate, v. C. Göllner, *Michael der Tapfere*, doc. XVII, p. 118, 50 000 de turci şi 18 000 de creştini. Alte ştiri vorbesc de jumătate din oastea otomană rămasă pe câmpul de luptă (A. Decei, *op. cit.*, doc. 58, p. 222). Convingerea că turcii ar fi fost definitiv zdrobiţi în cazul că la Călugăreni s-ar fi aflat întreaga oaste creştină în raportul lui Tommaso Contarini către doge din 26 septembrie 1595.

[54] A. Decei, *op. cit.*, doc. 56, p. 221; doc. 59, p. 223; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLXIV, p. 121; Hurmuzaki, III/p. 2, doc. DXXIX, p. 487—488 (broşură publicată la Roma în 1595). Există însă şi tipărituri italiene care pun victoria de la Călugăreni pe seama lui Király, cazul *avvis*-ului tipărit la Ferrara şi reimprimat la Padova (C. Göllner, *Faima*, doc. XIIa, p. 207—208).

[55] În tabăra lui Sibismund Báthory, ştirea cuceririi Lipovei a ajuns pe 25 august (aşa cum reiese din scrisoarea lui Cosimo Caponi către Belisario Vinta în A. Veress, *op. cit.*, doc. 142, p. 266), iar despre Călugăreni s-a ştiut pe 28 august. De aici ştirile au mers împreună.

[56] Informaţii amănunţite asupra locului luptei dă doar Edward Barton. Tommaso Contarini spune doar că „era il luogo piano rinchiuso per una parte dalli alloggiamenti delli christiani, et per l'altra dal Danubio che Turchi a havevano lasciato dietro alle spalle" (Hurmuzaki III/p. 2, doc. CLIV, p. 132—133.)

[57] A. Decei, *op. cit.*, doc. 70, p. 227.

Se poate constata, aşadar, că a existat o diversitate de imagini, de versiuni asupra bătăliei de la Călugăreni. În masa mare de informaţii, uneori contradictorii, care circulau, contemporanii au trebuit să discearnă adevărul. De multe ori s-a recurs la simplificări şi comprimări ale mai multor ştiri într-una singură, ceea ce a contribuit la deformări de conţinut.

Ştirile care s-au bucurat de cea mai mare circulaţie s-au referit la o bătălie care a durat de dimineaţa până seara, desfăşurată lângă podul construit de turci peste Dunăre, în care ambele oşti au fost pe rând respinse, al treilea atac al creştinilor încheindu-se cu succes.

Podul s-a rupt sub greutatea trupelor, motiv pentru care o mulţime de turci s-au înecat în fluviu şi însuşi Sinan paşa a căzut în mlaştină. Adăugându-se povestea cu „steagul verde al profetului"[58], s-a format imaginea unei victorii de mari proporţii, umbrită doar de faptul că oastea creştină a trebuit să se retragă pentru a primi ajutoare. Acest fapt a provocat printre contemporani o serie de rezerve sau chiar dubii privind rezultatul bătăliei[59] şi din acest motiv succesul de la Călugăreni a fost dat uitării după contraofensiva creştină care a dus la recuperarea oraşului Târgovişte şi Bucureşti. Punctul final al campaniei, dezastrul otoman de la Giurgiu, s-a suprapus perfect peste bătălia din 13/23 august şi în acest caz fiind vorba de o luptă pe un pod — de data aceasta situat într-adevăr peste Dunăre — încheiată cu un mare succes al creştinătăţii.

Lipsa lui Mihai Viteazul din prim planul campaniei din 1595 a fost pusă pe seama propagandei făcute de Sigismund Báthory. Acest lucru nu poate fi contestat, dar, pe de altă parte, nu trebuie privit drept unicul motiv al marginalizării domnului român. Faptul că acesta a devenit ulterior un personaj de anvergură europeană[60] arată destul de clar că mecanismele formării „imaginii" se aflau mai degrabă la Praga şi Roma decât la Alba Iulia. Mai curios este poate faptul că în ciuda ecourilor victoriilor din 1595 în spaţiul balcanic şi popularităţii de care s-a bucurat figura domnului muntean în folclorul sud-dunărean[61], în propria lui ţară „chipul voievodului a fost multă vreme după moartea lui, mai puţin cunoscut"[62]. Această soartă a fost împărtăşită şi de victoria de la Călugăreni redescoperită şi transformată într-un „Termopyle al românilor" de Nicolae Bălcescu.

PRESCURTĂRI

MVCE = *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. 1, 4 şi 5, Bucureşti, 1982—1990.
Hurmuzaki = Euxodiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/ p. 1 şi 2, XII, supl. 1, vol. 1, Bucureşti, 1880—1888, 1903.

[58] Este interesant că nici unul din ambasadorii creştini la Constantinopol, în general bine informaţi, nu spun nimic în acest sens.

[59] V. de ex. rezervele formulate de Guillen de San Clemente, în Al. Ciorănescu, *op. cit.*, doc. CCLVI, p. 117, doc. CCLIX, p. 118—119, doc. CCLXII, p. 120.

[60] A. Pippidi, *Mihai Viteazul în arta epocii sale (Michael der Tapfere in der Kunst seiner Zeit)*, Cluj, 1987.

[61] Idem, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 183; N.I. Simache, Tr. Cristescu, *Doi cântăreţi greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos şi Palamed*, Bucureşti, 1943.

[62] A. Pippidi, *Mihai Viteazul...*, p. 65.

MARII LOGOFEŢI AI MOLDOVEI LUI PETRU RAREŞ (II)

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

„Am legat cu omul acesta o mare prietenie şi am orânduit ca unul altuia să ne putem scrie mereu. Este în adevăr un om foarte modest, dintre cei foarte buni, în afară de acestea, prudent şi destul de atent în treburi, încât unul asemănător nu se găseşte în acest regat. Nu se străduieşte întru nimic în afara lucrului pentru care este aici; ori îl îndeplineşte în sensul pentru care a venit, ori, dacă nu, totul îi este indiferent", scria, la 6 septembrie 1536, episcopul de Lund — ambasadorul lui Carol Quintul — despre unul din sfetnicii lui Petru Rareş, cu care avusese mai multe întâlniri tainice la Oradea. Era, după mărturia aceluiaşi sol imperial, „vistiernicul voievodului Moldovei, principe, desigur, foarte puternic, care îşi are posesiunile între Transilvania şi hotarele stăpânirilor împăratului turcilor. Aici, acelaşi vistier mă vizitează adeseori în secret şi mă roagă să nu închei pace cu acest Ioan voievod"[1].

Boierul moldovean al cărui portret îl schiţa episcopul catolic nu este altul decât *Mateiaş, mare vistiernic şi apoi mare logofăt* în domniile lui Petru voievod. Dregător însemnat, cu o bogată activitate, ctitor de aşezăminte şi donator de cărţi, Mateiaş a constituit subiectul unor studii, articole şi note, semnate de N. Beldiceanu[2], Tit Simedrea[3], Emil Turdeanu[4] şi Ştefan S. Gorovei[5]. Cariera sa a fost reconstituită sumar în *Dicţionarul marilor dregători* de N. Stoicescu şi, cu multe greşeli, în cartea lui Adrian Vătămanu, ambele citate şi în prima parte a acestui articol.

Conturarea liniilor mai însemnate ale biografiei lui Mateiaş logofătul are la bază informaţiile documentare din principalele colecţii de izvoare, enumerate deja. Acestora li se adaugă documentele slavo-române publicate de St. Nicolaescu, scrisorile de boieri înmănunchiate în volum de N. Iorga, *Suretele şi izvoadele* lui Gh. Ghibănescu, cronica lui Eftimie, precum şi volumul I din seria *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium* (A. Theiner) şi volumul IV din *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte* (Karl August Muffat).

[1] *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium*, ed. Augustin Theiner, vol. I, 1198—1549, Roma, 1863, p. 635—636. Textul latin, apud Theiner, în Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, II_4, p. 103, nr. LI. O traducere românească în „Arhiva Istorică a României", an. I, nr. 6, 1864, p. 40, nr. 50.

[2] N. Beldiceanu, *Inscripţia bisericii de la Horodniceni*, în „Arhiva", Iaşi, 1890—1891, nr. II.

[3] Tit Simedrea, *Tetraevanghelul vistiernicului Mateiaş. Manuscript din anul* 1535, în *BOR*, an. LII, 1934, nr. 3—4.

[4] Emil Turdeanu, *Manuscrisele vistiernicului Mateiaş*, în *BBRF*, an. I, 1953, nr. 1.

[5] Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda. Mateiaş vistierul şi familia sa*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 537—539; idem, *Addenda et corrigenda. Din nou cu privire la Mateiaş*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 686—687.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 49—69, 1996.

★

În prima parte a acestui studiu, am arătat că personalitatea lui Toader logofătul a fost adesea supusă confuziilor din pricina existenţei, în epocă, a mai multor purtători ai prenumelui Toader, dintre care unii cu slujbe chiar în cancelaria ţării. Ca o ironie a soartei, lucrurile stau exact la fel şi în cazul lui Mateiaş. La răspântia veacurilor XV—XVI sunt atestaţi cinci boieri cu numele Matei/Mateiaş, ocupând felurite funcţii, unii pe lângă logofeţie şi în marea vistierie, adică acolo unde apare ca dregător şi Mateiaş logofătul.

Matei diacul

Copist de acte în cancelaria lui Ştefan cel Mare, Matei diacul este autorul unui număr relativ însemnat de hrisoave (36 păstrate până astăzi), datând din intervalul 10 ianuarie 1495—8 septembrie 1503 [6]. Proprietar al unei jumătăţi din satul Şărbaca peste Prut, Matei făcea un schimb de pământuri pe la 1498, cu rudele sale, Neagşa, fiica Ruscăi şi Muşa, fiica Anuşcăi. Pe această cale, el a intrat în posesia unor părţi din Durneşti, pe Suceava [7]. A murit, probabil, în ultimul an al domniei lui Ştefan cel Mare, căci nu mai apare, nici ca pisar, nici într-o altă dregătorie, în vremea lui Bogdan III şi Ştefăniţă.

Mateiaş Stârcea

Fiu al pârcălabului de Hotin, Ion Stârcea, Mateiaş a fost diac în cancelaria Moldovei la 1547 [8], apoi mare spătar la 1552 [9], vistiernic înainte de 1560 [10] şi pârcălab de Hotin la 1563 [11]. A mai avut două surori: Sorca şi Anghelina [12]. Pârcălabul Ion Stârcea era frate cu Mihul Stârcea, pârcălab de Cetatea de Baltă, şi cu Fedca, toţi trei fiind copiii Nastei, descendentă din boierul Tăbuci de la Boian sau cel Bătrân, trăitor la începutul veacului XV [13].

Mateiaş vistier

În primăvara anului 1541, imediat după Paşte, cămăraşul de vistierie Mateiaş spărgea vistieria domnească de la Hârlău, luând „multe odoare şi bani gheaţă şi 600 de zloţi şi haine şi alte lucruri". Fugind peste graniţă cu obiectele furate, el va fi ucis de un nobil polon, pe domeniul Haliciului [14]. Abia întors în a doua sa

[6] *DRH*, III, p. 286, nr. 153; p. 288, nr. 154; p. 294, nr. 158; p. 295, nr. 159; p. 296, nr. 160; p. 303, nr. 164; p. 310, nr. 169; p. 314, nr. 171; p. 324, nr. 178; p. 327, nr. 179; p. 329, nr. 181; p. 331, nr. 182; p. 337, nr. 185; p. 339, nr. 186; p. 341, nr. 187; p. 351, nr. 192; p. 362, nr. 201; p. 379, nr. 210; p. 386, nr. 217; p. 389, nr. 218; p. 392, nr. 221; p. 418, nr. 234; p. 422, nr. 236; p. 433, nr. 243; p. 448, nr. 248; p. 456, nr. 254; p. 457, nr. 255; p. 459, nr. 256; p. 470, nr. 261; p. 476, nr. 265; p. 480, nr. 266; p. 483, nr. 268; p. 491, nr. 274; p. 495, nr. 276; p. 515, nr. 289; p. 516, nr. 290.

[7] *Ibidem*, p. 406, nr. 229.

[8] *DIR*, XVI/1, p. 548, nr. 492.

[9] *Ibidem*, XVI/2, p. 30, nr. 27; p. 33, nr. 31.

[10] *Ibidem*, p. 133, nr. 126.

[11] *Ibidem*, p. 162, nr. 159; p. 164, nr. 161; p. 165, nr. 162; p. 167, nr. 163.

[12] *Ibidem*, p. 133, nr. 126; p. 136, nr. 129.

[13] *Ibidem*, XVI/1, p. 292 293, nr. 259; p. 548, nr. 492; *ibidem*, XVI/2, p. 133, nr. 126; p. 136, nr. 129.

[14] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul XVI*, Bucureşti, 1979, p. 61, nr. 39; *DIR*, XVI/1, p. 404, nr. 367.

domnie, Petru Rareş confiscă de la părinţii lui Mateiaş, Cozmin fost cămăraş de ocne şi Anuşca, o parte de moşie ca pedeapsă pentru fapta fiului lor. Totodată, domnul Moldovei trimite o solie la regele Sigismund I al Poloniei prin care-i povesteşte păţania cu Mateiaş şi-l roagă să transmită, prin starostele Haliciului, nobilului de ţară care-l ucisese pe cămăraş, porunca de a-i restitui lui Petru voievod tezaurul.

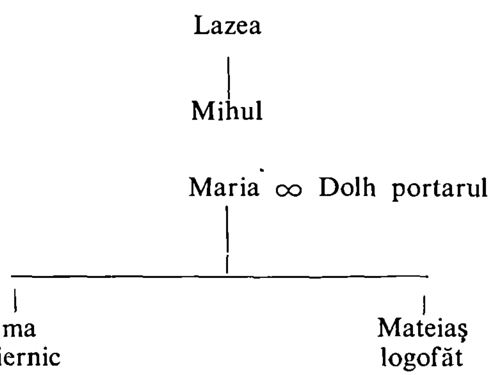
Asupra celorlalţi doi omonimi ai lui Mateiaş logofătul (pârcălabul de Cetatea Nouă şi boierul fără dregătorie din sfatul lui Ştefan Lăcustă) mă voi opri la locul cuvenit.

*

Despre familia din care provenea Mateiaş dispunem de o singură ştire sigură şi directă: o notiţă pe un manuscris atestă existenţa unui frate, Sima. În 1535, „pan Matei mare vistier" dăruia bisericii Dobrovăţ un Tetraevanghel în a cărui dedicaţie se consemnase: „Cum dania mea este şi dania fratelui meu, Sima vistiernic"[15]. Despre acest Sima, un document din 1527 spune că, ridicându-se împotriva lui Ştefăniţă voievod (este vorba de complotul din 1523), a pierdut în hiclenie satul Paşcanii pe Bistriţa, în câmpul lui Dragoş[16]. La 1480, acest sat fusese dăruit de Ştefan cel Mare lui Dolh[17]. Pe de altă parte, la 1529, Maria, soţia lui Dolh, fiica lui Mihul, nepoata lui Lazea primea întărire domnească pe satul Horodniceni, cumpărat de ea[18]. Horodnicenii vor fi viitoarea reşedinţă a lui Mateiaş, în care va ctitori biserica existentă şi astăzi.

În baza acestor ştiri, Ştefan S. Gorovei a propus, în 1971, ca părinţi ai lui Mateiaş pe Dolh, portarul Sucevei şi pe Maria[19]. Autorul a revenit în 1979[20] şi 1981[21] asupra acestei filiaţii, arătând că mama lui Mateiaş, Maria, a putut fi căsătorită prima oară cu Dolh portarul, tatăl lui Sima şi a doua oară cu Ion Grumeza, acesta din urmă fiind tatăl viitorului logofăt.

Presupunerea că Mateiaş era fiul lui Dolh se bazează pe un context documentar susţinut de actele din 1480 şi 1529, relative la satele Paşcani şi Horodniceni şi de însemnarea de pe Tetraevanghelul din 1535. Aceste ştiri dau următoarea frântură de spiţă:



[15] Tit Simedrea, *op. cit.*, p. 19—20.
[16] *DIR*, XVI/1, p. 228, nr. 202.
[17] *DRH*, II, p. 340, nr. 223.
[18] *DIR*, XVI/1, p. 316, nr. 283.
[19] Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii*, în *CI*, serie nouă, II, 1971, p. 154.
[20] Idem, *Addenda et corrigenda. Mateiaş vistierul*, p. 537—539.
[21] Idem, *Addenda et corrigenda. Din nou cu privire la Mateiaş*, p. 686—687

Ideea despre paternitatea lui Ion Grumeza/Grumaz își are originea în semnalarea, de către profesorul Emil Turdeanu, în 1953, a unui Tetraevanghel, datând din 1519, aflat în prezent la Muzeul Sfântului Sinod din Sofia și pe care domnia-sa l-a atribuit viitorului logofăt [22]. În 1981, însemnarea dedicatorie a acestui manusscris (al cărui donator era „Mateiaș, cămăraș de vistierie din târgul Sucevei, fiul panului Grumaz pârcălab") a fost republicată în țară de Ștefan S. Gorovei. Din cuprinsul ei se vede că Mateiaș cămărașul dăruise cartea bisericii Sf. Nicolae din Suceava, „în zilele binecinstitorului domn, Io Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod cel Tânăr și în ⟨zilele⟩ vistiernicului și vameșului de la Suceava, pan Eremia, unchiul acestui Mateiaș". Cei doi istorici l-au identificat pe Mateiaș cămărașul cu viitorul mare vistiernic și apoi logofăt al Moldovei.

Dacă am accepta această ipoteză, ținând cont că Mateiaș se va fi născut prin 1490, înseamnă că presupusa căsătorie a Mariei cu Ion Grumaz trebuie să fi avut loc cu câțiva ani înainte, dar, la 1529, Maria este arătată ca soție a lui Dolh, fost portar de Suceava.

Este adevărat, donatorul Tetraevanghelului din 1519 era cămărașul Mateiaș, dar numele și slujba la vistierie nu mi se par indicii sigure pentru identificarea sa cu viitorul mare dregător. Nu trebuie uitat că și jefuitorul cămării domnești de la Hârlău, în 1541 (fiul lui Cozmin și al Anușcăi) se numea la fel și era tot vistiernic!

Singurul argument pe care-l consider într-adevăr viabil în susținerea paternității lui Ion Grumaz [23] este unul de natură genealogică, bazat pe vechiul obicei de a boteza nou-născuții după rude apropiate. Mateiaș din inscipția Tetraevanghelului era nepotul marelui vistiernic Ieremia; Mateiaș marele logofăt a avut un fiu și doi nepoți Ieremia. Dar, în lipsa altor mărturii sigure și explicite care să confirme legătura de sânge dintre cei doi dregători, rămân adepta ipotezei întemeiate pe interpretarea logică a unor știri oferite de actele vremii. În acest moment, mi se pare că singura soluție posibilă este aceasta: *Mateiaș era fiul Mariei și al lui Dolh* [24] *și fratele drept al lui Sima* [25].

Într-un studiu rămas neterminat [26], reputatul genealogist I.C. Miclescu-Prăjescu ajungea la concluzia că Mateiaș logofătul a fost căsătorit în două rânduri:

[22] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 59—60.

[23] Ion Grumaz, staroste de Cernăuți, apare în această calitate, alături de ceilalți dregători moldoveni, în marea mărturie din cuprinsul tratatului lui Ștefan cel Mare cu Ioan Albert (12 iulie 1499). Pecetea sa, aplicată la sfârșitul documentului, are legenda: + Печать пана Гроумаз (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 425—426); La fel, numele lui este menționat și în tratatul lui Ștefan cu marele duce al Lituaniei (12 septembrie 1499) — *ibidem*, p. 444. Două documente interne, din 1520, amintesc stupii sau prisaca lui Grumază fost staroste, în hotarul târgului Cernăuți (*DIR*, XVI/1, p. 173, nr. 154; p. 175, nr. 155).

[24] Documentele moldovenești nu-l atestă niciodată pe Dolh/Dolga în funcție; doar într-un act din 25 martie 1529 este arătat ca fost portar de Suceava (*DIR*, XVI/1, p. 316, nr. 283). Este imposibil de stabilit dacă acest personaj era identic cu unul din cei doi purtători ai (supra)numelui Dolh contemporani cu el: *Andrei Dolha* (*DRH*, II, p. 353, nr. 231) și *Lațco Dolha* (*ibidem*, p. 404, nr. 263, *ibidem*, III, p. 453, nr. 252).

[25] Sima vistiernicul (al doilea sau al treilea), participant la complotul îndreptat împotriva lui Ștefăniță, a fost tăiat, la 7 septembrie 1523, în targul Romanului (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 146). Moșiile i-au fost confiscate: satul Pașcani, în Câmpul lui Dragoș, moștenit de la părintele său, a intrat în posesia mănăstirii Tazlău (*DIR*, XVI/1, p. 228, nr. 202; *ibidem*, XVI/3, p. 53, nr. 69). Sima a mai stăpânit și cumpărătura sa, o parte din Piticeani, la Cobâle, vândută, însă, încă din timpul vieții (*ibidem*, XVI/1, p. 250, nr. 222).

[26] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Mateiaș logofătul (ms)*, în portofoliul revistei „Arhiva Genealogică".

mai întâi cu jupâneasa Anastasia, apoi cu Anghelina şi a avut la un loc 12 copii.

Despre Anastasia se ştiu relativ puţine lucruri, ea nefiind niciodată atestată ca soţie a lui Mateiaş. Numele său este menţionat în documente târzii, de la sfârşitul veacului XVI. Un act din 1 septembrie 1580 [27] oferă date care permit reconstituirea următoarei filiaţii:

Hărman —— Şarpe —— Anastasia——Eftimia ——copii

La 1581, un alt document [28] vorbeşte de Lupul, fiul Eftimiei şi al lui Hearţea. Eftimia era fiica Nastasiei, aceasta din urmă fiind fata Dragăi şi a postelnicului Cozma Şarpe şi nepoata lui Herman:

Herman —— Draga —— Nastasia —— Eftimia —— Lupul
∞ ∞
Cozma Şarpe Hearţea

Dar, la 1604 [29], acelaşi Lupul Herţea, fiul Eftimiei, apare ca nepot al lui Mateiaş logofăt:

Matiaş———— Eftimia —— Lupul
logofăt

Se poate conchide, de aici, că părinţii Eftimiei şi bunicii aprodului Lupul Herţea au fost *Anastasia* şi *Mateiaş logofătul.*

Anastasia era fiica postelnicului Cozma Şarpe *(Anexa 1)*, unul din boierii participanţi la complotul din 1523 împotriva lui Ştefăniţă. Din căsătoria acestuia cu Draga/Drăghina, fiica pârcălabului Hărman [30], au rezultat cinci fete: Anghelina, Anastasia, Todosia, Maria şi Sofia [31]. La 1584, când erau deja trecute din viaţă, Anghelina şi Anastasia sunt pomenite ca monahii [32]. Amănunte despre sfârşitul Anastasiei nu există; a murit cândva, după 1554 şi înainte de 1584.

Din cei 12 copii ai lui Mateiaş, primele două fiice, Mariica şi Eftimia, au rezultat din căsătoria cu Anastasia [33]. Este posibil ca şi Toader Mateieşevici să fi fost tot fiul acesteia (el apare, la 22 martie 1560, ca cel dintâi născut al logofătului [34]).

După desfacerea primei căsnicii, Mateiaş s-a recăsătorit cu Anghelina [35]. Acest eveniment a avut loc cu mult înainte de 29 septembrie 1538, dată la care logofătul scria biraului Bistriţei, rugându-l să-i pună la adăpost jupâneasa, pe mama ei şi pe pruncii lor [36], ceea ce înseamnă că Mateiaş şi Anghelina aveau deja copii în toamna lui 1538.

[27] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXI, 1929, p. 109, nr. 82 (în continuare, Ghibănescu, *Surete*, XXI).
[28] *Ibidem*, p. 110, nr. 83.
[29] *DIR*, XVII/1, p. 133, nr. 192.
[30] *Ibidem*, XVI/1, p. 103—104, nr. 102.
[31] *Ibidem*, XVI/2, p. 54, nr. 52; *ibidem*, XVI/3, p. 248, nr. 301.
[32] *Ibidem*, XVI/3, p. 248, nr. 301.
[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem*, XVI/2, p. 131—132, nr. 125.
[35] *Ibidem.*
[36] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealu în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 176—177.

A doua soţie a logofătului cobora din neamul Calapod *(Anexa 2)*. Primul membru atestat al acestei familii a fost stolnicul Petru Calapod[37], căsătorit cu Chiraca sau Chiriaca[38]. Ei au trăit în a doua jumătate a veacului XV, murind înainte de 26 iunie 1522. Au avut un fiu, Gavril Calapod[39]. La rândul său, Gavril Calapod a avut trei copii: pe Anghelina, soţia lui Mateiaş, pe Pătraşco Calapod[40] şi pe Nastasca[41]. Aceasta din urmă este numită în documente şi Hălăuceasca, deoarece a fost căsătorită cu Cârstea Hălăucescul, fiul lui Isaico[42], nepotul lui Iurie[43] şi strănepotul lui Cozma Şandrovici[44].

Soţia lui Gavril Calapod nu este cunoscută după nume. Singurul amănunt din biografia ei care se poate semnala aici este că jupâneasa trăia încă la 1538 când, foarte probabil văduvă, s-a refugiat împreună cu fiica şi nepoţii săi la Bistriţa.

Se mai cuvine făcută o precizare. În studiul său inedit despre Mateiaş, genealogistul I.C. Miclescu-Prăjescu îl considera pe Crăciun Purcelescul un „strămoş sigur" al logofătului. Este adevărat, în 1607 şi 1609, Nastasia, una din fiicele lui Mateiaş şi copiii ei apar în calitate de „nepoţi şi strănepoţi ai lui Crăciun Purcelescul"[45]. Dar această legătură — dacă va fi existat cu adevărat — s-a făcut prin Anghelina, nu prin Mateiaş. La 10 ianuarie 1429[46], lui Crăciun Purcelescul i se întărea satul Purceleşti pe care, în 1483[47], urmaşii săi îl schimbau cu stolnicul Petru Calapod pentru moşia Miteşti. Deci, Purceleştii au intrat în posesia familiei lui Mateiaş prin soţia acestuia, şi nu prin moştenire în linie dreaptă de la Crăciun Purcelescul. Schimbul de sate amintit poate să indice (privind prin prisma dreptului de preempţiune) o legătură de rudenie între familiile Calapod şi Purcelescul.

Din căsătoria lui Mateiaş logofătul cu Anastasia au rezultat probabil nouă copii: Ilisafta, Mariica, Pătraşco, Nastasiia, Odochia, Aniţa, Ion, Ieremia şi Nicoară[48]. Consider că aceştia sunt pruncii născuţi de a doua soţie a lui Mateiaş deoarece:

a) Ilisafta şi copiii ei erau moştenitorii unei părţi a satului Purceleşti care le-a rămas, evident, de la Anghelina;

b) Mateiaş avusese şi cu Anastasia o fată numită Măriica, deci cea de-a doua numită aşa nu putea fi decât fiica Anghelinei;

c) al treilea prunc se numea Pătraşco, la fel ca fratele Anghelinei, iar următoarea născută, Nastasia purta numele mătuşii sale, Nastasia Hălăuceasca.

Descendenţa lui Mateiaş constituie un exemplu foarte ilustrativ de descreştere a neamurilor: 12 copii (prima generaţie), 22 de nepoţi (a doua generaţie) şi cam 13 strănepoţi (a treia). Stinsă pe linie masculină, spiţa lui Mateiaş a continuat prin femei, sângele logofătului trecând în vinele familiilor Udrea, Herţea, Matieşescul, Sculeş, Brăescul (*Anexa 3*).

Referindu-se la copiii lui Mateiaş, N. Stoicescu susţinea că dintre aceştia „nu s-au mai ridicat dregători"[49], dar documentele infirmă această concluzie:

[37] *DRH*, II, p. 379, nr. 249.
[38] *DIR*, XVI/1, p. 203, nr. 179.
[39] *Ibidem*.
[40] Ghibanescu, *Surete*, XXI, p. 174, nr. 111.
[41] *DIR*, XVI/3, p. 352. nr. 430.
[42] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (*1517—1527*)*, Iaşi, 1943, p. 190, nr. 42.
[43] *DRH*, III, p. 520, nr. 293.
[44] *Ibidem*.
[45] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 166, nr. 106; p. 174, nr. 111.
[46] *DRH*, I, p. 121, nr. 82.
[47] *Ibidem*, II, p. 379, nr. 249.
[48] *DIR*, XVI/2, p. 131, nr. 125.
[49] N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 314.

cel puţin patru din cei cinci băieţi ai logofătului au ocupat funcţii mai mari sau mai mici în stat.

Primul fiu, *Toader Mateieşevici*, era, la 1559, cămăraş în cetatea Sucevei. Pe el îl va trimite Alexandru Lăpuşneanu sol la Mircea Ciobanul, în Ţara Românească, în a doua domnie a acestuia (1558—1559). În semn de răsplată pentru misiunea sa, Mircea voievod i-a dăruit lui Toader două sălaşe de ţigani[50]. Ultima dregătorie ocupată de Toader a fost aceea de clucer. Fiul lui Mateiaş a avut, la rândul său, două fete: pe Todosia, căsătorită cu Gorcea Udrea şi pe Tofana, soţia lui Dumitraşco căpitan. Despre aceasta din urmă se ştie că a dat naştere unor copii, necunoscuţi deocamdată, cu numele[50bis].

Mariica, fata lui Mateiaş din prima căsătorie, a fost lipsită de urmaşi; ea a trăit până târziu, după 1621[51].

Sora ei, *Athimia (Eftimia)* s-a căsătorit cu Mateiaş Herţea[52] şi a avut cel puţin doi copii[53]: pe Lupul Herţea aprod şi pe Ionaşco[54].

Pentru *Ilisafta*, există informaţii ceva mai bogate. Căsătorită cu uricariul Toader Matiiaş (fiul lui Ivanco logofăt şi nepotul marelui logofăt Dobrul din vremea lui Ştefan cel Mare)[55], ea a avut şapte copii: Isac Matieşescul, Ionaşco Matieşescul, Toader Matieşescul, Nastasia, Anfimia (Aftimia), Sofronia şi Ana (Aniţa)[56]. Una dintre aceste fete a fost soaţa lui Ionaşco, vistiernicel din Criveşti care, la 1599, apare în calitate de cumnat al Matieşeştilor[57]. Nu dispun, deocamdată, de ştiri privind ocuparea vreunei dregătorii de către fiii Ilisaftei. Totuşi, se poate deduce că ei nu erau nişte simpli şi modeşti proprietari de pământ. A ajuns până la noi un zapis scris de mâna lui Ionaşco Matieşescul şi sigilat cu pecetea lui (1611)[58]. Anfimia a fost mama lui Vasile Grumaz[59]; Sofronia a avut-o pe Ilinca[60], iar Aniţa (din căsătoria cu un Ignat) pe Dumitru[61]. Dumitru Mateiaş sau Mateieşevici avea să devină vornic; cu această funcţie apare ca martor în două zapise din 1623, pe care le semnează şi le pecetluieşte[62].

[50] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XIX, 1927, p. 42, nr. 26 (în continuare, Ghibănescu, *Surete*, XIX).

[50bis] *DIR*, XVII/5, p. 20, nr. 23. Todosia şi Gorcea Udrea au avut şi ei trei copii: Lupul, Maria şi Ana (*ibidem*, XVII/2, p. 311, nr. 413). Maria a fost mama Irinei, căsătorită cu Simion Danovici (*CDM.S*$_1$, p. 267, nr. 834).

[51] *DIR*, XVII/5, p. 20, nr. 23.

[52] Într-un document din 16 septembrie 1581 se vorbeşte de „Eftimiia, cneaghina lui Herţea [...] şi fiul ei Lupul" (Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 110, nr. 83). Or, câţiva ani mai târziu, într-un act prin care urmaşii boierilor Iurie Mihăilaş şi Ivanco (contemporani cu Alexandru cel Bun) primesc întărire pe ocinele lor, apar Lupul şi Ionaşco, fiii lui Mateiaş Herţea, nepoţii lui Toader Herţea (*DIR*, XVI/3, p. 455—456, nr. 553). Aceste informaţii le completează pe cele ale documentului citat mai înainte şi dovedesc că soţul Athimiei (Eftimia) se numea Mateiaş.

[53] *Ibidem*, p. 109, nr. 82 (la 1 septembrie 1580 sunt menţionaţi *copiii* Eftimiei, dar fără a li se preciza numele).

[54] *Ibidem*, p. 110, nr. 83; *ibidem*, XVII/1, p. 133, nr. 192; *ibidem*, XVI/3, p. 455—456, nr. 553.

[55] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1933, p. 139, nr. 59; *DIR*, XVII/3, p. 209, nr. 308.

[56] *Ibidem*; Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 140, nr. 99; *DIR*, XVII/1, p. 116, nr. 167.

[57] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 136, nr. 96.

[58] *DIR*, XVII/3, p. 15, nr. 24.

[59] *Ibidem*, XVII/5, p. 11, nr. 15, coroborat cu informaţiile din alte două documente privind împărţirea unor sate între urmaşii lui Mateiaş (Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 140, nr. 99; *DIR*, XVII/1, p. 116, nr. 167).

[60] Teodor Balan, *op. cit.*, p. 204 — 205, nr. 104.

[61] *DIR*, XVII/3, p. 209, nr. 308; Teodor B lan, *op. cit.*, p. 139, nr. 59.

[62] *DIR*, XVII/5, p. 192, nr. 260; p. 224, nr. 298.

Cea de-a doua fiică a logofătului cu numele *Mariica* a fost căsătorită cu fiul pârcălabului Ion Bainschi [63] şi a dat naştere la doi fii, dintre care unul va îmbrăca rasa monahală: Gherghentie ieromonahul [64] şi Vasile diaconul [65].

Pătraşco este singurul dintre băieţii lui Mateiaş care — după toate probabilităţile — nu a ocupat nici o dregătorie. Dar, în acelaşi timp, este şi singurul care a avut un urmaş masculin: pe Dumitraşco [66].

Nastasiia a fost de două ori căsătorită. Din căsnicia cu un Grama a rezultat un fiu, Eremia Grama pârcălab [67], iar din aceea cu Maxim Sculeş [68], mai mulţi copii: Dumitru Lupe (Sculeş) vornic de gloată [69], Andronic Sculeş pahar-

[63] La 7 ianuarie 1572, pârcălabul Ion Bainschi primea, de la Bogdan vodă Lăpuşneanu, întărire pe mai mulţi ţigani, obţinuţi prin schimb cu Costea, fiul lui Gavril vistier (*ibidem*, XVI/3, p. 3—4, nr. 7). Acest schimb este menţionat şi în actul din 2 septembrie 1582, în care se mai arată că, la momentul tranzacţiei, Ion Bainschi era mare vătag de ţinutul Sucevei (*ibidem*, p. 191, nr. 245). Ţiganii vor fi vânduţi, la 1617, de Vasilie diacon, fiul Maricăi, nepotul lui Bainschi pârcălab (*ibidem*, XVII/4, p. 79, nr. 113).

[64] *Ibidem*, XVII/5, p. 21, nr. 23.

[65] *Ibidem*.

[66] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 186, nr. 114. În acest act, datat 22 noiembrie 1611, este consemnată vânzarea, de către Dumitraşco, fiul lui Pătraşco, a unei jumătăţi de sat din Purceleşti lui Ionaşco ureadnic de Suceava. Printre martorii vânzării este amintit Isac Matieşescul (fiu, aşa cum am arătat, al Ilisaftei şi, prin urmare, văr drept al lui Dumitraşco). O întărire domnească din 21 iunie 1634 dată lui Ionaşco Tăbârţă, cumpărătorul părţii din Purceleşti, precizează şi ea că Dumitraşco era fiul lui Pătraşco şi nepotul lui Mateiaş logofătul (*DRH*, XXII, p. 185—187, nr. 163).

[67] Acest Eremia Grama apare menţionat, pentru prima dată, la 1 martie 1605, împreună cu soţia sa, Mărica, într-o pricina privind satul Potlogeni/ţin. Neamţ (*DIR*, XVII/1, p. 201, nr. 286). Se pare că această moşie îi venea lui Eremia de pe nevasta sa, fiindcă, la 29 octombrie 1604, fraţii Vascan, Toader şi Mărica (foarte probabil, soaţa pârcălabului) sunt arătaţi ca stăpâni ai Potlogenilor (*ibidem*, p. 186, nr. 264). Apoi, ca postelnic, Eremia este menţionat martor în actul de vânzare din 1611, prin care Dumitraşco, fiul lui Pătraşco (adică vărul său drept) dădea o jumătate din Purceleşti (Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 186, nr. 114, precum şi menţionarea târzie din 1634 — *DRH*, XXII, p. 185—187, nr. 163). La 21 ianuarie 1619, Eremia fost pârcălab se judeca pentru un loc de casă din Potlogeni cu Nicolachie mare stolnic (*DIR*, XVII/4, p. 308, nr. 379). Ca fiu al Nastasiei şi nepot al lui Mateiaş, el apare în 1621 (*ibidem*, XVII/5, p. 20—21, nr. 23). La 29 martie 1622, Ieremia Grama fost pârcălab cumpără o parte din satul Uscaţi (*ibidem*, p. 113, nr. 155), iar la *28 mai 1622* se judecă pentru o „oarecare parte" din Potlogeni (*ibidem*, p. 135, nr. 187). ***Aceasta este ultima sa apariţie în documente.*** La 15 iunie 1625 jupâneasa Măriica şi „fratele Erimii pârcălabului", popa Draguş, vor vinde locul caselor lor din Potlogeni (*ibidem*, p. 351, nr. 463). Două săptămâni mai târziu, când Măriica şi popa Draguş se vor judeca „pentru un caftan" cu Arsenie logofătul („au fost acel caftan la Erimiia, de cându au tălhuit mănăstirea Agapia, în dzilele lui Alexandru vodă"), Ieremia este arătat ca trecut la cele veşnice (*ibidem*, p. 356, nr. 470). Nu cred că „popa Draguş" amintit odată ca „frate" al lui Ieremia era într-adevăr fratele acestuia; cred, mai degrabă, că îi era cumna (adică era fratele Măriicăi), numai aşa explicându-se dreptul lui de proprietate la Potlogeni.

[68] *DIR*, XVII/1, p. 145, nr. 210.

[69] *Ibidem*; Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 166, nr. 106; p. 174, nr. 111. Acest Dumitru apare fie numai cu prenumele, fie cu supranumele Sculeş (*DIR*, XVI/4, p. 38, nr. 43; *ibidem*, p. 154, nr. 214; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXIV, 1930, p. 122, nr. 107), fie cu supranumele Lupe (*DIR*, XVII/5, p. 20—21, nr. 23). Este sigur, însă, că avem în faţă unul şi acelaşi personaj, judecând după descendenţa sa din Mateiaş, după numele fraţilor, după dregătoriile pe care le-a ocupat şi după proprietăţi. Dumitru a fost pârcălab de Soroca înainte de 22 noiembrie 1611 (Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 186, nr. 114), vornic de gloată în 1621 (*DIR*, XVII/5, p. 20—21, nr. 23) şi mare vătaf de Hârlău (*ibidem*, p. 154, nr. 214). La 9 martie 1625,

nic [70], un alt fecior, probabil mort tânăr (dar nu înainte de a avea două fiice: pe Anghelina şi pe Tudosia, căsătorită mai târziu cu starostele Ionaşco Peic [71]) şi încă trei fete: Maria, Biluşca şi Toderiţa [72]. Dumitru Sculeş a avut posteritate. Pe la mijlocul veacului XVII trăia un Gavrilaş Sculeş vornic de gloată care a fost căsătorit de două ori. Numele primei neveste nu este cunoscut; cea de-a doua s-a numit Irina [73]. Din prima lui căsătorie, Gavrilaş a avut patru copii: pe Alexandru Sculeş, pe Dumitraşco, pe Cristea Bucenschi (poate că acesta era soţul unei surori a fraţilor Sculeş) şi încă unul, necunoscut după nume [74]. O poveste emoţionantă se leagă de numele acestor urmaşi ai logofătului Mateiaş. Pe vremea când turcii erau stăpâni ai cetăţii Cameniţa, Alexandru Sculeş şi un oarecare Stângaci au fost prinşi de turci şi, fiind Alexandru dus la pieire, le-a spus celorlalţi robi cu care era „la legătură" (Alexandru David din Zaluceni, Ivanaţchi — sluga lui Stângaci, Eftimie — fiul lui Gurie, Vasilie — fiul lui Grecul din Vişnovăţ, Ioan Pântenco din Hotin şi Prodan — ţiganul lui Stângaci) că va lăsa mănăstirii Coşula toate bucatele, uneltele şi moşia [75]. Documentul nu povesteşte mai departe care dintre prizonierii pomeniţi s-a întors acasă cu ultima dorinţă a lui Alexandru Sculeş, dar este sigur că el n-a mai ajuns să-şi vadă familia şi averile. La 1682, călugării de la mănăstirea Coşula vor declanşa un proces împotriva fraţilor lui Alexandru, care nu voiau să dea aşezământului ctitorit de înaintaşul lor, Mateiaş logofătul, jumătatea din satul Iacobeni pe care le-o lăsase nefericitul Sculeş [76]. Un nepot al acestui Alexandru, al cărui nume nu se mai cunoaşte, avea să facă şi el un gest pios către mănăstirea Coşula, în amintirea „moşului" său. În ianuarie 1727, el însemna pe hrisovul din 1621 (hrisov care întărea lui Dumitru Lupe/Sculeş satul Iacobeni numit Sloboziani): „Nerămâindu sămânţă de trupul meu, parte me, cât s-a afla de sat di Iacobeni, am dat danie mănăstirii Coşulei, să-mi pominască pe pomelnic moşe meu Alesandru Scleşu, iar din Coştani, am lăsat fraţilor. Părinţi egumeni, tot să nu fiu uitaţi pentru această puţină danie şi în Hristos să nevoiţi" [77]. Şi aşa, „nerămâindu sămânţă", ramura Nastasiei, fiica lui Mateiaş logofătul, se stingea.

Odochia, al cărei soţ nu am reuşit încă să-l identific, a fost mama lui Eremia Brăescul [78]. Postelnic (atestat în funcţie la 22 martie 1605 [79]) şi apoi pârcălab al

un personaj oarecare îşi plătea „bine capul pentru oarecare strâmbătate din mâinile lui Dumitru Scu... vornic" (Ghibănescu, *Surete*, XXIV, p. 122, nr. 107). Editorul acestui document nu a putut citi numele întreg al vornicului, dar acesta trebuie să fi fost, cu siguranţă, Dumitru *Sculeş*.

[70] *DIR*, XVII/1, p. 145, nr. 210; Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 166, nr. 106; p. 174, nr. 111. Andronic Sculeş apare ca paharnic (*DIR*, XVI/4, p. 38, nr. 43), păstrându-şi dregătoria (ea nefiind cea de mare paharnic!) mai mulţi ani (*DIR*, XVII/1, p. 145, nr. 210; Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 186, nr. 114; *DIR*, XVII/3, p. 59, nr. 95) până când, la *24 iulie 1612* este atestat ca fost paharnic (*ibidem*, p. 95, nr. 153) *Aceasta este şi ultima sa atestare documentară.*

[71] *Ibidem*, XVI/4, p. 38, nr. 43 (cu precizarea că documentul este mai nou decât au crezut editorii lui); *ibidem*, XVII/4, p. 471, nr. 595.

[72] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 166, nr. 106; p. 174, nr. 111.

[73] *CDM*, III, p. 160, nr. 687; *ibidem*, V, p. 255, nr. 947.

[74] *Ibidem*, IV, p. 176, nr. 739.

[75] *Ibidem*, V, p. 255, nr. 947.

[76] *Ibidem*, IV, p. 176, nr. 739.

[77] Documentul din 1621, care conţine şi însemnarea citată, a fost publicat de două ori în colecţia *DIR* (XVII/4, p. 496, nr. 627 şi XVII/5, p. 22, nr. 23). Întrucât însemnarea a fost transcrisă în două feluri deosebite, am optat pentru cea care mi s-a părut corectă (XVII/4, p. 496), corectând, însă milessimul: văleatului 7235 îi corespunde anul 1727, nu 1745! O nouă lectură, pe documentul original din arhive, se impune.

[78] *Ibidem*, XVII/5, p. 11, nr. 15.

[79] *Ibidem*, XVII/1, p. 210, nr. 298.

Hotinului (1612—1613 [80]), Eremia este cunoscut fie cu supranumele Brăescul, luat după satul Brăiești, al cărui proprietar era [81], fie cu patronimicul Matieșescul [82], derivat din prenumele bunicului matern. Eremia a fost căsătorit cu Ileana, una dintre numeroasele descendente ale lui Boris Braevici [83]. Eremia pârcălabul a murit după 28 ianuarie 1613 [84] și înainte de 18 octombrie 1620 [85]. Din căsătoria lui cu jupâneasa Ileana s-au născut doi copii: Vasile [86] și Agahiia (Gafița), căsătorită cu Ștefan diacul din Brăești sau Brăescul [87]. Vasile a avut ca soață pe o Măricuța [88] și a fost tatăl lui Ștefan (mare medelnicer și apoi mare comis [89]), al lui Gavril (vătaf de stolnicei, pitar al doilea, mare jitnicer și stolnic al doilea [90]) și al lui Alexandru comis [91]. Dintre cei trei băieți numai unul s-a bucurat de posteritate. Din însoțirea cu Ilinca Grigoraș Jora [92], Ștefan Brăescul a avut o fată, pe Alexandra, căsătorită cu Lupașco Gherghel mare jitnicer [93]. Fata lui Eremia Brăescul, Agahiia (Gafița) a fost mama lui Gavril Brăescul și, se pare, a două fete, una căsătorită cu Gheorghe Ciudin armașul [94] și cealaltă cu Dumitrașco (postelnic, vistiernic și staroste de Cernăuți) [95]. Cel de-al doilea Gavril Brăescul din familie și-a început cariera ca stolnic [96] și și-a încheiat-o ca mare stolnic [97], trecând printr-o treaptă intermediară, reprezentată de vornicia Boto-

[80] *Ibidem*, XVII/3, p. 100, nr. 163; p. 119, nr. 193.

[81] Eremia ajunge proprietar la Brăiești prin cumpărări masive, de la numeroșii urmași ai lui Boris Braevici: *ibidem*, XVII/1, p. 210, nr. 298; p. 220—221, nr. 305; p. 247—248, nr. 331; p. 261, nr. 349; *ibidem*, XVII/2, p. 47—49, nr. 50; p. 251, nr. 324; p. 317, nr. 424; *ibidem*, XVII/3, p. 100, nr. 163.

[82] *Ibidem*, XVII/2, p. 47—49, nr. 50.

[83] *Ibidem*, XVII/1, p. 210, nr. 298; *ibidem*, XVII/2, p. 47—49, nr. 50; p. 316, nr. 423; p. 317, nr. 424.

[84] *Ibidem*, XVII/3, p. 119, nr. 193.

[85] *Ibidem*, XVII/4, p. 499, nr. 632.

[86] *Ibidem*, XVII/5, p. 80, nr. 108; *DRH*, XXII, p. 325, nr. 286; p. 337, nr. 298; *CDM.S*$_1$, p. 215, nr. 647.

[87] *DIR*, XVII/4, p. 409, nr. 526; *ibidem*, XVII/5, p. 11, nr. 15; p. 80, nr. 108; Miron Costin, *Opere complete*, ediția V.A. Urechia, vol. II, București, 1888, p. 516—517, nr. 8; *DRH*, XXII, p. 246, nr. 217; *CDM.S*$_1$, p. 215, nr. 647.

[88] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, București, 1904, p. 213, nr. 27 (în continuare, Iorga, *Studii* și *documente*, VII).

[89] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, 1908, p. 165 (în continuare, Ghibănescu, *Surete*, IV); idem, *Ispisoace și zapise*, vol. III$_2$, 1912, p. 83, nr. 54 (în continuare, Ghibănescu, *Ispisoace*, III$_2$); *CDM.S*$_1$, p. 287, nr. 898; *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p. 317, nr. 192; *CDM*, IV, p. 90, nr. 320; *ibidem*, V, p. 48, nr. 192; *MEF*, VI, Chișinău, 1992, p. 67, nr. 13.

[90] Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 165; *CDM.S*$_1$, p. 281, nr. 880; Ghibănescu, *Ispisoace*, III$_2$, p. 83, nr. 54; *CDM*, III, p. 421, nr. 1997; *MEF*, VI, p. 41, nr. 2; *CDM*, III, p. 444, nr. 2 114; *ibidem*, IV, p. 76, nr. 251; *CDM.S*$_1$, p. 300, nr. 946; *CDM*, IV, p. 141—142, nr. 571; p. 353, nr. 1 581.

[91] Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 165; *CDM*, IV, p. 141—142, nr. 571.

[92] Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 213, nr. 27.

[93] *Ibidem ; CDM*, V, p. 296, nr. 1 108.

[94] *CDM*, III, p. 411, nr. 1 940.

[95] *Ibidem*, p. 67—68, nr. 219; p. 66, nr. 210; p. 120—121, nr. 483; p. 235, nr. 1 056; p. 243, nr. 1 095.

[96] *Ibidem*, p. 181, nr. 793.

[97] *CDM.S*$_1$, p. 306, nr. 972; *CDM*, IV, p. 238, nr. 1 053; p. 259, nr. 1 149; *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 997bis — 998; p. 316, nr. 1 000; *CDM*, IV, p. 372, nr. 1 673; *CDM.S*$_1$, p. 322· nr. 1 029; *MEF*, VI, p. 170, nr. 59; *CDM.S*$_1$, p. 333, nr. 1 052; *CDM*, IV, p. 441, nr, 2 001—2 002; *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80; *CDM*, V, p. 47, nr. 185.

şanilor[98]. Prima atestare documentară a lui Gavril datează din 21 noiembrie 1652[99] şi ultima din 8 decembrie 1702[100]. A murit bătrân („boier bătrân" i se spunea încă din 1695[101]), după ce avusese grijă să-şi rânduiască, printr-o diată, averile lăsate moştenire copiilor[102]. Gavril a fost căsătorit cu Sultana Pavel Albotă[103] şi a avut şapte copii: Ilie[104] (căsătorit cu Safta[105]), Solomon (pârcălab şi apoi mare medelnicer)[106], Vasilie postelnic[107], Chiriac postelnic[108], Catrina[109], Mogâldea[110] şi Safta[111]. Descendenţi ai acestor fii ai lui Gavril Brăescul trăiesc până în zilele noastre.

Ultimii patru copii ai lui Mateiaş, *Aniţa*, *Ion*, *Ieremia* şi *Nicoară*, nu au avut urmaşi. Aniţa apare în documente o singură dată, la 22 martie 1560, alături de ceilalţi fraţi ai ei[112]. Băieţii mai sunt, însă, menţionaţi şi cu alte prilejuri. Bunăoară, la 17 februarie 1573, Ion vistierul, Ieremia postelnicul şi Nicoară comisul, fiii lui Mateiaş logofăt, s-au înfăţişat la judecata lui Ion vodă pentru „nişte vii pe care, când a venit Petru voievod de la Poartă la domnie, Petru voievod le-a dat fiilor lui Mateiaş logofăt, ca să plătească capetele fiilor lui Ivăncuţ, pentru că ei au ucis pe fiii lui Ionuţ Beg şi multă avere au luat de la dânşii. Astfel, mai sus scrisul Mateiaş logofăt a dat pentru dânşii o mie şi două sute de zloţi tătăreşti şi le-a plătit capetele şi a ţinut aceste vii, până la moartea sa"[113]. Ce reiese de aici ? Că înainte de 1541 (poate în timpul ocupaţiei turceşti a Moldovei), fiii unui Ivăncuţ i-au ucis pe fiii lui Ionuz beg, „agă turc al împăratului turcesc", cum îl numeşte un document[114]. Iar Mateiaş logofătul le-a plătit capul fiilor lui Ivăncuţ[115], primind în schimb nişte vii ale lor. După moartea lui Mateiaş, viile au fost moştenite de feciorii acestuia. „Iar când a fost în zilele lui Alexandru voievod, mai-sus scrişii fii ai lui

[98] *CDM*, III, p. 235, nr. 1 056; p. 243, nr. 1 095; p. 518, nr. 2 500.

[99] *CDM.S*$_1$, p. 234, nr. 710. Alte menţiuni ulterioare: Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 81, nr. LXXXIX; Miron Costin, *Opere complete*, ed. V.A. Urechia, vol. I, Bucureşti, 1886, p. 691; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III$_1$, p. 229, nr. 167; *CDM.S*$_1$, p. 285, nr. 892; *MEF*, VI, p. 67, nr. 13.

[100] *CDM*, V, p. 47, nr. 185.

[101] *MEF*, VI, p. 170, nr. 59.

[102] *Ibidem*, p. 209—210, nr. 80.

[103] *CDM*, III, p. 181, nr. 793; *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80; *CDM*, V, p. 47, nr. 185; p. 160, nr. 621; p. 175, nr. 679.

[104] *Ibidem*, IV, p. 52, nr. 128; *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 998; p. 316, nr. 1 000; *MEF*, VI, p. 197—198, nr. 72; p. 209—210, nr. 80; *CDM.S*$_1$, p. 339, nr. 1 071.

[105] *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393—1849*, Bucureşti, 1983, p. 212, nr. 637.

[106] *CDM*, IV, p. 226, nr. 995; *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 998; p. 316, nr. 1 000; *MEF*, VI, p. 197—198, nr. 72; p. 209—210, nr. 80; *CDM*, V, p. 166, nr. 638; p. 220, nr. 825; p. 304, nr. 1 142.

[107] *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 997 bis — 998; p. 316, nr. 1 000; p. 339, nr. 1 071; *MEF* VI, p. 209—210, nr. 80.

[108] *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 998; p. 316, nr. 1 000; p. 339, nr. 1 071; *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80; *CDM*, V, p. 78, nr. 312; p. 102, nr. 388.

[109] *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80.

[110] *CDM.S*$_1$, p. 315, nr. 998; p. 316, nr. 1 000; *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80.

[111] *MEF*, VI, p. 209—210, nr. 80.

[112] *DIR*, XVI/2, p. 131—132, nr. 125.

[113] *Ibidem*, XVI/3, p. 14, nr. 22.

[114] *Ibidem*, XVI/1, p. 505, nr. 454.

[115] La 1587—1588 se întăreau mănăstirii Voroneţ şase falci de vie la Cotnari, dăruite mai înainte de ieromonahul *Efrem Ivăncuţ*, „drept sufletul său şi al părinţilor săi" (*ibidem*, XVI/3, p. 366, nr. 450). Ieromonahul Efrem trebuie să fi fost unul din fiii lui Ivăncuţ. Stăpânirea lui Ivancuţ asupra unor vii la Cotnari este reflectată, indirect, de o hotarnică din 2 iunie 1617 în care se menţionează „fântâna lui Ivăncuţ" (*ibidem*, XVII/4, p. 177, nr. 218).

Ivăncuț s-au ridicat și au pârât pe fiii lui Mateiaș logofăt pentru aceste vii. Iar Alexandru voievod s-a mâniat și a luat aceste vii de la dânșii și nu le-a dat nici fiilor lui Mateiaș, nici fiilor lui Ivăncuț, ci le-a dat lui Burnar vornic și el le-a ținut până la moartea sa"[116]. Cam nedreaptă judecata la mânie a lui vodă Lăpușneanu! Probabil așa au gândit și părțile implicate în proces care, în domnia lui Bogdan Lăpușneanu s-au înfățișat din nou domnului. „Iar fiii lui Ivăncuț, când au văzut că nu pot dobândi aceste vii, ei au căzut cu minciună și au dat mită lui Teofan mitropolit și au făcut cum au putut și au scos cu înșelăciune ispisocul de la fiii lui Mateiaș logofătul, pe care l-a avut tatăl lor Mateiaș logofăt, pe aceste vii, de la Petru voievod și l-a dat mai sus-zisul mitropolit Teofan în mâinile doamnei Roxanda și ea l-a aruncat în foc, ca să nu mai aibă fiii lui Mateiaș să se pârască mai mult, nici să nu mai dobândească aceste vii"[117]. În treacăt fie spus, nici gestul mitropolitului Teofan și nici acela al doamnei Ruxandra Lăpușneanu nu sunt cu totul lăudabile! Dar fiii lui Mateiaș nu s-au lăsat bătuți nici de sangvinarul Alexanxandru Lăpușneanu, nici de coruptul mitropolit și nici de capricioasa doamnă Ruxandra. Rezultatul a fost că la 1573 ei au obținut, în sfârșit, întărirea domnească, în timp ce fiii lui Ivancuț „s-au prins" să nu se mai „pârască nici să nu mai pomenească, în vecii vecilor". Acestei povestiri care spune ceva despre firea băieților lui Mateiaș, i se mai pot adăuga câteva amănunte despre cariera lor. Ion nu a ocupat funcția de mare vistiernic, fiind unul din vistiernicii de rang mai mic din cămările domnești. În schimb, frații săi au ajuns mari dregători. Nicoară a fost mare comis, atestat în funcție de la 13 decembrie 1572 până la 27 martie 1574[118]. Ieremia a ființat ca mare postelnic între 17 februarie și 10 mai 1573[119], pentru ca după aceea să fie mutat în pârcălăbia cetății Suceava (12 martie — 10 mai 1574[120]). În nici un caz *acest* Ieremia, fiul lui Mateiaș, nu se poate confunda — așa cum a făcut-o N. Stoicescu — cu Ieremia (Cernăuțeanul)[121]. Și aceasta, întrucât trădătorul lui Ion vodă în bătălia de la Roșcani a fost pârcălab de Orhei în răstimpul 27 martie 1574 — 10 mai 1574[122], adică exact în aceeași perioadă în care marea hătmănie era deținută de celălalt Ieremia! În plus, la 1621, când nepoții lui Mateiaș își vor împărți niște proprietăți, fiicele lui Toader clucerul (băiatul cel mare al logofătului) vor povesti că tatăl lor dăduse cândva, în schimbul unui sat, „un țimir și o pereche de brățări de aur și un cal cu rafturi *unchiului lor, Eremiia hatman*"[123]. Or, este evident că fiicele lui Toader Mateieșevici vorbeau despre fratele părintelui lor, cu care se făcuse mai demult un schimb de proprietăți. În zilele lui Ion vodă, domn care, după cum se pare, i-a ținut la mare cinste pe fiii lui Mateiaș, Ieremia hatmanul a comis și un abuz, luând două sate ale mănăstirii Moldovița, împreună cu hrisoavele lor, iar călugărilor „nu le-a dat nimic"[124]. După domnia lui Ion vodă, feciorii lui Mateiaș nu mai apar niciodată ca deținători ai vreunei dregătorii. Nu este exclus ca unii dintre ei să fi pierit în lupta de la Roșcani.

[116] *Ibidem*, XVI/3, p. 14, nr. 22.

[117] *Ibidem*, p. 14—15.

[118] *Ibidem*, p. 10, nr. 17; p. 35, nr. 43.

[119] *Ibidem*, p. 16, nr. 22; p. 25, nr. 31.

[120] *Ibidem*, p. 30, nr. 39; p. 36, nr. 45.

[121] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 304—305.

[122] *DIR*, XVI/3, p. 35, nr. 43; p. 36, nr. 45.

[123] *Ibidem*, XVII/5, p. 20, nr. 23.

[124] *Ibidem*, XVI/3, p. 75, nr. 94.

*

Mateiaş apare pe scena vieţii politice ca mare vistiernic, dregătorie în care este atestat pentru prima oară la 2 februarie 1535[125], în locul boierului Glăvan. Până la ocuparea înaltei funcţii, însă, el a fost slujbaş tot la vistierie: ca *vtori* sau *treti* vistier semna, la 24 octombrie 1530, în cetatea Unguraşului, o epistolă către judele Bistriţei: „Şi, o dată cu închinăciunea, să ştiţi câte nevoi are la Rodna domnul nostru prea îndurător, mai ales de pâine şi de vin. Pentru care cerem, şi chiar vă încredinţăm şi vă poruncim, în numele domnului nostru prea îndurător, ca, îndată ce veţi vedea scrisoarea de faţă, să binevoiţi a orândui treizeci de care, unde le puteţi orândui mai aproape, ca sa ducă apoi cu credinţă hrana ce va fi nevoie slugilor domnului prea îndurător la Rodna. Deci în acestea să nu faceţi altfel. Că bine ştiţi cum că domnul nostru prea îndurător doreşte slujbă foarte credincioasă, atât de la noi, cât şi de la voi. Deci să căutăm cu toţii a-i sluji credincios"[126]. Această epistolă era trimisă la Bistriţa după supunerea cetăţii transilvane de către Petru Rareş şi înaintea alipirii Rodnei[127]. Se subînţelege că pâinea şi vinul cerute de Mateiaş erau necesare oştenilor cantonaţi de Petru voievod în jurul Rodnei pentru a-i obliga pe conducătorii oraşului să accepte supunerea faţă de domnul Moldovei.

În cadrul atribuţiilor ce-i reveneau ca vistiernic, Mateiaş străbătea adesea drumul spre Transilvania, pentru a strânge birul de Sânmărtin (11 noiembrie) de pe domeniile ardeleneşti ale lui Petru Rareş. Documentele îl atestă îndeplinind această sarcină de mai multe ori, în anii 1531—1535. De fiecare dată se întorcea în Moldova nu numai cu birul, ci şi cu daruri bogate, pentru domn şi pentru sine. Registrele de cheltuieli ale Bistriţei[128] arată că în această cetate el era întotdeauna aprovizionat din belşug cu peşte, pâine, găini, miere, carne de vită, ulei, vin; i se aduceau, de asemenea, lumânări. Din acelaşi izvor se vede că iubea mâncărurile condimentate cu piper şi că folosea tacâmuri.

Că Mateiaş era un om foarte cunoscut în Transilvania şi că, pe de altă parte, el era la curent cu tot ceea ce se întâmpla dincolo de Carpaţi, fiind un adevărat administrator al domeniului stăpânit acolo de Petru Rareş se deduce din câteva izvoare. Bunăoară la 17 ianuarie 1535, principele Moldovei trimitea o scrisoare la Bistriţa, arătând că două sate din zona aceea se află, *după mărturia vistiernicului Mateiaş*, sub jurisdicţia Bistriţei[129]. Apoi, în acelaşi an, din Braşov era trimis „*ad virum westernyck*" un sol, Stoica Dobromir[130], pentru rezolvarea unor treburi.

Încă din acești ani, Mateiaş se bucura de încrederea domnului său, asupra căruia avea o oarecare influenţă. Se vede aceasta dintr-o întâmplare tenebroasă, căreia i-a căzut victimă Wolfgang Forster. Pe scurt, acest Forster fusese jude al Bistriţei în răstimpul 1518—1522. Apoi, cârmuirea oraşului a fost preluată de Thomas Werner. Când Andreas Beuchel a ajuns jude al Rodnei, el s-a aliat cu Petru Rareş împotriva lui Werner, care nu voia să i se supună. Dar Werner avea

125 Tit Simedrea, *Tetraevanghelul vistiernicului Mateiaş*, *cit.*, p. 19 20.

126 N. Iorga, *Scrisori de boieri*, *scrisori de domni*, Valenii de Munte, 1925, p. 21, nr. XI_1. Textul latin al scrisorii la Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 358, nr. DCLXIX.

127 Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare*, Bucureşti, 1978, p. 59—62.

128 *Ibidem*, anexa, p. 215—223.

129 Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 369, nr. DCXCII.

130 *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, II, Braşov, 1889, p. 414 (13 iulie 1535); în continuare, *Quellen*, II.

să încheie, în 1530, pace cu voievodul Moldovei, căruia va reuşi să-i smulgă promisiunea de a-l ucide pe Wolfgang Forster. Beuchel, judele Rodnei, va sfarşi, în 1531, pe butucul călăului, iar Forster va fi chemat în Moldova, unde va fi înjunghiat aproape sub ochii lui Petru Rareş. Aproape, pentru că exact în clipa în care Anton al Cotnarilor s-a repezit cu cuţitul la Forster, domnul Moldovei se întorsese cu spatele pentru a-şi aranja chinga! Se vede, însă, dintr-o mărturie mai târzie, dată în interminabilul proces Forster care a urmat, că Mateiaş a fost acela care l-a îndemnat pe Rareş să organizeze asasinarea fostului jude al Bistriţei[131].

Ca mare vistiernic, lui Mateiaş i-a fost incredinţată, în 1536, o delicată misiune diplomatică al cărei scop era expresia schimbării de orientare a principelui moldav în conflictul generat de criza politică din Ungaria. După ce, iniţial, Petru Rareş a fost aliatul lui Ioan Zápolya, pe linia unei colaborări sub egida Porţii, el şi-a modificat poziţia, apropiindu-se de regele Ferdinand de Habsburg, cu care a încheiat tratatul din 1535. În acest context se plasează solia lui Mateiaş la Oradea. Despre activitatea lui acolo povesteşte, în frumoase cuvinte, episcopul de Lund, text din care am citat un lung fragment la începutul acestui studiu. Vistiernicul moldovean a stat la Oradea cel puţin o lună. Prezenţa lui în acest oraş, la 6 august, este confirmată de un raport al pivnicerului aşezării, în care Mateiaş este numit *Tenekal*[132] (unii cercetatori au interpretat acest cuvânt ca o poreclă: „Ţine-cal").

Evenimentele dramatice din toamna lui 1538 l-au găsit pe marele vistiernic în Transilvania; se pare că fusese însărcinat să ducă în adăpost, la Bistriţa, pe doamna Elena şi pe copii. Aşa s-ar deduce din faptul că registrele oraşului consemnează, la 12 septembrie, cheltuielile prilejuite de „primirea voievodiţei"[133], iar la 18 septembrie, pe cele ale vistiernicului Mateiaş[134]. Probabil tot atunci dregătorul moldovean a convenit cu judele Bistriţei sa primească spre adăpostire şi familia sa. La scurt timp după întoarcerea în Moldova şi după plecarea familiei în Ardeal, Mateiaş îi scria judelui: „După aceea te rugăm pe domnia ta pentru cneaghina mea şi pentru mama ei şi pentru copiii noştri şi pentru vitele noastre, Dumnezeu să te povăţuiască bunule şi cinstitule şi de nădejde prieten al nostru, să nu-i dai pe ei în nici o parte, nici la craiul Ianăş, nici la Petru voievod, nicăieri. Ci să te povăţuiască Dumnezeu să-i ţii acolo la domnia ta până când voi veni să-i iau şi când vei spune milostivirea ta, mult mă rog milostivirii tale. Fiindcă noi i-am trimis în mâinile domniei tale, pe credinţa şi sufletul domniei tale, ca să nu aibă nici o nevoie şi nici o pagubă. Şi în ce va fi voia domniei tale către mine, şi eu în toate voi îndeplini voia domniei tale. Căci acum la Dumnezeu îmi este nădejdea şi la domnia ta, poţi milostivirea ta să-mi faci şi bine şi rău, cum Sfântul Duh te va învăţa, aşa să faci. Şi Domnul să înmulţească zilele şi anii domniei tale. Scrisă în Suceava, septembrie 29"[135]. Publicând această scrisoare, N. Iorga a datat-o în intervalul 1538—1541[136]. Ea nu a putut fi trimisă în 1540, întrucât la 22 iulie acelaşi an, Ioan Zápolya *(Ianăş Craiul)* murise. Conţinutul scrisorii, modul de formulare a rugăminţilor care sugerează un refugiu de dată recentă („Ci să te povăţuiască Dumnezeu să-i ţii acolo la domnia ta până când

[131] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1, p. 383, nr. 724.

[132] *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhöltnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungarn*, Herausgegeben von Karl August Muffat, München, 1857, Band IV, p. 498.

[133] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 227 (anexa).

[134] *Ibidem.*

[135] Traducere după textul slav publicat de St. Nicolaescu, *Documente, cit.*, p. 175—177.

[136] N. Iorga, *op. cit.*, p. 22, nr. XI_2.

voi veni să-i iau"), scopul refugiului, frământarea şi nesiguranţa care se întrevăd dincolo de cuvinte mă îndreptăţesc să cred că scrisoarea datează din *29 septembrie 1538*. Pe lângă acestea, încă un argument pledează pentru aceeaşi datare. În 1539, Moldova revenise la situaţia de normalitate şi adăpostirea familiei şi a bunurilor marelui vistiernic la Bistriţa nu mai avea sens.

Pornind de la datarea acestei scrisori, pot să presupun că şi cealaltă epistolă trimisă de Mateiaş la Bistriţa tot în ziua de 29 septembrie aparţine aceluiaşi an 1538. De data aceasta, avem de-a face cu un text aproape cifrat: „Dam de ştire domniei tale, ca la al meu drag frate, că am trimis pe sluga noastră Toader la domnia ta cu ale noastre de trebuinţă cuvinte şi să vadă şi sanătatea domniei tale că suntem şi noi sănătoşi. Drept aceea, domnia ta cum îl vei înţelege, apoi domnia ta fă cum Dumnezeu te va învăţa şi precum domnia ta mi-ai şi făgăduit şi acum cu frăţie dreaptă, şi rog pe domnia ta, fără împiedicare să-l laşi, căci şi iarna e aproape, eu voi plăti cu bine domniei tale până la moartea mea"[137]. Ce se ascunde, oare, sub formula „de trebuinţă cuvinte", în care Mateiaş a încifrat întreaga sa „afacere" cu judele Bistriţei? Să fie vorba tot de trimiterea în refugiu a familiei şi a averii? Mai degrabă, nu, căci despre acestea îi scrisese judelui în cealaltă epistolă.

Scrisoarea de care a fost vorba mai înainte, precum şi existenţa în sfatul lui Ştefan Lăcustă a unui pârcălab de Cetatea Nouă numit Mateiaş[138] i-au determinat pe unii istorici[139] să considere că, după fuga lui Petru Rareş în Transilvania, marele vistiernic a trecut de partea noului domn, proaspăt înscaunat de turci. Mateiaş pârcălabul de Cetatea Nouă apare în dregătorie de la 7 martie până la 13 iunie 1540, alături de Ungurul. În actul din 30 noiembrie 1540[140], pârcălabi ai Cetăţii Noi erau Ungurul şi Iane, în timp ce un Mateiaş este prezent în sfat fără dregătorie. Cred că este vorba de una şi aceeaşi persoana, dar fără legătură cu fostul mare vistier. Ştefan Lăcustă a păstrat dintre vechii dregători ai lui Petru Rareş pe următorii: *Totruşan* (devenit mare logofăt), *Popăscul* (fost ceaşnic, devenit pârcălab de Hotin), *Crăciun* (fost pârcălab de Cetatea Nouă) şi *Vlad* (fost pârcălab de Hotin), ambii fără dregătorie în sfatul lui Lăcustă, *Huru* (rămas mare vornic), *Mihul* (rămas portar de Suceava), *Drăgşan* (rămas spatar) şi *Scripcă* (fără dregătorie). Dintre aceştia, *Totruşan* şi *Mihul* au fost decapitaţi la întoarcerea lui Rareş şi numai *Huru* şi-a pastrat dregătoria după ce, în 1541, a trecut cu oastea sa de partea lui Petru voievod, părăsindu-l pe Alexandru Cornea. Din sfatul lui Ştefan Lăcustă, Petru Rareş l-a menţinut numai pe *Sturza* postelnicul, devenit acum pârcălab de Hotin. Toţi ceilalţi dregători ai lui Lăcustă au fost înlăturaţi, iar dintre boierii care au făcut parte din sfatul primei sale domnii, Rareş l-a readus pe *Danciul Huru* în pârcălăbia Neamţului[141]. Dispunând de toate aceste informaţii şi ţinând cont de faptul că Mateiaş, fostul mare vistiernic, a fost ridicat, la reînscăunarea lui Petru Rareş, în cea mai înaltă dregătorie a Moldovei, se ajunge la o singură concluzie: *el nu a făcut parte din sfatul lui Ştefan Lăcustă.*

[137] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, Bucureşti, 1931, p. 537, nr. 519.

[138] *DIR*, XVI/1, p. 393, nr. 356; p. 394, nr. 357; p. 395, nr. 358; p. 396, nr. 359; p. 397, nr. 360; p. 399, nr. 363.

[139] I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923, p. 100: „În 1538, se pare că s-a lăsat şi el târât de curentul ostil contra lui Rareş şi s-a alaturat lui Lăcustă, care îl făcu pârcălab de Roman".

[140] *DIR*, XVI 1, p. 401, nr. 364.

[141] Vezi şi analiza sfatului domnesc făcută de Ştefan S. Gorovei, *Domnia lui Ştefan Lăcustă* şi Constantin Rezachevici, *Politica internă (a doua domnie)*, în vol. *Petru Rareş*, redactor-coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 166—167 şi 218 219.

Ca în multe alte cazuri, omonimia a jucat şi de astă dată feste, dar a pune semnul echivalenţei între Mateiaş marele vistiernic şi Mateiaş pârcălabul de Cetatea Nouă mi se pare acelaşi lucru cu a considera că Toader marele logofăt şi Toader pârcălabul de Hotin din prima domnie a lui Petru Rareş au fost una şi aceeaşi persoană!

O scrisoare a lui Nicolae Sieniawski, castelan de Belz, către Stanislav Odrowaz, palatin de Podolia, datând de sâmbătă, 19 martie 1541, consemna următoarele: „Petru, voievodul Moldovei, vineri [18 martie 1541] a fost o săptămână, a tăiat pe Mihul hatmanul, pe Petraşcu comisul, ginerele lui, pe Totruşan marele logofăt şi pe Cozma logofătul mic; în locul lui Mihul a pus hatman şi staroste de Suceava pe Petru Vartic, *în locul lui Totruşan pe Matiaş vistierul, iar vistiernic a pus pe Toma logofătul subl. mea]*; pe Şeptilici l-a lăsat în viaţă, luându-i stărostia Hotinului; în locul lui a pus pe Hâra cămăraşul"[142]. Aceasta înseamnă că la întoarcerea sa pe tronul Moldovei, Petru Rareş l-a reaşezat, temporar, pe Mateiaş în vechea dregătorie, ocupată în timpul lui Ştefan Lăcustă de Crasnăş[143]. După tăierea lui Totruşan, la 11 martie 1541, Mateiaş a devenit mare logofăt, în timp ce Toma a fost numit mare vistiernic în locul său. Dregătoria şi-a păstrat-o până la moarte[144].

În vara anului 1541, Mateiaş a fost eroul unei întâmplări mai puţin obişnuite. În cursul noii campanii pe care a întreprins-o în Transilvania, Petru Rareş redevenit aliat al Porţii, a pus la cale capturarea lui Ştefan Mailat, voievodul ferdinandist al ţării, adăpostit în spatele zidurilor cetăţii Făgăraş. Sub pretextul purtării unor discuţii, domnul moldovean l-a chemat pe Mailat în tabăra sa şi ca dovadă a „bunelor" lui intenţii, l-a trimis pe Mateiaş în cetate drept gaj. Mailat a fost luat prizonier şi trimis la Istanbul, iar Mateiaş a rămas în Transilvania până în 1545. În lucrarea sa despre raporturile moldo-transilvănene din vremea lui Petru Rareş, Radu Constantinescu afirmă că, la 16 octombrie 1542, Mateiaş se afla la Ciceu, pentru a obţine cetatea de la Bornemisza[145]. Dar documentul pe care se sprijină afirmaţia domniei-sale nu-l pomeneşte pe Mateiaş (de altfel, actul nu conţine nici un nume), ci pe „marele vistiernic al lui Petru voievod"[146]. Or, la acea dată, Mateiaş îndeplinea deja de un an şi jumătate atribuţiile de mare logofăt; e puţin probabil ca judele Bistriţei să nu fi ştiut acest lucru. Cred, mai degrabă, că misiunea a fost încredinţată de Petru Rareş lui Toma care, din 11 martie 1541 şi până la 21 august 1543, a fost mare vistiernic al Moldovei[147].

Cu siguranţă, Petru voievod a depus eforturi pentru eliberarea lui Mateiaş din cetatea Făgăraşului, dar despre ele nu avem ştiri. Ceea ce se poate deduce din documente este faptul că, timp de patru ani cât a durat absenţa lui, domnul nu a căutat alt logofăt, deşi lipsa lui determina o reducere severă a activităţii cancelariei. Este dovada preţuirii deosebite de care se bucura Mateiaş.

Mărturii — puţine — despre viaţa logofătului în acest răstimp s-au păstrat în registrele de socoteli ale Braşovului; din ele se vede că boierul moldovean nu era ţinut într-o detenţie propriu-zisă, ci într-un fel de „domiciliu obligatoriu",

[142] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 348, nr. 7.

[143] Faptul că şi Crasnăş marele vistier a împărtăşit soarta „hiclenilor" este dovedit de documentul din 30 aprilie 1542 (*DIR*, XVI/1, p. 406, nr. 370).

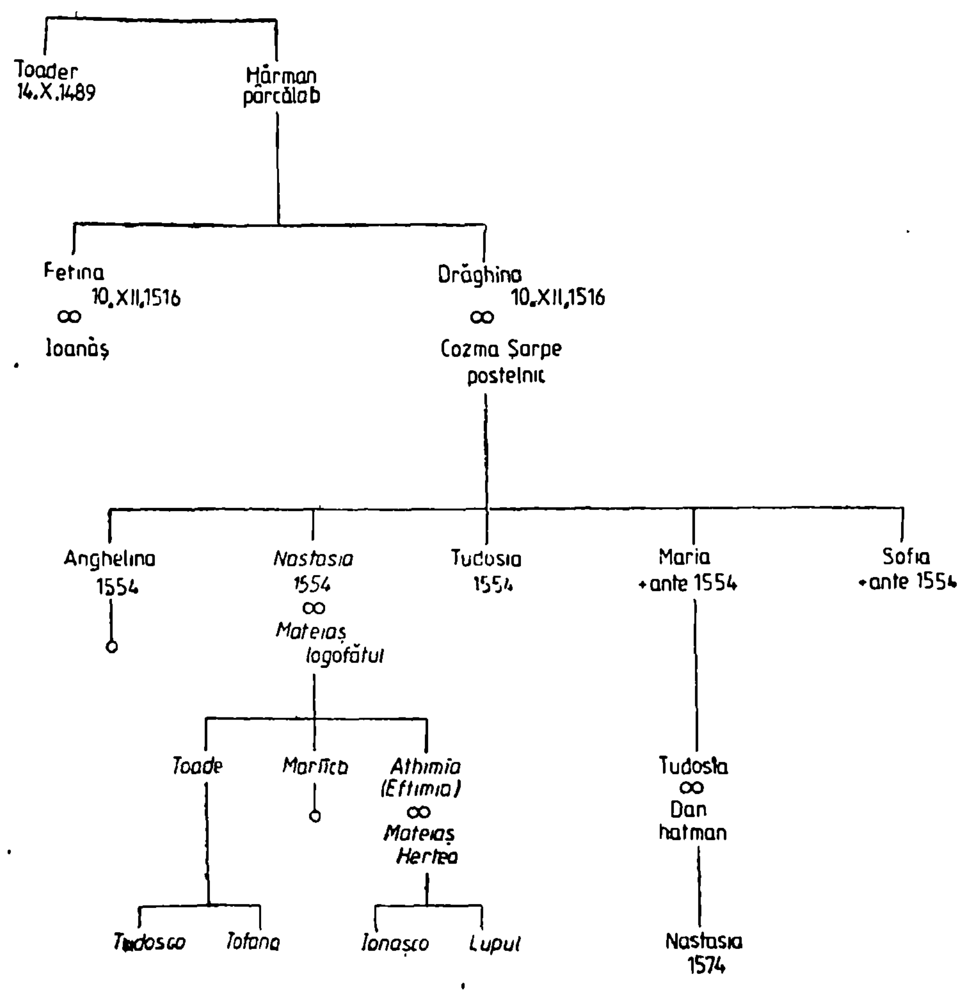
[144] Ultimul document care îl menţionează ca logofăt datează din 3 aprilie 1551 *(ibidem*, p. 592, nr. 535).

[145] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 114.

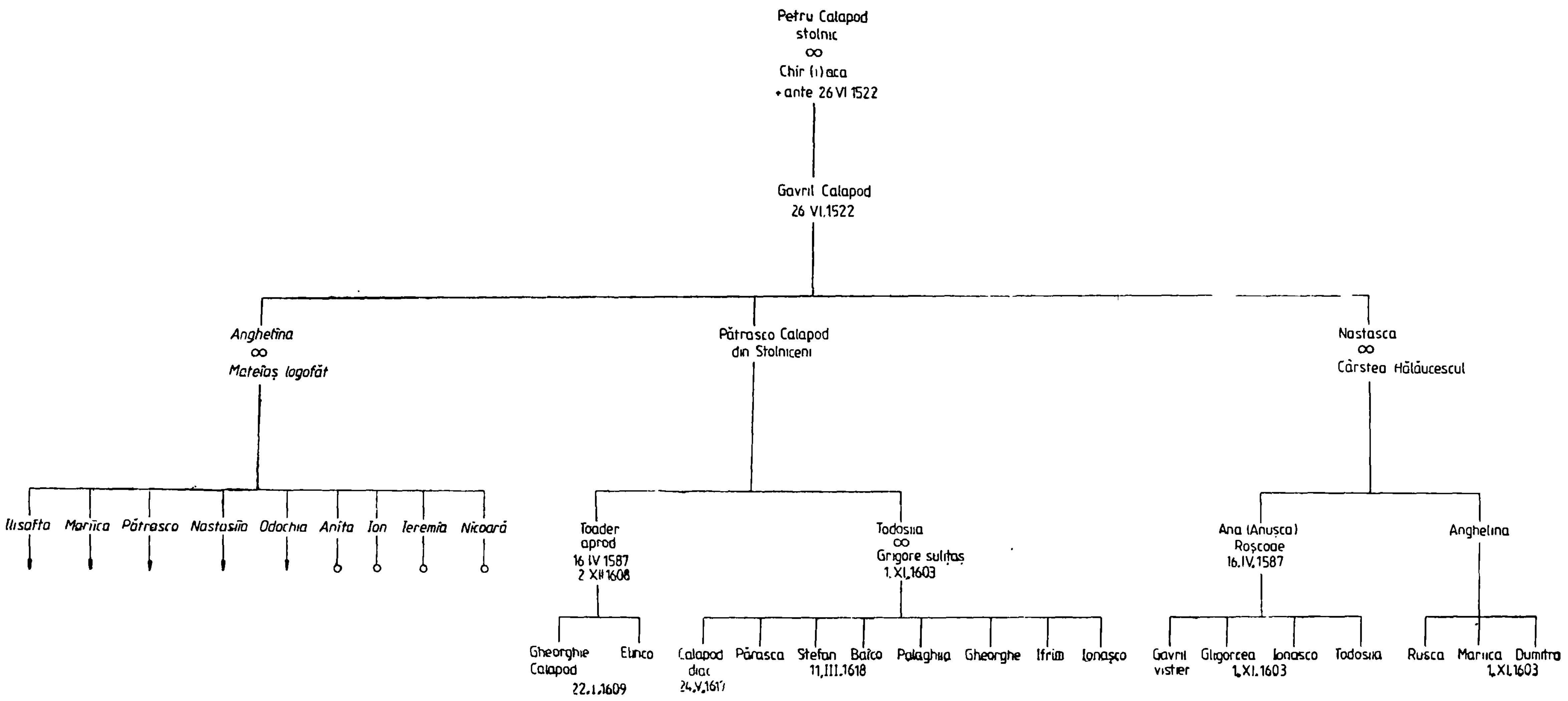
[146] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV_1 p. 422, nr. 782.

[147] C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 219.

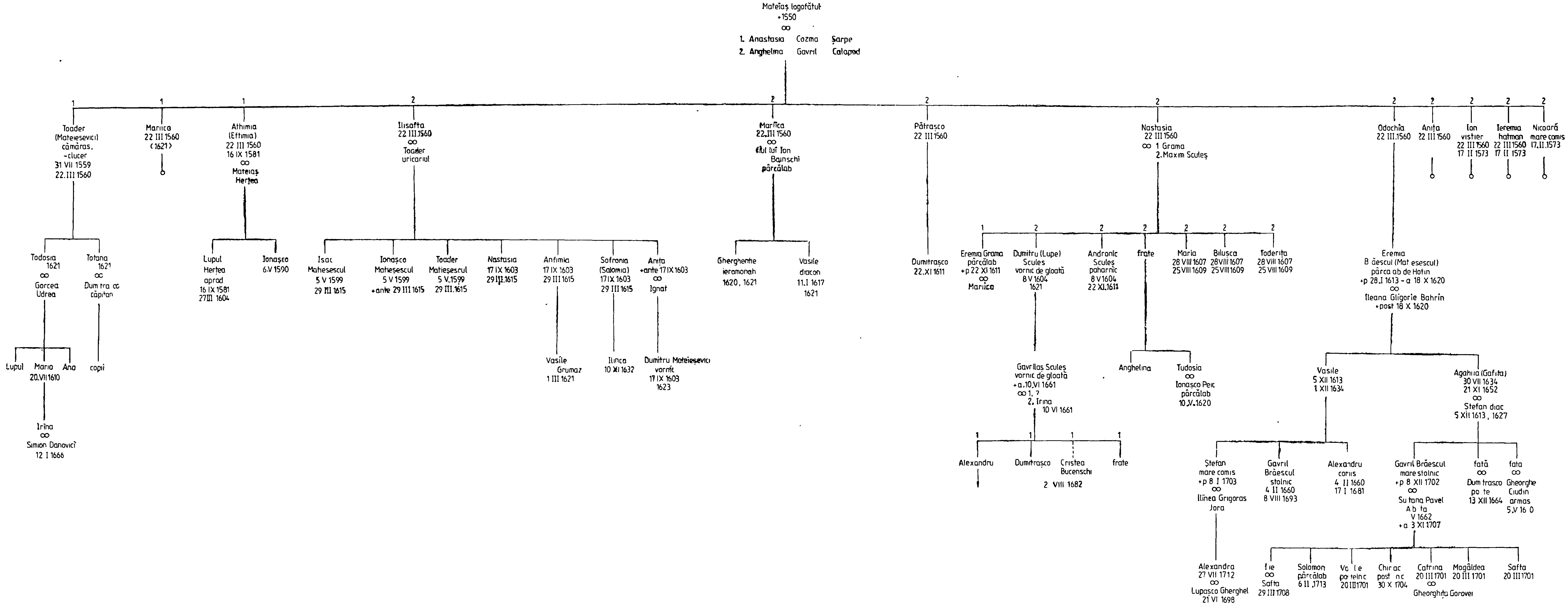
Anexa 1



Anexa 2



Anexa 3


Mateiaș logofătul
+1550
∞
1. Anastasia Cozma Șarpe
2. Anghelina Gavril Catapod
1
Toader
(Mateiesevici)
cămăraș,
-clucer
31 VII 1559
22.III 1560
1
Marica
22 III 1560
(1621)
1
Athimia
(Eftimia)
22 III 1560
16 IX 1581
∞
Mateiaș
Herțea
2
Ilisafta
22 III.1560
∞
Toader
uricariul
2
Marica
22.III 1560
∞
fiul lui Ion
Bainschi
pârcălab
2
Pătrașco
22 III 1560
2
Nastasia
22 III 1560
∞ 1 Grama
2. Maxim Sculeș
2
Odochia
22 III.1560
2
Anița
22 III 1560
2
Ion
vistier
22 III 1560
17 II 1573
2
Ieremia
hatman
22 III 1560
17 II 1573
2
Nicoară
mare comis
17.II.1573
Todosia
1621
∞
Gorcea
Udrea
Tatana
1621
∞
Dumitrașco
căpitan
Lupul
Herțea
aprod
16 IX 1581
27 III 1604
Ionașco
6.V 1590
Isac
Matiesescul
5 V 1599
29 III 1615
Ionașco
Matieșescul
5 V 1599
+ante 29 III 1615
Toader
Matieșescul
5 V.1599
29 III.1615
Nastasia
17 IX 1603
29 III.1615
Anfimia
17 IX 1603
29 III 1615
Sofronia
(Salomia)
17 IX 1603
29 III 1615
Anița
+ante 17 IX 1603
∞
Ignat
Gherghentie
ieromonah
1620, 1621
Vasile
diacon
11.I 1617
1621
Dumitrașco
22.XI 1611
1
Eremia Grama
pârcălab
+p 22 XI 1611
∞
Marica
2
Dumitru (Lupe)
Sculeș
vornic de gloată
8 V 1604
1621
2
Andronic
Sculeș
paharnic
8 V 1604
22 XI.1611
2
frate
2
Maria
28 VIII 1607
25 VIII 1609
2
Bilusca
28 VIII 1607
25 VIII 1609
2
Toderița
28 VIII 1607
25 VIII 1609
Eremia
Brăescul (Matiesescul)
pârcalab de Hotin
+p 28.I 1613 – a 18 X 1620
∞
Ileana Gligorie Bahrin
+post 18 X 1620
Lupul
Maria
20.VII 1610
Ana
copii
Vasile
Grumaz
1 III 1621
Ilinca
10 XII 1632
Dumitru Mateieșevici
vornic
17 IX 1603
1623
Gavrilaș Sculeș
vornic de gloată
+a.10.VI 1661
∞ 1. ?
2. Irina
10 VI 1661
Anghelina
Tudosia
∞
Ionașco Peic
pârcălab
10.V.1620
Vasile
5 XII 1613
1 XII 1634
Agahiia (Gafița)
30 VII 1634
21 XI 1652
∞
Ștefan diac
5 XII 1613, 1627
Irina
∞
Simion Danovici
12 I 1666
1
Alexandru
1
Dumitrașco
1
Cristea
Bucenschi
2 VIII 1682
1
frate
Ștefan
mare comis
+p 8 I 1703
∞
Ilinca Grigoraș
Jora
Gavril
Brăescul
stolnic
4 II 1660
8 VIII 1693
Alexandru
comis
4 II 1660
17 I 1681
Gavril Brăescul
mare stolnic
+p 8 XII 1702
∞
Sultana Pavel
Abaza
V 1662
+a 3 XI 1707
fată
∞
Dumitrașco
poște
13 XII 1664
fată
∞
Gheorghe
Ciudin
armaș
5.V 16 0
Alexandra
27 VII 1712
∞
Lupașco Gherghel
21 VI 1698
Ilie
∞
Safta
29 III 1708
Solomon
pârcălab
6 II 1713
Vasile
postelnic
20 III 1701
Chiriac
postelnic
30 X 1704
Catrina
20 III 1701
∞
Gheorghița Gorovei
Mogâldea
20 III 1701
Safta
20 III 1701

putând chiar întreţine corespondenţă[148]. La 30 mai 1545, aceleaşi izvoare îl atestă ca *evadat* din Făgăraş[149]. După această dată, a mai rămas la Braşov două luni şi jumătate, perioadă în care a participat la câteva ospeţe date de judele Braşovului în grădina lui Martin Draudt[150]. La ultimul dintre ele (11 august 1545), cunoscutul muzician Jeronymus Ostermayer[151] a susţinut un concert de orgă[152]. Mateiaş devine, astfel, cel dintâi boier moldovean despre care se ştie *cu siguranţă* că a asistat la un astfel de concert.

Foarte curând, poate chiar a doua zi, el a părăsit Transilvania şi a pornit spre Moldova, dar cu un ocol pe la curtea lui Mircea Ciobanul (proaspăt instalat domn în Ţara Românească)[153], poate şi pentru a îndeplini o misiune diplomatică.

Întors în Moldova, Mateiaş avea să primească în dar, de la prietenii săi braşoveni, mai întâi „o cupă mică aurită" şi două legături de cuţite bune[154], apoi o cuşmă *(pilleus)* brună[155].

Şirul documentelor emise de cancelaria Moldovei se reia la 17 septembrie 1545[156]. Este adevărat, în colecţiile de documente a fost publicat un act (considerat iniţial fals[157], ulterior dovedindu-i-se autenticitatea[158]) din 4 aprilie 1545, emis la Huşi. La acea dată, însă, cum am arătat, marele logofat Mateiaş se afla la Braşov. Este posibil ca pisarul să fi greşit datarea şi să scrie 6553 în loc de 6554. Această presupunere este susţinută şi de faptul că la 4 aprilie 1546 domnul se afla la Huşi[159].

Mateiaş a murit în anul 1550. Un document din 1573[160], dat pentru fiii logofătului, arată că aceştia, după moartea tatălui, au păstrat un ispisoc până la venirea lui Alexandru voievod. Aşadar, moartea părintelui survenise înainte de 1552, anul de început al domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Ultimul document în care Mateiaş apare ca mare logofăt este din 3 aprilie 1550[161], pentru ca, la 21

[148] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, III, Braşov, 1896, p. 267: „Simoni Ewrdek cum litteris Matthiae Lugofoth Waradinum ad d. thesaurarium missi" (24 mai 1545); în continuare, *Quellen*, III.

[149] *Ibidem*, p. 268.

[150] *Ibidem*, p. 273: „D. jud. invitavit in hortum d. Martini Matthiam Lugofoth" (23 iulie 1545).

[151] Gernot Nussbächer, *Woher stammte Hieronymus Ostermayer?*, în „Karpatenrundschau", XV (XXVI), 1982, nr. 31, p. 6; idem, *Hieronymus Ostermayer — muzician şi cronicar*, în „Astra", an. XVII, 1983, nr. 6(141), p. 12 (cu informaţia că la 6 decembrie 1539, Ostermayer a fost dus în Ţara Românească, la Radu Paisie, unde a rămas 17 zile, „cântând probabil în faţa domnitorului şi a curţii sale"); idem, *Organişti şi compozitori transilvăneni: Hieronymus Ostermayer şi Valentin Greff-Bakfark*, în „Studii de Muzicologie", XVIII, 1984, p. 134—139; Viorel Cozma, *Zwei Organisten aus Transsilvanien: Hieronymus und Georg Ostermayer*, în „Tribuna României", an. XIII, 1984, nr. 275, p. 12.

[152] *Quellen*, III, p. 276: „Jeronyme organistae, quod lusit in organis musicalibus, dum d. iud. habuit convivam ipsum Mathiam Lugofot in horto d. Martini, et quod etiam a. ipsum Chaus lusit organis" (11 august 1545).

[153] La 22 martie 1560, copiilor lui Mateiaş logofătul li se întăreau nişte ţigani „ce le sunt de moştenire şi de cumpărătură a tatălui lor, pan Mateiaş logofăt şi cu jupana lui, Anghelina. Însă i-a cumpărat când a fugit din Făgăraş, de la Mircea voievod, pentru douăzeci de mii de aspri şi pentru patruzeci de soboli" (*DIR*, XVI/2, p. 131—132, nr. 125).

[154] *Quellen*, III, p. 277 (14 august 1545).

[155] *Ibidem*, p. 347 (17 iunie 1546).

[156] *DIR*, XVI/1, p. 410, nr. 377.

[157] *Ibidem*, p. 607, nr. 12.

[158] Leon Şimanschi, *Autenticitatea şi datarea unor acte publicate în „Documente privind istoria României"*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 91—92.

[159] *DIR*, XVI/1, p. 446, nr. 405.

[160] *Ibidem*, XVI/3, p. 14, nr. 22.

[161] *Ibidem*, XVI/1, p. 592, nr. 535.

martie 1551 să fie atestat noul logofăt, Moghilă[162]. Mateiaş a murit, deci, în acest răstimp, confirmat şi de informaţia din actul de la 1573.

*

Schimbul de scrisori dintre Mateiaş şi personaje ale lumii transilvănene, întreţinut în perioada făgărăşană, dar şi după întoarcerea la Suceava[163], pare a sugera că logofătul era angrenat şi în unele afaceri economice. La aceeaşi concluzie conduce şi o altă constatare: averea îi era formată dintr-un număr mic de sate, ceea ce înseamnă că în afară de exploatarea pământului, Mateiaş avea şi alte surse de venit (negoţ, poate şi camătă).

Mateiaş a stăpânit cu siguranţă un sfert din satul *Brăieşti* (ţinutul Hârlău), cumpărat la 1545 de la nepoţii lui Boris Braevici[164]. După moartea logofătului, partea din Brăieşti a fost moştenită de fiica lui, Odochia, care, la rândul ei, a lăsat-o fiului său, Eremia Brăescul[165]. Eremia pârcălabul, căsătorit, aşa cum am arătat, cu o fată din neamul lui Boris Braevici, va căuta să întregească această proprietate, printr-un îndelungat proces de cumpărare de la nenumăraţii ei stăpâni[166]. Eremia şi-a construit curţi la Brăieşti, în care a rămas să locuiască, până la moartea ei, văduva sa, Ileana[167]. Când şi ea a trecut la cele veşnice, satul a fost moştenit de copiii lor, Vasile Brăescul şi Agafia (Gafiţa), căsătorită cu Ştefan diacul[168].

Din documente mai târzii, de împărţire a satelor între urmaşi, rezultă că Mateiaş a mai avut şi alte proprietăţi. De exemplu, seliştea *Tulova* (ţinutul Suceava), moştenită de aceeaşi Odochia, apoi de Eremia Brăescul şi de urmaşii săi[169]. Brăieşii şi selіştea Tulova au fost, însă, revendicaţi, la 1621, de Vasilie Grumaz, sub motiv că îi sunt lui „dreaptă ocină de împărţeală, ce au împărţit între ei nepoţii lui Mateiaş pe vremea lui Radul voievod''[170]. Copiii lui Eremia Brăescul au câştigat procesul, iar Vasile Grumaz a rămas cu jumătate din Iasnoveţ şi jumătate din Ţiberiha.

Satul *Ţiberiha* (ţinutul Hârlău) fusese şi el al logofătului Mateiaş, apoi al fiicei sale Ilisafta şi, în fine, după două împărţiri, o jumătate ajunsese în posesia fraţilor Isac, Ionaşco şi Toader Matieşescul, iar cealaltă era deţinută de surorile lor, Anfimia (2/3 din 1/2) şi Sofronia (1/3 din 1/2)[171]. Aşa după cum am arătat, la 1621, o jumătate din Ţiberiha îi era întărită lui Vasile Grumaz, fapt care m-a determinat să presupun că acesta era fiul Anfimiei.

La 27 martie 1604, Lupul Herţea aprod vindea lui Boul vistier „dreapta sa ocină şi dedină, un sat anume *Săcurinţii* şi cu selіştea *Răspopenţii* din acelaşi hotar pe pârâul Cameniţa care este în ţinutul Hotinului, pe Nistru, din uric de cumpărătură ce a avut bunicul lui, Matiiaş logofăt, de la Petru voievod cel Bătrân şi

[162] *Ibidem*, XVI/2, p. 1, nr. 1.
[163] *Quellen*, III, p. 279 (18 septembrie 1545), p. 282 (28 octombrie 1545) şi p. 285 (24 noiembrie 1545).
[164] *DIR*, XVI/1, p. 411, nr. 378.
[165] *Ibidem*, XVII/5, p. 11, nr. 15.
[166] *Ibidem*, XVII/1, p. 210, nr. 298; p. 220—221, nr. 305; p. 247—248, nr. 331; p. 261, nr. 340; *ibidem*, XVII/2, p. 47—49, nr. 50; p. 251, nr. 324; p. 317, nr. 424; p. 316, nr. 423; *ibidem*, XVII/3, p. 100, nr. 163; p. 119, nr. 193.
[167] *Ibidem*, XVII/4, p. 499, nr. 632.
[168] Miron Costin, *Opere complete*, ed. Urechia, *cit.*, I, p. 516, nr. 7; *DIR*, XVII/5, p. 11, nr. 15; p. 80 nr. 108; *DRH*, XXII, p. 325, nr. 286; *CDM.S*$_1$, p. 215, nr. 647.
[169] *DIR*, XVII/5, p. 11, nr. 15.
[170] *Ibidem*.
[171] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 140, nr. 99; *DIR*, XVII/1, p. 116, nr. 167.

din ispisoc de întărire ce a avut de la Aron voievod"[172]. Uricul de cumpărătură al lui Mateiaş, dat de Petru Rareş, nu s-a mai păstrat, după cum nu mai există nici ispisocul de întărire de la Aron vodă, întărire dată, fără îndoială, fiicei lui Mateiaş, Eftimia, căci el era mort din 1550. Eftimia şi copiii ei au avut printre proprietăţi şi satul Vlădeni pe Siret, vândut de ei la 1580[173]. Dar Vlădenii nu erau moştenire de la Mateiaş, ci de la mama Eftimiei, Anastasia, fiica lui Cozma Şarpe[174]. În aceeaşi ordine de idei, fetele din prima căsatorie a lui Mateiaş au mai moştenit de la mama lor şi seliştea Păuleşti pe Prut[175].

Cea de-a doua soţie, Anghelina Calapod, i-a adus ca zestre lui Mateiaş satul Purceleşti (ţinutul Suceava), rămas de la bunicul ei, Petru stolnicul, care-l obţinuse, prin schimb, de la urmaşii lui Crăciun Purcelescul[176]. La moartea lui Mateiaş, Purceleştii se împărţiră între fiicele sale, Ilisafta şi Nastasia. Aşa se explică faptul că, la 1603, fetele Ilisaftei apar ca stăpâne pe o jumatate din Purceleşti[177] şi, cam la aceeaşi vreme, fiii Nastasiei shimbau jumătatea lor de sat cu Nicoară Prăjescul[178]. În fine, o jumătate de cătun din Purceleşti a moştenit-o fiul logofătului, Pătraşco şi, de la el, băiatul acestuia, Dumitraşco, cel care avea sa o vândă la 22 noiembrie 1611[179].

O altă proprietate a lui Mateiaş a fost satul *Slobozeni* (Slobozia), numit iniţial Iacobeni (ţinutul Hârlău), pentru care avusese, după o informaţie târzie, privilegii de cumpărătură de la Petru Rareş[180]. Prin împărţiri succesive şi prin cumpărări de la rude, Slobozenii au intrat în patrimoniul fraţilor Sculeş, fiii Nastasiei[181], apoi al urmaşilor lor[182], până când Alexandru Sculeş, cel luat în robie de turci la Cameniţa, a închinat acest sat ctitoriei moşului său, mănăstirii Coşula[183].

Deşi nu există nici o mărturie scrisă în acest sens, trebuie să acceptăm că şi satul *Horodniceni* fusese proprietatea lui Mateiaş, moştenită de la mama sa[184]. Aici, dregătorul moldovean a înălţat o biserică, în picioare şi astăzi şi, probabil, aici, îşi avea şi curţile.

Mai stăpânea apoi Mateiaş nişte vii la Botoşani[185], viile de la Cotnari obţinute prin răscumpărarea capetelor fiilor lui Ivăncuţ, vinovaţi de crimă[186] (vii moştenite de fiii săi, Ion, Ieremia şi Nicoară) şi ceva ţigani[187].

Precum se vede, proprietăţile funciare ale logofătului Mateiaş nu erau prea întinse. Ba, din contră aş zice, pentru cineva care avea în casă 12 prunci şi care (lucru rar la vremea aceea) a zidit două biserici. Aşa cum explicam mai înainte, sursele de venit ale logofătului trebuie să fi fost altele. Un indiciu în acest sens; ţiganii cumpăraţi la 1545 de la Mircea Ciobanul, în schimbul cărora Mateiaş dăduse domnului muntean o sumă de bani şi *patruzeci de soboli*.

[172] *Ibidem*, p. 134, nr. 193.
[173] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 109, nr. 82; p. 110, nr. 83.
[174] *Ibidem ; DIR*, XVI/1, p. 103—104, nr. 102.
[175] *Ibidem*, XVI/3, p. 248, nr. 301.
[176] *DRH*, I, p. 121, nr. 82; *ibidem*, II, p. 379, nr. 249; *DIR*, XVI/1, p. 203, nr. 179.
[177] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 140, nr. 99; *DIR*, XVII/1, p. 116, nr. 167.
[178] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 166, nr. 106; p. 174, nr. 111; *DIR*, XVI/4, p. 38, nr. 43
[179] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 186, nr. 114; *DRH*, XXII, p. 185—187, nr. 163.
[180] *DIR*, XVII/5, p. 20, nr. 23.
[181] *Ibidem*.
[182] *CDM*, III, p. 160, nr. 687.
[183] *Ibidem*, IV, p. 176, nr. 739; *ibidem*, V, p. 255, nr. 947.
[184] *DIR*, XVI/1., p. 317, nr. 283.
[185] Ghibănescu, *Surete*, XXI, p. 140, nr. 99.
[186] *DIR*, XVI/3, p. 14, nr. 22.
[187] *Ibidem*, XVI/2, p. 131—132, nr. 125.

★

Portretul marelui logofăt ar rămâne incomplet dacă s-ar omite activitatea culturală pe care a desfăşurat-o. În reconstituirea ei trebuie să se pornească de la constatarea că Mateiaş a ocupat în sfatul ţării două dregătorii ale căror atribuţii nu se puteau exercita fără ştiinţă de carte: marea vistierie şi apoi marea logofeţie.

Episcopul de Lund îi mărturisea suveranului său că se întâlnea *în secret* cu vistiernicul moldovean, ceea ce înseamnă că discuţiile se purtau fără tălmaci. Întrucât este exclus ca ambasadorul imperial să fi ştiut slavoneşte sau româneşte, trebuie să admitem că Mateiaş vorbea limba latină.

Era, fără îndoială, un om rafinat: folosea tacâmuri şi asculta cu plăcere muzica, într-o vreme în care acestea nu constituiau obişnuinţe ale boierilor noştri. Unde deprinsese marele logofăt manifestări ale civilizaţiei occidentale? Unde învăţase limba latină? Unde se familiarizase cu sunetul orgii care însoţea liturghia catolică? S-ar putea admite, ţinând seama de ansamblul preocupărilor sale culturale, că Mateiaş a fost instruit la o şcoală din Transilvania sau Polonia.

Înclinaţiile estetice ale acestui personaj se ghicesc cu uşurinţă în daniile şi ctitoriile sale. De pildă, el a contiuat opera începută de fratele său, vistiernicul Sima, finalizând transcrierea unui „preţios *Tetraevanghel*, scris pe pergament şi frumos împodobit cu miniaturi colorate, cu vignete şi litere frumos împodobite cu cerneală de aur"[188], căruia i-a făcut şi o bogată ferecătură şi l-a dăruit ctitoriei domneşti de la Dobrovăţ (5 februarie 1535).

În toamna aceluiaşi an, marele vistiernic şi „jupana" lui (cum o numeşte un document pe Anghelina) luau parte la sfinţirea ctitoriei de la Coşula, devenită apoi mănăstire. Noul lăcaş trebuie să fi fost impresionant cu pereţii proaspăt pictaţi în interior şi exterior[189] cu chipuri de sfinţi în culori vii, pe fond de aur[190]. Frumoasa zugrăveală — pe care ne-o putem imagina asemănătoare celei de la Humor, Moldoviţa sau Probota, cu care era contemporană — a dispărut sub o tencuială de secol XIX. Portretul votiv al ctitorului s-a pierdut, astfel, definitiv. În 1926, N. Iorga susţinea că portretele familiei s-au păstrat, totuşi, pe o iconiţă pictată după frescă, „portrete întocmai ca ale Tăuteştilor de la Bălineşti, în costum şi în ţinută"[191].

După câţiva ani se sfinţea încă un lăcaş ctitorit de Mateiaş: biserica din Horodniceni, sat moştenit de la mama sa. Ceea ce stârneşte interesul la această construcţie, asemănătoare Coşulei, dar de dimensiuni mai mici, este pisania, în al cărei chenar gotic au fost plasate patru scuturi heraldice. Cel de jos conţine însemnul meşterului pietrar, cel din dreapta — anul 1540 în cifre de duct gotic, cel din stânga — monograma ctitorului (literele M, A, T), iar cel de sus — stema acestuia. „Marca de familie a vistiernicului Mătiaş — scria, la 1890, Neculai Beldiceanu — aminteşte pe al celor de origine cruciată; una, şi anume cea de sus, ţine în curmeziş un iatagan, ceea ce s-ar părea că arată lupta creştinătăţii împotriva islamului; mai departe, forma acestei cruci apropie de a crucii potenţate a cavalerilor Sfântului Mormânt"[192]. Deocamdată, ceea ce se ascundea cu adevărat în spatele acestui simbol heraldic rămâne o enigmă. Fără îndoială, Mateiaş şi-a înzestrat zidirile cu cărţi şi obiecte liturgice, dar „cărţile de slujbă şi de citiri reli-

[188] Tit Simedrea, *op. cit.*, p. 21.

[189] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 61.

[190] N. Iorga, *Mănăstirea Coşula*, în *BCMI*, XIX, 1926, p. 70.

[191] *Ibidem*.

[192] N. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 520.

gioase ale acestor fundaţiuni s-au risipit cu timpul, cu ele s-au pustiit şi manuscrisele de ofrandă ale lui Mateiaş şi în primul rând tradiţionalul Tetraevanghel pe pergament, împodobit cu miniaturi sau măcar cu ornamente şi legat în scoarţe de argint, cu care orice ctitor obicinuia să-şi dăruiască noul altar"[193].

În fine, lui Mateiaş i-a fost atribuit şi Tetraevangheliarul păstrat la muzeul bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, pentru că în epilogul acestuia se consemna: „...iată, Mateiaş logofătul cu buna lui voinţă, a făcut acest Tetraevanghel şi l-a dat întru rugăciune pentru sine, pentru soţia şi copiii săi şi pentru sufletul părinţilor săi"[194]. Mateiaş logofătul nu poate să fie donatorul acestei cărţi, pentru că ea poartă data 29 iunie 1560, iar dregătorul a murit, aşa cum am arătat la locul cuvenit, cu zece ani înainte.

★

Portretul sumar al marelui logofăt Mateiaş, schiţat în limitele materialului documentar care mi-a stat la dispoziţie, constituie un model destul de viu şi de grăitor pentru viaţa şi activitatea dregătorilor moldoveni din Evul Mediu.

Personalitate a timpului său, înzestrat cu însuşiri deosebite, Mateiaş a ocupat două din principalele dregătorii ale ţării, a îndeplinit misiuni diplomatice delicate, a participat la campanii militare, a ctitorit două biserici şi a făcut danii. Poziţia sa socială, respectul şi preţuirea de care s-a bucurat din partea contemporanilor, activitatea lui întreagă, mă determină să-l aşez în galeria acelor boieri care, sub cârmuirea unor voievozi înţelepţi, au vegheat la destinele Moldovei.

ABREVIERI FOLOSITE ÎN NOTE

AIIAI	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" Iaşi
BBRF	Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR	— Biserica Ortodoxă Română
CDM	— Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, vol I—V
CDM.S_1	idem, Supliment 1
CI	Cercetări Istorice
DIR	— Documente privind istoria României, seria A-Moldova
DRH	Documenta Romaniae Historica, seria A-Moldova
MEF	— Moldova în epoca feudalismului

[193] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 61.
[194] G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, Bucureşti, 1981, p. 91, nr. 15.

VOCAȚIA MONASTICĂ A ELITELOR SOCIALE ÎN EPOCA LUI MATEI BASARAB

VIOLETA BARBU

«...Precum de la singur Dumnezeu s-au dat volnicie omului a trăi slobod» (Șerban Cantacuzino, călugărit cu forța. v. **Condica Mavrocordat**, doc. din 1741)

«Dacă voiești să fii desăvârșit, du-te, vinde averea ta, dă-o săracilor și vei avea comoară în cer; după aceea, vino și urmează-mi. Ci, auzind cuvântul acesta, tânărul a plecat întristat, căci avea multe avuții» *(Matei 19, 21—22)*.

Pasajul din Evanghelia după Matei[1] descrie în termeni foarte limpezi tensiunea aspirației unei elite sociale, definită prin avere, de a deveni o elită spirituală, ceea ce, în perspectivă istorică, se concretizează în dorința de a îmbrăca rasa monahală. Iar dacă vom rămâne consecvenți cu perspectiva aleasă, aceasta ne va conduce și la o altă diferență care opune epoca Evangheliilor structurii instituționalizate a unei Biserici cu o istorie de trei secole, cum era Biserica Țării Românești la jumătatea veacului al XVII-lea: elita spirituală a acestei Biserici («cinul călugăresc») se caracteriza nu numai prin practicarea jertfei celor trei voturi (sărăcie, castitate și ascultare), ci și prin faptul că era baza aproape exclusivă de recrutare a ierarhiei ecleziastice[2].

Încercarea de a defini parametrii vocației monastice a unei elite sociale într-un interval dat trebuie să pornească de la două probleme esențiale: câte sunt cazurile de călugărire care și-au propus, întocmai ca tânărul bogat din parabolă, să practice virtutea sărăciei ca pe o condiție indispensabilă a desăvârșirii[3] și câte sunt cazurile care au năzuit să recupereze în subsidiar, prin promovare ierarhică în Biserică, înălțarea socială în rang la care au renunțat în momentul opțiunii pentru viața monastică? Este evident că în anchetarea celui de-al doilea aspect,

[1] Cf. S. Légasse, *L'appel du riche (Mc 10, 17 31 et parallèles). Contributions à l'étude des fondements scriptuaires de l'état religieux*, Paris, 1966; J. Dupont, *Rennoncer à tous ses biens* (Lc 14, 33), în «Nouvelle Revue Théologique», XC, 1971, p. 563—582.

[2] Cf. George Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, 1978, p. 209—235.

[3] B. Buchler, *Die Armut der Armen. Über den ursprunglichen Sinn der mönchischen Armut*, München, 1980; K S. Frank, *Grundzüge der Geschichte der christlichen Mönchtums*, Darmstadt, 1975; Josef Weismayer, *Viața creștină în plinătatea ei*, Iași, 1993, p. 258—263; (despre vocația monastică în Biserica Ortodoxă), v. P. Nellas, *La vocation monastique*, în «Contacts», XVII, 1965, nr. 52, p. 272—289; Basil Gondikakis, *L'expérience monastique*, in «Contacts», XXVII, 1975, nr. 89, p. 100—116; (pentru spațiul românesc), Cesare Alzatti, *Terra romena tra Oriente e Occidente*, Milano, 1981, p. 147—166; Mario Ruffini, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale (Secoli XIV—XVIII)*, Roma, 1981, p. 43—129; Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 1982; idem, *Volti e parole dei padri del deserto romeno*, Magnano, 1991, p. 20—24.

„Studii si materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 71—83, 1996

nu se urmăreşte nicidecum măsurarea gradului de oportunism al unei conduite morale, ci doar aflarea unui răspuns la întrebarea dacă modelul monastic reprezenta pentru elita socială o alternativă de promovare şi, mai les, dacă există indiciile unei strategii a Bisericii, a domnului ori a acestei elite înseşi menite să pună în funcţie un sistem de putere al Bisericii bazat pe elemente cu o extracţie de tip elitist.

Lumea pe care am explorat-o şi-a lăsat imaginea în ochii străinilor, care i-au imortalizat ciudăţeniile sau lucrurile vrednice de laudă. Două dintre aceste reflectări ni se par emblematice. Iată, de pildă, cum arată portretul unui boier de ţară, văzut de un monah răsăritean, Paul de Alep, care a vizitat Ţara Românească la sfârşitul domniei lui Matei Basarab:

«Acest boier era bogat şi fără pereche în această ţară [...]. Îl vedeam cum se scula obişnuit la vremea citirii rugăciunilor de la miezul nopţii, citind neîncetat psalmii profetului David şi restul ritualului stabilit, de la începutul slujbei până la sfârşit, stând într-unul din colţurile bisericii, fără să privească nici la dreapta, nici la stânga şi sârguindu-se cu toată inima, când se ivea prilejul, să aprindă şi să stingă lumânările şi ⟨să facă⟩ şi alte slujbe bisericeşti, ca şi când ar fi fost un paracliser sau chiar şi cu mai multă însufleţire, astfel încât tare se minunau de el»[4].

Cea de-a doua relatare aparţine misionarului catolic, episcopul Petru Baksič şi priveşte viaţa monastică din Valahia, în preajma anului 1640: «Egumenii sau stareţii lor umblă în trăsuri, îmbrăcaţi în mătase, încât par tot atâţia boieri⟨...⟩. În mănăstiri, ţiganii fac tot: ară, sapă, muncesc şi păzesc vitele şi tot ce trebuie făcut fac, chiar şi ţigăncile umblă prin mănăstire şi muncesc, fac pâine, spală vasele, mătură, mulg vacile şi fac tot ce trebuie făcut într-o casă, ceea ce e un lucru nemaipomenit...»[5]. În care dintre aceste două imagini, una a elitei sociale, cealaltă a elitei spirituale, identificăm o realitate validată şi de alte surse? Este oare portretul boierului «paracliser», evlavios ca un monah, sub care se ascunde Preda Brâncoveanu[6], nepotul lui Matei Basarab şi bunicul viitorului domn Constantin Brâncoveanu, un chip idealizat de privirea îmblânzită de daruri a lui Paul de Alep? Sau portretul egumenului-boier, slujit de ţigani şi ţigănci, este cumva expresia uimirii înveninate a unui sărac episcop catolic? Cu alte cuvinte, ce stil de viaţă se constituie ca model în această epocă: cel monahal pentru cel boieresc, sau cel boieresc pentru cel monahal? Dacă ar fi să ne raportăm la sursele literare, atunci nu se poate să nu remarcăm puterea de atracţie a ofertei modelului monastic reprezentat de scrieri ca **Varlaam şi Ioasaf**, tradusă de Udrişte Năsturel în 1649[7], ori **Cuvânt de învăţătura al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungro-**

[4] *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, text stabilit de Maria-Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Bucureşti, 1976, p. 217.

[5] *Ibid.*, vol. V, text stabilit de Maria Holban şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 205.

[6] Ilie Chiriţă, *Preda Brâncoveanu*, în «Arhivele Olteniei», XI, 1932, p. 37—46; XV, 1936, p. 355—358.

[7] Dan Horia Mazilu, *Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 1974, p. 227 268; Nicolae Cartojan, *Cărţile populare în cultura românească*, Bucureşti, 1974, vol. I, p. 291—310.

vlahii, cătră 2 slugi credincioase ale sale şi dragi, carele se lepădară de lume şi să dederă vi- ţii călugăreşti[8], a cărui versiune românească se plasează, potrivit unei datări numismatice a lui Octavian Iliescu[9], în 1633—1634.

Ce impact real avea în epocă apelul către o viaţă consacrată, lansat în aceste scrieri tocmai tinerilor bogaţi? Este domnia lui Matei Basarab o epocă de fervoare religioasă, aşa cum pare să o arate numărul mare de ctitorii voievodale şi boiereşti? Răspunsul îl putem avea deschizând dosarul cazurilor de călugărire în intervalul 1633—1650, numărând aproximativ 110 monahi şi 30 de monahii. Această primă categorie, ce nu-i cuprinde pe stareţi şi pe stareţe, pe episcopi şi pe mitropoliţi, provine din documentele interne emise în acest interval, în care, implicate în tranzacţii de bunuri, moşteniri, danii şi diate ca parte activă sau ca martor —, sunt amintite persoane având acest statut[10]. Proporţia mult mai mare a elementului masculin, 1 la 3,5 corespunde raportului dintre obştile de călugări (58) şi cele de călugăriţe (3) şi este un indice care măsoară, printre altele[11] gradul mai mare de acomodare al bărbaţilor la regula bazilitană a vieţii în comun (cenobitică).

Din punct de vedere al statutului juridic, cel dintâi aspect care izbeşte în cazul intrării în monahism este frecvenţa relativ mare a cazurilor de menţinere neschimbată a numelui mirenesc: 35 din cei 110 monahi şi 10 din cele 30 de monahii, iar 6 cazuri din numărul total sunt amintite cu ambele nume. Această stare de fapt poate fi explicată, credem, prin absenţa, în aceste cazuri, a ceremonialului propriu-zis al tunderii în monahism şi a depunerii celor trei voturi.

Un al doilea aspect priveşte calitatea juridică a călugărilor şi a călugăriţelor de a poseda şi transmite bunuri, ipostază în care îi întâlnim în majoritatea documentelor de care dispunem, documente ce nu sunt ecleziastice. Vechile noastre orânduiri juridice scrise, din care fără îndoială că cea mai importantă este *Îndreptarea Legii* (1652), reiau cu fidelitate, în această privinţă, reglementările juridice bizantine, adică *Exabiblosul* lui Armenopol (glava 57) şi *Nomocanonul* lui Malaxos (cap. 52)[12]. Călugărul fiind «mort pentru viaţa lumească», bunurile sale pot fi împărţite în trei categorii: pe cele dobândite înainte de călugărire, le poate testa cui vrea, inclusiv mănăstirii, cele dobândite în viaţa călugărească revin Bisericii (respectiv comunităţii în care a trăit), iar cele moştenite în timpul călugăriei,

[8] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediţie întocmită de Florica Moisil, Gh. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 345 351; v. şi comentariul asupra autenticităţii acestui text care nu apare nici în versiunea slavă, nici în cea grecească la Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învăţăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, Bucureşti, 1973, p. 147—149, unde se propun două identificări neconvingător argumentate: Varlaam. numit în text păstrător al cheilor cămării domneşti, este identificat cu «chelar», rang inexistent. Autorul medieval se referă de fapt la un fost «cămăraş» (v. *Instituţii feudale din ţările române Dicţionar*, coord. Nicolae Stoicescu, Ovid Sachelarie, Bucureşti, 1988, s.v.) sau «vistiernic», imposibil de identificat în documentele epocii lui Neagoe Basarab. Cât priveşte Ioasaf, unul şi acelaşi personaj cu marele logofăt Ioan Vintilescu, după părerea lui Dan Zamfirescu (p. 171), el nu poate fi identificat cu acest mare boier, care se chema de altfel Ivan Călinescu şi nu Vintilescu, fiindcă numele său de călugărire, survenită *in articulo mortis*, era Ioan *DRH*, B, vol. II, îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Bucureşti, 1972, p. 517.

[9] *Când au fost traduse în româneşte «Învăţăturile» lui Neagoe Basarab?* în «Argeş», 1967, nr. 10, p. 6—7.

[10] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, vol. IV, 1633—1639, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1981, vol. V, 1640—1644, întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1985, vol. VI, 1645—1649, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Bucureşti, 1993.

[11] Georges Duby, *Mâl Moyen Age*, Paris, 1987, p. 50—52.

[12] Ovid Sachelarie, *Moştenirea monahilor în vechile noastre orânduiri juridice* în «Glasul Bisericii», XXVIII, 1969, nr. 1—2, p. 103—110.

pot fi transmise, de asemenea, cui dorește, în deplină libertate a voinței[13]. Această situație paradoxală, care contrazice regula sărăciei, a fost amănunțit studiată în ceea ce privește Imperiul Bizantin, rădăcinile ei aflându-se în dreptul justinian[14]. Documentele interne confirmă acest cadru juridic: fie că e vorba de zapise, ori de întăriri domnești, călugării continuă, cu titlu personal — deci nu ca membri ai obștei —, să efectueze tranzacții de ocine, vii, livezi, țigani etc. Dintr-un număr de 21 de diate călugărești, doar 4 sunt în beneficiul unei mănăstiri. Raportat la numărul mare de testamente ale laicilor care-și lasă averea unui așezământ monastic numai pentru obținerea dreptului de înhumare în lăcaș[15], această proporție este semnificativă pentru atașamentul puternic față de averea personală a celor ce intraseră în monahism.

Atât cât documentele lasă să se întrevadă, proporția elitelor sociale în numărul total de simpli monahi nu este mai mare de 12%: 12 cazuri de boieri și de soții de boieri din 140. Și în privința lor, documentele sunt parcimonioase, căci numai câteva dintre ele furnizează și un minimum de elemente necesare alcătuirii unei tipologii a motivației care le-a călăuzit alegerea.

Iată mai întâi cazul unui mare boier, singurul de altfel în această epocă: Tudor Rudeanu, mare sluger pentru foarte scurt timp în 1620, fiul lui Ivan mare logofăt din Ruda și frate cu marele logofăt Teodosie Rudeanu, cu Istvan logofătul și cu Pârvu logofăt. A fost căsătorit de două ori: mai întâi cu Stanca, fiica lui Udriște logofăt din Bogdănești și a doua oară cu Despa. Stanca a fost mama lui Chirca, mort împreună cu mama sa în 1601, potrivit textului unei inscripții de pe una din crucile de piatră păstrate în biserica de la Ruda[16]. Tudor Rudeanu a avut și trei copii care au ajuns la maturitate: Chirca, viitor mare stolnic, mare logofăt și mare ban, Tudosie clucer și Zamfira, soția unui Nan postelnic[17]. În biografia lui Tudor mare sluger Rudeanu rămân nelămurite câteva apecte. Cel dintâi privește opțiunile sale politice la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul. Moartea celei dintâi soții și a fiului Chirca (2 mai 1601), asociată sfârșitului cumnatei sale, Caplea, soția lui Iștvan logofăt, împreună cu copiii lor, Ion și Neaga, survenit nouăsprezece zile mai târziu[18] și consemnat în textul unei alte inscripții din biserica Rudenilor a dat prilej pentru diverse comentarii. Întemeiați pe faptul că atâtea victime la curtea de la Ruda, cărora li se mai adăugă și preotul Marincea, nu puteau să fie decât urmarea unui gest de represiune politică, Ion Ionașcu[19], Constantin Rezachevici[20] și Constantin Bălan[21] au oferit diferite ipo-

[13] *Ibid.*, p. 105.

[14] Emil Herman, *Die Regelung der Armut in den byzantinischen Klostern*, în «Orientalia Cristiana Periodica», X, 1944, p. 23—44; André Gouillou, *La classe dei monaci-proprietari nell' Italia bizantina (sec. X—XI) : Economia e diritto canonico*, în «Bulletino dell'Instituto Storico Italiano per il Medio Evo», LXXXII, 1970, 159—172; John Philip Thomas, *Private Religious Foundations in The Bizantine Empire*, Whashington, 1987, p. 37—58.

[15] Violeta Barbu, «*Sic moriemur*»*: Discours Upon Death in Wallachia during The Ancient Régime*, în Rev. Roum. d'Hist., XXXIII, 1994, nr. 1—2, p. 101—122, cf. Arthur Steinwenter, *Byzantinische Mönchstestamente*, Aegyptus, XII, 1932, p. 55—64.

[16] Ultima ediție la Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV 1848)*, București, 1994, p. 409, nr. 606.

[17] Doc. sl. și grec Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., CXLII/4, CXLII/5 din 28 sept. și respectiv 29 sept. 1650.

[18] C. Bălan, *op. cit.*, p. 410, nr. 607; data, obținută prin conjecturare, a fost stabilită prin raportare la cea a inscripției precedente.

[19] *Biserici și chipuri din Olt*, Craiova, 1934, p. 125.

[20] *L'attitude des boyards valaques envers Michel le Brave et Simeon Mo... — 01 nouvelles données concernant les boyards Rudeanu*, în RRH, XXXII, 1993, nr. 3—4, p. 254—258.

[21] *Ruda et les boyards Rudeanu d'Argeș pendant l'époque de Michel le Brave*, în RRH, XXXII, 1993, nr. 3—4. p. 264.

teze asupra cauzelor acestor morți năpraznice. În timp ce Ion Ionașcu făurea scenariul unei pedepse administrate de Mihai Viteazul boierilor Rudeni ce se depărtaseră de el, studiile recente ale lui Constantin Rezachevici și Constantin Bălan optează pentru varianta unei răzbunări a lui Simion Movilă împotriva celor doi Rudeni, Tudor și Iștvan, rămași fideli lui Mihai Viteazul, fapt dovedit de un presupus popas al domnului la curtea de la Ruda în intervalul 20 octombrie—25—26 noiembrie 1600. Mai mult chiar, pentru a explica totuși absența capului familiei dintre victime, precum și ascensiunea în rang sub un alt Movilă, Gavrilă, Constantin Rezachevici [22] imaginează o reorientare a politicii lui Tudor Rudeanu, care, după dispariția familiei, ar fi acceptat să-l sprijine pe chiar cel ce ordonase asasinatul.

În ceea ce ne privește, credem că ipoteza unei represiuni sângeroase, indiferent care i-ar fi fost mobilul, lasă fără răspuns mai multe întrebări: cum se explică diferența de nouăsprezece zile dintre data primelor decese (2 mai) și cea a ultimelor patru (21 mai)? de ce răzbunarea a vizat numai membrii familiei și nu, în primul rând, pe capii acestora? de ce verbul «poguben» glosat «a muri de moarte violentă» este utilizat numai în relație cu ultimul personaj, preotul Marincea? Cum trebuie interpretată atunci scrisoarea din 10 februarie 1603, prin care, Tudor Rudeanu, ca boier favorabil Movileștilor cerea împreună cu alți boieri mari, sprijinul regelui polon [23]? Tuturor acestor nedumeriri li se mai poate adăuga, în sfârșit, aceea că sursele noastre istorice, atât cele literare cât și cele documentare, nu consemnează pentru Vechiul Regim cazuri de prigonire până la extincție a familiei în caz de hiclenire a capului acesteia, sau, în orice caz, represaliile nu atingeau femeile și pruncii, ci numai pe bărbații adulți. Exclusă, credem, cu prea multa ușurință, ipoteza unei morți cauzate de ciumă are avantajul că răspunde satisfăcător obiecțiilor ridicate anterior. Într-adevăr, analiza extinderii calamităților și epidemiilor în țările române întreprinsă de Paul Binder și Paul Cernovodeanu confirmă un climax al ciumei în perioada 1600—1605 [24], iar documentele grăiesc despre retragerea trupelor generalului Basta din Țara Românească din pricina ciumei, a foametei și a dizenteriei roșii care bântuiau în 1602 [25].

Cariera dregătorească a lui Tudor Rudeanu nu este spectaculoasă: răbojar în județul Olt, sub domnia lui Simion Movilă, apoi postelnic și, pentru doar o singură lună mare sluger în timpul domniei lui Gavrilă Movilă (iunie 1620) [26]; o perioadă de aproximativ 10 ani după această dată, va deține dregătoria de sluger. În acest interval, Rudeanu a achiziționat un număr de moșii printre care: Priseaca, Sultănești, Curtișoara [27]. În 1628—1629, poseda ocine în Ciomăgești, Șerbănești, Vâlsești și Curtișoara [28], unde va stăpâni mai târziu fiul său, Chirca. Tudor Rudeanu s-a călugărit la mănăstirea Cozia, probabil în 1632—1633, primul act în care semnează ca Teofil călugăr fiind cel din 6 mai 1633 [29]. Încă de la

[22] C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 258.
[23] Hurmuzaki, S II 2, p. 265.
[24] *Cavalerii Apocalipsului*, București, 1993, p. 75, fig. 5.
[25] P. Cernovodeanu, P. Binder, *op. cit.*, p. 112.
[26] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 236.
[27] Ion Ionașcu, *op. cit.*, p. 126—127.
[28] *DRH*, XXII, s.v. indice.
[29] *DRH*, XXIV, p 75.

început, i se încredinţează ascultarea de «duhovnic»[30], iar peste un an, la 19 aprilie 1634, semnează ca egumen al mănăstirii Cozia[31], cea mai înaltă răspundere pe care a avut-o în noua sa viaţă întrucât s-a demonstrat deja cu multe decenii în urmă[32] că nu există nici o legătură între acest personaj şi mitropolitul Teofil care a păstorit în aceeaşi epocă. Ca fost stăpân al moşiilor înşirate mai sus, el continuă să-şi administreze patrimoniul până în 1638. În tot acest răstimp în care semnează fie ca «Teofil monah Rudeanul», fie ca «părintele Teofil Rudeanul», fie ca «Theofil coziianul, unchiul Rudenilor», mărturiseşte în diferite pricini ale mănăstirilor Glavacioc şi Slătioarele, în prezenţa lui rudele îşi fac testament[33] şi, împreună cu fiii săi, se judecă pentru rumâni (1636, aprilie 30)[34] şi vinde ocine (1638, octombrie 20)[35].

După cum se poate constata, statutul de călugăr care a depus votul sărăciei nu este, pentru Tudor-Teofil Rudeanu, incompatibil cu vechea lui condiţie boierească, aşa încât, după toate aparenţele, tocmai această lipsă a unei ruperi efective de viaţa lumească a înlesnit alegerea pe care un personaj cu o astfel de poziţie socială a făcut-o fără prea multe drame de conştiinţă. Cazul său nu este de altfel singular şi se pot aminti aici şi alţi foşti boieri deveniţi monahi care nu abandonează bunurile pământeşti: Udrea logofăt, cu numele călugăresc Teofil, proprietarul unor case din Târgovişte (1642)[36], Pârvul ban din Mihăieşti, cu numele călugăresc de Paisie (1634)[37], Mara călugăriţa «Bălaceanca cea bătrână» (1640)[38] etc.

O a doua categorie de motivaţii o reprezintă tunderea în monahism la bătrâneţe, în schimbul acordării de azil (asistenţă). Fenomenul, moştenit din Bizanţ[39], este viu încă la sfârşitul Vechiului Regim românesc şi este tot atât de frecvent ca şi practica călugăririi văduvelor. Tudor logofăt din Vlădeni, fiul unui mare dregător, Lăudat mare logofăt între 1582 şi 1583[40], se călugăreşte cu numele de Teodosie la mănăstirea Ruda[41]. El o moştenise pe vara sa, Maria Boldeasca, jupâniţa lui Dragomir postelnic din Boldeşti, pe care o asistase pe patul morţii: «a murit în mâinile lui»[42], deşi, în mod cu totul straniu, documente mai vechi o amintesc cu numele călugăresc de Ifrosina[43]. «Om numai cu cap, fără copii», el însă n-a avut «nici o cinste din partea rudeniilor lui şi nici o îngrijire de la nimeni»[44] «în vremea lui de slăbiciune şi de bătrâneţe», cu excepţia nepoatei sale, jupâniţa Stanca şi a soţului acesteia, Stan logofăt, cărora le lăsa partea lui de moştenire de pe urma varei sale, Maria. Restul averii părinteşti, satele Vlădeni şi Vârliţi,

[30] *Ibid.*, p. 140, doc. din 23 iunie 1633.
[31] *Ibid.*, p. 315.
[32] I.C. Filitti, *Cu privire la mitropolitul Ungrovlahiei Teofil (*1637—1648*)*, în Arh. Olt., X, 1931, nr. 56—58, p. 449 şi I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 265.
[33] Arh. St. Buc., Doc. ist., XLIII/31, 10 august 1638.
[34] *DRH*, XXV, p. 278—279.
[35] M. Ciucă, S. Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, IV, p. 580.
[36] *Ibid.*, vol. V, p. 297.
[37] *Ibid.*, vol. IV, p. 126.
[38] Şt. D. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, Bucureşti, 1913—1916, vol. I, p. 231.
[39] Timothy Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, Baltimore, 1985.
[40] *DRH*, XXV, p. 164—165.
[41] *Ibid.*
[42] *Ibid.*; *DRH*, XXI, p. 430—431: «şi-au lăsat să i se facă 40 de săracuste să o pomenească. Şi o au pomenit şi i-au fapt şi sărăcusti şi alte greli şi păcate tut au lăsat pe mâna lui».
[43] *DRH*, VII, p. 5.
[44] *DRH*, XXV, p. 164—165.

îi rămân în stăpânire până la moarte şi vor fi disputate de restul nepoţilor şi de mănastirea Mărgineni, unde îşi petrecuse ultima parte a vieţii[45].

La «boale grele şi nevoie şi sărăcie», postelnicul Iane din Câmpulung, văduv după 40 de ani de căsnicie, intră în mănăstire aducând cu sine ultimele rămăşiţe din zestrea soţiei, adică 3 ţigănci: «Văzând că, după scădenia şi slăbiciunea mea, am plecat capul la sfânta mănăstire şi la părintele egumenul Melhie de m-au căutat la sărăcia şi slăbiciunea mea» «cu de toate bucatele de ce am pohtit»[46]. Cele trei ţigănci care-l îngrijiseră în mănăstire «mânându-se vremea 8 ani, tot slab şi neputernic», sunt, lăsate obştei printr-o diată autografă.

Dionisia băneasa călugăriţa, probabil aceeaşi cu Datca, soţia lui Drăghici banul, pomenită într-un document din 7 ianuarie 1643, îşi exprimă dorinţa de a fi primită şi îngrijită până la moarte de către călugării de la mănăstirea Banul din Buzău, în schimbul unor vii, a 7 stânjeni de ocină în dealul Verneştilor, a unor buţi şi vase pentru vin şi a caselor de la vie. Şederea unei femei, fie ea şi călugăriţă, într-o mănăstire de bărbaţi, contravenea flagrant tuturor pravilelor monahale răsăritene[47]. În mod cu totul surprinzător, existau aşezăminte monahale în care coexistau două obşti, una de călugări şi una de călugăriţe, fiecare cu stareţul şi, respectiv stareţa ei. Această stare de fapt, total necanonică, nu pare să fie, în cazul mănăstirii Râncăciov, un accident, căci călugăriţele fac jalbă la domnie să fie lăsate «să lăcuiască cum au lăcuit şi cu alţi egumeni şi călugări»[48]. Dar monahia Dionisia nu este singurul caz de acest fel. Teofana monahia, mama lui Mihai Viteazul, îşi sfârşeşte zilele într-o mănăstire de călugări, ca şi Marina, jupâneasa lui Sârbul stolnic, retrasă la Tismana şi ai cărei urmaşi contestă, în 1647[49], dreptul mănăstirii de a deţine moşiile donate de înaintaşa lor «că n-au căutat-o călugării şi n-au îngrijit-o». Uneori însă, în ciuda faptului că persoana respectivă s-a călugărit, copiii se obligă «să o îmbrace, să o încalţe şi s-o hrănească pe mama lor până la moarte» (1640)[50]. O astfel de mărturie poate să ne sugereze că nu toţi cei care «se călugăreau» intrau propriu-zis în mănăstire şi depuneau voturile. Iregularitatea situaţiilor îmbrăca de altfel forme foarte diverse, ieşind complet de sub controlul Bisericii. Deseori, cum o dovedeşte un document anterior domniei lui Matei Basarab, călugărirea era doar o problemă de raporturi de familie şi de patrimoniu: doi fraţi, Ştefan călugăr şi Nectarie diacon continuă să locuiască împreună până la moarte pe moşiile testate Patriarhiei de Alexandria, într-o «obşte» sui-generis, în care cel dintâi a fost călugărit şi îmbrăcat de cel de-al doilea[51].

Dar, de departe cazul cel mai interesant este cel al monahiei Magdalina, tunsă în călugărie la Viforâta în iulie 1634, unde a venit să-şi găsească alinare «după prada ce m-au prădat şi mi-au luat tot, d-am rămas săracă la bătrâneţi»[52]

[45] *DRH*, XXIV, p. 192—195; în aceste documente, personajul apare cu numele călugăresc de Teofil; în documentul din 4 august 1638 (Arh. St. Buc., Mitrop. Ţ. Rom., VII/4) i se spune «Tuduru călugărul den Vlădeni».

[46] Arh. St. Buc., M-rea Câmpulung, LXII/17, 31 octombrie 1648.

[47] Placide de Meester, *De monachico statu juxta disciplinam bizantinam*, Vatican, 1942, p. 184—185.

[48] Doc. din 21 septembrie, 1648, Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. VI, p. 470.

[49] Ciucă, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. VI, p. 276.

[50] *Ibid.*, vol. V, p. 99.

[51] *DRH*, XXI, p. 108—109, (1626).

[52] *DRH*, XXIV. p. 454.

şi pentru că nimeni din neamul ei «nu se-au aflat [...] să mă strângă şi să mă hrănească». Locul ales, mănăstirea Viforâta, a fost portretizat astfel de către episcopul Petru Baksič: «Dar aceste călugăriţe nu sunt claustrate, nu ştiu să citească, nu recită slujba, ci s-au adunat acolo nişte bătrâne care nu mai sunt de nici un folos pe lume şi stau acolo, deţin atâtea posesiuni şi merg unde au poftă; într-un cuvânt, este un lucru nepotrivit şi lipsit de bună cuviinţă, măcar că sunt bătrâne» [53]. Monahia Magdalina, ce nu renunţă nici ea la un ultim lux, acela de a fi slujită în mănăstire de roabele ei ţigănci, nu este alta decât apriga jupâneasă Marica din Albeşti, fiica lui Mihalcea Caragea mare ban, aşa cum semnează în majoritatea actelor. Banul Mihalcea a transmis, aşa cum se va vedea, o parte din voluntarismul său şi din puternica sa personalitate fiicei sale. Diversele portrete ale contemporanilor [54] ni-l descriu ca pe un bărbat cu înfăţişare «prea frumoasă», cu experienţă de diplomat şi de curtean, înţelept, iscusit, ambiţios, neînfricat, meşter în conducerea oştenilor. Sfetnicul cel mai apropiat şi rudă a lui Mihai, negociator şi ambasador al domnului la curţile europene, eroul de la Guraslău, mort în chinuri de aceeaşi mână care îi asasinase şi domnul, banul Mihalcea s-a căsătorit cu Marula, fiica unuia din fraţii Cocorăşti, probabil Vlad banul. Împreună au avut patru copii [55]: un singur fiu, Pătraşco spătar, mort de tânăr, fără urmaşi [56], şi trei fete: Mihna spătăreasa din Cârsteşti, căsătorită cu Drăghici spătarul din Măneşti, Preda, măritată cu clucerul Radu Buzescu şi Marica, jupâneasa lui Bădican spătarul din Albeşti. Cine era acest ginere al lui Mihalcea banul? Genealogia lui Badea (Bădican) din Albeşti se derulează într-un document din 20 ianuarie 1630 [57], în care se precizează că Badea spătar era fiul lui Badea comis şi nepot al lui Radu vistier din Greci, cuscrul lui Mihai Viteazul, călugărit cu numele de Ioan. Badea comis era deci frate cu Radu vistier din Greci şi Cepturoaia şi cu Dragomir, cu toţii fiii lui Dumitru postelnic din Cepturoaia [58]. Pe linie maternă, Badea spătar cobora din puternicul boier Radu Paşadia, despre a cărui descendenţă ştim prea puţin. Mare paharnic, mare postelnic şi logofăt în perioada 1525—1548, Paşadia a avut doi fii: Radu şi Dragomir, ambii fără dregătorii [59]. Lui Nicolae Stoicescu îi erau cunoscuţi până acum doar urmaşii lui Dragomir. Din documentul privitor la moştenirea lui Badea spătar (1630, 20 ianuarie), aflăm că acesta a fost dăruit, în momentul când a devenit tată, cu nişte ţigani dăruiţi de străbunicul său, Paşadia şi de mama sa, Stana monahia. Se poate deduce de aici că Stana era fiica primului fiu, Radu al lui Radu Paşadia [60]. Împreună, Maria şi Bădican,

[53] *Călători străini*, vol. V, p. 216.

[54] Victor Papacostea, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul: banul Mihalcea*, în vol. *Civilizaţia românească şi civilizaţie balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 242—245; Ştefan Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XII, 1994, p. 64—66.

[55] Documentul din 16 iunie 1642 (Arh. St. Buc., A.N. XCII/44) vorbeşte despre împărţirea averii lui Mihalcea ban între patru copii, nu cinci cum crede Dan Pleşia, *Mormântul marelui ban Mihalcea din Cocorăşti la mănăstirea Mărgineni şi ceva despre urmaşii săi din veacul al XVII-lea*, (comunicare ţinută la şedinţa din 5 VII 1973 a Comisiei de genealogie, heraldică şi sigilografie), ms. consultat prin amabilitatea D-lui Ştefan Andreescu, p. 3—4; autorul numără printre fetele banului şi pe Despina, soţia vornicului Ilie din Corneşti.

[56] *Ibid.*, doc. din 16 iunie 1642.

[57] *DRH*, XXIII, p. 60—62.

[58] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 54—55.

[59] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 84 şi Şt. Grecianu, *Genealogiile*, vol. II p. 244—245.

[60] Numele ei apare alături de cel al bunicului ei, Radu Paşadia, în vechiul pomelnic al mănăstirii Argeşului. Şt. Andreescu, *Observaţii asupra pomelnicului mănăstirii Argeşului*, în Glasul Bisericii, XXVI, 1967, nr. 7—8, p. 810—826.

care pare să fi murit tânăr [61], au avut un singur fiu, pe Preda spătar din Albeşti, mort înainte de 1634 [62]. El a fost căsătorit cu fiica lui Pârvul logofătul Rudeanu, Stanca, nepoată de frate a părintelui Teofil Rudeanu.

Biografia jupânesei Marica este ţesută din episoade palpitante, rememorate de un document din 15 iulie 1634 [63], care lămureşte, în parte, împrejurările în care jupâneasa a fost «prădată». Modul în care jupâneasa Marica se victimizează face parte din atitudinea ei permanent vindicativă şi nestăpânită, căci viitoarea cuvioasă monahie Magdalina ucisese «doi copii de ţigani ce au murit de mâinile ei». Întâmplarea s-a petrecut în a doua domnie a lui Radu Mihnea, care, informat despre faptele Maricăi, a trimis de au adus-o la divan «şi au stat să piară pentru moartea acelor doi copii de ţigan». Nici plata deplină a deşugubinei nu-l poate îndupleca pe domn, care «tot a stat să facă Maricăi moarte», aplicând de fapt cu stricteţe prevederile Pravilei: «Pedeapsa ucigătoriului nu este alta fără numai moartea. De-ar fi neştine boiaren sau de-ar fi fămeaie, nemică nu se va folosi cu aceea să poată scăpa de pedeapsa uciderii, ce tot se va pedepsi boiarinul şi muiarea de va face ucidere, ca şi fiecine den cei mai proşti oameni» [64]. Ca să abată de la ea mânia domnului, Marica «văzând atâta răutate». gaseşte o stratagema, denunţându-l «cu un răvaş de taină» pe Stanciul logofătul Cepariul, acuzându-l că ascunde uriaşa sumă de 1500 de ughi de aur, bani ce aparţinuseră doamnei Marghita, mama lui Gavrilă vodă Movilă. Nu ni s-a păstrat documentul prin care Marica a fost pârâtă la domnie, pentru ucidere, dar este posibil ca autorul moral să fi fost logofătul Stanciu, care devine astfel ţinta răzbunării ei. Diversiunea reuşeşte, mânia domnului este integral deturnată asupra Cepariului, care e adus legat de către marele armaş Goga şi azvârlit în închisoare.

Deznodământul provizoriu este cu totul surprinzător: Stanciul Cepariu, ajuns «la mare nevoie şi greutate», dupa pârile Maricăi, este nevoit să-i vândă tocmai ei satele Băneşti şi Ohneşti, ca să împlinească suma cerută de domn. Fiii Cepariului, Dumitraşco postelnic şi Ivaşco postelnic redeschid pricina în 1634, şi Marica, acum devenită călugăriţa Magdalina, este chemată la judecată. Omorului comis anterior, Marica îi adăuga acum sperjurul, pentru că neagă cu înverşunare pârile prin care împinsese la pierzare pe Stanciu logofătul, aducând în sprijinul ei şi o carte de afurisenie a mitropolitului Grigorie. Dar domnul Matei Basarab porunceşte o anchetă neobişnuit de scrupuloasă, fără să cruţe nici bani, nici osteneală. Cartea de afurisenie este trimisă prin Stan sluger tocmai la Arnăut-Chioi, unde se afla Goga armaşul implicat în anchetarea boierului din Cepari. Goga mărturiseşte sub blestem vinovăţia Maricăi, pe care o numeşte «rea şi mincinoasă». Alţi şase boieri, în cap cu mitropolitul şi cu episcopul de Râmnic adeveresc de acea întâmplare şi Marica trebuie să înapoieze moşiile fiilor lui Stanciu Cepariul. La numai câteva zile de la hotărârea divanului, ea îşi întocmeşte testamentul pentru mănăstirea Viforâta, fără a renunţa însă la lupta pentru avere.

Tot de mărturie mincinoasă se face vinovată Marica şi în pricina cu ruda sa, Radu mare logofăt Cocorăscu, ginerele Mihnei, sora Maricăi [65]. Prin zestre

[61] *DRH*, XXIII, p. 60: la moartea lui Badea spătar, fiul său Preda era «mic de ţâţă» (doc. 20 ian. 1630).

[62] Testamentul lui Preda spătar din ⟨1633⟩ mai, în *DRH*, XXIV, p. 105, în beneficiul soţiei sale, Stanca.

[63] *Ibid.*, p. 436—439.

[64] *Îndreptarea Legii* (1652), ed. întocmită de un colectiv coord. de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1962, p. 235.

[65] Doc. din 16 iunie 1642, v. nota 55.

şi cumpărături succesive, bogatul şi puternicul sfetnic al lui Matei Basarab devine stăpân pe cea mai importantă parte a domeniului banului Mihalcea: Măneştii de Sus, Cocoräştii, Stoineştii şi Piscanii de la Pod. Pentru a-şi îndritui dreptul de posesie, deja recunoscut de domn, Radu Cocorăscu i-a cerut Maricăi călugăriţa, probabil în acel moment singura urmaşă directă a banului Mihalcea, hrisovul cel vechi al familiei, spre a scoate cu chinovar «cum iaste obiceiul ţării», moşiile dobândite de el. Marica pretinde că actul nu mai este în posesia ei, ci a nepotului ei, Radu banul Buzescu, care neagă sub prestare de jurământ, luând şi afurisenie de la mitropolit.

Un litigiu asemănător s-a iscat între jupâneasa Marica şi nora ei, Stanca, recăsătorită după moartea soţului, cu Condilă postelnic. Soacra contestă norei dreptul de stăpânire în Albeşti, Domireşti şi Dobroţi, pretinzând că testamentul propriului ei fiu este mincinos [66]. Ca şi altădată, pusă să jure, Marica recunoaşte că acuzaţiile ei sunt mincinoase: «Deci aceşti şase boieri ai lui Matei Basarab i-au fost dat călugăriţii, muma lui Preda spătar, să jure cum nu ieste acest zapis adevărat, iar ea, văzând că i-au dat lege să jure, singură cu gura ei au mărturisit cum iaste adevărat precum scrie cartea acelor şase boieri... » [67]. Singurul nepot direct al Maricăi, Constantin, fiul lui Preda şi al Stancăi, s-a stins din viaţă foarte tânăr, lăsându-şi averea mănăstirii Argeş [68], unde învăţase carte [69] şi unde a şi murit. Nu este exclus ca ultimul moştenitor al averii lui Preda spătar şi a «moaşei sale» Grăjdana [70], sora lui Udrea Băleanu şi fosta jupâneasă a lui Leca spătar, boier credincios al lui Mihai Viteazul, să fi avut intenţia de a se călugări. Inscripţia de pe piatra de mormânt din 1640 [71] întăreşte daniile de moşii către mănăstire, această formă insolită de testament slujindu-i lui Constantin probabil pentru a spulbera obiecţia că, atunci când îşi făcuse diata, nu era «vârstnic» [72].

Cazul Maricăi din Albeşti, dincolo de anecdotica lui, confirmă tezele formulate de istoricii [73] care s-au ocupat de statutul femeii în Evul Mediu Occidental (Régine Pernaud [74], Eileen Power [75], G. Duby şi M. Perrot [76], Y. Ferroul [77] etc.), ori de viaţa cotidiană a femeii bizantine (Evelyne Patlagean) [78]. Cum baza

[66] *DRH*, XXV, p. 190—193, 16 decembrie 1635.

[67] Greceanu, *Genealogiile*, vol. I, p. 298—300, 21 februarie 1666.

[68] Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. V, p. 292, 293, 320, 321, 424, 754, 777, 1061.

[69] *Ibid.*, p. 396.

[70] Nu putem stabili în momentul de faţă pe ce cale Preda spătar şi, mai apoi, fiul său, Constantin erau nepoţi ai Grăjdanei Băleanu, care îi lasă moştenitori, inclusiv peste averea rămasă de la fratele ei, Udrea, mort fără urmaşi. Şt. Grecianu credea că Marica, mama lui Preda, era soră cu Grăjdana, Udrea şi Badea, fiii lui Radu clucer Băleanu, *Genealogiile*, vol. I, p. 289.

[71] *Inscripţii medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I. Bucureşti, 1965, nr. 644, cf. doc. din 27 iulie, 1654 (Arh. St. Buc., Ep. Argeş, XXVI/4), unde se spune că «s-au îngropat în sfânta mănăstire când au fost cursul anilor 7150 ⟨1641-1642⟩ ».

[72] «dacă s-a căzut ca acel cocon să facă zapis şi dacă el a fost de vârstă cum zice pravila sau nu». (17 ian. 1641), Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. V, p. 133, cf. diata lui din 27, oct. 1640, Muz. de ist. şi artă al mun. Bucureşti, nr. 13.731.

[73] Dintre lucrările colective a se vedea: *La vie quotidienne des femmes au Moyen Age*, Hachette, 1991; *Femmes et chrétiennes*, dosar în «Notre Histoire», nr. 116, 1994.

[74] *La femme au temps des cathédrales*, Stock, 1980.

[75] *Les femmes au Moyen Age*, Paris, 1949

[76] *Histoire des femmes*, vol. I—II, Plon, 1990.

[77] *Secret des femmes*, Emis-Chiron, 1994.

[78] *Structures sociales, famille, chrétienté à Byzance, IV—XIe siècle*, Londra, 1981.

politică şi socială a lumii feudale era proprietatea funciară, dreptul femeilor de a semna contracte, de a testa, de a poseda pământ, de a moşteni [79], de a chema în justiţie şi de a fi urmărită în justiţie arată pe de-a-ntregul importanţa lor în societate [80] şi drepturile de care se bucurau în această epocă, considerată de prejudecăţile multor istorici drept extrem de opresivă cu personalitatea feminină.

Comportamentul elitei sociale feminine în monahism nu se rezumă, ca în cazul bărbaţilor, la implicare activă în problemele patrimoniale; unele călugăriţe nu renunţă nici la privilegiul maternităţii. Din mănăstirea în care vieţuieşte, Păuna, fosta jupâneasă a lui Nica mare logofăt călugărită cu numele de Paisia [81], plăteşte datoriile fiului ei, Preda spătar, eliberându-l din închisoare. În aceeaşi epocă, monahia Efimia vinde episcopului Ignatie al Râmnicului o ţigancă, «şi mai mult o am dat-o pentru păcatele mele, că am căzut la un păcat în călugăria mea, de am făcut un copil» [82]. Deşi episcopul a adus-o «cu mare scârbă» la episcopie, făcându-i şi liturghie timp de 40 de zile, cel dintâi martor în zapisul de vânzare al Efimiei este chiar fiul ei, Sima.

Vocaţia monastică a elitei sociale nu presupune, după câte se poate vedea, practicarea votului sărăciei şi nici asumarea, prin asceză, a unei morţi faţă de lume, cum era prevăzut în tipicul tunderii în monahism. În acelaşi timp, pentru epoca şi spaţiul de care ne ocupăm, se poate afirma că îmbrăcarea rasei monahale nu este pentru boierime un mijloc de promovare socială. Nici unul din mitropoliţii care s-au succedat în timpul domniei lui Matei Basarab: Grigorie, Teofil, Ignatie Sârbul şi mai ales Ştefan nu provin din rândul elitelor. Mitropolitul Grigorie, care a păstorit între 1627 şi 1637 nu era român de neam, cum credea Nicolae Iorga [83], judecând după reformele antigreceşti promovate sub păstorirea lui, ci monah grec de la mănăstirea Ivir, aşa cum el însuşi mărturiseşte în aşezământul de înzestrare şi de închinare a mănăstirii Stelea din Bucureşti către mănăstirea lui de metanie [84]. Spre a nu contrazice măsurile restrictive pe care el însuşi le promovase în privinţa închinărilor, mitropolitul adevereează că toate daniile sale nu provin din veniturile mitropoliei, ci din «molistenia de la neguţători şi de la creştini», ori «cu epitrahilul meu i-am dobândit de la creştini». Deducem de aici, ca şi în cazul următorului mitropolit, Teofil (1637—1648), că aceşti ierarhi nu dispuneau de avere personală, deci nu făceau parte din clasa proprietarilor de pământ. Teofil, fost episcop al Râmnicului (1619—1637) [85], s-a bucurat de simpatia domnului, fiind trimis, întocmai ca şi Ignatie Sârbul [86], originar din Nicopole, în diverse

[79] Unul din puţinele studii româneşti consacrate statutului juridic al femeii în Vechiul Regim românesc este cel al lui G. Fotino, *La femme en Valachie pouvait-elle hériter?*, în Rev. hist. du sud-est européen, IV, 1928, p. 113-122.

[80] Eileen Power, *op. cit.*, p. 42.

[81] *DRH*, XXII, p. 95.

[82] Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. V, p. 335.

[83] *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Bucureşti, 1929, vol. I, p. 280, cf. propria declaraţie a mitropolitului în Hurmuzaki-Iorga/XIV, 1, p. 727.

[84] *DRH*, XXIV, p. 421—428, doc. din 10 iulie 1634.

[85] D. Pleşia, *Când a fost inscăunat mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei*, în BOR, LXXXI 1964, nr. 11—12, p. 1103—1106; Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj, 1979, p. 60—61.

[86] Al. Iordan, *Ignatie, mitropolitul Ţării Româneşti*, în «Cercetări istorice», XIII—XVI, 1940, nr. 1—2, p. 385—404; I. Ionaşcu, *Data morţii mitropolitului Ignatie Sârbul*, în RIR, XII, 1943, p. 46, 50—55, studiu în care se publică şi diata mitropolitului din 20 dec. 1662, numită «zapis la petrecanie»; printre obiectele lăsate lui Teodor, egumen al Coziei, sunt amintite un, «leagăn», adică trăsură şi un cort; Aurelian Sacerdoţeanu, *Despre mitropolitul Ignatie Sârbul* în BOR, LXXVIII, 1960, nr. 11—12, p. 1054—1077; LXXXII, 1964, nr. 11 12, p. 1085—1099; Ioan Dură, *Biserica din Ţara Românească în epoca lui Matei Basarab*, în BOR, LXXXIX, 1971, nr. 5—6, p. 578—584.

misiuni diplomatice. Mai mult chiar, mitropolitul Ştefan este un caz notoriu, ridicat prin puterea encomiastică a cuvintelor lui Daniil Panoneanul din predoslovia *Îndreptării Legii*, ca şi prin portretul pe care i-l face Paul de Alep [87] la rangul de model al omului de extracţie joasă, fiu de răzeşi din Râmeşti, devenit pisar la mănăstirea Bistriţa, călugăr şi mai apoi egumen la Tismana, episcop al Buzăului şi mitropolit (1648—1653). El ilustrează perfect concepţia despre «blagorodie» expusă în Pravila cea mare: nobleţea nu stă în naştere ori în averi, ci în virtuţile creştine cu care omul ştie să se împodobească [88]. Judecând după personalitatea mitropolitului Ştefan [89], nu e greu să întrevedem care erau aceste virtuţi ce i-au asigurat ascensiunea: ele ţin cu totul de sfera pragmatică şi constau în abilitatea de a administra cu chibzuinţă, dinamism şi eficienţă un patrimoniu cu nimic diferit de cel al unei averi boiereşti: moşii, iazuri, mori, livezi, rumâni, ţigani. Averea personală a mitropolitului Ştefan, «câştigată cu patrahirul» şi refăcută integral după ce fusese depus de către Matei Basarab, era considerabilă; sume importante sunt lăsate moştenire membrilor familiei domnului Radu Leon şi mănăstirilor de la Sf. Munte [90]. După cât se poate constata, votul sărăciei avea o valoare pur formală, cu o singură excepţie, menţionată într-un document din 1 mai 1641: «nu este cu cale călugărilor să răscumpere rumânii şi moşiile mănăstirii cu bani» [91]. Această prevedere întăreşte şi introduce o nouă restricţie în practica sancţionată de domn la 20 mai 1633: «nu este volnic egumenul să răscumpere rumânii şi dedinile mănăstirii, fără ştirea ctitorilor» [92].

A existat, fără îndoială, în perioada de care ne ocupăm, o preocupare din partea domniei pentru reglementarea juridică a statutului mănăstirilor şi a vieţuitorilor din ele. La sfârşitul anului 1640, în două hrisoave emise succesiv [93], se stipulează, printre altele, că «mănăstirile se conduc după pravilă şi după tocmelile legiuite de ziditorii şi ctitorii lor», iar pentru ctitoriile personale ale domnului, egumenii să fie aleşi dintre călugării mănăstirii şi numai de către aceştia, fără amestecul ierarhiei bisericeşti. Toate acestea au fost întărite la sfârşitul lunii aprilie a anului următor de către patriarhia de Constantinopol împreună cu tot sinodul [94]. Cu toate că prevederile pretindeau ca egumenul să fie schimbat în fiecare an [95], tocmai ca să se preîntâmpine înavuţirea lui abuzivă, 20 din cei 68 de egumeni atestaţi în această perioadă [96] au avut o egumenie cuprinsă între 10 şi 20 de ani, ceea ce arată că ei corespundeau modelului de bun administrator: Leontie, egumen la Argeş (1639—1652), Serapion la Arnota, aceeaşi perioadă, Vasilie, egumen la Bistriţa (1629—1653), Nectarie la Bradu (1641—1653), Varlaam la Căldăruşani (1639—1657), Ioan de Gomioniţa la Dealu (1646—1655),

[87] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Călători străini*, VI, p. 194.

[88] V. Cândea, *op. cit.*, p. 62—63

[89] C. Erbiceanu, *Testamentul şi data morţii mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei*, în BOR, XXVI, 1902, p. 296—297; despre prestigioasa lui activitate culturală, după ce a ajuns mitropolit v. George I. Negulescu, *Ştefan I-iul mitropolitul Ungrovlahiei*, Bucureşti, 1900, V. Cândea, *op. cit.*, 62—66.

[90] Arh. St. Buc., Mitrop. Ţ. Rom., CCCLXXXII/1a, 15 aprilie 1668; cu excepţia fragmentului publicat de C. Erbiceanu (v.n. 89), testamentul a rămas inedit.

[91] Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. V, p. 190.

[92] *Ibid.*, vol. IV, p. 55.

[93] *Ibid.*, p. 112—113, 118—119.

[9] *Ibid.*, p. 179—180.

[95] *Ibid.*, p. 190, doc. din 15 mai 1641.

[96] Pentru aceste date am utilizat *Lista egumenilor din Ţara Românească*, ms., întocmită de membrii colectivului de editare a izvoarelor Evului Mediu de la Institutul de istorie «N. Iorga».

Chiril la Măxineni (1638—1658), Neofit la Menedic (1634 1655), Calinic la Plumbuita (1636—1649), Atanasie la Sf. Troiţă (1636—1648) etc.

Pentru activitate culturală şi diplomatică, domnul a apelat totuşi la alogeni. Tipografiile de la Govora, Câmpulung şi mănăstirea Dealu au fost instalate şi administrate de călugări aduşi din Grecia, Serbia sau Macedonia: Meletie Macedoneanul [97], numit egumen pe viaţă la Govora [98] Melchisedec din Peloponez [99], Ioan de Gomioniţa. Lor li se adaugă de peste munţi Daniil Panoneanul, iar din Moldova, episcopul Venedict, ajuns egumen al Glavaciogului.

La capătul acestui excurs, se poate afirma că elita socială intrată în monahism se bucura de conservarea intactă a privilegiilor statutului mirenesc. Pe de altă parte, o elită a castei, egumenii, îşi creeaseră, după modelul boieresc, un stil de viaţă similar, beneficiind adesea de un statut comparabil cu cel al episcopilor. Uneori, cum este cazul mănăstirii Argeş, egumenul primise dreptul domnesc de a exercita pârcălăbia târgului [100] şi de a judeca, prin urmare, printre altele, cazurile de mortasipie, adică delictele de moravuri. Dacă erau îndrituiţi din punct de vedere moral să exercite acest privilegiu, cu greu o putem afla. Totuşi, în acest sens, un document din 1649 [101] este grăitor asupra laxismului moral al unor monahi, învinuiţi de orăşenii din Câmpulung că «umblă cu femeile lor, făcând mănăstirea şi călugării de râs şi de mascara».

Prin urmare, cu toate aceste certe avantaje pe care le prezenta în fond traiul în mănăstire, în ciuda aparenţelor, vocaţia monastică a boierimii a ramas la un indice modest, ceea ce confirmă teza ruralizării clerului în Ţara Românească. În schimb, pentru paturile de jos, călugărirea putea să însemne o şansă în plus de schimbare a condiţiei economice, culturale şi uneori, ca în cazul mitropolitului Ştefan, chiar a celei sociale. Această cale de ascensiune a rămas întotdeauna deschisă în ţările române pe tot parcursul Vechiului Regim, în timp ce în ţările învecinate, cum ar fi Serbia, încă din 1330, în mod formal se interzicea fiilor de ţărani accesul la demnităţile eclezisatice, din cauza numărului prea mare de preoţi [102]. Cu alte cuvinte, în epoca lui Matei Basarab, elita socială şi cea spirituala (consacrată) formează două structuri paralele, două domenii de putere a căror geografie şi ale căror raporturi le vom putea defini mai precis, atunci când se vor lămuri, în perspectivă diacronică şi în lumina noilor surse publicate, alte două cupluri de relaţii: boierime-domnie şi Biserică-domnie.

[97] G.T. Ionescu, *M-rea Govora şi egumenia lui Meletie Macedoneanul*, în BMI, 1982, nr. 2, p. 20—25.

[98] *DRH*, XXIV, p. 242 245.

[99] Violeta Barbu, *O personalitate a Câmpulungului din veacul al XVII-lea: Melchisedec din Peloponez*, în vol. *Studii şi comunicări*, Câmpulung-Muscel, 1984, p. 57—61.

[100] Ciucă, Duca-Tinculescu, Vătafu-Găitan, *Catalogul documentelor*, vol. V, p. 70.

[101] *Ibid.*, vol. VI, p. 545.

[102] C. Jirecek, *La civilisation serbe au Moyan Age*, Paris. 1920, p. 16 17.

FENOMENE DE CRIZĂ SOCIAL-POLITICĂ ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA

(Partea a II-a: A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA) *

CONSTANTIN REZACHEVICI

RĂSCOALELE „SLUJITORILOR" (OŞTENILOR) DIN DECENIUL VI, CELE MAI PUTERNICE MIŞCĂRI SOCIALE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN EVUL MEDIU

Dacă timp de 16 ani, după mişcarea dorobanţilor din 1637, la care ne-am referit în prima parte a acestui studiu, în vremea lui Matei Basarab nu se mai înregistrează nemulţumiri ale slujitorilor, în 1653 *începe seria celor mai violente răscoale din rândul oştirilor, în fapt, cele mai intense mişcări sociale pe care le-a cunoscut Ţara Românească în evul mediu.* Specificul structurii oştilor româneşti, alcătuite în veacul al XVII-lea în mare parte din „slujitori" ţărani şi orăşeni, plătiţi prin scutiri fiscale, acordarea de pământ sau de lefuri[1], a dus curând la transformarea revendicărilor, din strict militare (legate în primul rând de plata lefilor etc.) în cereri cu caracter social. De altfel, încă de la începutul acestor mişcări, ţăranii şi orăşenii în haine militare, care în vreme de pace slujeau cu schimbul, în restul timpului lucrând pământul, practicând meserii sau negoţ, s-au ridicat împotriva unor dregători domneşti, nu numai în calitate de slujitori, ci şi din pricina unor nemulţumiri iscate din „viaţa civilă"[2]. Interesant din acest punct de vedere este un pasaj dintr-o variantă a *Letopiseţului Cantacuzinesc*, trecută cu vederea de cercetătorii perioadei, în legătură cu ridicarea slujitorilor în vara anului 1653, împotriva lui Ghinea vistierul Brătăşanu şi a lui Radu armaşul Vărzaru. „Iară unul dintre slujitori scoţând cuţitul, s-au slobozit la armaşul Vărzariul şi i-au tăiat o bucată

* Partea întâia a studiului, cuprinzând prima jumătate a secolului al XVII-lea, a apărut în „Studii şi materiale de istorie medie", IX (1978), p. 59—84. Întârzierea peste măsură a publicării părţii a doua, redactată o dată cu cea dintâi (trebuind acum să fie actualizată sub aspect bibliografic), *nu s-a datorat autorului, ci vechiului comitet de redacţie* şi desigur perioadei de întrerupere a apariţiei publicaţiei de faţă.

[1] În vremea lui Matei Basarab, lefegii români şi străini se încadrează deplin în structura „slujitorească" a oştirii, putând vorbi de acum înainte de categoria pe care am numit-o a „*mercenarilor slujitori*" (Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oştile române în evul mediu*, în „Revista de istorie", XXXIV (1981), nr. 1, p. 70).

[2] Pentru încadrarea răscoalelor cu caracter militar din 1653—1655 în şirul acţiunilor de acest fel pe plan european din veacul al XVII-lea, cf. L. Demény, *Die Rolle des Soldatenelements in den Volksbewegungen des* 17. *Jahrhynderts. Der Charakter des Sejmen-aufstandes in der Walachei in Jahre* 1655, în *Ostmitteleuropäische Bauernbewegungen, Budapest,* 12.—15. 9.1972, Budapesta, p. 95—101.

din trup şi puind-o în năframă zicea că o va duce la casa lui şi o va frige şi o va mânca cu femeea şi cu copiii lui şi blestema zicând că *fiind el neguţător l-au adus la atâta lipsă şi sărăcie*" (subl. aut.)[3].

Revendicările sociale, deşi nu sunt amintite în cronicile interne, care relatează cauzele imediate, de ordin militar, ale izbucnirii răscoalelor din 1653—1655, ocupă un loc de seamă între cauzele fenomenelor amintite şi în cele din urmă determină *caracterul popular* al acestora[4]. A explica începutul mişcărilor din 1633 ca o „revoltă" provocată „tot de greci, introduşi de Matei Basarab în ocârmuirea Munteniei"[5], sau ca o provocare a lui Constantin Şerban. care dorea să-şi asigure cu ajutorul slujitorilor succesiunea la tron[6], înseamnă a privi unilateral, chiar eronat cauzalitatea acestora.

Ca în cazul tuturor răscoalelor, cauzele generale ale celor din 1653—1655 rezidă în situaţia grea a populaţiei, din rândul căreia se recrutau şi slujitorii. Dacă înrăutăţirea situaţiei ţăranilor şi târgoveţilor este un proces caracteristic întregului veac al XVII-lea[7], dacă jafurile tătăreşti, vinderea domniei pe sume mari, întreţinerea oştilor turceşti în ţară etc., se întâlnesc şi în alte decenii ale veacului[8], constituind fenomene obişnuite ale crizei secolului XVII, domnia lui Matei Basarab, bine întâmpinat iniţial de ţară[9], s-a caracterizat printr-o înăsprire a politicii de impunere fiscală, printr-o necruţătoare reprimare a tendinţelor de revoltă ale maselor, inclusiv ale slujitorilor, înaite de 1653, printr-o neobosită urmărire a fugarilor din pricina birului şi a dărilor etc.[10]. Este epoca când stăpânii feudali schimbă rumâni cu ţigani „*cap pentru cap*"[11], când răscumpărarea din rumânie se face cu „*capetele*", fără pământ[12], iar rumânii sunt numiţi „*săraci*"[13]. Este epoca când boierii „*lipesc*" „*moşie lângă moşie*"[14], iar un postelnic din Stângacea îşi

[3] *Istoria Ţării Româneşti* 1290—1690. *Letopiseţul Catacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 152. Pentru abuzurile comise de Radu Vărzaru în calitate de armaş: „Început-au a-şi arăta veninul asupra săracilor [...] Nu scăpa de el nici boiariu, nici călugăr, nici neguţător, nici nimeni", cf. *ibidem*, p. 154.

[4] Lucrarea lui Lidia şi L. Demény, N Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscaolă populară?*, Bucureşti, 1968, demonstrează tocmai acest caracter popular al mişcărilor amintite.

[5] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. IV-a, Bucureşti, 1989, p. 49.

[6] N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S.II., t. XXXIII, 1910, p. 210; N.C. Bejenaru, *Constantin Şerban înaintea domniei*, în „Arhiva", Iaşi, XXXI (1924), nr. 1, p. 21—26. Critica acestei teze la Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 64—65.

[7] Cf. Şt. Ştefănescu, *L'évolution de l'asservissement des payeans de Valachie juscu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, în „Rev. Roum. d'hist.", VIII (1969), nr. 3, p. 495—497.

[8] Cf. D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea lui Matei Basarab*, în „Studii", XII (1959), nr. 2, p. 53—54.

[9] O variantă a *Istoriei Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 105, afirmă: „Iar deaca au trecut Mateiu vodă Dunărea şi au ajuns *pă* locul românesc, iar *săracii* îi eşia înainte şi de părere bună aşternea *pânze pă* cale, ca să nu-i calce calul pre *pământ*, închipuindu-să precum era *când* mergea Hristos la Vithaniia..."

[10] Cf. D. Mioc, *op. cit.*, p. 56 şi urm.; Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35—53.

[11] Act din 26 februarie 1644 (Arh. St. Buc., *m-rea Radu Vodă*, XXXIX/18).

[12] Act din 27 martie 1644 (Arh. St. Buc., D. I., XLIII/57).

[13] Act din 20 august 1646 (*ibidem*, XLIII/89).

[14] Act din 20 iunie 1649 (*ibidem*, CLXV/62). Cf. şi actele din 31 octombrie şi 10 noiembrie 1646, 3 iunie 1652 etc. (Arh. St. Buc., *m-rea Sf. Ioan Bucureşti*, IV/22, 23; D. I., CCXCIX/142).

permite, pentru plata incompletă a unei datorii contractate de sătenii liberi din Turceni („*ca să-și ridice nevoile și dajdea domnească*"), să-i închidă pe unii în pușcăria din Craiova, iar la alții să trimită armași să le ia femeile să le ducă la casa lui, iar pe ei să-i rumânească. Sătenii au fugit, iar unul dintre ei de groaza și frica armașilor s-a înecat în Jiu[15].

Astfel de abuzuri (ca și epoci de foamete[16]), se întâlnesc desigur și în alte perioade ale veacului XVII, dar ele cunosc o agravare și o frecvență mult sporită în epoca lui Matei Basarab.

Opoziția împotriva acestei stări de lucruri, *în forme obișnuite pentru întreg veacul XVII*, se constată și înainte de 1653. Obișnuite sunt nesupunerea la „*lucru*" și fuga de pe moșii, uneori chiar, „*în Țara Turcească*"[17], având drept consecință neplata birului și a dărilor. Ultimul fenomen ia o asemenea amploare, încât în 1638 Matei Basarab hotărăște împreună cu marele sfat al țării, „*văzând hitlenia rumânilor și a megiaș⟨i⟩lor, cum că de la o seam⟨ă⟩ de vréme se-au învățat răi și hitléni și fugari*", să ia „*pre seama domnească*" moșiile fugarilor și pe acei care nu se vor întoarce în satele lor până la un anume termen[18]. Măsura nu a avut însă efect[19], și cei care aveau datoria să-i păzească pe fugari (roșii, spătăreii) au fost obligați până spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab să plătească birul și dările acestora[20]. *Nemulțumirea fiind generală în țară, nu e de mirare că pe lângă slujitori au participat la mișcările din* 1653—1655 *și alte pături sociale*[21].

Desfășurarea acestora a cunoscut mai multe faze. Într-o primă etapă, care poate fi plasată între bătălia de la Finta (17/27 mai 1653) și 11/21 iunie 1653, când Gheorghe Rákóczi II anunța potolirea mișcării[22], în fruntea acesteia se află dorobanții și seimenii, alături de care se ridică și „*alte céte*" (de slujitori)[23]. Principala lor revendicare, în această fază, era plata lefii pe trei luni[24] („*să le dea câte trei*

[15] Act din 2 ianuarie 1647 (Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, LXXXIX/7).

[16] Un document din 16 februarie 1647 menționează „vreme de foamete pre urma lăcustelor" (idem, *m-rea Dedulești*, ms. 218, f. 57v—58). Alte epoci de foamete amintite în documente au fost în timpul lui Radu Șerban sau în „zilele lui Gligorie vodă" Ghica [*idem*,D.I., CXCVI /111; cf. și actul din 15 februarie 1660, idem, *m-rea Râmnic*, XVI/1).

[17] La 14 ianuarie 1643 Matei Basarab obligă rumânii mănăstirii Argeș să lucreze acesteia, arătând că „ei n-au vrut să asculte să meargă la lucru să lucreze, ce au sărit la eg⟨u⟩menul și i-au luoat toiagul den mână și i-au înjurat slugili și poslușnicii mănăstirii" (Arh. St. Buc., *episcop. Argeș*, LXIX/9). Pentru fuga la sud de Dunăre, cf. actul din 11 decembrie 1650 (*idem*, D. I., CXCVII/217).

[18] Act din 25 august 1638 (Arh. St. Buc., *mitropol. Ț. Românești*, CXXII/9).

[19] Fuga țăranilor continuă și anii următori: acte din 10 ianuarie 1644, 8 ianuarie 1646, 6 iunie 1648, 11 decembrie 1650 etc. („Rev. ist", XVII (1931), p. 312—314; Arh. St. Buc., *mitropol. Ț. Românești*, CXLIX/15; D. I., CCXCIX/128, CXCVII/217).

[20] Actele amintite mai sus din 6 iunie 1648 și 11decembrie 1650. Cf. și Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988, p. 61—70.

[21] Cf. Paul I. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la* 1655, București, 1961, p. 24 și urm.

[22] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, București, 1938, p. 263. Lidia și L. Demény. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 60, datează sfarșitul mișcării după un act intern din 23 iunie/3 iulie 1653, care este însă ulterior relatării lui Rácóczi, din 11/21 iunie 1653. Cf. și W. Zekely, *Unele precizări cronologice privind mișcările social-politice desfășurate în ultimul an al domniei lui Matei Basarab*, în„Istros", Braila, II—III (1981—1983) p. 305, care amintește actul din 11/21 iunie 1653.

[23] *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 114—115; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 108—109.

[24] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, București, 1900, p. 243. Același motiv este indicat și în scrisoarea lui Gheorghe Rákóczi II, din 21 iunie 1653, citată mai sus, care vorbește însă de leafa pe două luni. N. Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 206—207.

efi" înregistrează şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*), promisă de domn înaintea bătăliei de la Finta. Slujitorii acuză pe Ghinea vistierul din Brătăşani şi pe Radu mare armaş Vărzarul — după cronicile interne — „*că ei sfătuesc pre domn să nu le dea lefi*". Faptul este confirmat de relatările ulterioare ale *Letopiseţului Cantacuzinesc* privitoare la firea şi cariera celor doi boieri[25], cât şi de relatarea rezidentului imperial de la Constantinopol, din 30 iunie 1653. Această interesantă relatare arată că „*răscoala militară*" de la Târgovişte, căreia i-au căzut victimă trei mari boieri a fost provocată de „*armaşul plătitor al oştirii*", care a refuzat cu vorbe aspre să plătească pedestrimii leafa pe trei luni, luând măsuri să măcelărească solia de 50 de oameni trimisă la el pentru a stărui în vederea plăţii lefilor. Văzând aceasta, pedestrimea a fost cuprinsă de îndârjire şi aliindu-se cu călărimea, pe care armaşul a încercat s-o asmute împotriva ei, a năvălit în palat împotriva sa şi a boierilor care îi erau „*complici*". După execuţia acestora, întreaga oştire i-ar fi jurat lui Matei Basarab credinţă împotriva lui Vasile Lupu[26].

Documentele contemporane: relatarea citată mai sus, şi scrisorile lui Rákóczi din 21 şi 27 iunie 1653 *nu arată că slujitorii s-au ridicat împotriva domnului*[27], cerându-i „să-şi lase acum scaunul şi să se facă călugăr", cum afirmă cronicile interne. Este limpede însă că Matei Basarab şi-a atras nemulţumirea slujitorilor prin aprobarea atitudinii lui Ghinea vistierul şi Radu armaşul fată de aceştia. În plus, când trecuseră doar puţine zile de la campania lui Vasile Lupu şi Timuş Hmielniţki în Ţara Românească, boierii amintiţi, împreună cu Socol clucerul Cornăţeanu au fost acuzaţi de „trădare" şi de legături cu inamicul, acesta constituind un alt motiv al executării lor, după Gheorghe Rákóczi II şi G. Kraus[28].

Faptul că slujitorii „fără de nici o ruşine, să suiră sus, în casele domneşti şi dédéră năvală unde zăcea domnul lor, căutând pre aceşti boiari supt căpătâiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări [...] şi aşa, denaintea lui, i-au luat, cât să cutremura locul de groaza lor...", în vreme ce Matei Basarab „nu putea ce să facă alt, numai îi blestema"[29], dovedeşte că întreaga oştire de la curte (oastea permanentă) se răsculase, domnul nedispunând de trupe credincioase pe

[25] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 153—155.

[26] S. Reniger, către împărat la 30 iunie 1653 (Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 243—244). Şi o altă scrisoare din Constantinopol, la 26 iunie st. n. 1653 (*ibidem*, p. 244, nota 1), confirmă faptul că la Poartă desfăşurarea mişcării era cunoscută.

[27] La 27 iunie st. n. 1653 Gheorghe Rákóczi II scria mamei sale: „Împotriva autorităţii voevodului (răzvrătiţii — *C.R.*) n-au făcut nimic, n-au spus nici un cuvânt, ci dimpotrivă chiar fără solicitarea acestuia, i-au depus după noul lor obicei, în biserică jurământ de credinţă, jurând pe Evanghelie" (Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 201). Iar în scrisoarea din 21 iunie 1653 principele declară că slujitorii „au arătat, aşa se ştie, toată supunerea faţă de voievod şi în vremea acelei tulburări şi au trimis numai doi sau trei inşi, în casele voievodului cari cerând iertarea de la Vodă cu toată umilinţa cuvenită, au scos în mijlocul poporului pe acei boieri" (A. Veress, *Documente*, X, p. 263).

[28] *Ibidem ;* G. Kraus, *Cronica Transilvaniei* 1608—1665, ed. G. Duzinchevici, E. Reus Mârza, Bucureşti, 1965, p. 157—158, 159, *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 154—155, afirmă că Radu armaşu „sămănă vrajbă mare [...] între Matei vodă şi între Vasilie vodă şi între Racoţi, craiul Ardealului, zicând către unul şi către altul multe minciuni şi [illegible] [illegible] pân i-au prilăstit şi au plămădit pizma mare în mijlocul lor".

[29] *Istoria Ţării Româneşti*. ed. cit., p. 115; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 109.

care să le opună răsculaţilor. Acestora li s-au adăugat orăşenii din Târgovişte, astfel că la 23 iunie/3 iulie 1653 domnul recunoaşte că „fiind ţeara toată întărâtată şi toţ⟨i⟩ sluj⟨i⟩torii asupra Ghinei vist⟨ier⟩, luatu-l-au tocma den casa domnii mel⟨e⟩ şi l-au scos la câmp la toate glotil⟨e⟩ de l-au ucis"[30], în vreme ce pe Radu armaşu — afirmă un alt document — „l-au ucis slujitorii ţării"[31], în acelaşi timp[32].

Mişcarea ar fi fost stăvilită — s-a afirmat în literatura noastră istorică — prin intervenţia trupelor lui Rákóczi, care (la cererea lui Matei Basarab adresată principelui la 9/19 iunie 1653) s-au apropiat de hotarul Ţării Româneşti[33]. Această versiune a principelui ardelean[34] nu este însă confirmată de alte izvoare, iar raportul rezidentului imperial la Poartă, din 30 iunie 1653, amintit mai sus, ca şi însăşi scrisoarea lui Rákóczi din 27 iunie 1653, arată că răsculaţii s-au potolit îndată după uciderea boierilor socotiţi vinovaţi de neplata lefilor[35]. Cu toate acestea, un document intern arată că slujitorii — care cu puţin în urmă învinseseră oştile moldovene şi căzăceşti —, erau gata să înfrunte şi detaşamentele lui Rákóczi. La 16 februarie 1655 Lazăr din Străuleşti mărturiseşte că a împtrumutat 22 de ughi pentru a se elibera din rumânie (răsculaţilor li s-au adăugat deci şi ţărani), şi un cal, când a mers la Teleajen să se bată cu ungurii[36]. Oricum, la începutul lui iulie 1653 flacăra mişcării părea stinsă şi Matei Basarab anunţa că se odihneşte „în pace de multele şi feluritele supărări ce mi-au venit în timpul de faţă"[37].

Dar odihna bătrânului domn a fost de scurtă durată. A doua etapă a mişcărilor din sânul slujitorilor a început curând, probabil chiar în a doua jumătate a

[30] I. Ionaşcu, *Insemnări pe marginea volumului Monografia judeţului Romanaţi*, în „Arh. Olt.", XVI (1937), nr. 89—91, p. 191—192.

[31] Act din 30 iulie 1654, care arată că Radu mare armaş a cotropit moşii „în silă, fără dreptate, ca un om silnic şi volnic, până s-au întâmplat vreme de l-au ucis slujitorii ţării" (Arh. St. Buc., *mitrop. Ţării Româneşti*, LXXXVIII/8).

[32] Pe câmpia Ialomiţei, lângă curtea de la Târgovişte (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 115).

[33] Cf. Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 59; N. Stoicescu, *Matei Basarab*,, p. 209. În realitate, solia lui Matei Basarab a sosit în tabăra lui Gheorghe Rákóczi II: „joia trecută", deci la 9/19 iunie, actul fiind emis duminecă 22 iunie st. n. 1653 (A. Veress, *Documente*, X, p. 264), când mişcarea era, după scrisoarea lui Rákóczi din 21 iunie st. n. 1653, desigur lichidată. În contradicţie chiar cu propriile considerente cronologice, W. Zekely, *op. cit.*, p. 305—306, afirmă iniţial că intrarea trupelor lui Rákóczi în Ţara Românească (?!) „linişteşte brusc lucrurile" (p. 303).

[34] A. Veress, *op. cit.*, p. 263.

[35] În scrisoarea din 27 iunie Rákóczi scrie că răzvrătirea din armata Ţării Româneşti s-a potolit: „cu moartea a trei boieri, care au fost învinuiţi de ostaşi de trădare şi de reţinerea nedreaptă a lefilor lor" (Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 201), fără a aminti nimic despre concursul oştilor sale.

[36] Arh. St. Buc., D.I., CXL/110. Actul este citat greşit de Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 132, sub anul 1656, socotindu-se că se referă la lupta de la Şoplea (16/26 iunie 1655), deşi are văleatul 7163=1655 februarie 16.

[37] Matei Basarab către patriarhul Ioanichie de Constantinopol, la 12/22 iulie 1653 (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV[1], Bucureşti, 1915, p. 195, nr. CCLXXV). Mişcarea din mai-iunie 1653 n-a afectat trimiterea haraciului la Poartă; drept răspuns sultanul confirmă pe Matei Basarab în scaun la 14 august 1653 (Eud Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 248).

lunii august 1653[38], durând până la moartea lui Matei Basarab (9/19 aprilie 1654). E greu de precizat dacă au fost două[39] sau mai multe valuri de răscoale. Singurul izvor pentru această a doua etapă a mişcării sunt cronicile interne iar acestea indică doar limitele cronologice amintite mai sus (august 1653 — aprilie 1654).

Mişcările nu au avut însă aceiaşi intensitate. Cea mai puternică, *îndreptată împotriva domnului* a avut loc la începutul intervalului, când dorobanţii şi seimenii din Târgovişte l-au împiedicat pe Matei Basarab, care se întorcea dintr-o „preumblare către Argeşi", să intre în cetatea de scaun: „zicând că de acum înainte nu le mai trebuie să le mai fie lor domn, ci, sau să iasă din ţară, sau să se călugărească. Deci au şăzut, cu toţi boiarii lui, obidit, din josul oraşului, 3 zile. Şi nici pâine nu lăsa să-i aducă..."[40]. O înţelegere între domn şi răsculaţi a intervenit — după cronicile interne — numai după ce Matei Basarab „le-au făgăduit să le dea bani din dăstul". În lumina acestor relatări, credem că reizbucnirea acţiunii slujitorilor s-a datorat nerespectării de către domn, nici până în august 1653 a promisiunii de a le acorda lefile făgăduite înaintea bătăliei de la Finta. Cauza nu era lipsa de bani (Matei Basarab a lăsat urmaşului său un bogat tezaur[41]), ci firea mai mult decât strângătoare de care dăduse dovadă bătrânul domn în ultima vreme[42].

Faptul că „Nimenilea nu le putea sta împotrivă"[43], dovedeşte că slujitorii răsculaţi — dorobanţii şi seimenii — se bucurau de sprijinul tuturor categoriilor de oşteni. Este interesantă relatarea *Letopiseţului Cantacuzinesc*, care reconstituind cuvântarea lui Matei Basarab adresată celor care i-au rămas credincioşi, îi numeşte pe aceştia „boiari şi slugi"[44] („slugile" fiind tot de neam boieresc, spre deosebire de „slujitorii" recrutaţi din păturile de jos ale populaţiei). Faptul că răsculaţii erau numeroşi, prea mulţi pentru a fi nimiciţi în întregime o dovedeşte şi intenţia domnului de a executa doar pe conducătorii acestora: „toţi cei mai mari"[45].

Faptul că autoritatea domnească era incapabilă să stăvilească mişcarea, a avut drept consecinţă firească în această epocă, ţinând seama de compoziţia socială a răsculaţilor, atacarea caselor boiereşti[46]. Zapise emise în februarie 1654

[38] Cronicile interne plasează începutul acestei etape a mişcărilor după moartea doamnei Elena, în august 1653, când Matei vodă „eşit-au în preumblare către Argeşi" *(Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 115; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 109), ori domnul emite un act la Târgovişte la 10 august 1653 („Rev. ist"., X (1924), p. 264—267), iar la 16 august 1653, când desigur părăsise reşedinţa, un altul privind mănăstirea Glavacioc, fără indicaţia de loc şi cea a grămăticului (Arh. St. Buc., *m-rea Glavacioc*, XXXIV/32). Cum Poarta confirmase pe Matei Basarab la 14 august 1653, este greu de crezut că Siavus paşa de Silistra, vroia să-l înlocuiască din domnie în aceeaşi lună, fapt pentru care la 30 august domnul cere ajutorul militar al lui Rákóczi (A. Veress, *Documente*, X, p. 270). Mai degrabă aceasta pare o cerere deghizată de ajutor împotriva propriilor slujitori.

[39] „La începutul toamnei lui 1653" şi „în iarna lui 1653—1654", cum cred Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 62.

[40] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 115—116; Radu Popescu, *loc. cit.*

[41] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 111, afirmă că urmaşul lui Matei, Constantin Şerban „să veselia în avuţiea cea multă ce rămăsese de la Matei vodă".

[42] Despre zgârcenia lui Matei Basarab din această perioadă, cf. Paul de Alep. în *Călători străini despre ţările române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 131, şi Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 56.

[43] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 116.

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem*, p. 217. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 109; „cei mai mari şi carii erau zurbale".

[46] „Iar ei nu să mai aşăzară, ci ca nişte lupi flămânzi, şi ziua şi noaptea zbiera şi umbla pre la casele boiarilor [...] şi să apucara de tâlhărie" *(Istoria Ţării Româneşti)*, ed. cit., p. 216).

amintesc de moşii cumpărate de oameni simpli *„cându jaful boierilor"* [47], confirmând relatările cronicilor interne.

Întreaga mişcare a avut drept consecinţă — aşa cum sugestiv se exprimă cronica atribuită lui Radu Popescu — că *„să îngrozise toţi boiarii de frica lor* (a răsculaţilor — *C.R.*), *de sta mărmuriţi"* [48]. Soluţia propusă de Matei Basarab, sătul de „necazuri ca acestea", cu care „a trecut" iarna 1653—1654 a fost chemarea în primăvară sau vară a 30.000 de tătari şi ajutoare de la Rákóczi II, cu care „să-i lovească fără véste de toate părţile şi să pue supt sabie toţi cei mai mari, să piiară ca nişte tâlhari. . . " [49]. Cronicile interne, care privesc cu bunăvoinţă pe Matei Basarab, nu amintesc nimic despre încercarea acestuia din1654 de a reduce numărul seimenilor, sau chiar a-i desfiinţa, dându-le astfel prilej de răscoală. O cronică transilvăneană afirmă însă că domnul hotărâse ca peste 1 000 de seimeni „care aveau femei şi copii să fie puşi la bir, după ce li s-au luat toate libertăţile şi au trebuit să lase armele". Alţi 500 de seimeni au fost trimişi să slujească lui Gheorghe Rákóczi în Transilvania [50].

Moartea lui Matei Basarab l-a împiedicat să facă apel la intervenţia tătaro-ardeleană, iar urmaşul său, Constantin Şerban, a propus mai întâi altă soluţie pentru remedierea crizei prin care trecea Ţara Românească, *una dintre cele mai puternice crize de la întemeierea statului.* Soluţia propusă iniţial de Constantin Şerban — ţinând seama că el a fost *ales domn* cu sprijinul acordat nu numai de boieri şi curte, ci şi de *„toţi slujitorii"* [51] — a fost satisfacerea cererilor materiale ale dorobanţilor, seimenilor şi altor categorii de slujitori.

Dispunând de bogatul tezaur al lui Matei Basarab [52], el a plătit din vistierie un „haraci deplin" pentru slujitori, în timp ce restul ţării a fost iertată de bir doar timp de trei luni. Dorobanţii şi călăraşii au fost scutiţi de dijmă şi oierit; slujitorii au primit uniforme noi din „postav bun", iar căpitanii lor podoabe de preţ. *„Lefi încă le da din dăstul"*. Slujitorii au fost primiţi la masa domnească şi judecaţi cu dreptate [53].

Această soluţionare a „problemei slujitorilor" n-a fost însă acceptată de boieri, care nu puteau uita tulburările ce au înroşit cu sânge boieresc ultimul an al domniei lui Matei Basarab. Constantin Şerban a fost considerat prea „blând" [54]. Boierii — ne informează K. Mikes, comandant al lui Rákóczi, care se afla în Ţara

[47] Acte din 9 februarie 1654 (Arh. St. Buc., *Cantacuzino*, 19, nr. 1, 2). Cf. şi actul din 20 mai 1654 al fiului lui Radu armaşul Vărzarul în legătură cu zapise luate de „oştile" care i-au jefuit casa (idem, *m-rea Trivalea*, II/3).

[48] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 109.

[49] *Ibidem ; Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 117.

[50] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 172.

[51] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 117.

[52] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 111.

[53] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 119. Aceste relatări infirmă afirmaţiile cronicarului J. Szalárdi (la Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 194), după care Constantin Şerban n-a mai plătit lefile seimenilor, vistieria fiind goală (altă afirmaţie contrazisă de cronica atribuită lui Radu Popescu), acest fapt fiind cauza răscoalei seimenilor din 1655.

[54] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 117, 119, îl consideră „om bun şi înţelept şi blând", „domn bun şi înţelept şi milostiv", deşi cu prilejul înăbuşirii răscoalei din 1655 numai de blândeţe n-a dat dovada.

Românească în iunie 1655— l-au acuzat că: *„tu niciodată n-ai pedepsit pe cel vinovat, n-ai pus să fie ucis nimeni și toată primejdia ce va cădea pe noi și a boierilor de aceea este"* [55]. Mai mult, erau gata să aleagă alt domn, din mijlocul lor, capabil să le apere cu mai multă fermitate interesele [56].

În aceste condiții, domnul trecu firește de partea clasei din sânul căreia făcea parte, hotărând ca într-o primă etapă să desăvârșească măsura inițiată de Matei Basarab, desființând în întregime corpul seimenilor și hotărând *„să facă birnici pe mai mulți seimeni și roșii, luându-le libertățile"* [57]. Aceiași soartă urmau desigur sa o aibă într-o a doua etapă, și slujitorii din alte categorii, în primul rând, dorobanții, socotiți vinovați de mișcările din 1653—1654.

Cronicile lui G. Kraus, J. Szalárdi și David Herman arată limpede că desființarea seimenilor — ca soluție radicală pentru ieșirea din criza prin care trecea statul feudal — a fost hotărâtă de Constantin Șerban în urma *sfatului cu boierii țării* [58]. Radu Popescu afirmă că domnul „s-au sfătuit cu meșteșug să scoață pe seimeni din țară" [59], „sfetnicii" săi fiind desigur boierii din preajma sa.

Acest lucru este confirmat de interesantele relatări ale rezidentelui S. Reniger, din primăvara anului 1655, *nefolosite de cercetătorii problemei*, relatări care aruncă o lumină nouă asupra *„primejdioasei răscoale a oștirii"* muntene, care *„produce la Poartă o vie îngrijorare"*. Rezidentul imperial la Constantinopol menționează, la rândul său, că „îndemnul pentru răscoala oștirii l-au dat cei mai de frunte dintre boieri prin aceea, că i-au dat lui Constantin vodă cu toată stăruința sfatul de a concedia o parte din cetele sale de legii [...] și îndeosebi pe toți seimenii [...] aproape o mie la număr [...] Urmând sfatul boierilor săi, Constantin Șerban a și luat în adevăr hotărârea de a dizolva și a trimite acasă corpul seimenilor întreg, iar celelalte părți ale oștirii în mare parte și se gândea numai să găsească un expedient practic spre a scoate acest lucru fără de primejdie și fără de ostentație la capăt" [60].

Motivul invocat de domn a fost „că se face cheltuială multă țării cu lefile lor [...] iar acum, nefiind nici un vrăjmaș al țării, nu trebue să se sărăcească țara cu atâtea lefi în deșert" [61]. La sfatul boerilor desigur, el a căutat să despartă pe seimeni de dorobanți și alți slujitori, promițând celor din urmă la 16/26 februarie 1655, în cadrul unei adunări, urmată de o masă îmbelșugată, lefile seimenilor [62]. Pretextul sub care au fost concentrați slujitorii a fost o trecere în revistă, fixată pentru ziua amintită mai sus. Tot atunci au fost concediați 200 de seimeni care se prezentaseră conform ordinului [63].

[55] K. Mikes către Gheorghe Rákóczi II la 17 iunie 1655 (A. Veress, *Documente*, X, p. 292).

[56] La 18 iunie 1655 K. Mikes anunța pe principe că boierii au ales domn pe Preda vornicul Brâncoveanu (*ibidem*, p. 294).

[57] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 177. Intenția de a rumâni pe seimeni este relatată și în cronica lui David Herman (Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor*, p. 71). Cf. și Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban*, București, 1990, p. 33.

[58] G. Kraus, *loc. cit.* (și în urma pârii lui Rákóczi II); cronicile lui David Herman și J. Szalárdi, care afirmă că personal Constantin Șerban ar fi fost înclinat „să mențină cu plată această adunătură de seimeni și pedestrași", la Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 71, 193—194.

[59] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 112.

[60] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 275—276.

[61] Radu Popescu, *loc. cit.*

[62] *Ibidem*; *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 120—121. Cf. și Lidia și L. Demény. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 70.

[63] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 276.

Cronicile interne, fără a prezenta împrejurările concrete, afirmă că a doua zi, 17/27 februarie 1655, „s-au sculat cu toţii dorobanţii, seimenii asupra boierilor să-i ucigă, vinuindu-i că ei sunt pricina de îndeamnă pe domn să scoaţă seimenii din ţară" [64].

Nu s-a observat — nefiind utilizate, cum arătam mai sus, relatările rezidentului S. Reniger — faptul că *izbucnirea răscoalei a fost facilitată de concentrarea întregii oşti lângă reşedinţa domnească din Bucureşti.* A doua zi după data fixată pentru adunarea oştii (trecerea în revistă), deci la 17 27 februarie 1655, — afirma rezidentul imperial — în tabără au sosit încă 700 de seimeni, care aflând despre licenţierea celorlalţi camarazi ai lor şi despre soarta ce-i aştepta, şi-au dat silinţa să împingă şi pe ceilalţi slujitori la răscoală. Ei „au aprins flăcările răscoalei", care era îndreptată — afirma S. Reniger — *mai ales contra boierilor ce stăruiseră pentru concediere şi s-au refugiat parte la ţară, parte în palatul domnesc* (subl. aut.). Cedând puterii, domnul a fost nevoit să-i deie pe aceştia în mâinile lefegiilor răzvrătiţi şi să privească cum ei au fost sub ochii lui maltrataţi, ciuntiţi şi tăiaţi în bucăţi. Apoi lefegii [...] au năvălit în casele boierilor, au prădat avutul lor... " [65]. Aceste relatări sunt confirmate întru totul de cronicile interne, fiind mai aproape de realitate decât relatarile narative din Transilvania [66]. În plus, un act contemporan arată că la 17 februarie st. v. 1655 „s-au sculat toţi slujitorii curţii, dorobanţii, seimenii şi călăraşii, de au tăiat mulţi boieri şi au jefuit toate casele ale tuturor boierilor" [67]. Faptul că toate categoriile de slujitori s-au putut răscula ca la un semnal, în aceiaşi zi a fost posibil, cum aminteam mai sus, datorită concentrării lor în vederea aşa-zisei treceri în revistă.

Este interesant de observat că documentele interne amintesc pe primul loc între răsculaţi pe dorobanţi, mai numeroşi în oastea de ţară ca seimenii (al căror număr era în 1655, cum am văzut, de vreo mie). Inscripţia crucii ridicată de Constantin Brâncoveanu pentru pomenirea uciderii tatălui său Papa postelnicu Brâncoveanu, arată că aceasta a avut loc „când s-au rădicat dărăbanţi asupra domnului şi a boiarilor ţării, la leat 7163 (1655)" [68], seimenii nefiind nici măcar pomeniţi. Iar un act de la Constantin Şerban arată că Alexe dorobanţul din Săteni, judeţul Dâmboviţa: „sculatu-s-au cu ş-alalţi ai lui potrivnec⟨i⟩ hoţi, asupra domnii mel⟨e⟩ şi a toat⟨ă⟩ ţara, de au tăiat boiarii ţării şi au jăcmănit toat⟨ă⟩ ţara şi au călcat şi jurământul care l-au avut ei cu domnia mea" [69].

Dorobanţilor şi seimenilor li s-au alăturat călăraşii [70] şi o parte din roşii [71]. „Multă oaste de ţară trecu de asemenea de partea lor — afirmă G. Kraus — iar la sfârşit ceata acestora deveni aşa de mare, încât nici Constantin vodă nu se

[64] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 121; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113.

[65] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 276—277.

[66] Pentru acestea cf. Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor*, p. 74.

[67] Act din 1655 martie 29, *ibidem*, p. 73, Cf. şi N. Stoicescu, *Constantin Şerban*, p. 34.

[68] *Inscripţii medievale ale României*, I, Bucureşti, 1965, p. 471.

[69] Arh. St. Buc., D.I., CLVIII/26.

[70] Un act din 4 iunie 1656 arată că „s-au ridicat călăraşii şi dărăbanii şi seimenii de au tăiat boiarii..." („Mitrop. Olt., 1966, nr. 7—8, p. 651; Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80). Cf. şi inscripţia din 1668 de pe mormântul lui Papa Brâncoveanu ucis „pe vreme ce s-au rădicat dorobanţii, călăraşii asupra domnu său şi a neamului boieresc" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XV², p. 74).

[71] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 177. Altă parte a roşiilor a rămas de partea domnului (P. I. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor şi dorobanţilor*, p. 41 43). Nu credem că G. Kraus ar fi confundat pe roşii cu călăraşii, cum afirmă Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 7?.

simțea în siguranță față de ei, deși avea la el ostași lefegii unguri, polonezi, cazaci, dragoni și soldați (= nemți — *n.a.*), care erau mereu de pază, gata de luptă" [72].

O dată cu extinderea răscoalei în țară, la ea au participat de asemenea țăranii [73] și târgoveții [74], dintre care, de altfel, se recrutau slujitorii, și ale căror interese corespondeau în general cu ale acestora. După informații externe, răsculații au ajuns la 22.000 de oameni [75].

Încă din primul moment, datorită forțelor sociale ridicate la luptă, răscoala a căpătat un *caracter extrem de sângeros*. Faptul că domnul era prizonier al răsculaților [76], și în țară nu exista o forță de represiune capabilă să se opună răzvrătiților, ei înșiși în mare parte oșteni de meserie, a lăsat pe stăpânii feudali la discreția acestora. Cronicile interne consemnează numele boierilor uciși încă din prima zi a răscoalei ca „niște dobitoace". Între aceștia se aflau și numeroși căpitani [77], desigur, dintre cei câștigați de Constantin Șerban pentru planurile de desființare a seimenilor. Numărul boierilor uciși în prima zi — mulți dintre ei mari dregători, aflați alături de Constantin Șerban, cu rostul slujbei lor — este apreciat de izvoare narative ardelene între 17—32 [78]. Acesta a sporit mai apoi cu cei uciși sau prădați prin județe, despre care mărturisesc numeroase documente [79]. Apare adesea, sub o formă sau alta, afirmația că răsculații *„se-au ridicat asupra a tot neamul boieresc"* [80]. *„Și au jăhuit toată țara, din cap până în cap și cruciș și curmeziș* [...] *vecin pre vecin, fin pe naș, slugă pre stăpân"* [81]. *„Și nu numai în București, ce și la țară, mai multe case, perit-au mulți boieri și negutători jecuiți de dânșii"* [82]. La 12 martie 1655 principele Transilvaniei era informat că *„s-a făcut o nemaipomenită vărsare de sânge"* [83]. O interesantă scrisoare inedită a lui Gheorghe Rákóczi II, original aflat în Polonia, adresată în aceeași zi regelui Jan Kazimierz, relatează pe larg despre izbucnirea dramatică a răscoalei pedestrimii din Țara Românească și despre răfuiala ei cu boierii [84]. Aceștia fug în munți [85], peste

[72] G. Kraus, *op. cit.*, p. 177—178.

[73] Un act din 11 mai 1655 menționează că un rumân s-a ridicat „când s-au sculat și slujitorii țării de au tăiat boierii și au jefuit toate casele boierești și țara, și au jefuit și acest rumân anume Gavrea casa boierului domniei mele Radu logofăt ⟨Dudescu⟩ și au luat toate cărțile și zapisele [...] și au fugit într-altă țară ca un om rău și ficlean" (Arh. St. Buc., D.I., CXXV/19). Alte exemple la Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 78 81).

[74] P. I. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 63 și urm.; Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 81—82.

[75] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 126, 269.

[76] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 122. Cf. și Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 84—85.

[77] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 121—122; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113. Multe nume dintre cele consemnate în cronici sunt confirmate de documente. La 20 aprilie 1655 fiul lui Socol clucerul din Cornățeni, cel ucis de slujitori în 1653, menționează banii dați la dorobanți și alți slujitori pentru răscumpărarea cărților de moșie jefuite „cându au tăiat pré frate-mieu C⟨ă⟩rstea clucer" (Arh. St. Buc., *mitrop. Țării Românești*, XCIX/15).

[78] Cf. Lidia și L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 74.

[79] *Ibidem*, p. 75—77.

[80] Actul din 28 iunie 1655 (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 549).

[81] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 123.

[82] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* în *Opere*, București, 1958, ed. P.P. Panaitescu, p. 170.

[83] A. Veress, *Documente*, X, p. 287.

[84] Constantin Rezachevici, *O relatare inedită a lui Gheorghe Rákóczi II către regele Poloniei despre începutul răscoalei slujitorilor din Țara Românească în 1655* (în pregătire pentru tipar).

[85] A. Veress, *loc. cit.*

Dunăre la Siavuş paşa al Silistrei, în Transilvania sau în Moldova [86]. În mai 1655 mitropolitul Ignatie şi alţi boieri fugari peste Carpaţi, cer ajutorul lui Rákóczi, arătând că rǎsculaţii i-au prădat şi jefuit: „păn întrară şi cu sabiia în noi, în doo-trei rǎndure, de omorărǎ atăta samă de boerime, dentru mijlocul nostru..." [87]. N-au scăpat de răsculaţi nici bisericile şi mănăstirile [88].

Insistăm asupra acestor fenomene, deoarece mişcarea amintită din 1655 *nu este numai cea mai puternică răscoală cunoscută până atunci în Ţara Românească* [89], *ci în acelaşi timp ea este cea mai importantă mişcare de mase din întreaga perioadă medievală, la sud de Carpaţi.*

Ieşirea din criză a fost preconizată de Constantin Şerban, *în urma sfatului cu boierii*, prin intervenţia lui Gheorghe Rákóczi II şi a lui Gheorghe Ştefan, din Moldova [90], căci Poarta, anagajată în războiul cu Veneţia [91], nu avea trupe disponibile pentru o intervenţie în Ţara Românească.

Încă de la începutul mişcării, principele Transilvaniei socotea că „e neapărată nevoie să veghem asupra gloatelor obraznice atâţate" [92]. Prin intervenţia împotriva răsculaţilor din Ţara Românească — la cererile trimise pe ascuns de domnul muntean [93] — Rákóczi urmărea să-şi asigure ascultarea lui Constantin Şerban, cum reuşise să obţină şi pe cea a lui Gheorghe Ştefan, pentru ca având ajutorul armat al ambilor domni, să treacă mai departe la înfăptuirea celorlalte planuri ale sale [94], privind obţinerea coroanei polone.

Intervenţia militară a lui Gheorghe Rákóczi II şi Gheorghe Ştefan a avut loc în iunie 1655 [95]. Silit de răsculaţi, care-l asigurau pe de altă parte că-l vor apăra de orice pericol extern, dacă va rămâne de partea lor [96], Constantin Şerban, care informa pe ascuns pe Rákóczi, Gheorghe Ştefan şi paşa de Silistra, despre pregătirile acestora, a fost nevoit să rămână în mijlocul lor. În acelaşi timp însă, la începutul lui iunie 1655 el a izbutit să înlăture pe conducătorii slujitorilor răsculaţi, între care şi pe comandantul seimenilor, care jucase un rol de frunte şi în vremea mişcărilor din 1653—1654, trimiţându-i sub forma unei impozante delegaţii (235 de oameni) la Rákóczi, care i-a arestat pe cei mai mulţi dintre ei [97]. Şi astfel locul conducătorilor fireşti ai răsculaţilor l-au luat căpetenii şi boieri (Radu

[86] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 122. N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 34.

[87] N. Iorga, *loc. cit.* Cf. şi N. Stoicescu, *Constantin Şerban*, p. 35.

[88] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 122—123; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113. Cf. şi Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 77—78; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35—36.

[89] Cum apreciază Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 75.

[90] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113; Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1958, p. 170—171. N.C. Bejenaru, *Crucea de piatră de la Teleajin*, în „Arhiva", XXXI (1924), nr. 3—4, p. 288 (menţionează „jalba" lui Constantin Şerban către Rákóczi II).

[91] Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 88.

[92] A. Veress, *Documente*, X, p. 287.

[93] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 113; G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 178; N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCLXIV şi urm., p. 33—36; Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 92 şi urm.

[94] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 277. Constantin Şerban se arăta dispus să plătească principelui o sumă anuală şi să reconfirme ultimul tratat de alianţă încheiat de Matei Basarab (Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 100, 194—195).

[95] Cf. Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 117 şi urm.

[96] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 281.

[97] G. Krauss, *op. cit.*, p. 180; Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu. *op. cit.*, p. 122—123, 223; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 39.

mare paharnic, Buliga mare agă, Tănasi mare căpitan de dorobanţi)[98], credincioşi de fapt lui Constantin Şerban, dintre care unii vor trăda în timpul luptei oastea răsculaţilor.

În ciuda faptului că în tabăra răsculaţilor domnea o mare însufleţire războinică[99], că oştile lui Gheorghe Rákóczi II n-au izbutit să facă joncţiunea cu cele moldovene înaintea bătăliei hotărâtoare, şi că fuga lui Constantin Şerban în tabăra lui Siavuş paşa de Silistra n-a produs derută în rândul răsculaţilor (în locul său fiind ales domn Hrizea mare paharnic din Bogdănei, înrudit indirect cu familia lu Matei Basarab)[100], armata slujitorilor munteni a fost înfrântă în bătălia de la Şoplea (16/26 iunie 1655). La aceasta a contribuit şi trădarea agăi Buliga, comandantul artileriei, şi al altor boieri, după înţelegerea prealabilă pe care o aveau cu Constantin Şerban[101]. „... Că mulţi căpitani, — menţionează cronica internă — ce au avut înţelegere cu Constantin vodă şi cu pribegii (din oastea lui Rákóczi — *C.R.*), cu steagurile au plecat dă s-au dus în oastea ungurească, împreunându-se cu boierii pribegi"[102]. În acelaşi timp, Radu mare paharnic „şi alţi căpitani şi boieri au fugit la Costantin vodă"[103].

Înfrângerea a fost urmată de un adevărat masacru al pedestrimii răsculaţilor, „şi nu războiŭ sau vreo apărare"[104], dar aceasta n-a pus capăt răscoalei. Chiar la 1 iulie 1655 din tabăra ardeleană de la Gherghiţa, un nobil relata că „drumul este de temut, nici nu pot umbla singuri din cauza lotrilor"[105]. De abia de la 17 27 iulie 1655 răscoala „începu a slăbi"[106].

Pentru a suplini lipsa forţelor de represiune, Rákóczi a lăsat în Ţara Românească aproape „un an în leafă", 3.000 de oşteni unguri şi nemţi conduşi de căpitanii I. Borsos şi A. Gaudi[107]. Un timp mai scurt au rămas în ţară Ruşiţ căpitanul cu 200 de lefegii poloni şi tătarii lui Rustem mârza, lăsaţi de Gheorghe Ştefan[108].

În ciuda cumplitei represiuni iniţiate de Constantin Şerban, despre care cronicile interne ne-au lăsat mărturii zguduitoare[109], răsculaţii, între care se aflau şi călăraşi, au continuat lupta până în septembrie 1655, focare ale răscoalei izbucnind la Bucureşti, Daia, lângă Brăila, la Ploieşti, Gherghiţa, Ruşii de Vede, Craiova, Oraşul de Floci, Călugăreni, etc[110].

Mişcări ale slujitorilor au izbucnit însă şi în anii următori. Dacă complotul fostului căpitan de seimeni, Priboi, „boier viteaz şi luptător", care urmărea să-l

[98] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 124, variantă.

[99] Miron Costin, *op. cit.*, p. 171.

[100] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 124—125; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 114, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 40.

[101] Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 143—145; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 41—44.

[102] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 115.

[103] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 125, variantă.

[104] *Ibidem*, p. 125; Miron Costin, *op. cit.*, p. 172.

[105] A. Veress, *Documente*, X, p. 297.

[106] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 126.

[107] Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor*, p. 157—158, nota 14. N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 47—48. Leafa oamenilor lui Rákóczi era plătită de domn din darea de 11 galbeni pe an pusă asupra seimenilor şi dorobanţilor rămaşi (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 127, variantă).

[108] *Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit.; Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 173—174.

[109] Cf. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 116; Miron Costin, *op. cit.*, p. 174.

[110] Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 153—154, 158—159, 165—173.

ucidă pe Constantin Şerban, în decembrie 1656[111], probabil în scopul înlocuirii lui cu Hrizea vodă, aflat în Transilvania, a fost repede descoperit şi înăbuşit cu ajutorul lefegiilor lui A. Gaudi şi K. Mikes, mişcarea din 1657 a produs noi tulburări în Ţara Românească.

Cu ajutorul a 400 sau „500 de siiméni, carii era rumâni de neamul dorobănţesc strânşi de Racoţi şi lăsaţi de paza scaunului" din Alba Iulia[112], în vremea campaniei din Polonia, Hrizea vodă a izbutit să scape din prinsoarea ardeleană, trecând munţii în Ţara Românească, la mănăstirea Bistriţa[113]. El trimise câţiva seimeni să atragă de partea sa oastea de ţară a lui Constantin Şerban[114], şi *dacă aceasta ar fi izbutit, ar fi dus la o nouă răscoală internă.* Este interesant de subliniat că prinderea lui Hrizea — după G. Kraus — s-a datorat trădării boierului care-l găzduia şi care s-a grăbit să-l înştiinţeze despre aceasta pe Constantin Şerban; faptul dovedind duşmănia boierilor faţă de seimeni şi conducătorul lor. O parte din seimeni, lipsiţi de muniţii, au fost asediaţi şi înfrânţi — afirmă Kraus la o mănăstire (probabil Bistriţa din cronicile interne[115]),în vreme ce adevărata luptă cu oştile gréle" domneşti, conduse de Preda vornicul Brâncoveanu, Radu stolnicul Fărcăşanu şi Ivaşco Cepariul, a avut loc la Târgul Bengăi, „şi fură biruiţi siiménii".

Mişcarea lui Hrizea vodă din 1657 nu s-a putut transforma într-o adevărată răscoală, întru cât n-a fost pregătită în interior, iar înăbuşirea ei a avut loc într-un timp foarte scurt (dacă eliberarea lui Hrizea de la Alba Iulia a avut loc la 23 martie st. n., la 8 aprilie st. n. 1657 el a fost executat la Târgovişte[116]).

*

Mişcările sociale care au început în Ţara Românească la sfârşitul domniei lui Matei Basarab, traversând cu intensităţi diferite aproape întreaga domnie a lui Constantin Şerban, constituie expresia violentă a stării de criză care urma îndelungatei domnii a lui Matei Basarab. Epocă de prestigiu pe plan extern, ea a contribuit pe plan intern la agravarea exploatării populaţiei, şi ceea ce era mai periculos pentru domnie, a nemulţumit însăşi armata, care constituia principala forţă de represiune a statului. Nucleul, şi în cea mai mare parte a timpului forţa principala a mişcărilor, slujitorii răsculaţi nu urmăreau înlăturarea totală a boierimii (în ciuda execuţiilor a numeroşi boieri), şi cu atât mai puţin a celuilalt mare stăpânitor

[111] Singurele informaţii despre acest complot la G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 186—187. Cum G. Kraus afirmă că Priboi, care fusese „oarecum căpetenia tuturor răzvrătiţilor" în 1655, se mai află în noiembrie 1656 arestat de Rákóczi la Braşov, iar uciderea lui Constantin Şerban urma să aibă loc într-o zi când „vodă mergea călare la biserică", credem că acţiunea nereuşită a avut loc cu prilejul sărbătorilor din decembrie 1656.

[112] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 128; G. Kraus, *op. cit.*, p. 201—202.

[113] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 118; *Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit. Hrizea s-a bucurat şi de sprijinul unor nobili maghiari, al unor ofiţeri români din oastea lui Rákóczi, iar la trecerea peste munţi şi de ajutorul satelor româneşti (Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 177—179).

[114] G. Kraus, *op. cit.*, p. 203.

[115] Pentru această identificare, cf. şi Lidia şi L. Demény, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 182.

[116] G. Kraus, *op. cit.*, p. 202, 204. Mişcări cu caracter antifeudal ale slujitorilor şi chiar ale roşilor au mai avut loc în aprilie 1660, când Constantin Şerban a organizat, din Ardeal, o expediţie împotriva lui Gheorghe Ghica: „Şi s-au adunat toţi dorobanţii şi seiménii lângă dânsul. Şi veniră şi din roşii şi din toate cétele, de să închinară lui. Şi să apucară iar de hoţiile lor céle obicinuite stricând şi jefuind bucatele boierilor şi tot ce găsiră" (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 142).

de moşii şi sate —mănăstirile. S-au declarat de acord să colaboreze cu marii boieri, pe care-i socoteau favorabil revendicărilor lor, din rândul cărora au şi ales un domn, nu al lor, ci al ţării. Ei nu urmăreau răsturnarea orânduirii feudale, ci satisfacerea în primul rând a unor revendicări proprii, dar în acealşi timp, nefiind doar o armată de simpli lefegii, ca în alte ţări europene, ci oameni de ţară sau împământeniţi (seimenii), organic legaţi de ţăranii şi târgoveţii, din sânul cărora erau recrutaţi, ei au împărtăşit revendicările acestora. La rândul lor, masele au sprijinit direct sau indirect acţiunile slujitorilor, fără ca totuşi între cele două mişcări să se producă o legătură strânsă.

Vreme de mai bine de un sfert de veac, domnia energică a lui Matei Basarab, iar mai apoi mişcările slujitorilor, au împiedicat formarea unor partide boiereşti distincte, în lupta pentru putere. Domnia „slabă" a lui Constantin Şerban, atitudinea boierilor faţă de ,,problema slujitorilor", faţă de relaţiile cu Poarta, după 1659, sau faţă de Mihnea III, au favorizat reapariţia grupărilor boiereşti şi a fenomenelor de criză legate de lupta acestora pentru putere.

LUPTELE DINTRE GRUPĂRILE BOIEREŞTI ALE CANTACUZINILOR ŞI LEURDENILOR DIN DECENIILE VI—VIII

Ca urmare a participării lui Constantin Şerban alături de Gheorghe Rákóczi II şi Gheorghe Ştefan la campania principelui ardelean în Polonia (1657)[117], turcii — după expresia lor — i-au retezat lui Rákóczi „ambele aripi, domnul din Moldova şi cel din Muntenia"[118], cei doi fiind mazilіţi şi înlocuiţi prin Gheorghe Ghica şi respectiv Mihnea III (martie 1658). Noii domni fiind unul albanez, iar celălalt grec (Mihnea III era numit la Ţarigrad: „Givan-Bei, un grec distins şi îndemânatec"[119]). Poarta prefigura prin această măsură introducerea domniilor străine („fanariote"), ca soluţie pentru a evita pe viitor hainirea domnilor de ţară[120].

Cronicile interne atribuie mazilirea lui Constantin Şerban plângerilor pe care seimenii şi dorobanţii „şi încă unii căpetenii fiind", văzând că nu-l vor putea „surpa" decât „cu puterea turcilor", le-au ridicat la Poartă, pârându-l pe domn „că iaste hain împărăţiei şi iaste tot una cu Racoţi şi cu Ştefan vodă"[121]. Faptul nu este confirmat de izvoare externe, dar el constituie fără îndoială ecoul urii pe care slujitorii o nutreau împotriva celui care-i trădase şi apoi îi urmărise în 1655 şi în anii următori. Această stare de spirit din armată a făcut ca în iarna anului

[117] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 293; Hurmuzaki, *Documente*, V[1], p. 49—50, nr. LXI.

[118] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 301.

[119] *Ibidem*, p. 297. *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 131, afirmă că „Mihnea acesta au fost de neamul lui grec cămătar. Tată-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dânsul l-au chemat din botez Franţi".

[120] După Andrei Pippidi însă, abia „De la data înăbuşirii ei (a revoltei antiotomane a lui Mihnea III în 1659 — *n.a.)* începe în istoria principatelor epoca fanariotă" *(Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 215), în vreme ce pentru Florin Constantiniu, „Defecţiunea lui Ştefan Petriceicu", în Moldova, la 1673, a făcut Poarta să „prefigureze" regimul fanariot, prin numirea ca domn „protofanariot" a lui Dumitraşcu Cantacuzino *(De la Mihai Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VIII (1975), p. 130).

[121] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 130; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. 1963, p. 118.

1658, deşi dispunea de o oştire relativ numeroasă (25 000 oşteni de ţară şi 7 000 străini), Constantin Şerban să nu poată rezista forţelor turco-tătare care aduceau în ţară pe Mihnea III, „căci oştirea lui muntenească s-a unit cu cea tătărească chiar la prima ciocnire"[122]. Mai mult, *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ostil slujitorilor, afirmă că dorobanţii şi seimenii conduceau pe turci şi tătari „de robiia şi prăda"[123].

Noua domnie munteană începe în condiţiile grele create de jaful oştilor turco-tătare, locuitorii fiind nevoiţi să fugă în timpul iernii prin munţi şi câmpii[124]. Mihnea III era străin de ţară şi, spre deosebire de înaintaşul şi modelul său—Mihai vodă Viteazul — al cărui nume şi l-a luat din vara lui 1658[125], nu avea un domeniu boieresc şi nici o carieră de dregător în urma sa, nu era căsătorit cu o boieroaică pământeană, prin care s-ar fi înrudit cu boierimea de ţară, într-un cuvânt, era lipsit de o bază trainică în ţară. Cei 400 de tătari rămaşi în sprijinul său, după retragerea oştilor hanului[126], nu puteau constitui o protecţie eficientă împotriva lui Constantin Şerban, care se pregătea în Transilvania să-şi recâştige scaunul. În plus, boierimea i se arăta ostilă. Chiar după numirea sa, o solie de boieri a cerut vizirului să nu-.l numească pe Mihnea domn, căci neavând averi să-şi plătească scaunul, va stoarce din ţară sumele plătite la cămătari şi pe cele destinate propriei îmbogăţiri[127].

Autoritatea domnească trece în acest moment printr-o gravă criză. Încă din momentul sosirii sale în ţară, Mihnea a căutat să atragă de partea sa pe boieri, la început pe cei căzuţi prizonieri[128], apoi pe pribegi: „trimis-au la boiari preste munte cărţi cu jurământ. Şi au venit toţi cu jupânése cu tot de s-au închinat lui"[129]. Cât de sinceră era această închinare putem aprecia prin prisma angajamentului de credinţă pe care o seamă din boierii care au revenit în ţară îl încheiaseră *cu Constantin Şerban* pe care-l însoţiseră în Transilvania, la 29 aprilie st.v. (1658)[130]. Între aceştia se numărau: Stroe logofăt Leurdeanu, numit de Mihnea mare vistier (în decembrie 1658), Pană spătar Filipescu, Radu Fărcăşanu fost mare stolnic (ucis de Mihnea în 1659), comisul Radu Mihalcea Cândescu (numit mare clucer în iunie 1658 şi apoi executat în anul următor), Drăghici Cantacuzino logofăt, clucerul Chirca Rudeanu etc.

[122] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 300. O luptă între străjile celor două oşti a avut loc totuşi lângă Târgovişte *(ibidem*, p. 301; *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 130, variantă. Cf. şi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihai Radu)* 1658—1659, Bucureşti, 1936, p. 31 şi urm.

[123] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 131.

[124] Act⟨post 1658⟩ care menţionează: „când au fugit în băjenie la Mihne vod⟨ă⟩" (Arh. St. Buc., *mitrop. Ţării Româneşti*, LVII/4); iar la 5 iulie 1662 Tudor postelnic arată că „în zilele Mihnei vodă ni s-au prinsu robii de ni s-au robitu femeiele şi copie i-au robit turcie" (ibidem, *m-rea Cernica*, II/5). Cf. şi Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 303—304; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 35—36.

[125] Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 60.

[126] *Ibidem*, p. 36.

[127] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. 1993, p. 164; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 29.

[128] Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 33. Cf. şi Lia Lehr, *Mihnea al III-lea (Mihail III Radu)* (1658—1659*)*, în „Studii", XXVI (1973), nr. 6, p. 1163—1164.

[129] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 132. Cf. şi Paul de Alep, în *Călători străini*, VI, p. 257.

[130] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 56—57. Văleatul este greşit (7167 în loc de 7166), căci o parte din boierii amintiţi în acest act scris la Alba Iulia, se reîntorseseră în ţară încă din vara lui 1658, desigur, cu învoirea lui Constantin Şerban, care se asigura astfel de un sprijin intern.

Referindu-ne la întreaga perioadă a scurtei sale domnii (1658—1659), putem aprecia ca linie generală de conduită că *Mihnea III a căutat să atragă de partea sa pe marii boieri, dregători ài predecesorilor săi.* Ca mare logofăt el l-a menţinut pe Constantin Cantacuzino, cumnatul lui Constantin Şerban, iar ca mare spătar l-a numit pe Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab (decembrie 1658). Barbu Poenaru fost mare stolnic al lui Matei Basarab, devine mare vornic, Radu Mihalcea Cândescu fost mare comis al lui Constantin Şerban, devine mare clucer, Gheorghe Băleanu e menţinut în drcgătoria de mare vornic, Radu Şintescu din Popeşti, cumnatul doamnei Elina a lui Matei Basarab, devine mare logofăt, Pârvu Vlădescu e ridicat la dregătoria de mare vistier, Badea din Comani la cea de mare stolnic, iar Neagoe Săcuianul e menţinut în dregatoria de mare postelnic etc. Pe lângă aceştia el a avut grijă să introducă și inamici ai înaintaşilor săi, ca grecii Manu (Mano), mare vornic apoi mare ban, sau Iordache Trufanda, pe care-l numeşte mare postelnic, dar aceşti *greci*, împământeniţi de fapt, formau o minoritate[131].

În divanul lui Mihnea III apar însă şi personaje mai puţin însemnate, *ridicate pentru întâia oară la înalte dıegătorii*, ca Dumitru mare spătar (august 1659), Manta mare comis din Câmpina, Vasilie mare stolnic, Mihai Argetoianu, mare sluger, Gheorghe Gheţea, mare paharnic, negustor din Nicopol, venit în ţară cu Mihnea III[132], sau Vlad (Vladislav) din Belcini înălţat din căpitan de roşii la dregătora de mare pitar, iar apoi de mare sluger.

Încă de la începutul domniei, o bună parte a dregătoriilor din divanul lui Mihnea III o deţineau marii dregători din domniile anterioare pe care domnul a căutat stăruitor să-i atragă. Pe locul al doilea se situau dregători mărunţi, căpetenii militare, sau oameni fără dregătorii, ridicaţi pentru întâia oară în divan de Mihnea. Nici unii, nici alţii n-au constituit o bază trainică pentru pretinsul fiu al lui Radu Mihnea. În mai 1658 la Constantinopol se ştia că „Noul voievod al Munteniei, Givan-Bei, are în ţara lui reputaţia unui om incapabil, nu ştie să câştige iubirea şi stima ei, întreţine prin scrisori şi prin soli relaţii secrete cu Rákóczi şi astfel nu va avea decât o domnie de scurtă durată''[133].

În aceiaşi lună, influenţat probabil de aprecieri de aceiaşi natură, provenind din mediul boieresc, Constantin Şerban a organizat, se pare, o expediţie în Ţara Românească, obligându-l pe Mihnea să fugă la turcii din Giurgiu. Numai cu sprijinul paşei ar fi reuşit acesta din urmă să revină în scaun[134]. Pentru Mihnea III, animat de ambiţii înalte, pe măsura celor ale modelului său — Mihai Viteazul — devenise clar că o soluţionare a crizei prin care trecea autoritatea domnească putea veni pe de o parte printr-o alianţă cu Gheorghe Rákóczi (care avea încă suficiente forţe pentru a se opune turcilor), alianţă pe care s-a bazat stăruitor până la moarte, iar pe de alta, prin reorganizarea oştii de ţară.

Nu era vorba despre „refacerea'' oştii de ţară[135], ci de reorganizarea ei. Contrar părerilor adesea exprimate în literatura noastră istorică, Constantin

[131] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 163, afirmă fără temei că sub Mihnea III „reîncep iarăşi tulburările contra grecilor''.

[132] După cum afirmă N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, p. 184, dar trimiterile la izvoarele pe care le citează nu menţionează acest lucru. Încercarea de identificare a boierilor lui Mihnea III de către Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 53—54, conţine multe erori.

[133] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 304.

[134] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 120—121; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 38—39.

[135] Cum se crede Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 57.

Şerban n-a lichidat corpurile seimenilor şi dorobanţilor, şi cu atât mai puţin pe cele ale altor slujitori. Izvoarele arată că în ciuda execuţiilor ordonate asupra slujitorilor răzvrătiţi la 1655, aceste corpuri continuă să existe şi în anii următori. În decembrie 1656 la curte erau mai bine de 1 000 de seimeni[136], iar cronica internă arată că Constantin vodă făcuse în cele din urmă „cărţi de ertăciune" pentru toţi răzvrătiţii[137].

Mihnea a ştiut însă să atragă de partea sa pe slujitorii nemulţumiţi de la 1655 *„găsindu-şi dorobanţii domn după inema lor"*[138]. Au fost organizate noi steaguri de slujitori, îndeosebi dorobanţi („să strânseră tot neamul dorobanţesc") şi seimeni. Au fost comandate tunuri „pistrealince" (cu bataie lungă) la Sibiu, s-au facut „erbării", iar împrejurul mănăstirii Radu Vodă s-a ridicat o palangă[139] (pe locul celei a lui Sinan paşa din 1595).

Faptul că încă de la începutul domniei Mihnea III a căutat sprijinul foştilor răsculaţi de la 1655(„au luat pă dorobanţi înnainte şi ascultă ceale reale învăţături")[140], faptul că mai apoi, pentru a-şi procura bani şi oşteni, a instituit răscumpărări silite din rumânie (silite atat pentru boierii stăpani de rumâni, cat şi pentru cei din urmă)[141], foştii rumâni putând în, schimbul unei taxe, sa se înscrie în „breslele" militare[142], faptul că în iunie 1658 s-a încoronat cu fast bizantin, ca un „monarh" şi a luat numele „Mihail", dupa cel al eroului de la Călugăreni, a carui pildă şi-a propus s-o urmeze[143], ca şi alte manifestări care prevesteau o domnie puternică, *au nemulţumit profund marea boierime a ţării.*

Sentimentele boierilor faţă de Mihnea III au ieşit la iveala cu prilejul campaniei marelui vizir Küprülü împotriva lui Gheorghe Rákóczi II din toamna lui 1658, când aceştia au refuzat să accepte planul său de răscoală împotriva stăpânirii turceşti, în alianţă cu principele ardelean. Conjunctura externă favorabila (Poarta fiind prinsă în războiul cu veneţienii şi în lupta cu răsculaţii din Asia Mica), ca şi asigurările de colaborare venite de la Veneţia, Roma, de la imperiali şi cazaci, pentru a nu mai aminti de sprijinul direct interesat al lui Rákóczi, asigurau anume sorţi de izbândă acestei tentative[144]. Opoziţia boierimii sub pretext că „noi

[136] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cit., p. 187.

[137] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 118; ceea ce explică efectivele sale relativ mari (25 000 oşteni de ţară, cum am văzut mai sus) cu care înfruntă în februarie 1658 pe Mihnea III.

[138] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 119. *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 132, afirmă că slujitorii „începură ei toţi a-l lăuda zicând că domn ca acesta n-au mai venit în Ţara Rumânească, înţelept şi vrédnic şi iaste ca un sfânt".

[139] *Ibidem ;* Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 57—58.

[140] Radu Popescu, *loc. cit.*

[141] Măsura răscumpărării silite a fost extinsă treptat de la satele domneşti la sate ale boierilor hicleni şi apoi la toate satele aservite, aparţinând boierilor şi mănăstirilor (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 55—56).

[142] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 306. Măsurile amintite nu dovedesc că Mihnea III era un sprijinitor al rumânilor. Se cunosc numeroase porunci prin care-i îndeamnă cu asprime pe aceştia să asculte de stapânul lor. La 26 martie 1658 domnul porunceşte rumânilor din Piscu ai mănăstirii Brâncoveni „să aveţi a ascultare de părintili cum a‹ţi› ascultat până acum. Iar de nu o viţi potea înpaca, să veniţi de faţ‹ă› naentea vorneculu" (Arh. St. Buc., *m-rea Brâncoveni*, XXI/2), iar de 1 iunie 1658 Mihnea III porunceşte rumânilor din Rusaneşti să asculte de Iordache Trufanda mare postelnic, „cum a-ţi ascultat şi mai denaenti vréam‹e›, că v-am dat dumnia mea să fiţi iar rumâni ca şi naenti vrém‹e›, să-i araţ, să-i cosiţ, să-i seceraţ . . .", altfel „mari urgii şi scandal" vor avea (Arh. St. Buc., D.I., CCV/171).

[143] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 308; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 60—63.

[144] Cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 75 şi urm., şi părerea contrară a lui Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină*, p. 211—215.

sântem o ţară mică şi făr de oameni [...] Iar turcii sânt putérnici, mari şi biruesc toată lumea, de la Răsărit până la Apus", opoziţie la care au atras şi unele căpetenii militare (care afirmau că „sabiia împăratului iaste lungă, şi hanul cu tătarii încă soséşte"), a dus la eşuarea planului de răscoală antiotomană. Mai mult, de la Ceraşi, pe unde oastea domnească urma să treacă în Transilvania, boierii l-au părăsit pe domn, determinând şi oastea să-i urmeze, împreună cu întreaga artilerie, până în apropierea taberei turceşti [145]. Marele vistier Pârvu Vlădescu, cunoscut de Poartă, „cu câţiva boiari şi cu multe căpetenii de slujitori şi cu slujitori" l-au pârât paşii pe Mihnea de hainie, dezvăluind intenţiile sale şi cerând domn pe Preda Brâncoveanu [146].

Prezentându-se înaintea paşii, Mihnea III a ştiut să-i câştige încrederea, trecând apoi la executarea pe ascuns, fără judecată—deşi, cum vom vedea, el afirmă mai apoi că o astfel de judecată a avut loc — a boierilor şi căpeteniilor militare trădătoare, probabil după informaţiile furnizate de marele postelnic Alexandru Gheorma [147]. Au pierit atunci în august 1658: Pârvu vistierul Vlădescu, Istratie postelnicul Leurdeanul, înrudit prin soţie cu Constantin Şerban, marele agă Vlad Bârsescu, Vintilă căpitan de roşii, Badea vătaf de puşcărie şi Preda mare ban Brâncoveanu, candidatul boierilor la domnie [148]. Întru-un act din 9 decembrie acelaşi an, prin care Mihnea III dă un sat al lui Preda Brâncoveanu, prietenului său Matei Balogh, domnul indică drept capi ai boierilor *„răi şi călcători de jurământ"*, pe Preda Brâncoveanu, Pârvu vistierul şi Istratie postelnicul. Ei sunt acuzaţi că atunci când domnul a ajuns la Teleajen, însoţind oştile sultanului, s-au sculat „asupra domniei meale şi a ţărei cu rea ficlenie, ca să facă răutate domnii mele şi ţărăi". Ca atare „ajunsu-i-au leagea şi judecata să piiară", moşiile lor fiind luate pe seama domnească.[149] Constantin Cantacuzino mare logofăt cu numeroase sa familie, retras la Filipeşti (Prahova), bănuit de domn că ştie prea multe despre planurile sale antiotomane, a izbutit să fugă în Moldova, scăpând de execuţie [150].

Divanul va rămâne descompletat până în iarna lui 1658—1659, Mihnea păstrând pe lângă sine doar pe Manu mare ban, pe Barbu Poenaru, vornicul Ţării de Sus, comisul Manta din Câmpina, fostul negustor Gheorghe Gheţea, mare paharnic, şi pe pitarul Vlad (Vladislav) din Belcini.

În ciuda pârilor bătrânului Constantin Cantacuzino, care s-a întâlnit cu marele vizir la Bursa, Mihnea III şi-a păstrat în continuare încrederea turcilor, angajând chiar lefegii din rândul lor [151].

[145] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 133 — 134. Cf. şi Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 84—87.

[146] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 134 şi variante; Radu Popescu *op. cit.*, p. 122.

[147] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 130.

[148] *Ibidem ; Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit.; Hurmuzaki, XIV, p. 159; Paul de Alep, în *Călători străini*, VI, p. 274—275; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 89—90, crede că acum a fost ucis şi Udrişte Nasturel, deşi cronicile interne arată limpede că aceasta a avut loc în anul următor. Cf. şi Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *Mihnea al III-lea (1658—1659)*, Bucureşti, 1982, p. 128—132.

[149] Act publicat de N. Iorga, *Mihnea Vodă Radu (cel Rău) şi uciderea boierilor munteni*, în „Rev. ist.", V (1919), nr. 8—10, p. 162—163.

[150] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 134—135; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 123. În Moldova au venit şi fii mai mari ai lui C. Cantacuzino, Drăghici, aflat în Transilvania, şi Şerban, care slujea ca postelnic pe lângă domn.

[151] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 136—137.

În vara anului 1659, pregătind marea răscoală antiotomană — după modelul lui Mihai Viteazul — Mihnea III a luat o măsură care aminteşte mai degrabă de Alexandru Lăpuşneanu (nu este exclus ca acest erudit domn, care cunoştea atât de bine istoria lui Mihai s-o fi cunoscut şi pe cea a domnului moldovean). Nu era vorba de un act coleric, ci de o măsură menită să prevină o nouă trădare a marilor boieri. Cronicile interne arată că dmnul „întâi au cercat pă boiari pentru ridicarea aceasta" împotriva turcilor, și abia după ce aceştia l-au sfătuit „să nu facă lucru ca acesta, ce nu-l va putea scoate la cap și pă urmă va veni peire țărăi"[152], „tare s-au turburat asupra boerilor zicând că nu vor să stea cu el. Şi pentru dânșii nu să poate scula asupra turcilor". Cu prilejul unui ospăţ la curte, *în iulie* 1659[154], au fost ucişi de beșlii și dorobanţi: vornicul Radu Mihalcea Cândescu, cu doi fraţi ai săi, spătarul Udrişte Năsturel, clucerul Diicu Buicescu, fostul mare stolnic Radu Fărcăşanu, postelnicul Danciu Pârâianu, cu fiul său, fostul mare stolnic Badea Comăneanu, clucerul Stroe Bârsescu, marele căpitan Vasilie Câmpineanu, Mihai din Pătroaia „vel căpitan za roşii", „și alți mulţi boiari"[155].

Noul divan în care apare ca mare vornic al Ţării de Jos Gheorghe Băleanu, comandantul oştii de ajutor trimisă în Moldova lui Constantin Şerban[156], şi sunt meţinuţi Manu banul, Radu Şintescu logofătul, Stroe Leurdeanul vistierul, Manta comisul şi Mihai Argetoianu clucer, pe lângă câţiva noi veniţi (Dumitru spătar, Gheorghe stolnic, Iane Cantacuzino paharnic şi Neagoe Săcuianu postelnic)[157], urmează cu credinţă pe domn în marea răscoală antiotomană din toamna anului 1659. Pe lângă aceasta Mihnea ridică comandanţi din rândul slujitorilor. „Şi alése den neamul dorobănțesc de puse capete mari preste toţi": „vel armaş, vel agă, vel căpitan"[158].

Dar acţiunea antiotomană — pornită în acelaşi fel ca cea a lui Mihai Viteazul în 1595[159] — a avut alt sfârşit decât cel aşteptat de Mihnea. Copleşit de mulţimea inamicilor, el se retrage în Transilvania, scăpând cu greu — și cu mari sume de bani — de a fi predat turcilor de slujitorii săi, incitaţi desigur de boieri[160].

O soartă asemănătoare avusese şi Mihai Viteazul, părăsit de boieri după lupta cu polonii de lângă Curtea de Argeş, dar dacă există un paralelism în mare

[152] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 123.

[153] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 137, variantă.

[154] Vornicul Radu Mihalcea Cândescu, care face parte dintre boierii uciși, apare ultima oară în acte la 4/14 iulie 1659 (*Lista marilor dregători*, în „St. şi mat. de ist. med.", IV (1960), p. 568). Uciderea boierilor a avut loc după această dată și înainte de 15/25 iulie 1659 (pentru ultima dată cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 125. Lia Lehr, *Mihnea al III-lea*, p. 1172, crede că uciderea boierilor a avut loc „probabil la sfârşitul lunii iunie sau în prima jumătate a lunii iulie").

[155] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 137—138 şi variante; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 123—124. Cf. și Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *op. cit.*, p. 172—173 (urmează întocmai textul lui Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 125—126).

[156] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 139.

[157] Unele identificări din acest divan propuse de Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 127, nu sunt corecte (banul Manul nu este „un credincios adus de Mihnea de la Constantinopol", el apare în divan ca mare postelnic încă din 1631; iar marele logofăt nu e „un Radu Cocorăscu", ci Radu Şintescu).

[158] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 139 și variantă. Însăși uciderea boierilor a fost pe placul dorobanților (*ibidem*, p. 138; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 124).

[159] Cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 130 și urm. *Istoria militară a poporului român*, III, Bucureşti, 1987, p. 286—289; Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *op. cit.*, p. 182 și urm.

[160] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 141; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 168.

parte voit de Mihnea, între acțiunile celor doi domni, deosebirile trebuiesc de asemenea subliniate. Mihai Viteazul n-a încercat să iasă din criza în care se afla autoritatea domnească în 1593—1595 prin masive execuții de boieri, și mai ales n-a eliberat sate de rumâni. Cele două mijloace de ieșire din criză sunt specifice lui Mihnea III.

Domnia crâncenă pentru boieri a lui Mihnea III a evidențiat orientarea în general *filoturcă* a boierimii muntene[161]. Nu mai putem vorbi însă în această perioadă, ca de altfel și în deceniile următoare, de o grupare boierească filoturcă, și ca atare, de o alta antiotomană, ca în vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban. Admiratorul lui Mihai Viteazul n-a izbutit în efemera sa domnie să concentreze în jurul său nici măcar pentru un scurt răstimp o grupare antiotomană, ca sprijin al domniei sale. Chiar ultimii dregători pe care-i menține în slujbă după ultimul măcel al boierilor (din iulie 1659), n-au constituit pentru Mihnea un sprijin eficient. Ne întrebăm, de pildă, ce credință i-ar mai fi putut arăta Stroe Leurdeanu mare vistier, după ce cu un an în urmă îi executase fiul, pe Istrate Leurdeanu mare postelnic. Ultimii dregători mai însemnați ai lui Mihnea (Stroe Leurdeanu, Gheorghe Băleanu, Neagoe Săcuianu etc.) se grupează, așadar, în jurul domnului răsculat din cu totul alt motiv decât cel al luptei antiotomane: adversitatea față de bătrânul Constantin Cantacuzino și a numeroasei sale „clientele" boierești.

Executarea de către Mihnea la scurt interval a unui număr însemnat de dregători de frunte ai țării, a impus pe primul plan figura, de altfel de prim rang și până atunci în viața politică internă, a bătrânului postelnic al lui Matei Basarab. *Letopisețul Cantacuzinesc* — cronică interesată în proslăvirea faptelor familiei sale— arată că, spre deosebire de *„grecii țaringrădénii"*, în lunga sa ședere în Țara Românească, începând din 1611, Constantin Cantacuzino, căsătorit cu o fiică a lui Radu Șerban, se asimilase întru totul, conform concepțiilor din aceea vreme, *„moșnenilor"* țării. „Avut-au săraca de țară noroc pentru acel om bun, carele sta în toată vrémea pentru binele ei și-l durea inima de creștinătate și de pământul țarii, ca să nu-l piiarză. Că și el era moșnean într-însa, cu case și cu olate, ca și alți boiari"[162]. Cronica nu exagerează prea mult. Deși grec de origine (dar dintr-o familie care se amestecase în treburile țărilor române încă din veacul XVI), prin căsătoria cu Elina fiica lui Radu Șerban, urmașă prin părinții săi a boierilor Craiovești și Mărgineni, și moștenitoare a unei bune părți a averilor acestora[163], Constantin Cantacuzino putea fi socotit la 1659 un adevărat boier de țară. „Numitul Constantin postelnicul — afirmă *Genealogia Cantacuzinilor* — , de o parte cu clironomia (= moștenirea) de la socrul său (Radu Șerban — *C.R.*) și de la cumnatul său Basarab voevod (Constantin Șerban — *C.R.*), s-a îmbogățit, de altă parte, s-a mărit al lui ipolipsis, nu numai că era Cantacuzino și ginere de Basarab, ci mai mult cu îngrădirea ce se încuscrise cu douăsprezece familii din cele mai în stare ale Valahiei, prin mijlocirea însurării fiilor și a măritișului fetelor sale"[164].

[161] *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 133.

[162] *Ibidem*, p. 146.

[163] Cf. Constantin Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 3, p. 473 și urm.

[164] Mihai banul Cantacuzino. *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 82.

Ginerii şi nurorile bătrânului postelnic, familiile acestora, urmaşii lor, formau o clientelă atât de numeroasă, încât, pe drept cuvânt putea fi socotita — şi a fost la vremea ei — o adevărată grupare boierească („*Cantacuzinii*"). Din ea făceau parte — aliate prin căsătorii — familiile lui Diicu Buicescu, Mareş Băjescu, Gheorghe Gheţea, a hatmanului moldovean Alexandru Buhuş (în care se număra şi Anastasia Buhuş, soţia lui Gheorghe Duca), ale lui Vâlcu Grădişteanu (până în vremea lui Şerban Cantacuzino), Gh. Rodoş (pe care în 1672 „Cantacuzinii" l-au cerut domn), neamul Fărcăşanilor, al lui Pană Filipescu, Radu Creţulescu, Papa Brâncoveanu (tatăl lui Constantin Brâncoveanu), Ianachi Catargi, Vintilă Corbeanu etc.[165]. Unii dintre boierii cu care bătrânul Cantacuzino s-a încuscrit erau elemente levantine, nu de mult venite în ţară (Gheorghe Gheţea, socrul lui Şerban Cantacuzino), iar alţii erau greci, stabiliţi în Moldova (Ianache Catargi, căsătorit cu Ancuţa Cantacuzino). *Genealogia Cantacuzinilor* menţionează chiar că o nepoată a postelnicului s-a căsătorit cu un Balasache, din familia lui Balasache Muselim din Constantinopol[166], adversar al Cantacuzinilor încă din vremea lui Mihnea III[167]. În plus, unele din familiile amintite mai sus, unite prin alianţe familiale de postelnicul Cantacuzino, erau legate prin alianţe similare de grecii stabiliţi mai demult în ţară. În fond, lupta boierilor pământeni, nu se dădea — cum nu s-a dat nici în deceniile doi şi trei ale veacului XVII — împotriva *grecilor împământeniţi*, ci a „*grecilor cei răi ţaringrădéni*", socotiţi venetici, care nu „trăgeau" la „nevoile" ţării. Este interesant de subliniat faptul că hrisovul lui Leon vodă, din 23 iulie 1631, împotriva „grecilor streini, carii améstecă domniile şi vând ţeara fără milă" a fost semnat şi de Constantin Cantacuzino (fost) mare postelnic[168], cu toate că era el însuşi grec, dar venise în Ţara Românească de două decenii. Iar între timp se căsătorise cu Elina, fiica lui Radu Şerban, intrând prin aceasta, cum aminteam mai sus, în rândul boierilor de ţară şi chiar al marilor dregători.

S-a menţionat mai demult că boierii Cantacuzini nu conduceau o „partidă naţională"[169], în înţelesul de astăzi al cuvântului, aşa cum s-a considerat multă vreme în literatura noastră istorică[170]. Dar nici inamicii lor nu formau o „partidă grecească"[171], propriu-zisă. În fruntea acestora se afla încă din vremea lui Mihnea III, cum aminteam mai sus, Stroe Leurdeanu[172], înrudit cu Matei Basarab şi Constantin Şerban, şi chiar cu Constantin Cantacuzino, printr-o dublă alianţă[173].

[165] Cf. I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. XXVIII—XXX; crede că una din soţiile lui Mihai Cantacuzino, fiul postelnicului Constantin, a fost Maria *Băleanu*. Cf. şi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, Cantacuzino, *sub voce*.

[166] Mihai banul Cantacuzino, *op. cit.*, p. 81. Cf. şi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 252.

[167] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 137.

[168] *D.R.H.*, B, XXI , p. 413.

[169] *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 201.

[170] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. 1993, p. 185, vorbeşte de „acea ură şi pornire care împinse pe Cantacuzineşti tot mai mult catre sprijinirea intereselor naţionale, direcţiune dată încă de Constantin Cantacuzino purtării familiei sale". Iar N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, III, Bucureşti, 1925, p 78, numeşte pe Cantacuzini „naţionalişti"; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III¹, ed. II-a, 1944, p. 116: „Cantacuzinii reprezinta *partida naţională*, aceea a boierilor băştinaşi, de ţară".

[171] Cum crede A. D. Xenopol, *loc. cit.*

[172] Pentru viaţa şi activitatea acestuia, cf. Marcel Ene, *Marele vornic Stroe Leurdeanu*, în „Rev. de ist.", XXXIV (1981), nr. 8, p. 1495—1511.

[173] Fiul său Istratie Leurdeanu a fost căsătorit cu Ilinca, fiica lui Nicolae Pătraşcu şi a Ancăi, fiica lui Radu Şerban şi cumnată a postelnicului Constantin Cantacuzino. Acesta din urmă „încă i-au fost şi cuscru (lui Stroe Leurdeanu — *C.R.)*, că au ţinut pre fata lui un fecior a lui Constandin, anume Şărban "*(Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 151, care bine informată în legătură cu Cantacuzinii, nu credem că transmite o informaţie eronată despre căsătoria [I-a] lui Şerban Cantacuzino cu fiica lui Stroe Leurdeanu).

Ţinând seama de rolul proeminent al lui Stroe Leurdeanu între adversarii „Cantacuzinilor", această grupare boierească, cunoscută până acum în istoriografia problemei drept a „Bălenilor", trebuie de fapt numită a „Leurdenilor". Din ea mai făcea parte Dumitraşco Cantacuzino Ţaringrădeanu, nepot de frate al postelnicului C. Cantacuzino, care „l-au crescut în casa lui şi l-au ţinut ca pre feciorii lui şi l-au boerit" [174], intrigant cunoscut la vremea sa (pe care I. Neculce, deşi înrudit cu el, îl numeşte sugestiv: „om nestătător la voro‹a›vi, tălpiz, amăgitor, geambaş de cei de la Fener din Ţarigrad" [175]), unealtă în mâna energicului Stroe Leurdeanu, care l-a determinat să-l pârască, împreună cu el, la Grigore Ghica pe bătrânul postelnic Cantacuzino, aducându-i acestiua ruşinoasa moarte — pentru un boier — în laţ. Participanţi la gruparea „Leurdenilor", ostilă „Cantacuzinilor", erau şi Necula Sofiialiul, „grec de la Rumele", pe care Mihnea III îl trimisese în 1659 împreună cu alţi boieri la Constantinopol, pentru a obţine executarea postelnicului Cantacuzino [176], şi Balasache „grec ţarigrădean" [177]. Dar în afara lui Dumitraşco Cantacuzino, care deţine dregătorii doar între 1662—1664, după care trece în Moldova, şi a celorlalţi doi, amintiţi mai sus, care participă la divanul domnesc ca protejaţi ai lui Radu Leon, în 1666—1667 şi respectiv 1668, fiind apoi în 1669 unul executat iar celălalt alungat din ţară [178] (toţi trei având deci o activitate politică scurtă), cronicile interne contemporane — mărturii autorizate ale evenimentelor — *nu consemnează alţi greci* [179] *în cadrul acestei mult timp zise „partide greceşti"* [180].

Dimpotrivă, spre deosebire de ceea ce s-a afirmat în literatura noastră istorică, putem spune că majoritatea în această grupare condusă de Stroe Leurdeanu, o formau *boierii de ţară*: Constantin mare paharnic, fiul lui Radu armaşul Vărzaru, „şi el amestecat în sângele lui Constandin postelnicul", Preda Bucşanu mare logofăt, Ivaşco Cepariul mare medelnicer, înrudit cu Bălenii, Rudenii şi cu Pană Filipescu [181], Gheorghe Băleanu mare ban (socotit până acum în literatura noastră istorică conducătorul acestui „partid al Bălenilor"), ginerele său Hrizea Karidi din Popeşti (grec doar după tată, Gh. Karidis din Popeşti, stabilit deci de o generaţie în ţară), Ivaşco Băleanu mare logofăt, Staico mare paharnic din Bucşani,

[174] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 148—149, 151, îl socoteşte însă fără temei „nepot de văr premare" al postelnicului C. Cantacuzino, când în realitate era fiul lui Mihai Cantacuzino, fratele postelnicului.

[175] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 290. Mama lui I. Neculce era vară dreaptă cu Dumitraşco Cantacuzino, care a domnit de două ori în Moldova (1673—1675 şi 1684—1685).

[176] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 137.

[177] *Ibidem*, p. 157.

[178] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, sub voce.

[179] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 116, afirmă că din „partidul Bălenilor" făceau parte Stroe Leurdeanu, Dumitraşco Cantacuzino Ţarigrădeanu *„precum şi o sumă de alţi boieri greci"*, pe care nu-i numeşte, desigur, pentru că nici nu există! Mai nou, Marcel Ene, *op. cit.*, p. 1504, afirmă fără justificare că „Din 1652 [...] în ţară veniseră numeroşi greci..."

[180] Alţi greci amintiţi în Ţara Românească în deceniile şapte-opt ale veacului XVII, ca Manolache mare paharnic (1667), adus în ţară de Radu Leon, sau Lascarache Ruset mare spătar (1677—1678), adus din Moldova de Gheorghe Duca, nu fac parte din vreo grupare boierească, ci sunt oameni de încredere ai domnului.

[181] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 151, 152, 161, toţi trei au căzut în campania de la Ujvar (1664).

cumnat cu Drăghici Cantacuzino, Radu Ştirbei din Izvor, înrudit prin soţie cu Constantin Brâncoveanu, Neagoe Săcuianu mare vornic, Radu-Toma Năsturel mare ban, Alexandru Gheorma mare serdar, „şi cu alţii mai mărunţi"[182]. Unii dintre aceştia, în frunte cu Stroe Leurdeanu, erau chiar înrudiţi prin alianţe (sau chiar legături de sânge) cu Cantacuzinii, dar *interesele personale* îi situau în tabere adverse.

Menţionăm că divanele celor şase domni de la Gheorghe Ghica la Şerban Cantacuzino, nu conţin decât o proporţie neînsemnată de *greci*, comparativ cu aceia a boierilor de ţară (între care erau socotiţi atunci şi Cantacuzinii [183]). Doar în sfatul lui Radu Leon apar câţiva „venetici" (Necula Sofialăul mare paharnic şi clucer, Manolache şi Balasache paharnici şi Ioan Cariofil [Ianache Hartofilax] mare vistier), repede alungaţi sau executaţi după domnia protectorului lor. În rest numărul grecilor neîmpământeniţi din sfatul domnesc este neglijabil. Între aceştia amintim doar pe Nicolae (Milescu) mare spătar în 1660 şi pe Dumitraşco Cantacuzino Ţarigrădeanu mare vistier în 1663—1664, ultimul fiind însă crescut în casa unchiului său, postelnicul Cantacuzino, ca un fiu de boier pământean. Ca atare, programul luptei împotriva grecilor răi „ţarigrădeni" (venetici) agitat de gruparea Cantacuzinilor ca platformă de luptă împotriva grupării adverse, *nu avea un temei real*[184].

Îndeosebi din deceniul trei al veacului XVII „grecii" venetici erau socotiţi atât în Ţara Românească cât şi în Moldova vinovaţi de toate relele abătute asupra ţării (mai cu seamă asupra boierilor pământeni). Nicolae Costin vorbeşte de „răul neam al grecilor", socotind „pedepsit pământul pre care pun piciorul grecii"[185], iar I. Neculce exprimă extrem de sugestiv părerea sa că niciodată greciii nu vor putea fi scoşi din Moldova şi din Ţara Românească: „nici or fi boiari, nici or putè mânca acéste doao ţări, cum le mănâncă"[186]. Alungarea „grecilor" străini (nu a celor împământeniţi) era socotită de către boierii pământeni încă din vremea lui Leon vodă leacul universal pentru a ieşi din diferite perioade de criză prin care trecea ţara. În deceniile şapte-opt ale veacului XVII această lozincă a fost reluată de „Cantacuzini", care acuzau boierii grupării adverse „că se făcea soţi şi priiateni cu streinii şi-i învăţa să omoare boiarii cei buni şi înţelepţi, ca să poată da jaf ţării"[187].

Care sunt în realitate cauzele care au declanşat puternica adversitate a celor două grupări? Cele de ordin general constau în obişnuitele rivalităţi pentru dregătorii şi avantaje materiale, sporite în condiţiile „domniilor slabe" care au urmat, ca o reacţie după crâncena (pentru boieri) stăpânire a lui Mihnea III. Vorbind despre domnia lui Antonie vodă din Popeşti, favorabil Cantacuzinilor, *Letopiseţul Cantacuzinesc* afirmă că Gheorghe Băleanu şi cu alţi boieri din gruparea sa: *„noaptea să strângea toţi la casa lui Gheorghe dvornicul, de făcea sfat şi să învăţa*

[182] *Ibidem*, p. 163, 170, 175, 184; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 130.

[183] Între boierii de ţară erau socotiţi şi alţi greci stabiliţi de aproape o generaţie în ţară (ca Manul banul, Hrizea Karidi din Popeşti, Statie Socoteanu), aproape toţi căsătoriţi cu boieroaice pământene, stăpânind sate etc.

[184] Este evident lipsită de temei afirmaţia lui Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, 1902, p. 97, că Radu Leon „a adus mulţime de greci cu sine, de la Constantinopol, pe cari, orânduindu-i, au cuprins toate boieriile şi dregătoriile ţerii,încât boierii pământeni nu mai încăpeau la nici o chiverniseală".

[185] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 455.

[186] Cronicarul moldovean mai afirmă că „Şi în Ţara Munteniască de câteva ori, în câteva rânduri s-au tâmplat grecilor de au păţit neciste şi răutaté. Şi nu s-au mai putut curăţi acéste doao ţări de dânşii" (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1982, p. 301).

[187] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 152.

cu ce fel de meşteşuguri vor ucide pre acei 3 *boiari* (din gruparea adversă: Mareş Băjescul banul, Radu Creţulescu logofăt şi Şerban Cantacuzino spătar — *C.R.*). *Şi altă vină nu le afla făr cât zicea că ei tot boeresc la toţi domnii şi cum s-au îmbogăţit şi cum nu-i bagă în seamă şi numai batjocoresc. Iar mai vârtos pizmuia Băleanul, căci nu l-au pus ban mare la Craiova*" [188]. Astfel de rivalităţi sunt caracteristice întregului ev mediu românesc şi *dacă cea dintre „Cantacuzini" şi „Băleni" (de fapt Leurdeni) este desigur cea mai bine cunoscută, aceasta se datoreşte existenţei celor două cronici interesate, denumite din această cauză în epoca noastră, a „Cantacuzinilor" şi a „Bălenilor", care relatează pe larg întregul conflict.*

Motivul imediat şi făţiş al izbucnirii conflictului dintre Cantacuzini şi partizanii lui Stroe Leurdeanul l-a constituit executarea de către Grigore Ghica, la 20/30 decembrie 1663 a postelnicului Constantin Cantacuzino, îndeosebi în urma pârilor lui Stroe. Fapta săvârşită după model turcesc (prin strangulare), fără judecată şi cercetare [189], a produs o puternică impresie asupra urmaşilor postelnicului şi a partizanilor lor.

În stare latentă conflictul între Cantacuzini şi gruparea lui Stroe Leurdeanu germina încă din 1659, când dintr-o dată bătrânul C. Cantacuzino fugar în Moldova, în urma persecuţiei lui Mihnea III, dobândi atâta vază înaintea marelui vizir, pe care-l întâlni la Brusa, încât nu numai că se dezvinovăţi de acuzaţiile domnului [190], dar reuşi un an mai târziu, după răscoala lui Mihnea, să obţină numirea lui Gheorghe Ghica în Ţara Românească [191]. Iar când, după nici un an de domnie noul domn, neputând strânge haraciul, a fost mazilit şi chemat la Poartă, o dată cu el a fost chemat şi C. Cantacuzino postelnicul „ca să-l întrebe de zabava haraciului". Cu această ocazie bătrânul postelnic izbuti nu numai să schimbe hotărârea marelui vizir de a transforma Ţara Românească în paşalâc, ci să şi scape de la moarte pe Gheorghe Ghica: *„Că pre acel Costandin foarte-l avea Chiupriuliul iubit...*" [192].

Mai mult chiar: *„După acéia vizirul porunci lui Costandin postelnicul să aleagă pre cine va fi voia lui să-l facă domn Ţării Româneşti. Şi au lăsat pre credinţa lui şi domniia şi ţara, ce-i va fi voia lui să facă şi să tocmească*" [193]. Acesta este punctul maxim al ascensiunii carierii politice a bătrânului Cantacuzino, şi totodată el marchează *începutul celei mai puternice crize a autorităţii domneşti din Ţara Românească în veacul al XVII-lea.* Pentru întâia oară Poarta numeşte doi domni (Gheorghe şi, după acesta, Grigore Ghica), dintr-o familie străină [194],

[188] *Ibidem*, p. 163.

[189] *Ibidem*, p. 149, se afirmă că Stroe Leurdeanu şi Dumitraşco Cantacuzino l-au pârât pe Constantin postelnicul „că iaste hain...". Radu Popescu, *op. cit.*, p. 129—131, menţionează şi faptul că fiul acestuia, Şerban Cantacuzino, uneltea să ia domnia ţării, acuzaţie care credem că nu era neîntemeiată, de vreme ce Şerban va unelti în acest fel în mai multe rânduri, până într-adevăr va obţine domnia. Cf. şi Marcel Ene, *Marele vornic Stroe Leurdeanu*, p. 1505.

[190] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 136 137, variantă, p. 136, unde se arată că C. Cantacuzino „s-au închinat şi s-au curtenit la dânsul şi foarte bine i-au părut vizirului de dânsul".

[191] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, Bucureşti, 1902, p. LXIX.

[192] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 144—145.

[193] *Ibidem*, p. 146.

[194] „Ghica vodă (Gheorghe Ghica), di neamul lui fiind arbănaş", spune I. Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Opere*, ed. 1982, p. 186. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. 1993, p. 167, crede că Gheorghe Ghica „era de neam albanez din părţile greceşti". Cf. precizarile lui Paul Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica Vodă al Moldovei* (1658—1659) *şi la familia sa* (I—II), în „Anuar. Inst. de Ist. şi Arh. A. D. Xenopol", XIX (1982), p. 333 352; XX(1983), p. 121 133; Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 297.

care nu pretind nici măcar de formă (ca Leon „Tomşa", Mihnea III-Mihail „Radu" etc.), vreo legătură cu foştii domni ai ţărilor române. Libertatea alegerii urmaşului lui Gheorghe Ghica este lăsată pe seama unui boier, şi o dată cu aceasta „*domniia şi ţara, ce-i va fi voia lui să facă si să tocmească*".

În aceste condiţii, considerând că este mai avantajos să nu ceară domnia pentru sine[195], ci *pentru o unealtă supusă în mâinile sale, uşor de condus şi care să suporte eventual mazilirea şi represiunile Porţii*, C. Cantacuzino a propus domn pe Grigore Ghica, pe care-l cunoscuse în timpul pribegiei din Moldova (1659), la curtea bătrânului Ghica, şi care încheiase tot atunci (la 11 aprilie 1659), un puternic legământ de credinţă cu fiul său mai mare Drăghici[196].

Tânărul pretendent, străin de ţară, fără rude, partizani şi moşii „mers-au el singur de au căzut la Constandin postelnicul cu multă rugaciune, ca să-l facă domn, *făgăduindu-se că-i va fi ca un fiiu bun, şi ce-i va zice va face. Costandin postelnicul i-au luat credinţa şi să făgăduţ să-l facă domn* [...] *Şi-l jură pre sfânta evanghelie şi-i făcu zapis cu mare legătură, cu a lui mână scris, ca să-l aibă ca pre tat-său şi să-l cinstească cum săcade, măcar că Costandin n-au pohtit de la el nici să-i dea boerie, nici nimic, fără pace la casa lui să aibă*" (subl. aut.[197]). Zapisul de „legătură" amintit de cronică s-a păstrat, prin el Grigore Ghica făgăduind într-adevăr postelnicului: „să nu am a amesteca pe dumnealui la luatul banilor, şi nici la chezăşii să nu-l puiu pentru bani [...] nici la boierie să nu-l amestec, şi nici o bântuială să n-aibă de domnia mea, ci să aibă a se răposa la casa lui, ca o slugă bătrână a noastră şi a ţerii, şi nici la dări să n-aibă bântuială, [...] ci să am domnia mea a-l milui cu ce va fi prilej peste an, să fie pentru hrana lui, fiind bătrân şi credincios; şi *nici să crez cuvintele cuivaş, de ar pârâ ce ar pârâ* (subl. aut.) că domnia mea mă odihnesc în credinţa lui"[198].

În septembrie 1660 Grigore Ghica, abia sosit în ţară, scria postelnicului Cantacuzino, rămas un timp capuchehaie a sa la Poartă: „De când te-ai dus dumneata de la mine, am rămas mut şi surd, şi făr-de om". El acorda postelnicului puteri depline, declarând fară echivoc: „Eu din cuvântul dumitale nu voiŭ ieşi, nici dela mine să aştepţi învăţătură; că eu las asupra dumitale de toate lucrurile: cum vei socoti aşa să faci [...] Foarte să-ţi pui poalele-n brâu şi să te nevoieşti, pentru mine şi pentru dumneata, *că noi amândoi una sântem*" (subl. aut.)[199].

În aceste condiţii, Constantin Cantacuzino devenit arbitrul domniei Ţării Româneşti,[200] mentorul şi conducătorul lui Grigore Ghica, care-l înzestrează ca în vremurile trecute cu imunitate, scutindu-l de sarcini interne şi chiar de dregătorii , care l-ar fi pus într-un fel în subordinea domnului[201], ocupând aşadar *în*

[195] Cf. şi N. Iorga, *op. cit.*, p. LXXI.

[196] „... Şi, de se va întâmpla vremea a ne despărţi cu trupul scrie în actul său Grigore Ghica , iar cu sufletul şi cu credinţa să fim nedespărţiţi unul de altul" (Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. cit., p. 96).

[197] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 146. După o variantă a cronicii interne, Gheorghe Ghica „lăsase pe Gligorie, fiiul-său zălog la vizirul şi-i déte pe Costandin postelnicul Cantacuzino sfetnic şi chivernisitor" (*ibidem*, p. 144). În realitate, postelnicul Cantacuzino s-a întors în Ţara Romanească, unde îi scrie de la Adrianopol Grigore Ghica, încredinţându-i soţia, „de să-ţi fii fată", el însuşi considerându-se ca un fiu mai mare al său (N. Iorga, *op. cit.*, p. LXXII).

[198] Mihai banul Cantacuzino, *op. cit.*, p. 84 85.

[199] *Ibidem*, p. 86 89.

[200] Pentru stăruinţele „domnilor greci ţarigrădéni", care „cădea la picioarele lui şi-i făgăduia bani mulţi şi-l ruga ca să facă pre unul din ei domn", cf. *Istoria Ţarii Româneşti*, ed. cit., p. 146.

[201] Din vara lui 1660 şi până la moarte (1663), C. Cantacuzino nu ocupă nici un loc în divan, păstrând doar titlul de postelnic, devenit la el ca un al doilea nume, rămânând „la casa lui, precum să făgăduise Gligoraşco vodă când au luat domnia" (*ibidem*, p. 148).

raport cu domnia o poziție pe care nici unul din boierii țării n-o mai avusese înaintea sa, în acest frământat veac al XVII-lea, era firesc ca divergențele între gruparea sa și cea a lui Stroe Leurdeanul să se adâncească.

Încă de la începutul domniei, Grigore Ghica, care s-a dovedit a avea multă personalitate și calități organizatorice [202] decât lăsau să se vadă actele amintite mai sus, de totală capitulare în fața bătrânului Cantacuzino [203], a căutat să echilibreze în divan proporția reprezentanților celor două grupări. Doar Drăghici, fiul cel mai mare al postelnicului Cantacuzino, a fost rânduit mare paharnic (frații săi primind dregătorii în afara divanului: Șerban ca al doilea logofăt, iar Constantin ca al doilea postelnic [204]), iar dintre partizanii Cantacuzinilor, Pană Filipescu a devenit mare spătar, iar Mareș Băjescu mare ban; în 1662 fiind numit mare logofăt și Radu Crețulescu. În vreme ce partizanii lui Stroe Leurdeanu, el însuși mare vornic (1661—1665), ocupă mai multe dregătorii în divan (Preda Bucșanu și Gheorghe Băleanu mari bani, cel dintâi fiind din 1663 și mare logofăt, Leca Racotă mare spătar, Dumitrașco Cantacuzino Țarigrădeanu mare vistier etc.).

Aceiași încercare de a asigura, în scopul întăririi autorității domnești, a echilibrului în componența divanului între membrii celor două grupări boierești, indiferent de partea căreia înclina domnul în realitate, întâlnim și la domnii următori: Radu Leon, Antonie din Popești, Gheorghe Duca, și chiar Șerban Cantacuzino, excepție făcând în a doua domnie Grigore Ghica (1672—1673), când Cantacuzinii și partizanii lor nu ocupă nici un loc în divan [205].

Unii domni, ca Antonie din Popești, caută chiar să obțină o împăcare între cele două grupări [206]. În alte cazuri se încearcă o alternare în aceiași dregătorie a reprezentanților grupărilor adverse. Cu excepția lui Grigore Ghica, începând din 1663, și parțial a lui Șerban Cantacuzino, nici unul din domnii amintiți nu se sprijină exclusiv pe una sau alta din cele două grupări. Grupările la rândul lor, deși în mai mică măsură ca cele de la începutul veacului, nu sunt imuabile, și în decursul vremii se produc treceri dintr-una în alta (cazul lui Badea Bălăceanu) [207].

Uciderea postelnicului C. Cantacuzino, la 20/30 decembrie 1663, când după trei ani de domnie și o campanie norocoasă în Imperiul habsburgic, Grigore Ghica

[202] Recunoscute atât de *Letopisețul Cantacuzinesc*, care-i era ostil (*ibidem*, p. 147), cât și de Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. 1963, p. 128.

[203] În septembrie 1660 Grigore Ghica, care aflase că turcii vor din nou să facă „beglerbei în Țara Românească", considerând că numai postelnicul poate înlătura acest pericol, își pune întreaga nădejde în el („... ce-ți va fi voia, așa vei face cu mine. Numai fii nevoitor de mă scoate din gura neprietenilor mei", Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 88), de unde rezultă și poziția sa reverențioasă față de acesta.

[204] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 148.

[205] Constatarea se bazează pe analiza atentă a compoziției tuturor divanelor domnești din perioada septembrie 1660—octombrie 1688. Dacă, de pildă, sub Radu Leon, Gh. Băleanu e mare ban (1665—1669), iar Stroe Leurdeanu e mare vornic (1661—1665), în schimb, din gruparea adversă a Cantacuzinilor, Radu Crețulescu e mare logofăt (1665—1672), Drăghici Cantacuzino mare spătar (1665—1667), iar Mareș Băjescu mare vistier (1664—1665) etc. Exemple asemănătoare pot fi aduse și din celelalte domnii amintite.

[206] I. Ionașcu, *Din politica internă și externă a Țării Românești în domnia lui Antonie vodă din Popești* (1669—1672), în *Pagini din trecutul istoric al județului Prahova*, 1971, p. 8. În 1672, plecând la Poartă pentru reînnoirea domniei, Antonie vodă și boierii săi credincioși au lăsat caimacami atât pe logofătul Radu Crețulescu, din gruparea „postelniceștilor", cât și pe fostul mare ban Gheorghe Băleanu, din cea adversă (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 145).

[207] Partizan al lui Stroe Leurdeanu, după călugărirea forțată a acestuia, a fost închis de Cantacuzini, nu lipsind mult să-i taie capul (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140), dar apoi după o revenire alături de Grigore Ghica (*ibidem*, p. 156), trece în cele din urmă de partea Cantacuzinilor, căsătorindu-și unicul fiu cu Maria, fiica lui Șerban Cantacuzino (*Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 188; Mihai banul Cantacuzino, *op. cit.*, p. 257).

şi-a permis să încalce „legământul" făcut la Adrianopol faţă de bătrânul postelnic (chiar dacă acesta nu era vinovat de acuzaţiile care i le pun în seamă Stroe Leurdeanu şi „cronica Bălenilor"[208], dar afirmaţia că fiul său Şerban umbla după domnia ţării pare să fie [209] reală), a declanşat, cum aminteam mai sus, conflictul între cele două grupări.

Nu vom insista asupra desfăşurării evenimenţiale a conflictului dintre acestea. Ţesătura de intrigi, înlocuiri din dregătorii, exilări, execuţii, schingiuiri, judecăţi în ţară şi peste hotare, confiscări de moşii, închideri la ocnă, persecutarea familiilor adversarilor etc., de care s-au făcut vinovate la rândul lor ambele grupări, toate acestea *constituind un aspect al crizei sistemului politic din Ţara Românească între* 1663—1680, sunt cunoscute în toate amănuntele lor, adesea de o cruzime neînchipuită, datorită celor două cronici reflectând interesele grupărilor adverse (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, şi „*Cronica Bălenilor*") şi chiar a unor relatări din afară (îndeosebi cea a anonimului catolic din vremea lui Şerban Cantacuzino [210], letopiseţul lui I. Neculce etc) [211].

Ceea ce ne interesează în chip deosebit este felul în care conflictul dintre cele două grupări a contribuit la slăbirea autorităţii domneşti, şi mai ales la intensificarea dominaţiei otomane îndeosebi pe plan politic. Încă din septembrie 1660 Grigore Ghica, unealta postelnicului Cantacuzino, afirma că e gata să satisfacă toate cererile turcilor, neputând, dar mai ales nevrând să li se împotrivească, „*ce li va fi voia, atâta vor lua, şi cât vor cere atât li vom da, cum şi astăzi ieau ei ce li este voia din aceste ţări, şi cu dăruială şi fără dăruială*" [212].

Grupările boiereşti — structurate în perioada amintită, nu după orientări politico externe, ca la începutul şi sfârşitul veacului XVII, ci după interese interne — încearcă să atragă în lupta lor domnii numiţi de Poartă, folosind modalităţi diferite, mergând până la ameninţarea cu pâra la Poartă şi chiar sprijinirea tulburărilor interne. Poarta, în ascensiune sub vizirii Küprüli, nu le îngăduie să ridice domni de ţară fără aprobarea ei, ca în vremurile lui Radu Şerban, Matei Basarab

[208] De a fi pârât la turci pe Grigorie vodă ca „hain", de a fi împiedicat locuitorii ţării să-şi dea dajia, lăudându-se „că el l-au popit pă Grigore vodă şi iar el îl va despopi" (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 149; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 130; Mihai banul Cantacuzino, *op. cit.*, p. 90).

[209] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 129—131. Şerban a fost tăiat la nas, „pentru căci să numise să fie domn". I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1982, p. 203, afirmă că Drăghici Cantacuzino ar fi acceptat, după Antonie din Popeşti (1672), să fie ales domn de boieri. Această ştire (ca şi aceia furnizată de Neculce că Drăghici, care era mort din 1667, a fost ucis de Grigore Ghica) este în contradicţie cu relatările cronicilor interne, care arată că boierii au cerut atunci domn pe Gheorghe Rodoş vornicul (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 164); Radu Popescu, *op. cit.*, p. 145). N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXXVII—LXXX, are o atitudine părtinitoare faţă de Cantacuzini, afirmând că postelnicul Cantacuzino s-a ridicat împotriva „jafului practicat de Grigore Ghica asupra ţării. Într-o lucrare mai nouă N. Iorga afirmă cu totul eronat că Grigore Ghica „ajunsese însă un atât de înfocat prieten al grecilor, că puse să-l zugrume pe bătrânul Constantin Cantacuzino, care era duşmanul acestora" (*Istoria poporului românesc*, III, Bucureşti, 1925, p. 77).

[210] *Călători străini despre ţările române*, VII, Bucureşti, 1980, p. 451—453.

[211] Desfăşurarea evenimentelor conflictului dintre grupările boiereşti între 1663—1680, a fost pe larg relatată şi de N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, ed. 1902, p. LXXX şi urm.; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. 1993, p. 180, şi urm.; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III[1], ed. II-a, 1944, p. 115 şi urm.; desfăşurarea conflictului în vremea lui Antonie din Popeşti a fost tratată de I. Ionaşcu, *Din politica internă şi externă a Ţării Româneşti în domnia lui Antonie vodă din Popeşti* (1669—1672), p. 7—19 etc. Cf. şi Andrei Pippidi, *Pornind de la o carte nouă despre Radu Popescu*, în „Anuar. Inst. de Ist. şi Arh. A. D. Xenopol", XXV[1] (1988), p. 437 şi urm.

[212] Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. 1902, p. 88.

şi Constantin Şerban. În 1664, când „boiarii ţărăi" s-au dus la Poartă să ceară domnia pentru Dumitraşco Buzoianu din Căpăţâneşti, boier obscur, unealtă în mâna grupării lui Stroe Leurdeanu [213], sultanul numise deja pe grecul ţarigradean „Dimitrie Stridie"[214], care, dându-se drept fiul lui Leon vodă, şi-a luat numele de Radu vodă, *„Carei, văzând boiarii aşa, n-au mai cutezat să mai zică dă altul, temându-se că nu vor putea isprăvi şi va fi şi mai rău pe urmă...*" [215]. Iar în 1672, când Antonie vodă din Popeşti, favorabil Cantacuzinilor, a fost chemat la Poartă pentru reînnoirea domniei, şi când Şerban Cantacuzino spatarul şi banul Mareş Băjescu, „cu ai lor", au încercat să susţină candidatura lui Gh. Rodoş vornicul, socrul lui Matei Cantacuzino, pretextând că Antonie vodă „iaste bătrân şi slab şi trebue să fie mai tare", marele vizir le-a dat un „domn cu mână de fier" — pe Grigore Ghica, inamicul „postelniceştilor". [216].

Tot în această vreme, afirmă cronica internă, domnul devine obligat să se prezinte la Poartă: *„la al treilea an, după cum făcuse turcii obicei, să sărute mâna înpăratului şi să-şi înnoiască domniea*". Fiecare astfel de deplasare era însoţită de sume importante plătite sultanului şi dregătorilor Porţii, sume care nu erau întrecute decât de cele pentru cumpărarea iniţială a domniei.

Faptul că Poarta încearcă prin domni străini — de felul lui Radu Leon (1664—1669) — neangajaţi faţă de nici una din grupările boiereşti rivale, să dea acestora un arbitru care să adune în jurul său boierii indiferent de orientarea lor, *e plătit de ţară printr-o fiscalitate excesivă.* Domnul strain venind de la Constantinopol „împresurat cu multe datorii, căzut-au asupra ţării multe nevoi şi gréle dăjdi" [218]. În plus, chiar dacă grecii aduşi de Radu Leon n-au cuprins „toate boieriile şi dregătoriile ţerii" [219], domnul încercând la început să împartă marile dregătorii între boierii celor două grupări, şi numai apoi când ambele s-au declarat nemulţumite de politica sa [220], introducând câţiva greci în divan, nu este mai puţin adevărat că numărul grecilor cămătari aduşi de acest domn a fost ridicat. În fraze scurte, pline de culoare, cronica internă zugrăveşte limpede situaţia creeată: *„Ţara încă i-au plătit datoriile. El încă au făcut avuţie multă. Grecii, leşinaţii, încă i-au săturat. Şi de bani încă s-au îndestulat*" [221]. Plata datoriilor pentru reînnoirea domniei — sume „gătite" nu de „grecii" străini, ci de Drăghici Cantacuzino [222] —, aduce un nou val de fiscalitate: *„Radu vodă, fără nici o sfiială începu a încărca ţara cu datoriile* [...] *Şi porunci boierilor să scoată biruri gréle în ţară, zicându-le prihăni...*" [223].

[213] Este amintit doar în *Cronica Bălenilor* (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 133), nu însă şi în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, de unde rezultă că nu putea fi candidatul „Cantacuzinilor".

[214] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 326—327.

[215] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 133. Într-alt loc cronica afirmă că: „Într-aceste vremi turcii, văzând că domnii ţărăi noastre să hainesc de către înpărăţie, au poruncit să fie obicei, de al treilea an să meargă domnul la Poartă să sărute mana înpăratului, să-şi înnoiască domniea şi acest obicei multă vreme au ţinut" (*ibidem*, p.136).

[216] *Ibidem*, p. 145—146.

[217] *Ibidem*, p. 144.

[218] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 155.

[219] Mihai banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. 1902, p. 97.

[220] Cantacuzinii pentru că în ciuda recunoaşterii de către Radu Leon a vinovăţiei lui Stroe Leurdeanu în legatură cu moartea postelnicului, n-a făcut nimic pentru a-l pedepsi, mulţumindu-se in schimb să le întarească proprietăţile (N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, ed. 1902, p. 72—75), iar adversarii lor pentru că au pierdut în a doua parte a domniei sale poziţia privilegiată pe care o dobandiseră în timpul lui Grigore Ghica.

[221] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 156.

[222] *Ibidem.*

[223] *Ibidem*, p. 157—158; au fost puse la dări şi mănăstirile

Neobţinând satisfacţie (Stroe Leurdeanu n-a fost efectiv pedepsit de Radu Leon)[224], Cantacuzinii n-au şovăit să agite din nou lozinca luptei împotriva grecilor, acuzându-i de toate relele (*Letopiseţul Cantacuzinesc* reflectă această poziţie) şi *provocând chiar o răscoală o boierilor şi slujitorilor împotriva domnului.*

Acest fenomen de criză politică are un *caracter artificial*. Chiar dacă nu socotim cronica zisă a „Bălenilor", ce acuză pe Cantacuzini (care vor „să fie totdeauna ei mai mari")[225], rămân însă relatările capuchehaiei muntene la Poartă, care confirmă în esenţă relatările acestei cronici[226]. Împiedicând strângerea din ţară a banilor de haraci *Cantacuzinii au provocat* mânia îndreptăţită a lui Radu Leon[227], care-şi vedea domnia primejduită la Poartă. Ameninţărilor acestuia ei le-au răspuns *lansând zvonul că domnul, sfătuit de greci, a hotărât să ucidă pe boierii pământeni şi îndemnându-i pe aceştia să se răscoale.* Marele spătar Şerban Cantacuzino a trimis porunci căpitanilor şi iuzbeşilor să se prezinte la Bucureşti cu oamenii lor[228], astfel Cantacuzinii beneficiind de sprijinul slujitorilor.

La 3/13 decembrie 1668[229] boierii prezentându-se înarmaţi la curte şi pretextând că garda domnească a seimenilor luase armele şi una dintre porţi era închisă, deci vieţile le erau în primejdie, au dat semnalul slujitorilor, care navalind la curte au dezarmat garda[230]. Bucurându-se de sprijinul slujitorilor şi al mitropolitului Theodosie, boierii s-au retras la mitropolie, chemând prin sunteul clopotelor poporul la răscoală[231]. Radu Leon a fost nevoit să scrie mitropolitului cerându-i să intervină pentru liniştirea mişcării, iar apoi se duse el însuşi la mitropolie „şi multă pricină au avut cu boierii"[232].

Drept urmare, la 9/19 decembrie 1668, domnul dă un hrisov pentru izgonirea grecilor, care repetă în bună măsura pe cel al lui Leon vodă din 1631[233]. Pentru Cantacuzini aceasta nu lichida motivul de nemulţumire împotriva domnului, şi când acesta refuză să făgăduiască că va menţine în dregatorii pe boierii răsculaţi, aceştia trimit o impunătoare delegaţie la Poartă[234], care obţine în cele din urmă în, 1669, mazilirea lui Radu Leon[235].

Este interesant de remarcat, în legătură cu *condiţia autorităţii domneşti*, că încă înaintea mazilirii, garda domnească a fost înlăturată şi paza curţii domneşti a fost încredinţată slujitorilor de ţară[236], favorabili boierilor răsculaţi. Nu e mai

[224] Marcel Ene, *Marele vornic Stroe Leurdeanu*, p. 1 506.
[225] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 137.
[226] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 342—344, rapoartele agentului imperial între 14 ianuarie—20 iunie 1669, alcătuite pe baza spuselor capuchehaiei muntene.
[227] *Ibidem*, p. 342—343.
[228] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 137. Capuchehaia munteană, care era agentul lui Antonie din Popeşti, favorabil Cantacuzinilor, relatează că planul lui Radu Leon de a ucide pe boieri cu ajutorul gărzii sale, a fost demascat boierilor de un pământean, dându-le acestora posibilitatea să se organizeze.
[229] Data după *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 159.
[230] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 344.
[231] *Ibidem ; Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit.; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 137, afirmă că şi „gloata" s-a adunat la mitropolie.
[232] Radu Popescu, *loc. cit. ;* Eud. Hurmuzaki, *loc. cit.*
[233] *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 131.
[234] După *Istoria Ţării Româneşti*, loc. cit., cuprinzând „pân la 200 de oameni", iar după capuchehaia munteană doar 30 de boieri mai de seamă (Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 344).
[235] Pentru metodele machiavelice întrebuinţate de boieri, cf. Radu Popescu, *op. cit.* p. 137—138.
[236] Eud. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 345.

puţin lipsit de interes faptul că un oarecare „Pavel grec" îşi permite tot acum să spere obţinerea domniei Ţării Româneşti, şi cronica internă afirmă că nu era la prima încercare de acest fel [237].

După îndepărtarea de către Cantacuzini a lui Radu Leon, *criza autorităţii domneşti se accentuează.* În următoarele două decenii (1669 — 1688) urmaşii lui Radu Leon până la Constantin Brâncoveanu au fost înlăturaţi din domnii, unii pierzându-şi chiar viaţa (Grigore Ghica, Şerban Cantacuzino), îndeosebi în urma uneltirilor grupării „postelniceştilor" (Cantacuzinilor).

Antonie vodă din Popeşti (1669—1672), deşi favorabil Cantacuzinilor (judecă şi pedepseşte, în sfârşit, pe Stroe Leurdeanu, trimiţându-l la mănăstire) [238], deşi tutelat de aceştia şi partizanii lor (Mareş Băjescu banul, Radu Creţulescu logofătul etc.), care-i reglementează chiar felul de trai [239], a fost în cele din urmă socotit de ei „bătrân şi slab", Cantacuzinii având partea lor de vină în mazilirea sa [240]. Explicaţia acestui fapt constă în încercarea bătrânului domn de conciliere a celor două grupări, fapt care nu convenea Cantacuzinilor [241]. Urmărind „ca să depărteze pe toţi boerii (din gruparea adversă — *C.R.*) şi să le ia boeriile, să le dea la ai lor" [242], Cantacuzinii au pretextat existenţa unui „complot" al adversarilor lor, în frunte cu Gheorghe Băleanul [243]. Contrar însă aşteptărilor lor, Antonie vodă s-a mulţumit doar să exileze la ţară pe „vinovaţi" pentru scurt timp, ba mai mult, pe Ivaşco Băleanu, fiul lui Gh, Băleanu l-a făcut mare comis „zicând că fiind tată-său mazăl, să nu fie şi fie-său" [244].

Urmaşul lui Antonie vodă, Grigore Ghica, aprig prigonitor al Cantacuzinilor în a doua domnie (1672—1673) [245], a fost mazilit de sultan între altele la stăruinţele lui Şerban Cantacuzino [246]. Faptul că o „moarte groaznică" — recunoaşte *Letopiseţul Cantacuzinesc* — l-a ajuns curând la Constantinopol, nu pare a fi străin de uneltirile Cantacuzinilor. „Dzicu unii — scrie I. Neculce — să să fi agiunsu Cantacozineştii cu un doftor şi să-l fie otrăvit" [247].

Nici Gheorghe Duca (1672—1678) numit domn cu sprijinul activ al Cantacuzinilor [248]. pe care i-a ocrotit în prima parte a domniei, nu s-a bucurat în linişte de aceasta. Văzându-i pe Cantacuzini „că să înnălţă iarăşi şi să măresc şi poftesc pă domn să facă cele necuvioase, peste voea şi peste putinţa lui", Duca a încercat

[237] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 138.

[238] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 161—162; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140, lui Neagoe Săcuianu i s-a tăiat nasul, iar Badea Bălăceanu pe punctul de a fi executat, a fost iertat de Cantacuzini. Cf. şi Marcel Ene, *op. cit.*, p. 1 507—1 508.

[239] Despre viaţa pe care i-o orânduiseră la curte Cantacuzinii „ticăitului" Antonie vodă, cf. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 143, şi I. Neculce *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1982, p. 202.

[240] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 145. *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 164, afirmă interesat că Hrizea vistierul şi alţi membri ai grupării „Leurdenilor", „la turci au umblat de au stricat domniia lui Antonie vodă".

[241] Cf. I. Ionaşcu, *Din politica internă şi externă a Ţării Româneşti în domnia lui Antonie vodă din Popeşti*, p. 8—9.

[242] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 142. *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 163, confirmă că acesta era un motiv de nemulţumire al adversarilor Cantacuzinilor.

[243] „Aşa-zisul complot" a fost datat „în toamna anului 1669, între 30 septembrie şi 13 noiembrie st.v." (I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 13).

[244] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 142.

[245] *Ibidem*, p. 149—150; *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 165—168.

[246] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 158.

[247] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1982, p. 231.

[248] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit, p. 16?· Mihai Cantacuzino i-a obţinut domnia.

să contrabalanseze influenţa lor, chemând din Ardeal pribegii din gruparea adversă [249]. Faptul că aceştia au obţinut dregătorii importante (Stroe Leurdeanu a ajuns mare logofăt şi apoi mare vornic, Neagoe Săcuianu mare ban, Hrizea din Popeşti mare vistier etc.) şi că în 1675, ascultând sfatul lor, Duca a prigonit un timp pe Cantacuzini [250], i-a îndepărtat pe ultimii de domn. Trei ani mai târziu, Şerban Cantacuzino, profitând de lipsa lui Gheorghe Duca, plecat în campanie asupra Cehrinului, fugi împreună cu partizanii săi la turci, obţinând domnia Ţării Româneşti şi mutarea lui Duca în Moldova [251].

Deşi Şerban Cantacuzino (1678—1688) a avut o domnie mai lungă ca cea a înaintaşilor săi, răzbunându-şi cumplit familia pentru suferinţele îndurate începând din 1663 [252], nouă luni după ce a pecetluit *simbolic* împăcarea cu supravieţuitorii grupării adverse [253], el se stinge, abia în vârstă de 54 de ani. Vinovat de moartea sa e socotit de Radu Popescu, Constantin stolnicul Cantacuzino, care mai târziu „au mărturisit că el au omorât pă frate-său Şărban vodă" [254]. Dimitrie Cantamir afirmă că Şerban a fost otrăvit de un servitor al său pus de fraţii săi, Constantin stolnicul şi Mihai Cantacuzino, şi de Constantin Brâncoveanu, nepotul său, care erau împotriva legăturilor sale cu imperialii [255]. Iar I. Neculce, mai obiectiv decât cei doi autori citaţi mai sus, înregistrează totuşi şi el zvonul despre otrăvirea domnului de către fraţii săi: Constantin stolnicul şi Mihai spătarul: „că era un om groaznic: nu veghea nimărui voia" [256].

Deşi spre sfârşitul domniei lui Şerban Cantacuzino s-a încheiat în linii mari rivalitatea celor două grupări boiereşti, a „Cantacuzinilor" şi „Leurdenilor", criza autorităţii domneşti continuă încă un timp, cu toate că mult atenuată, sub forma amestecului stolnicului C. Cantacuzino în politica nepotului său, Constantin

[249] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 161. *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 171, afirmă tendenţios că Duca avea nevoie de ajutorul adversarilor Cantacuzinilor, pentru că erau mai pricepuţi la stoarcerea banilor din ţară.

[250] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 163—164; *Istoria Ţării, Româneşti* ed. cit., p. 171—175.

[251] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 174—175; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 170—171.

[252] Cf. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 172—176; *Călători străini*, VII, p. 451—453.

[253] În ianuarie 1688 Şerban Cantacuzino şi-a căsătorit o fiică cu Gligoraşco postelnic, fiul lui Ivaşco Băleanu şi nepot al lui Gheorghe Băleanu, dar atunci aceşti „mari vrăşmaşi" ai casei sale erau morţi, şi împăcarea simbolică între cele două grupări putea avea loc (*Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 184—185; cf. şi Radu Popescu, *op. cit.*, p. 185; N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni şi marea boierime şi importanţa lor pentru istoria politică a Ţării Româneşti şi a Moldovei (secolul XV—începutul secolului al XVIII-lea)*, în „Danubius", V (1971), p. 120.

[254] La vremea morţii lui Şerban se zvonise în ţară „că l-au otrăvit Costandin stolnicul, rate-său şi Constandin logofătul Brâncoveanul, nepotu-său" (Radu Popescu, *op. cit.*, p. 187).

[255] *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*, ed. Paul Cernovodeanu şi Emil Lazea, Bucureşti, 1995, p. 3. Cf. şi Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, 1924, p. 72. Alexandru Popescu, *Şerban Cantacuzino*, Bucureşti, 1978, p. 164—166.

[256] I. Neculce mai adaugă că tătarii erau gata să năvălească în ţară, să-l prindă pe Şerban vodă. Şi atunci „cine ştie la ce cumpănă arii hi vinit şi Ţara Muntenească, de n-ar hi murit atunce" (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1982, p. 321). De otravă nu se sfia să facă uz nici Şerban Cantacuzino, pentru înlăturarea adversarilor politici (*ibidem*, p. 317; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 175).

Brâncoveanu [257] (căruia, de altfel, în final îi va unelti pieirea) [258]. În cele din urmă însă, în 1693, printr-o execuţie pilduitoare, Brâncoveanu lichidează ultimele rămăşiţe ale opoziţiei grupării boiereşti anticantacuzine, reprezentată de Staico Bucşan, refugiat la Ohaba în Făgăraş, pretendent la tronul Ţării Româneşti din 1690, de orientarea externă preimperială, a cărui interesantă activitate politică am reconstituit-o cu alt prilej [259].

În îndelungata sa domnie, Constantin Brâncoveanu (1688—1714) n-a fost scutit de intrigi şi chiar de comploturi boiereşti, dar acestea formează de-acum un alt capitol al crizei relaţiilor dintre domnie şi boierime.

*

Măsurile pe plan intern şi extern pentru întărirea autorităţii domneşti luate de Mihnea III au nemulţumit marea boierime a ţării, iar cumplitele execuţii de boieri din 1638 şi 1659 au adâncit ruptura între domn şi boierime. În loc însă ca aceasta să se unească împotriva domnului, dimpotrivă, din 1659 se pun bazele a două puternice grupari boiereşti, având la bază *interese personale şi familiale*, lupta pentru putere dându-se pentru una din ele sub vechea lozincă, lipsită de conţinut real, al luptei împotriva grecilor „ţarigrădéni", pe care până nu de mult istoriografia a acceptat-o ca atare. Ca şi în secolul al XVI-lea, când am asistat la lupta pentru putere a Craioveştilor cu alte grupări boiereşti, aliate sau nu cu domnia, ducând în final la ridicarea în scaunul domnesc a unui reprezentant al Craioveştilor, Neagoe Basarab, tot astfel, după 1659 gruparea „Cantacuzinilor" (familia ca atare fiind de altfel prin Elina Cantacuzino, fiica lui Radu Şerban, urmaşă a Craioveştilor, al cărui domeniu l-a şi moştenit în parte prin această filieră [260]) a încercat să acapareze puterea politică, împotriva grupării adverse, concentrată iniţial în jurul lui Mihnea III, ridicând în cele din urmă în scaun nu unul, ci trei reprezentanţi, în frunte cu Şerban Cantacuzino. Puternica bază economică a Cantacuzinilor ca moştenitori ai unei însemnate părţi a domeniului Craioveştilor, fapt care n-a fost subliniat în trecut, a făcut ca această grupare condusă de Constantin postelnicul Cantacuzino, şi alcătuită de fapt dintr-o singură dar numeroasă familie, cu clientela şi legăturile ei de alianţă (un adevărat clan) să fie mult mai omogenă şi stabilă faţă de cea adversă.

Aceasta din urmă, al cărei *adevărat conducător* a fost în realitate Stroe Leurdeanu (al cărui fiu Istratie, căsătorit cu o nepoată a lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban, a trecut un timp drept urmaş prezumtiv la domnie al lui Matei Basarab), fapt pentru care socotim mai corectă numirea teoretică de *gruparea Leurdenilor*,

[257] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 195, referitor la sfatul lui Constantin Brâncoveanu cu unchii săi, Constantin şi Matei Cantacuzino, privitor la alianţa cu imperialii. Cf. şi Constantin Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu — Zărneşti 1690 —* , Bucureşti, 1989; p. 6, 28—29.

[258] „... Cantacuzinii carii pururea au fost ficleani domnilor — afirmă Radu Popescu — şi n-au fost odihniţi la nici un domn, şi acum, la Constandin vodă au început să-l ficlenească şi să-l dezrădăcineze den faţa pământului...". În vederea obţinerii domniei pentru fiul său Ştefan, „Constandin stolnicul, ştiind toate tainele nepotu-său Constandin vodă (pentru că le ştiia toate, avându-l nu ca pre un unchi, ci ca pre un părinte)", l-a pârât pe acesta la Poartă de legături cu nemţii (*Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. 1963, p. 203, 209). Şi Dimitrie Cantemir pomeneşte pârile lui Constantin stolnicul contra lui Brâncoveanul la Poartă *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*, ed. cit., p. 19—21 pentru acuzaţiile aduse de Brâncoveanu Cantacuzinilor, cf. şi p. 19—20).

[259] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 82—86, 88—89, 110—112, 154, 156, nota 18, p. 160, nota 40, p. 163 164, 229.

[260] Idem, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*, p. 484 şi tabelul I, p. 488—491.

era mai puţin omogenă, având între reprezentanţii de seamă şi pe Gh. Băleanu (după care s-a dat în trecut numele de „gruparea Bălenilor" şi „Cronica Bălenilor"), Neagoe Săcuianu etc., *personalităţi şi familii cu interse proprii*, unite doar în vederea împiedecării obţinerii de către Cantacuzini a monopolului puterii.

Spre deosebire de cea mai mare parte a boierimii moldovene din aceeaşi perioadă, care, orientată spre Polonia, continua să năzuiască spre introducerea unui regim de „libertăţi nobiliare" de tip polon [261], boierimea munteană din deceniile şapte-opt ale veacului al XVII-lea, îndreptată spre Poartă, urmărea prin înfruntarea dintre grupările sale, instalarea unui domn favorabil partidei celei mai influente, care să-i satisfacă acesteia interesele şi ambiţiile. Graţie sprijinului Porţii, Constantin Cantacuzino aduce în scaunul Ţării Româneşti pe cei doi Ghiculeşti, Gheorghe şi Grigore, primii domni străini făţiş de ţară şi de „dinastia" autohtonă, ultimul după ce încheiase cu el şi cu fiul său mai mare „legaminte" de supunere şi credinţă, în termeni faţă de care *„pacta conventa"* propuse iniţial de boierii moldoveni pentru alegerea lui Vasile Lupu [262], par simple paleative. Odata ajunşi însă în scaun, reprezentanţii, putem spune, ai ambelor grupări, ca să nu mai amintim de Radu Leon, trimis de Poartă ca factor de mediere între ele, cauta totuşi să echilibreze prin diferite mijloace influenţa politică a acestora, indiferent de partea căreia înclinau, în scopul întăririi autorităţii domneşti. Recurgând uneori la mijloace extreme, cum a fost executarea de către Grigore Ghica a postelnicului C. Cantacuzino, „arbitrul" domniei Ţării Româneşti la începutul deceniului al şaptelea.

Astfel, instituţia domniei îşi păstrează caracterul tradiţional, iar faptul că *autoritatea domnească*, ca expresie a autorităţii domnilor din perioada respectivă, trece prin cea mai puternică criză din veacul al XVII-lea, se datorează *intensificării amestecului Porţii* şi *slăbiciunii personajelor domneşti:* Ghiculeştii, Radu Leon, Antonie din Popeşti sau Gheorghe Duca, cei mai mulţi străini, făra o bază materiala (domeniu) temeinică, acea bază care i-a permis lui Şerban Cantacuzino sa refacă autoritatea domnească, punând capăt înfruntărilor dintre cele două grupări, atrăgându-şi în schimb ostilitatea propriei familii, în buna parte tocmai din princina concentrării abuzive în mâna sa a unei însemnate părţi din domeniul cantacuzinesc.

Urmarea luptelor dintre cele două grupări boiereşti din deceniile şapte-opt n-a fost instaurarea ca atare a unui „regim boieresc", în trecut limitat de istoriografie la jaloane convenţionale, în ultimele decenii interpretat mult mai nuanţat, chiar sofisticat; formulă discutabilă şi discutată pe fiecare plan structural în parte [263], ci în primul rând intensificarea dominaţiei otomane pe plan politic [264] şi fiscal [265] (determinată de instabilitatea domniilor); neîncrederea Porţii în posibilităţile de colaborare cu domnii amintiţi, de scăzută autoritate, pregătind baza instalării în deceniile următoare a regimului „fanariot".

[261] Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi*, p. 131.

[262] Cf. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1958, p. 100.

[263] Cf. dezbaterea: *Problema organizării statelor ca „regim boieresc" în Ţara Românească şi Moldova*, în „Revista de istorie", XXXII (1979), nr. 5, p. 941 956.

[264] Cf. aprecierile severe, chiar exagerate, ale comandantului imperial Antonio Caraffa, la 1688, despre condiţia domnului Ţării Româneşti faţă de turci (N. Iorga, *Un mare gânditor italian despre luptele din sud-estul Europei: Giambattista Vico*, în „Anal. Acad. Rom.", M.S.I., S. III, t. XIX, 1937, p. 339).

[265] Pentru haraciul ridicat al Ţării Româneşti din 1678—1679 înainte, cf. Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul ţărilor române în secolul al XVII-lea*, în „Rev. de ist.", XXX (1977), nr. 8, p. 1443.

IOBAGI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA STABILIȚI ÎN SECUIME ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

KINGA S. TÜDÖS

Studiile publicate în ultimele decenii cu privire la istoria secuilor din secolul al XVII-lea s-au concentrat asupra problemelor sociale, administrative și legislative. Nu există încă cercetări și lucrări speciale despre istoria iobăgiei în același răstimp, cu toate că fondurile arhivistice ale familiilor secuiești sunt foarte bogate. De pildă, sunt în aceste fonduri numeroase contracte de iobăgire din care vom extrage acum doar pe cele care ilustrează o latură a problemei, întrucât ele privesc pe *iobagii veniți din afara spațiului secuiesc* (Moldova, Țara Românească și Țara Făgărașului). Ceea ce îi caracterizează este faptul că ei au venit de departe și încă nu aparțin categoriei iobagilor locali, care de altminteri sunt nemulțumiți de soarta lor, căutându-și dreptățile în contextul dat.

Nou veniții, în schimb, nu năzuiau la asemenea dreptăți, ci deocamdată — se străduiau numai să-și păstreze tradițiile și limba proprie. De fapt, aceștia într-o primă fază doreau numai un adăpost sigur, pentru ei și familiile lor, ca să poată supraviețui în acele vremuri tulburi.

Sosirea lor coincide cu împrejurarea că, mai ales la începutul secolului al XVII-lea, nobilii secui sau oamenii avuți și-au putut permite ca, pe lângă iobagii de la fața locului, să aducă și iobagi din alte zone. Prezența lor în spațiul secuiesc în primele decenii ale secolului al XVII-lea este atât de evidentă, încât Gabriel Bethlen a dispus recenzarea lor într-o rubrică separată din lustra din anul 1614. De exemplu, numărul lor total în scaunul Mureș se ridica la 290 de oameni, un indice foarte ridicat pentru acea epocă. Însă în Treiscaune, numărul nou-veniților *(advenae)* pare să fi fost foarte scăzut deoarece în aceeași lustră nu s-a creat o rubrică separată[1].

Aceste izvoare prelucrate de noi pun în evidență trei categorii sociale în ambianța secuiască: nobili, iobagi — eventual inclusiv membrii familiilor lor — și juzii localităților, care întocmeau actele de legământ ale iobagilor[2]. Actele abia menționate sunt documente separate și concrete. Și, ca atare, ele ne oferă posibilitatea de a pune și, eventual, de a răspunde la întrebări cu privire la viața cotidiană a iobagilor.

Prima întrebare ar fi: cine sunt acești iobagi și de unde au venit? O altă întrebare ar fi: care a fost cauza care i-a silit să intre în categoria iobagilor? Am mai putea pune și o altă întrebare: care erau drepturile și obligațiile lor, scrise sau

[1] Conscripția din 1614 — Filiala Arh. Statului Cluj-Napoca. Arh. Scaunul Odorhei, Lada Secuiască nr. 56; Imreh István și Pataki József, *Structura satului secuiesc la sfârșitul sec. XVI — începutul sec. XVII*, București, 1978.

[2] Originalele documentelor se păstrează la Arhivele Statului, Filiala Sfântu Gheorghe — Fonduri familiale: nr. 36, 49, 50, 65 și în Arhiva Națională Maghiară — Budapesta—Fondul familiei Antos, P. 5, pachetul 1.

„Studii și materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 119—125, 1996.

nescrise, şi care trebuiau respectate atât de stăpâni, cât şi de ei ? În sfârşit, mai este şi problema fugii lor, eventual refugierea în ţinutul de baştină: la care s-ar adăuga, bineînţeles, chestiunea originii lor etnice, în măsura în care poate fi sigur stabilită.

Să luăm pe rând în discuţie aceste întrebări:

1) Originea şi cauza strămutării

Pe baza documentelor adunate de noi reiese că aproape o sută de iobagi cu familia au sosit în Treiscaune în două valuri succesive. Între anii 1630 şi 1647 la curtea nobilului Donáth Mátyás de la Lunga au venit 11 iobagi. Între anii 1647—1652 la curtea văduvei lui György Barabás din Târgu Secuiesc s-au legat ca iobagi 6 oameni. Al doilea val a apărut între 1680—1686 şi include 12 indivizi, cei care au devenit iobagii lui Antos din Reci. Iar în anii '90 ai secolului, iobagii sosiţi la gospodăria lui Barrabás György cel Tânăr din Albis au depăşit numărul de 14.

În general, aceşti oameni traversând defileul Oituz, Întorsura Buzăului, precum şi Tuşnad au sosit din Moldova. Dar nu numai de acolo. Trebuie spus însă că ei nu au venit numai pe drumurile comerciale binecunoscute, ci şi pe poteci de munte. Şi, pe de altă parte, nu veneau singuri, ci aduceau cu ei soţii, fraţi, copii. De exemplu, în 1639, Sztojka Jonas a sosit împreună cu soţia lui, Marina. Iar în 1648, ţiganul Vasili a venit cu soţia lui, Ilona. Un oarecare Radu a adus cu sine în curtea nobilului Donáth doi fii şi o fată ş.a.m.d.

Cauza sosirii acestor iobagi în Treiscaune nu este precizată în fiecare caz. Totuşi, cunoscând istoria epocii, putem susţine că această cauză a deplasării este compusă din următorii factori: diferenţierea economică între Moldova şi Transilvania, sărăcia şi foametea, bolile şi, nu în ultimul rând, desele războaie de la răsărit de Carpaţi[3]. De exemplu, un grup de iobagi moldoveni veniţi la curtea lui Antos, între anii 1680—1686, are o strânsă legătură cu cele mai sus amintite. Este cunoscut războiul prelungit dintre poloni şi turci dintre 1672—1673, al cărui câmp de bătălie a fost Moldova. Cei care au putut, au fugit în munţi sau, mai departe, în Transilvania, părăsindu-şi gospodăriile. Vicarul apostolic Vito Piluzzi, în 1682, raporta papei despre starea satelor unde locuiau catolici, precizând cu privire la mai multe localităţi că „tutti fugiti'' sau „adesso tutti fugiti''. Despre această stare gravă mărturiseşte şi „preotul bătrân'' Johannes Battista Bercucze, care, despre starea nefericită a Moldovei sub stăpânire turcească, scrie că mare parte din locuitori sunt siliţi să fugă către Polonia, Ţara Tătarilor şi Transilvania[4].

În actele de legământ din primăvara anului 1685 ale celor sosiţi din Moldova la Reci sunt menţionate şi cauzele deplasării lor: toţi au fugit din pricina foametei şi a preţurilor foarte ridicate.

2) Din fiecare dintre aceste acte rezultă limpede că iobagii s-au legat de bună voie şi nesiliţi de nimeni. Prin acest act, fiecare a decis nu numai soarta lui, ci şi a familiei respective. De pildă Demetrasku Dumitru „s-a legat de la fiu la fiu, de la urmaş la urmaş, irevocabil'' de familia Donáth.

O parte din iobagii veniţi în Secuime au lucrat în meseriile lor, însă acest grup era destul de restrâns. Jonaş Stoika de exemplu, era tăbăcar; Barbu din Moldova muncea în atelierul lui Donáth ca pielar; Ilie şi Ioan Orosz erau dulgheri de butoaie (dogari).

Cea mai mare parte, însă, dintre iobagi erau necalificaţi, lucrând orice.

[3] Benda Kálmán, *Moldvai Csángó — Magyar Okmánytár 1467—1706* (Diplomatariu referitor la ceangăii — maghiari din Moldova), vol. II, Budapest, p. 699.
[4] *Ibidem*, p. 710.

3) Nu numai iobagii au avut obligaţii faţă de stăpânii lor, după cum reiese din documente, ci şi invers. Stăpânul, fiecare după posibilităţi materiale şi dispoziţie psihologică, a asigurat existenţa iobagilor. Este cunoscut faptul că în secolul al XVII-lea, când starea de război răbufnea mereu, averea adevărată nu consta în gospodăria imobiliară, oricât de bine alcătuită, ci în forţa de muncă. Este deci de la sine înţeles că, în aceste condiţii, stăpânii au dorit să-şi protejeze şi păstreze forţa de muncă. De aceea, în fiecare act de legământ, se poate regăsi prevederea că „voi ocroti şi voi fi alături în caz de nevoie''.

Însă nu numai ocrotirea era unica obligaţie asumată de stăpân. Acesta se preocupa şi de ajutorul pentru începutul existenţei iobagului în noua situaţie. De exemplu, Donáth Mátyás a dat unui iobag al său suma de 2 florini, o căblă de grâu şi o bucată de pământ. Moldovai Simon András, pe de altă parte, a căpătat un animal de tracţiune; Constantin de la curtea lui Antos, fiind necăsătorit, stăpânul i-a promis că în clipa când va dori să se însoare îi va dărui o casă, o pereche de boi şi o vacă.

Se observă astfel unele diferenţe dintre iobagi încă de la bun început. Aici trebuie să subliniem că iobagii, deşi aflaţi pe o treaptă socială inferioară, totuşi nu erau neapărat săraci. Mulţi au avut case, animale, pământ arabil în folosinţă.

4) Uneori se întâmplă să găsim în actele de legământ menţiuni adăugate, care oferă elemente cu privire la viaţa ulterioară a iobagilor. De exemplu, Olah Ioan din Ţara Românească după cinci ani a murit. Este adevărat că în actul iniţial se precizează că „dacă va muri în această ţară, fiind foarte bolnav'', soţia şi copii lui vor fi ocrotiţi de stăpâni.

5) Cel mai delicat punct din relaţia stăpân — iobag îl reprezintă eventualitatea fugii iobagului. Cu toate că uneori cazurile de fugă nu aveau urmările dorite de iobagi. Astfel, un iobag Orosz István fugind din curtea lui Donáth Mátyás încă din tinereţe, a revenit totuşi după câţiva ani la vechiul stăpân.

Numărul iobagilor fugiţi în secolul al XVII-lea a fost însă aşa de mare, încât în inventarele gospodăriilor — urbarii — numele lor au ajuns să fie puse într-o rubrică separată. Nu este deci întâmplător că în aceste acte de legământ problema fugii era foarte bine conturată. Din această cauză ne putem da seama că, în faptul fugii, iobagii veniţi din afară erau trataţi altfel, mai flexibil, decât cei din Transilvania. Pentru cei dintâi era strict interzisă fuga în alte ţinuturi ale Transilvaniei, dar şi către locurile de baştină. Dintr-un număr de 62 de acte de legământ, numai în cazul unic al lui Keresztes György din Borzeşti (Moldova) s-a întâlnit precizarea că îi este interzisă fuga „nu numai în Transilvania, dar şi în Moldova''. Motivul acestei interdicţii totale a fost acela că respectivul avea foarte mari datorii. Deci posibilitatea reântoarcerii la locul de origine era teoretic deschisă iobagului. Este adevărat, însă, că aceasta era limitată de unele condiţii, cum ar fi: să nu aibă datorii, să-şi ia rămas bun de la stăpâni etc.

Părăsirea curţii stăpânului nu era în afara legii, din unghiul de vedere al relaţiilor cu Moldova şi Ţara Românească. Există multe documente încheiate între principii Transilvaniei şi voievozii români, care includ şi această problemă a vieţii cotidiene. De pildă, la 26 octombrie 1638, tratatul între Vasile vodă Lupu şi Gheorghe Rákóczy I are o clauză specială pentru această problemă[5]. La 29 iunie 1647, Nicolae logofătul din Târgovişte cere sprijinul lui Ákos Barcsay ca să prindă câţiva iobagi şi robi ţigani fugiţi de la el[6].

[5] Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, Bucureşti, 1937, p. 51.
[6] *Ibidem*, p. 205.

Iobagii secuilor nobili veniți din altă parte în cursul secolului al XVII-lea

Gospod. nobiliară	Numele iobagului	Locul de baștină	Anul sosirii	Soția	Fiul	Fiica	Total membri ai familiilor de iobagi
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Antos György din Reci	Moldvai Simon	Moldova	1680	—	—	—	1
	Moldvai Vaszily	,,	1685	—	Juvon	Margit	5
	Bolhai Tamás	,,	,,	1	Pál, Geczi	—	2
	Bolhai György	,,	,,	1	—	—	2
	Albert András	,,	,,	1	—	—	2
	Albert Márton Rab	,,	,,	1	—	—	2
	Bacso János	,,	1686	1	Jakab	Katica	4
	Csösz Mihály	,,	,,	1	—	—	2
	Havasalföldi Kosztandi	Țara Românească	1681	—	—	—	1
	Havasalföldi Juvon	,,	,,	1	Jancsi	Buna	4
	Olah Koman	Ț. Românească	1682	1	Sztojka Opra Farkas Kicsi	1	7
	Raduly I.	,,	,,	—	—	—	1
	Raduly II.	,,	,,	—	—	—	1
	Barzan Balazs	loc necunoscut	1685	—	—	—	1
2. Văduva lui Barrabás György Târgu-Secuiesc	Moldavai Mákszim	Moldova	1647	—	—	—	1
	Helmulusz Opra	,,	1651	—	—	—	1
	Barbulli Pap			—	—	—	1
	Koman Popa	,,	1652	—	—	—	1
	Olah Szöcs	,,	1648	1	—	—	2
	Andronik	,,		—	—	—	1
3. Barrabás György junior Tg.-Secuiesc	Bogdan Opra	,,	1676	Istinko	Bogdan Thodora Demeter Thodor Markus		7
	Oros Simon	,,	1642	Margit	—	--	2

1	2	3	4	5	6	7	8
	Mezei Daniel	,,	1689	—	—	—	1
	Laszlo Marton	,,	1685	1	1	1	4
	Rekeczei Péter	,,	1690	—	—	—	1
	Olah Todor	Ţara Românească	,,	—	—	—	1
	Csihány György	,,	,,	—	—	—	1
	Kavàcsany Istvan	Moldova	1694	—	—	—	1
	Gligor Fànos	,,	1690	—	—	—	1
	Grozava	Moldova	1691	—	—	—	1
4. Benkö István şi János Turia de Jos	Niztor	,,	1630	1	3	—	5
5. Bogdán Gergely Covasna	Purkerai	Săcele	1668	—	—	—	1
6. Csángó Pálné Leţ	Olah Zanos	Ţ. Românească	1617	—	—	—	1
7. Donáth Benedek Surce	Zalko István		1668	—	—	—	1
	Fülep Demeter	Moldova	1669	—	—	—	1
8. Donáth Ferencz Lemnia	Cziagandra (!) Mihaly	loc necunoscut	1618	—	—	—	1
9. Donáth Mátyás, Lunga	Olah alias Varga Bálint	Moldova	1630	—	—	—	1
	Moldvai János	,,	1632	—	—	—	1
	Vaszily	,,	1648	Ilona	—	—	2
	Moldvai Barbuly	,,	,,	—	—	—	1
	Demetrasku Dumitre	,,	1649	—	—	—	1
	Poharnok Simeon	Prăneşti	1647	—	2	2	5
	Stephan	,,	,,	—	1	1	3
	Raduly	,,	,,	—	2	1	4
	Jonas Sztojka	Loc necunoscut	1639	Marina	—	—	2
	Kirilla	,,	1647	—	István Ferenc	—	3

1	2	3	4	5	6	7	8
10. Dombi László şi István	Olah Zanos	Moldova	1685	—	—	—	1
11. Gál István Hilib	Köhalomszéki János Simon András	 Moldova	1667 1677	1 1	— Miklós	— —	2 3
12. Gyárfás Pál Leţ	Orosz Ilie Orosz Ieán	Ţara Românească ,,	1616 ,,	— —	— —	— —	1 1
13. Hizó Mihàly	Simon István	,,	1686	—	—	—	1
14. János Geréb, Lemhia	Kranik János	Moldova	1692	—	—	—	1
15. Kálnoky Sámuel Valea-Crişului	Kádár Trinka alias Orosz	Loc necunoscut	1675	—	—	—	1
16. Kelemen János Ozun	Csiki Miklós	Moldova	1656	—	—	—	1
17. Lörincz Benedek, Dalnic	Istefan Marinka	Loc necunoscut ,,	1689 ,,	— —	— —	— —	1 1
18. Márton Gergely, Chilieni	Olasz Vaszi	,,	1679	—	Balázs Esztán	—	3
19. Olasz Jakab, Doboli de Jos	Szász Bálint	Braşov	1682	Lörincz Kata	—	—	2
20. Székely Miklós Chilieni	Gruzdai Szöcs Mihály	Ţara Românească (Gruzda)	1687	—	—	—	1
TOTAL NOBILI=20	IOBAGI=60		—	18	27	10	116

În concluzie, au existat reglementări foarte clare în relaţiile Transilvaniei cu ţările române extracarpatice, pe baza cărora stăpânii de iobagi din Secuime ar fi putut opri fuga acasă, de care am vorbit mai sus. Şi totuşi nu au făcut-o. Lucrul este şi mai interesant dacă ne gândim că aceste reglementări se aplicau totuşi în alte zone, cum ar fi cazul fugilor din Ţara Făgăraşului [7]. De exemplu, în februarie 1674, aflăm că un iobag din Ţara Făgăraşului fugind, trebuia prins „oriunde s-ar afla, în Transilvania, în Ţara Românească sau în Moldova". Ne referim acum la cazul pârcălabului Boier Simon al cărui iobag Oprea Paraschiv a fugit.

În încheiere, putem spune că iobagii stabiliţi în ţinuturile secuieşti, aşa cum reiese din documentele examinate, erau într-o situaţie mai favorabilă faţă de iobagii locali (din Secuime), dar şi faţă de iobagii din restul Transilvaniei.

6) Aspectele etnice ale documentelor.

Toate documentele pe care le-am studiat au fost redactate în limba maghiară. După numele şi originea lor — când este precizata — din cei 100 de oameni sosiţi, marea majoritate vorbeau o altă limbă şi structural aparţineau unui alt spaţiu cultural. Şi totuşi, în aceste documente nu figurează elemente de discriminare, care ar fi putut să le facă mai dificilă existenţa în noul mediu. Cunoscând normele locale de convieţuire, putem spune că originea etnică nu a constituit în epoca respectivă un obstacol în viaţa de zi cu zi. În toate aceste documente numai un singur lucru era menţionat — dacă era — şi anume etnia lor. De exemplu, Moldovai Joan, Sztojka Joan erau „olah" adică „român". Paharnicul Simeon, Stan şi Ráduly erau „olah" din Prăneşti, iar Vaszily era ţigan din Moldova. Tatăl lui Orosz István era „Chirila Ruszul", Trinka Kádár, la fel. Bineînţeles că pentru ei nu era prea uşor să se adapteze într-un spaţiu cultural cu totul diferit de al lor.

La urma urmelor spiritul actelor de legământ nu se deosebea cu nimic de mentalitatea multi-culturală a Transilvaniei din secolul al XVII-lea în care apartenenţa grupurilor de oameni la o categorie socială ţinea în primul rând de potenţialul economic (în general). Acest adevăr reiese foarte bine şi din faptul că, pe lângă nobilimea maghiară, au avut aceleaşi drepturi şi libertăţi şi nobili de altă origine etnică. Şi aceştia au avut dreptul de a participa la adunările de stări, în care puteau să aprobe sau să respingă legi, după interese şi pregătirea intelectuală.

La fel am putea adăuga că, după părerea noastră, emigrarea sau imigrarea din şi în Transilvania nu depindea şi nu era condiţionată de originea etnică. Mecanismul acestor deplasări demografice era pus în mişcare înainte de toate de cauze economice, războaie sau calamităţi naturale. Foarte mulţi români din Ţara Făgăraşului, de exemplu, au fost siliţi să treacă munţii în Ţara Românească sau în Secuime, mulţi români, ceangăi şi ţigani au venit din Moldova în Transilvania tocmai din aceste raţiuni.

Interpretarea datelor din izvoare este cu atât mai dificilă cu cât este vorba de fapte petrecute cu câteva secole în urmă.

Pe lângă cele arătate mai sus, dorim să precizăm că emigrarea este un fenomen foarte greu de urmărit în raport cu realitatea, şi tocmai de aceea înţelegerea lui corectă este deosebit de importantă. Din contră, datele pe care ni le oferă izvoarele se pretează uşor la variate interpretări, în funcţie de interese politice şi ideologice dintr-un anume moment. Pe de altă parte, interpretările de acest tip pot sluji, la rândul lor, la fabricarea unor teorii în chip evident contrarii adevărului istoric.

[7] D. Prodan, L. Ursuţiu, M. Ursuţiu, *Urbariile Ţării Făgăraşului*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 566—567.

SIGILIILE LUI MAREŞ BĂJESCU

SPIRIDON CRISTOCEA

Începută în jurul anului 1643 ca simplu logofăt în cancelaria lui Matei Basarab, cariera politică a lui Mareş Băjescu s-a desfăşurat pe o perioadă de aproape 30 de ani din care 11 ani a deţinut mari dregătorii. După aproape 20 de ani de activitate în cancelaria domnească, începând cu anul 1661 el a început să urce treptele acelui cursus honorum care-l vor conduce la cea mai mare dregătorie a ţării (mare ban 1669 aprilie 22—1672 ianuarie 5), după ce în timpul domniilor lui Grigore Ghica şi Radu Leon deţinuse pe cele de mare vistier (1661 ianuarie 28—1663 mai 3, 1664 noiembrie 27—1665 decembrie 2) şi mare vornic (1666 ianuarie 7—1669 februarie 24)[1].

Deşi provenea dintr-un mediu orăşenesc[2], Mareş a reuşit să intre rapid în rândul clasei dominante a vremii şi să fie unul din fruntaşii boierimii muntene în al treilea sfert al secolului al XVII-lea. Păstrând mentalităţi şi practici orăşeneşti, el s-a adaptat, atât în formă cât şi în conţinut, exigenţelor clasei la care a aderat.

Mare dregător al ţării, el a adoptat costumul specific clasei sale şi şi-a confecţionat un însemn propriu menit să-l individualizeze, să-i sporească autoritatea şi în acelaşi timp să-şi afirme categoric drepturile sale. Pentru Mareş, participant activ la viaţa social-economică, politică şi culturală, existenţa unui sigiliu propriu a fost o necesitate, chiar dacă, fiind un bun cunoscător de carte, îşi întărea actele şi cu semnătura proprie. Ca logofăt în cancelaria domnească, Mareş a înţeles rolul juridic de necontestat pe care sigiliul îl avea în diplomatica românească, că prezenţa acestuia pe un act îi conferă documentului respectiv autoritate. De aceea, el şi-a confecţionat un sigiliu propriu cu care şi-a validat actele emise.

Activând mulţi ani în cancelaria domnească, Mareş a cunoscut sigiliile unor feudali laici şi ecleziastici servindu-i, fără îndoială, ca sursă de inspiraţie pentru cel propriu. Fiind primul boier din neamul său, el şi-a confecţionat singur sigiliul fără a prelua ceva de la înaintaşii săi care n-au avut un asemenea însemn propriu.

Cercetarea documentelor ne-a permis identificarea a patru sigilii folosite de Mareş de-a lungul carierei sale politice, sigilii pe care le prezentăm în continuare.

[1] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1971, p. 110.

[2] În câteva documente se menţionează că au fost scrise de *Mareş logofăt ot Dălgopol*, iar în zapisul din 1 martie 1647, Drăghici şi soţia sa adeveresc că au vândut un rumân lui „*Mareş oroşanul den Câmpulung*" (Arh. St. Buc., Doc. ist., MDLVIII/5).

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 127—132, 1996

1. Primul sigiliu pe care-l cunoaştem este imprimat pe un zapis, din aprilie 1665, când era mare vistier, prin care dă mănăstirii Cotmeana moşie în Groşani, judeţul Argeş, primind în schimb jumătate din Mogoşeşti, pe apa Argeşelului, judeţul Muşcel[3].

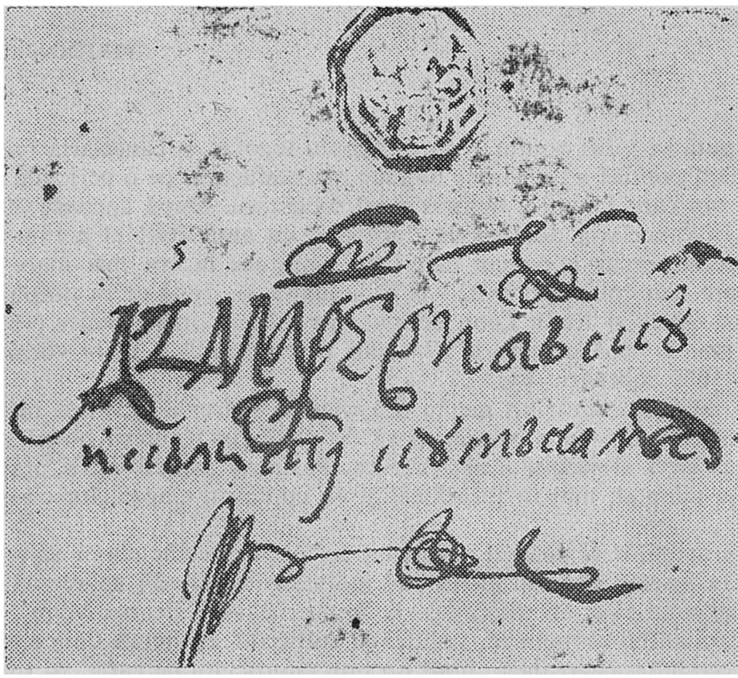


Fig. 1. „Az, Mareş vist. Băjăscul, iscălit-am cu mâna mia". Aprilie 1665, M-rea Cotmeana, III 3.

Descriere: Sigiliu, de formă octogonală (12×12 mm), imprimat în tuş, are în câmp un scut cu talpa rotunjită. Scutul, in inima căruia se află iniţialele chirilice „МГ", este timbrat de o coroană deschisă cu trei fleuroane din care ies pene de struţ, flancate de câte o stea cu opt raze. Flancurile scutului sunt îmbracate de lambrechini.

Iniţiala „M" din câmpul scutului este prescurtarea prenumelui Mareş, iar „Г" — a tatălui său Gheorghe. Sub sigiliu se află semnatura autografă „*Az, Mareş vist. Băjăscul, iscălit-am cu mâna mia*", importantă prin faptul că menţionează dregătoria pe care o deţinea şi prin numele, Băjăscul provenind de la satul unde-şi avea conacul şi biserica.

Acelaşi sigiliu, însă mai bine imprimat, apare pe zapisul din 1 aprilie 1667, când era mare vornic, prin care Mareş Băjescu dă mănăstirii Tutana moşie în Esciori, primind în schimb jumătate din Mogoşeşti, judeţul Muşcel. Pe lângă sigiliu, zapisul este întărit şi cu semnătura „*Az, Mareş vel dvor. Băjăscul am iscălit cu mâna mia*"[4].

[3] Idem, Mănăstirea Cotmeana, III/3.
[4] Idem, Mănăstirea Radu Voda, XIX ter/16.

Întrucât nu conţine nici un element de datare, nu ştim când a fost confecţionat sigiliul. Imprimat pe zapisul din aprilie 1665, sigiliul putea fi confecţionat chiar înainte de 1661 pe când era logofăt în cancelaria domnească.

Chiar dacă nu se compară cu sigiliile de mare vornic (nr. 2) şi mare ban (nr. 3) care sunt creaţii artistice deosebite, acest prim sigiliu este din acest punct de vedere o realizare destul de reuşită.

Prezenţa în stemă a unor elemente cum sunt scutul, coroana, lambrechiniii ş.a. dovedesc că această compoziţie se încadrează normelor artei heraldice.

2. Cel de al doilea sigiliu al lui Mareş, aplicat pe cărţile din 13 [5] şi 26 mai 1668 [6], a fost confecţionat, potrivit legendei, în 1666 cu ocazia ocupării dregătoriei de mare vornic.

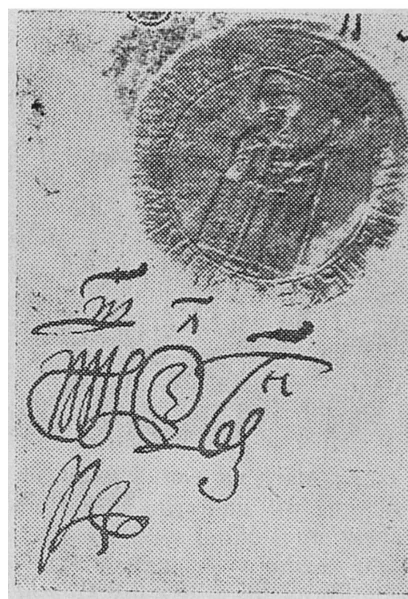


Fig. 2. „Mareş vel ban". 21 aprilie 1669, M-rea Govora, XIII/14.

Redăm în continuare descrierea sigiliului de pe cartea marelui vornic Mareş Băjescu, din 13 mai 1668, prin care întăreşte mănăstirii Tismana stăpânirea moşiei de la Erghevița, după Emil Vârtosu [7].

Descriere : Sigiliu rotund, diametrul 3,3 cm, timbrat direct pe hârtia actului, prevăzută dedesubt cu ceară verde. În câmp, un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, privind din faţă, cu caftan pe umeri și cușmă pe cap; ține în mâna dreaptă un toiag, iar mâna stângă se sprijină în față, la cingătoare. Pe margine, un cerc liniar în exterior, două cercuri liniare, în interior, între ele legenda "†М реш бж вел вѡ... зрод"

[† Mareș Băjăscu vel vornic 7174 ⟨1666⟩]

[5] Idem, Mănăstirea Tismana, XI/14.

[6] Idem, Mănăstirea Cozia, LX 50.

[7] Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în D.I.R., Introducere, vol. II, Edit. Academiei, 1956, p. 518. Cf. și idem, în „Stud. și cercet. de ist. medie", I (1950), nr. 1, p. 163—164; pentru sigiliul de mare ban, *ibidem*, p. 153—155.

Sigiliul lui Mareş ca mare vornic, însă complet deteriorat, mai apare pe cartea din 26 mai 1668 către şase megieşi jurători pentru pricina dintre popa Banu şi Stroe din Dragoslavele, care nu mai este întărită şi prin semnătură [8].

Deci în anii 1666 şi 1667 Mareş valida actele cu două sigilii: pe cele personale cu cel ce avea iniţialele МГ (nr. 1), iar cărţile de mare vornic cu cel confecţionat în 1666 cu ocazia ocupării acestei dregătorii (nr. 2).

3. Ocuparea, începând cu data de 22 aprilie 1669, a dregătoriei de mare ban, a fost urmată, printre altele, de confecţionarea unui nou sigiliu cu care a validat

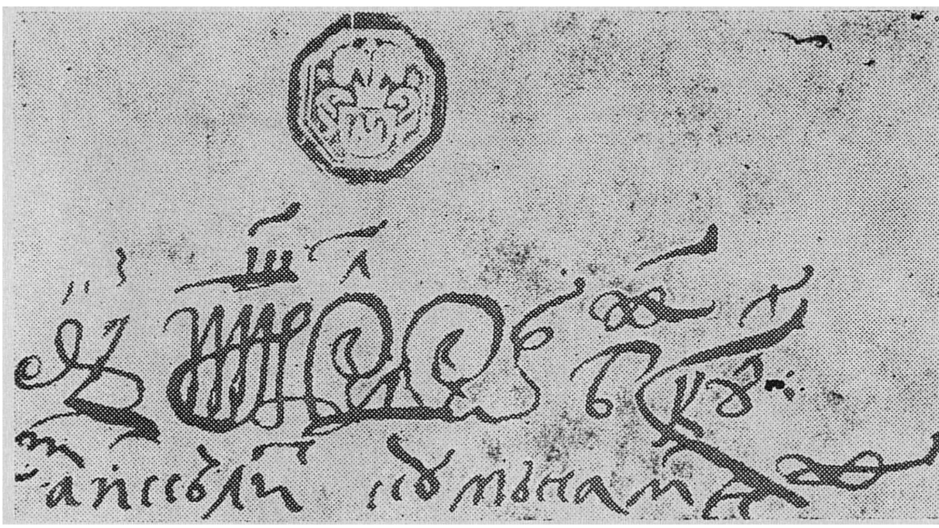


Fig. 3. „Az, Mareş vel dvor. Băjăscul, am iscălit cu mâna mia". 1 aprilie 1667, M-rea Radu Vodă, XIX ter/16.

un număr mai mare de documente. Primul care este validat cu acest sigiliu este o carte a marelui ban Mareş Băjescu, din 21 iulie 1669, dată „în *scaunul Craiovei*" prin care întăreşte mănăstirii Govora stăpânirea unei părţi (a patra) din Cerneţi [9].

Ca şi cel de mare vornic, acest sigiliu a fost descris tot de Emil Vârtosu [10].

Descriere: Sigiliul rotund, diametrul 3,8 cm, timbrat direct pe hârtia actului, prevăzută dedesubt cu ceară verde. În câmp un personaj boieresc, marele ban al Craiovei, în picioare, jumătate profil spre stânga, pe umeri caftan de brocart, stofă brodată în arabescuri şi flori, cu guler de blană, pe cap are cuşmă, în mâna stângă ţine un toiag cu trei noduri şi măciulie la capătul superior, pe când mâna dreaptă este adusă în faţă, în dreptul pieptului.

Pe margine între două cercuri liniare legenda: † жȣпанъ Марешъ вел банъ Кралевскıи лѣт ӡрѻӡ [† Jupan Mareş marele ban al Craiovei leat 7177 ⟨1669⟩].

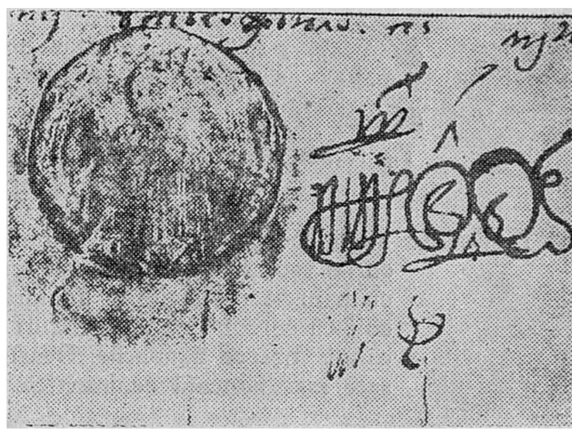
[8] Arh. St. Buc., Mănăstirea Câmpulung, LX/50.
[9] Idem, Mănăstirea Govora, XIII/14.
[10] Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 512—513 şi fig. 36.

Pe act, sub sigiliu, se află semnătura autografă „*Mareş vel ban*".

Sigiliul lui Mareş mare ban a mai fost aplicat pe cărţile acestuia din: 23 iulie 1669 [11] (deteriorat), 24 august 1669 [12] (căzut, s-a păstrat întipărirea uleioasă), 29 august 1669 [13] (căzut, s-a păstrat întipărirea uleioasă), 4 septembrie 1669 [14] (căzut, s-a păstrat întipărirea uleioasă), 15 septembrie 1669 [15] şi 1 martie 1670 [16] (căzut, s-a păstrat întipărirea uleioasă).

4. Cel de al patrulea sigiliu pe care-l cunoaştem se află pe un zapis, din 26 iunie 1672, prin care face danie mănăstirii de la Cornetu, ctitoria sa, partea lui de moşie de la Titeşti. În finalul zapisului, scris de Muşat logofăt, se consemnează: „*Pentru mai adeverită credinţă pus-am peceatea şi am iscălit cu mâna mea ca să să crează*" [17].

Fig. 4. „Mareş vel dvor". 13 mai 1668, M-rea Tismana, XI/14.



Descriere: Sigiliu octogonal (16 × 14 mm), imprimat în tuş, în câmp scut oval cu ornamente baroce, cu o fascie şi pe verticală cu o mobilă neclară. Scutul este timbrat de o pasăre conturnată (mierlă ?) asuprită de o mobilă neidentificată flancată de lambrechini miniaturali.

Dedesubtul sigiliului se află semnătura: „*Eu, Mareş biv ban, am iscălit cu mâna mia*".

Ca şi primul, nici acest sigiliu, prezentate acum pentru prima dată, nu conţine vreun element de datare. El putea fi confecţionat după înlăturarea lui Mareş din dregătoria de mare ban, dar şi înainte de acest eveniment.

În afară de acest sigiliu, zapisul din 26 iunie 1672 mai are încă unul, pe al lui Fiera, fiul lui Mareş, care se şi semnează: „*Eu, Fiera, snă Mareş ban, am iscălit cu mâna mia*".

[11] Arh. St. Buc., Doc. ist., XC/71.
[12] Idem, Mănăstirea Dintrunlemn, XXIX/5.
[13] Idem, Mănăstirea Bistriţa, LXI/11.
[14] Idem, Mănăstirea Brâncoveni, XXII/41.
[15] Idem, Episcopia Râmnic, LXXXVII/8.
[16] Idem, Doc. ist., CLXXXV/65.
[17] Idem, Colecţia I. Ionaşcu, I/103.

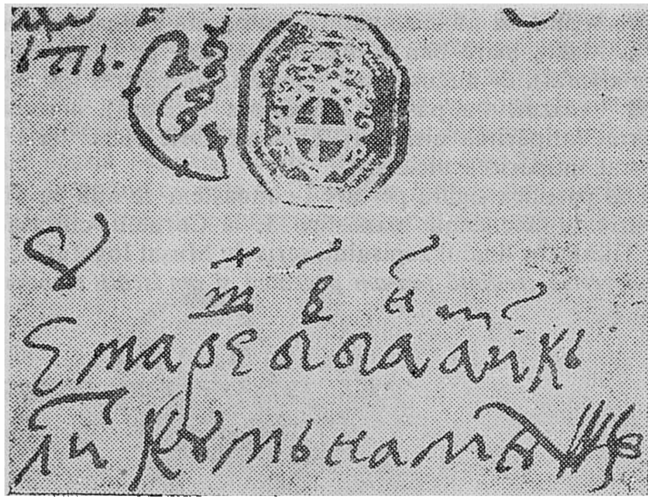


Fig. 5. „Eu, Mareş biv ban, am iscălit cu mâna mia. "26 iunie 1672, Colecţia I. Ionaşcu, I/103.

Descriere : Sigiliu octogonal (14 × 12 mm), în câmp scut rotund cu flancurile uşor scobite; în inima scutului o corabie cu trei catarge, cu pânzele desfăcute şi flamuri în vârf. Scutul timbrat de un coif cu coroană cu cinci arcuri perlate din care ies lambrechini care-i îmbracă flancurile. Deasupra coroanei pluteşte o stea cu şase raze flancată de iniţialele chirilice „ФБ" (Fiera Bajescu).

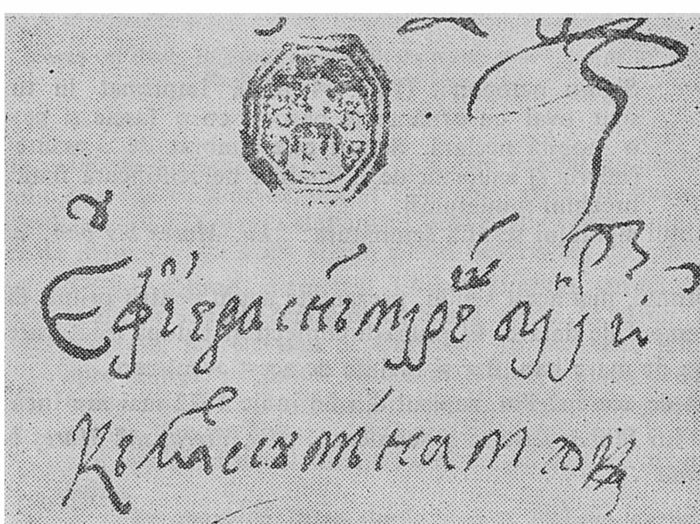


Fig. 6. ,,Eu Fiera, snă Mareş ban, am iscălit cu mâna mia". 26 iunie 1672, Colecţia I. Ionaşcu, I/103.

Comparând acest sigiliu cu cele patru ale tatălui său, putem constata că Fiera nu a preluat de la Mareş elemente care să demonstreze apartenenţa la aceeaşi familie, el fiind destul de original.

CONTRIBUŢII PRIVIND RELAŢIILE ROMÂNO-SÂRBE PE BAZA UNOR DOCUMENTE DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

GHEORGHE LAZĂR

Contactele multiple dintre români şi sârbi în întreaga perioadă a evului mediu reprezintă o constantă a istoriei celor două popoare. Situate la nord şi sud de Dunăre, în zona de confluenţă dintre lumea musulmană (aflată în plină expansiune) şi Europa Occidentală, cele două popoare au întreţinut, în ciuda evoluţiei lor statale diferite, strânse legături—economice, politice, militare, culturale şi matrimoniale—influenţându-se reciproc. Necesitatea unirii eforturilor militare în faţa duşmanului comun (Semiluna), apartenenţa la aceeaşi arie spirituală — cea bizantino-ortodoxă —, strânsele legături matrimoniale între casele domnitoare şi familiile boiereşti din cele două state [1] au contribuit la menţinerea acestor contacte.

Cucerirea Constantinopolului (1453) şi modificările politice care se vor înregistra în Balcani din acest moment reprezintă contextul politic în care domnii români au preluat atribuţiile basileilor, bineînţeles la dimensiuni mai mici, purtând mai departe spiritul bizantin, fenomen numit de N. Iorga „Byzance après Byzance''. Patronajul desfăşurat de domnii români prin numeroasele şi importantele danii acordate lăcaşurilor monahale de la Sf. Munte Athos, Sinai [2] se va extinde şi asupra mănăstirilor sârbe după dispariţia statului sârb sub loviturile otomanilor. Cele două danii domneşti care fac obiectul studiului nostru, una de la Matei Basarab, cealaltă de la Grigore Ghica (de fapt o reînnoire a celei a înaintaşului său) [3], prin care se acordau anual sfântului „lăcaş împărătesc'' de la Studenica câte 6 000 de „bani'', iar „fraţilor care vin, pentru cheltuială'' 600 de

[1] Despre legăturile matrimoniale dintre români şi sârbi, v. N. Iorga, *Domniţa Anca şi patronagiul ei literar (1360)*, AARMSI, s. III, t. IV (1925), p. 3—4; I.C. Filitti, *Despina, princesse de Valachie, fille présumée de Jean Brankovitch*, RIR, t. I (1931), p. 241—250; Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi jugoslavi*, Cercet. Lit., III (1939), p. 141—218; Ion Radu Mircea, Petre Ş. Năsturel, *De l'ascendance de Despina, épouse du voévode Neagoe Basarab. A propos d'une inscription slavonne inédite*, „Romanoslavica'', t. X (1964), p. 435—437; Silviu Anuichi, *Relaţiile bisericeşti româno-sârbe din secolele XVII—XVIII*, BOR, an 97 (1979), nr. 7—8, p. 878—879.

[2] Referitor la ajutorul acordat de domnii români la Sf. Munte Athos şi Sinai, v. N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, AARMSI, s. II, t. XXXVI (1913—1914), p. 447—517; Grigore Nandriş, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, Bucureşti, 1936; T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941; P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986;

[3] Vezi anexele I şi II.

„Studii şi materiale de istorie medie'', vol. XIV, p. 133—144, 1996

„bani", nu fac decât să demonstreze încă o dată acest patronaj material şi cultural exercitat de domnii români[4].

Mănăstirea Studenica, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, situată pe un afluent al Ibarului, într-o frumoasă zonă muntoasă[5], a fost ctitorită în ultimul sfert al secolului al XII-lea de către Ştefan Nemania (1168—1196), „primul suveran sârb căruia i-a fost conferit atributul de autocrat" [6], ctitor şi al mănăstirii Hilandar de la Athos [7] şi canonizat sub numele de Sf. Simeon. Disciplina şi regulile noului lăcaş de cult vor fi stabilite de Sf. Sava, unul din fiii lui Ştefan Nemania, devenit din 1219 primul arhiepiscop al Serbiei, considerat de altfel şi întemeietorul bisericii sârbe [8]. Devenind „un veritabil mausoleu al Nemanizilor" [9], aşezământul monahal de la Studenica se va bucura de o foarte largă autonomie, fiind considerat cea mai importantă mănăstire din Serbia; unii istorici folosesc chiar sintagma „l'époque de Studenica" pentru a desemna o perioadă distinctă în istoria regatului sârb, cea a trecerii de la vasalitate la independenţă [10].

Bunăstarea economică ce a caracterizat cele două state feudale româneşti în timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu a permis celor doi domni să manifeste „o tendinţă de hegemonie" [11] în întreg spaţiul de influenţă bizantino-ortodoxă. Dacă în cazul lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, ajutorul acordat mănăstirilor sârbe [12] poate fi explicat atât prin dorinţa acestuia de realizare a unei monarhii bizantine pe meleagurile moldave [13], cât şi prin originile sale sud-dunărene [14], în ceea ce-l priveşte pe Matei Basarab motivaţiile acestuia sunt de altă natură.

[4] Despre relaţiile româno-sârbe în evul mediu, v. Ion Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVI siècle*, RESEE, t. I(1963), nr. 3—4, p. 377—421; Ilie Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question Macedo-Roumain*, Iaşi, 1912; N. Şerbănescu, *Legături bisericeşti, culturale şi politice între români şi sârbi*, MO, t. XV (1963), nr. 5—6, p. 307—317; Radu Flora, *Din relaţiile sârbo-române (Privire de ansamblu)*, Panciova, 1964; idem, *Relaţiile sârbo-române. Noi contribuţii*, Panciova, 1968; idem, *Relaţiile iugoslavo-române. Sinteză*, „Lumina" (Pancevo), XXII (1968), nr. 6, (extras); Petronel Zahariuc, *Relaţiile lui Vasile Lupu cu biserica sârbă: un nou document*, AII Iaşi, XXXI (1994), p. 99—107.

[5] G. Balş, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, Bucureşti, 1911, p. 2—6; Gabriel Millet, *L'ancient art serbe. Les eglises*, Paris, 1919, p. 22.

[6] Ljubomir Maksimović, *L'ideologie du souverain dans l'etat serbe et la construction de Studenica*, în vol. *Studenica et l'art byzantin autour de l'annee 1200* (red. V. Korać), Beograd, 1988, p. 36.

[7] G. Balş, *op. cit.*, p. 2.

[8] *Ibidem*, p. 9; C. Jirecek, *La civilisation serbe au Moyen Âge*, Paris, 1920, p. 15; Louis Bréhier, *L'arhitecture serbe au Moyen Âge*, Paris, 1921, p. 4 (extras).

[9] Alături de ctitorul lăcaşului, aici au mai fost înmormântaţi: soţia sa Ana, fiii săi Ştefan şi Vukan, regele Radoslav şi soţia lui Ana; pt. detalii, v. L. Maksimović, *op. cit.*, p. 47.

[10] Jovanka Kalić, *L'epoque de Studenica dans l'histoire serbe*, în vol. *Studenica et l'art byzantin...*", p. 25—34.

Referitor la mănăstirea Studenica, v. Vlad P. Petković, Монастир Студеница, Beograd, 1924; Mihailo Maletić (red.), *Studenica*, Beograd, 1968; M. Kasanin, V. Korać, D. Tasić, M. Šakota, *Studenica*, Beograd, 1970; Sima Ćirković, Vojislav Korać, Gordana Babić, *Studenica Monastery*, Belgrade, 1986; Djuraje Bošković, *Studenica. Reflections sur sa genese et ses racines*, în vol. *Studenica et l'art byzantin...*, p. 125—132.

[11] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 170.

[12] Pavel Josef Šafárik, *Památhy dřevniho pisemnictvi jihoslovanuv*, Praha, 1873, p. 113—115; P. Zahariuc, *op. cit.*

[13] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii ortodoxe*, AARMSI, s. II, t. XXXVI (1913—1914), p. 207—236; Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient Ortodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinopole*, „Balcania", VIII (1945), p. 66—140.

[14] P. Zahariuc, *op. cit.*, p. 101.

O primă opțiune este determinată de dorința acestuia de a continua tradiționala politică a domnilor munteni de sprijinire a ortodoxiei sud-dunărene, și nu numai, având drept model pe strămoșul său Neagoe Basarab [15], „cel mai mare ctitor din lumea ortodoxă a secolului al XVI-lea" [16]. Această legătură a fost sesizată și de către contemporanii domnului, astfel, în prefața la *Antologhionul slavonesc* (Câmpulung, 1643), Udriște Năsturel (care a jucat un rol important în politica culturală a cumnatului său) scria: „...cari din domnii de mai nainte ai țării—afară de cel al cărui neam și familie prea vestită, prea luminăția voastră prea nobilă prin urmași se trage, adecă prea bunul Basarabă Neagoe de odinioară — s-a arătat așa de binefăcător al țării, ca prea buna domnie a voastră, care a revărsat aici atât de mari binefaceri, cum în adevăr nu s-au pomenit niciodată mai înainte" [17]. Atașamentul lui Matei Basarab față de moștenirea spirituală a lui Neagoe Basarab reiese atât din grija arătată fundațiilor religioase aparținând puternicei familii a boierilor Craiovești [18], cât și din traducerea în limba română, pentru prima dată, a lucrărilor: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* și *Viața patriarhului Nifon* de Gavril Protul [19], în timpul domniei sale.

Un al doilea motiv care a influențat politica de sprijinire a bisericii sârbe l-au reprezentat strânsele legături cu mediul sârb în timpul domniei sale. Amintim în acest sens numeroșii meșteri de origine sârbă ce au activat în tipografiile muntene [20] sau înalții ierarhi sârbi ce au poposit la curtea celui „încununat cu împărătească cunună" și asemănat cu un „al doilea Constantin din sfinții mari împărați ai Romei Nouă" [21]. Din rândul acestora menționăm pe patriarhul sârb Gavrilo Raici care în anul 1653, în drum spre Moscova, va face demersuri pe lângă cei doi domni români în vederea realizarii unei coaliții antiotomane (nu este lipsit de importanță faptul că tocmai acestuia Matei Basarab i-a încredințat misiunea aplanării conflictului cu hatmanul Bogdan Hmelnițki) [22] sau pe episcopul de Ienopole, Longhin Brankovici, ce se va retrage la mănăstirea Comana [23].

În acest context, dania lui Matei Basarab către mănăstirea Studenica (14 martie 1644), prima danie românească acordată acestui important așezământ monahal, se înscrie într-o acțiune mult mai vastă de susținere a bisericii sârbe. Astfel, primul așezământ sârbesc care a beneficiat de milostenia domnului muntean a fost mănăstirea Mileševa, a doua ca importanță după Studenica [24], căreia i-a acordat suma de 10 000 de aspri (1633) [25]. Urmează dania de 4 000 de aspri

[15] Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumains au Mont Athos*, în vol. *Etudes byzantines et post-byzantines*, I, 1979, p. 135—151.

[16] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 151.

[17] Aurel Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508—1647), București, 1938, p. 91.

[18] R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 139.

[19] Octavian Iliescu, *Când au fost traduse în românește „Invățăturile" lui Neagoe Basarab?*, „Argeș", 1967, nr. 10, p. 6—7.

[20] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 170—171; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 896.

[21] P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. 19—20.

[22] S. Anuichi, *op. cit.*, p. 886; vizita lui Gavrilo Raici este amintită și de Paul de Alep, v. *Călători străini despre țările române*, VI (îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru), București, 1976, p. 107.

[23] S. Anuichi, *op. cit.*, p. 886.

[24] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 164.

[25] Această danie este menționată într-un act de la Radu Leon (1655) emis în favoarea aceleași mănăstiri. Documentul a fost publicat de P.J. Šafárik, *op. cit.*, p. 116—118 (text slav); R. Flora, *Relațiile sârbo-române*, p. 89—92 (text slav + trad.); S. Anuichi, *op. cit.*, p. 899—900 (trad.); menț. de I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 275.

către mănăstirea Papratie (Bosnia)[26] (1644, noiembrie 20) şi cea către mănăstirea Trebinje de 1 800 de aspri (1646, iunie 15)[27].

Dacă în cazul lui Matei Basarab, dorinţa de a urma exemplul oferit de Neagoe Basarab, strânsele legături cu spaţiul sud-dunărean reprezintă tot atâtea motive în a justifica dania acestuia către mănăstirea Studenica, în ceea ce-l priveşte pe cel de-al doilea donator, Grigore Ghica, nici legăturile de familie şi nici cele cu lumea sârbă nu pot constitui argumente în a explica dania sa. Fără a exclude practica reînnoirii vechilor danii ale înaintaşilor de către noul domn ajuns în scaun, credem că actul lui Grigore Ghica are şi alte semnificaţii. Astfel, analiza atentă a daniilor lui Grigore Ghica din perioada 1661—1662 ne pune în faţa unui fapt evident: atenţia specială de care s-au bucurat acele mănăstiri printre ai căror ctitori se număra şi Matei Basarab. Amintim în acest sens, daniile către mănăstirile Sadova[28], Câmpulung[29], Căldăruşani[30], Arnota[31] şi Mitropolia de la Târgovişte[32]; în toate aceste cazuri este invocat „răposatul Mateiu voievod".

Această acţiune demonstrează adoptarea modelului ctitoricesc întruchipat de Matei Basarab, ca şi în cazul lui Constantin Şerban, şi de către Grigore Ghica. Dacă în cazul lui Constantin Şerban, preluarea averii înaintaşului său, rămas fără urmaşi, s-ar constitui într-un fel de obligaţie morală pentru continuarea politicii acestuia, în opţiunea lui Grigore Ghica, credem că rolul decisiv l-a deţinut mitropolitul Ştefan I al Ungrovlahiei, revenit în scaun încă din 1656[33]. În sprijinul acestei idei vin şi afirmaţiile din actul lui Grigore Ghica prin care dăruieşte mănăstirii Arnota, ctitoria lui Matei Basarab, satul Măceşul (jud. Dolj) cu tot venitul şi cu toţi rumânii: „... iar déca stătu ⟨Matei vodă⟩ a fi domnu Ţărâi Rumâneşti multe sfinte mănăstiri şi case dumnezeieşti au făcut aici în ţară, pentru pomena [şi pent]ru sufletul domni⟨i⟩i lui şi al părinţilor şi au făcut şi această sfântă mănăstire Arnuta den temeliia ei făgăd[uindu-i] cum să zacă oasele acolo... După aceia se-u întâm[plat] lui Mateiu vodă moarte la scaun la Târgovişti. Şi l-au îngrupat în tinda bisericii domneşti. Iar apoi, fiind multe răutăţi şi robii aici în ţară,

[26] P.J. Šafárik, *op. cit.*, p. 115—116 (text slav); menţ. de I. Bărbulescu, *op. cit.*, p 274; E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 173; R. Flora, *Relaţiile iugoslavo-române*, p. 337.

[27] Damaschin Mioc, *Materiale româneşti din arhive străine*, SMIM, VI (1973), p. 326—328 (text slav + trad.); menţ de I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 275; R. Flora, *Relaţiile iugoslavo-române*, p. 337; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 897.

[28] Arh. St. Buc., ms. 715, f. 984—984 v., (*1661*, iulie 7).

[29] *Ibid.*, M-rea Câmpulung, LXI /27 (1661, iulie 11).

[30] *Ibid.*, M-rea Căldăruşani, XXVII şi XXVIII/7 (1661, august 5)

[31] *Ibid.*, M-rea Arnota, VI /3 (1661, august 5). O copie a acestui document, ce se găseşte la B.A.R., a fost publicată şi de D. Cristescu, *Sfânta mănăstire Arnota*, Rm. Vâlcea, 1937, p. 132—134.

[32] *Ibid.*, ms. 127, f. 395—395 v.

[33] În anul 1653, mitropolitul Ştefan I este depus de Matei Basarab, acuzat că a fost „părtaş cu cei ce au stricat orânduiala şi s-au ridicat împotriva domnului", v. Hurmuzaki- Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1, p. 195—196. Istoricul N. Stoicescu în lucrarea *Matei Basarab*, Bucureşti, 1988, p. 209, pune depunerea mitropolitului Şt fan de către domn ca urmare a participării acestuia la evenimentele tulburi din primavara lui 1653, invocând drept argument „originea ţărănească" a capului bisericii munt ne (aceeaşi idce ın SMIM, X(1983), p. 135). Considerăm că motivele depunerii mitropolitului Ştefan I nu au fost însă elucidate, fiind cu totul de altă natură decât această presupusă participare la evenimentele amintite mai sus. De altfel, în diata sa din 15 aprilie 1668, mitropolitul Ştefan nu aminteşte nimic în acest sens, punând depunerea sa pe seama „...poate fi fostu pentru păcatele noastre au din graiurile omeneşti..." (Arh. St. Buc., Mitrop. Ţ. Rom., CCCLXXXII/1 a). Fragmente din acest document au fost publicate şi de: Constantin Erbiceanu, *Testamentul şi data morţii mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei*, BOR, an 26 (1902), p. 296—297; R. Creţeanu, *Un egumen al Tismanei: mitropolitul Ştefan al Ungrovlahiei*, MO, t. XXIX (1977), nr. 1—3, p. 120—121.

de limbi păgâne, i-au scos oasele afară și au stătut câtăva vréme acolo în beserică. Iar deca stătu Mihne a fi domnu țărâi în urma lui Constantin vodă, fiindu-i oasele tot degrupate, le-au trimis cu cinste toc[ma ac]olo la această mănăstire la Arnuta, precum au fost poftit până era în viață. Deci fiind o mănăstire la un loc foarte cu nevoie... lângă alte mili ce-u mai adaos răposatul Mateiu vodă acolo, întru ce i-au fost și domni‹i›i lui prilejul, *domnia mea încă am socotit împreună cu părintele mitropolitul chir Ștefan al Țării Rum ânești]* (subl. n.)... și am mai adaos și noi sfintei mănăstiri ce scrie mai sus, Arnotei, și acest sat Măceșul..."[34]. În plus, luând în considerare strânsele legături ale mitropolitului Ștefan I cu familia Brankovici[35] și întreaga sa activitate culturală[36], rolul său în perpetuarea în timp a modelului ctitoricesc al lui Matei Basarab reiese cu mai multă claritate și reprezintă elementul de legătură între cele două domnii.

În stadiul actual al informațiilor, dania lui Matei Basarab este prima de acest gen către mănăstirea Studenica, așa cum am mai precizat, deși în document se invocă vechile privilegii „... de la sfânt răposații strămoșii noștrii", în cazul de față fiind vorba de un simplu formular de cancelarie. În perioada ulterioară, în afara lui Grigore Ghica, avem informații privind reînnoirea acestei danii și de către Constantin Brâncoveanu (1704)[37] și Ștefan Cantacuzino (1715, ianuarie 1)[38], toate invocând dania lui Matei Basarab[39].

În final considerăm că sunt necesare câteva precizări:

a) Deși referințe privind actele de danie ale lui Matei Basarab și Grigore Ghica către mănăstirea Studenica apar la o serie întreaga de istorici (J. Vuić[40], I. Bărbulescu[41], V. Petrović[42], E. Turdeanu[43], R. Flora[44], S. Anuichi[45], N. Stoicescu[46]), ele nici nu au fost publicate până în prezent și nici nu cunoaștem locul

[34] Arh. St. Buc., M-rea Arnota, VI/3. Episodul profanării mormântului lui Matei Basarab este relatat și de Paul de Alep, v. *Călători străini*, VI, p. 251.

[35] Ștefan I al Ungrovlahiei îl va hirotonisi mai întâi ca preot, apoi ca arhiereu pe Simion Brankovici, mitropolitul Ardealului. Tot el îl va hirotonisi ca episcop de Svidnița pe arhimandritul Simeon Kordici; pt. detalii, v. S. Anuichi, *op. cit.*, p. 890.

[36] Despre activitatea mitropolitului Ștefan I al Ungrovlahiei, v. George I. Negulescu, *Ștefan I, mitropolitul Ungrovlachiei. 1647—1668*, București, 1900; Ioan Dură, *Biserica din Țara Românească în epoca lui Matei Basarab*, BOR, an 89 (1971), nr. 5—6, p. 579—581; idem, *Les voievodes de Valachie et de Moldavie et les patriarches ortodoxes d'Orient dans la seconde moitie du XVII siècle*, „Bul. Bibl. Rom.", Freiburg, t. VIII (XII), 1980—1981, p. 137.

[37] Dania este menț. de: Constantin Erbiceanu, *Material pentru istoria bisericească a românilor*, BOR, an 11 (1887—1888), p. 627; I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 274; E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 180; R. Flora, *Din relațiile sârbo-române*, p. 42; V. Petković, *op. cit.*, p. 7; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 912.

[38] Dania este menționată de: J. Vuić, Путешествіе по Сербіи, I, Beograd, 1901, p. 156—157; V. Petković, *op. cit.*, p. 7; E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 182; R. Flora, *Relațiile iugoslavo-române*, p. 339; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 912.

[39] V. Petković, *op. cit.*, p. 7.

[40] J. Vuić, *op. cit.*, p. 155—156.

[41] I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 275.

[42] V. Petković, *op. cit.*, p. 5—6.

[43] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 173, 177.

[44] R. Flora, *Din relațiile sârbo-române*, p. 41—42; idem, *Relațiile iugoslavo-române*, p. 337—339.

[45] S. Anuichi, *op. cit.*, p. 897—898.

[46] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 136, n. 42; Dania lui Matei Basarab este invocată și într-o adresă a Scretariatului Serbiei către Secretariatul Țării Românești, din 22 ian. 1851, privitoare la neacordarea de 100 de ani a acestui ajutor, v. *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V *(*1640—1644*)*, întocmit de Marcel Dumitru-Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, p. 533.

de păstrare, fiind redate după facsimilele apărute într-o monografie a acestui așezământ monahal[47]. Prezența lor în această lucrare ne determină să credem că ele se găsesc în arhiva mănăstirii Studenica[48].

b) Termenul folosit pentru a desemna moneda în care urma să se facă dania nu este cel de „aspri" (cum se menționează în majoritatea studiilor amintite mai sus), ci cel de „пѣнѣѕ", termen a cărui semnificație a determinat controverse în istoriografia românească[49]; de aceea l-am tradus cu termenul generic de „bani", lăsându-i pe numismați să clarifice această problemă.

c) Modalitatea de reproducere a documentului emis de Grigore Ghica nu ne-a permis să descifrăm luna în care dania a fost făcută; având în vedere că la J. Vuić documentul este menționat cu data de 19 aprilie, iar la V. Petković cu data de 19 ianuarie, criteriul principal pentru datarea acestuia l-a constituit componența divanului[50].

[47] Sima Cirković și colab., *op. cit.*, p. 147, 151.

[48] În 1924, V. Petković în lucrarea sa le amintește ca existând în arhiva mănăstirii.

[49] Octavian Iliescu, *Pinegi: nume de monedă în izvoarele slavo-române (secolele XVI—XVII)*, AIIA Iași, t. XXIV (1987)/2, p. 363—368.

[50] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971; *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII*, SMIM, vol. IV (1960), p. 565—583.

1644 (7152) martie 14, Târgoviște

† Въ книѕѣ Моѵсиѡвѣ Бытѣистѣи, пишет: "Такѡ глаголетъ Господъ Адонаи, слыши Їсраелю и вънѹши глаголы моѧ, елика аще стѧжиши на всѣко лѣто ѡт иманїа своегѡ да десѧтесвѹеши племеню левитекомѹ, благословенимю їереѡм". Ꙗкоже закона прѣжде и въ законѣ просїаша мноѕи милостынѣми и щедротами, божественїи же апостоли и Богоноснїи ѡтци и свѣтише ѹстроивше нам на полѕȣ и спасенїе дȣщиѫ нашиѫ, ѡви молитвѫ и бдѣнїем и постом, ѡви милостинѣми и покаанїем ѡт грѣх ѡбрѣти сѧ, сїа въсѧх прѣтръпѣша да съ Христѡмъ царствȣют.

Тѣм и аз, раби владикы моегѡ Їнсѹса Христа, Їѡ Матею Басараба, божїею милостїю, господаръ и воевода въсоѧ землѧ Оѹггровлахїнскоеѧ въспоменȣхѡм ꙗко мноѕи Боговѣнчанїи воеводї въ царствїѧ въселиша сѧ и мали царствїю небеснамоѹ наслѣдинци быша, тъщȣ сѧ ȣбо, и азъ не тъчїю сїе царство исправити, нѧ и ѡ дȣше спъсенїе ȣстроити. Тѣмже ȣмъ на небо възводит, жиланїем Дȣхѡм Свѣтым въразȣмлен къ свѣтимъ божестнымъ цырквам и монастирѡм, наипаче къ семȣ божественомȣ монастирȣ глаголемагȣ Стȣденица, царскои ѡбителли въ земли Сръбскои ѡбласти...[1] ѡбрѣтающии сѧ божественномȣ Храмȣ пречистнагѡ Ѹспенїѧ пресвѣтыѧ владичици намеѧ Богородици и приснѡ дѣвы Марїи, понеже разȣмѣхом какѡ имѣаше дрѣвлѣ злато печатники старыѧ свѣтопочившиx прадѣдъ нашиx и иныx господарѡв. Нъ ѡтслȣчаѧ ѡт нем съжежени быша и сице поревновахѡм новїи ктитори назвати сѧ настоѧщим злато печатником нашим имѣе, прилагаем свѣтомȣ монастирȣ на вѣсѣко лѣто ѡброк шъсты тисѧщѧ пѣнѧѕ и братїи приходѧщии, на иждивенїе, шесть стотина пѣнѧѕ.

Тѣмже ȣбо, ѡтцы свѣты молим вы съ именим божїи да ни шете нас въ свѣтыи помѣник и родителы господства ми и присно въспомѣинȣте нас въ свѣтыx вашиx молитваx и на свѣтои проскомидїи, мы же въ въсе времѧ живота нашегѡ дȣжни естмы въсегда помиловати и покрѣпити свѣтыи монастиръ със више реченым ѡброком.

А иже по ѡтшестїи господства ми, комȣ въръчитъ Господъ Богъ и начет скиптро дръжати въсеи земли Оѹггровлахїнскои, молим вы съ именем Божїи, ꙗко да ȣтвръдите сїе Хрисовȣло господства ми и да помилоѹете свѣтыи монастиръ ѡт Бога данаго вам, стѧжанїи съ чим вы Богъ наставит ꙗкоже сам Ѹристос заповедав и рече: „Бȣдите милоствїи, ꙗкоже и азъ" и прочаа. Ѡ сем раздрѣшенїе грѣхом да имате въ страшное и второе прише⟨с⟩твїе и молитваже и покровъ прѣчистїи владичице нашиx Богородице и присно дѣвы Марїѧ да прѣдварит ни и сподобит ни ѡ д⟨ес⟩ное Христа праведнаго сȣдїе стати и зреще дрȣгъ дрȣга веселими лици въ царствы небеснѣ, въ вѣкы, амин.

Сеже оѹбо и сведїтелю поставиx господство ми: жȣпан Барбȣл велики бан Кралевскомȣ и жȣпан Драгомир великїи дворник и жȣпан Радѹл ѡт Кокоръщи

* Mulțumesc și cu această ocazie domnului Constantin Bălan pentru ajutorul acordat la transcrierea și traducerea acestor documente.

[1] Loc alb.

великїи лwгwфет и ж8пан Стрwе великїи вистиiарю и ж8пан Преда wт Бръковѣни великїи спатарю и ж8пан Сокол wт Ръзвад великїи кл8чѣрю и ж8пан Д8митрашко великїи столник и ж8пан Радѵл МиХалчев wт Пътрълаџе великїи комис и ж8пан Дръг8шин wт Делѣни великїи пеХарник и ж8пан Костантин великїи постѣлник. И исправник, ж8пан Ѵдрище Нъст8рел вторїи логофет.

И написаХ азъ, Соаре логофет, въ настол град8 8 Тръговище, мѣсеца мартїе, ДЇ дьни, wт Ядама wт лѣт ЗРИВ.

† Їw Матею вwевwд, милостїе божїею, господар земле Влашкое.

Їw Матею воевод ⟨m.p.⟩.



În cartea lui Moise a Facerii, scrie: „Așa cum grăiește Domnul Adonai, ascultă Israele și ia aminte la cuvintele mele, din cât agonisești în tot anul să dai zeciuială din averea ta seminției lui Levi, binecuvântaților săi preoți". Precum înainte de lege și în lege au strălucit mulți prin milostenii și dărnicie, iar dumnezeieștii apostoli și purtători de Dumnezeu și sfinți părinți ne-au sfătuit pentru folosul și mântuirea sufletelor noastre, ca prin rugăciune și priveghere și post, ca și prin milostenii și pocăință să ne curățim de păcate, aceste toate răbdându-le ca să împărățească Hristos.

Astfel și eu, robul stăpânului meu Iisus Hristos, Io Matei Basarab, din mila lui Dumnezeu domn și voievod a toată Țara Ungrovlahiei, mi-am amintit că mulți voievozi de Dumnezeu încununați s-au veselit în domnie și puțini au fost cei ce au moștenit împărăția cerurilor, de aceea, dar, și eu m-am nevoit nu numai a cârmui această împărăție, ci și de mântuirea sufletului. De aceea am ridicat gândul spre cer, cuprins de râvnă de la Duhul Sfânt către sfintele dumnezeiești biserici și mănăstiri, mai ales către această dumnezeiască mănăstire numită Studenița, lăcaș împărătesc în țara puterii Serbiei...[1] ce-și găsește dumnezeiescul hram al preacuratei Adormirii a preasfintei stăpânii noastre Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară Maria, pentru că am înțeles cum a avut vechi privilegii de la sfânt răposații strămoșii noștri și a altor domni. Însă, cu ardoarea cu care au fost cuprinși ei, tot astfel am râvnit să ne numim noi ctitori și iarăși să așezăm privilegiul nostru de față, prin care oferim în fiecare an sfintei mănăstiri obroc șase mii de bani și fraților care vin, pentru cheltuiala, șase sute de bani.

De aceea dar, sfinți părinți, mă rog vouă în numele lui Dumnezeu ca să ne înscrieți în sfântul pomelnic și pe părinții domniei mele și pururea să ne pomeniți în sfintele voastre rugăciuni și la sfânta proscomidie, iar noi în toată vremea vieții noastre suntem datori totdeauna a milui și a întări sfânta mănăstire cu mai sus zisul obroc.

Iar cel după plecarea domniei mele, cui îi va încredința Domnul Dumnezeu și va începe să țină schiptrul a toată Țara Ungrovlahiei, mă rog vouă în numele lui Dumnezeu, ca să întăriți acest hrisov al domniei mele și să miluiți sfânta mănăstire din agoniseala cea dată vouă de Dumnezeu, cu ce vă va povățui Dumnezeu după cum însuși Hristos a poruncit și a zis: „Fiți milostivi, după cum și eu", și celelalte. La aceasta să aveți iertarea păcatelor la cumplita și cea de a doua ⟨sa⟩ venire și rugăciunea și acoperământul preacuratei stăpânii noastre Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioară Maria să ne păzească și să ne învrednicească a sta de-a dreapta lui Hristos, judecătorul cel drept și să privească unul spre altul cu fețe vesele în împărăția cerească, în veci, amin.

Iată dar și martori punem domnia mea: jupan Barbul mare ban al Craiovei și jupan Dragomir mare vornic și jupan Radul din Cocorăști mare logofăt și jupan Stroe mare vistier și jupan Preda din Brâncoveni mare spătar și jupan Socol din Răzvad mare clucer și jupan Dumitrașco mare stolnic și jupan Radu Mihalcea din Pătârlage mare comis și jupan Drăgușin din Deleni mare paharnic și jupan Constantin mare postelnic. Și ispravnic, Udriște Năsturel al doilea logofăt.

Și am scris eu, Soare logofăt în orașul de scaun, la Târgoviște, luna martie, 14 zile, de la Adam anul 7152 ⟨1644⟩.

Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești.

Io Matei voievod ⟨m.p.⟩.

ANEXA II

1662 (7170) ⟨martie—august⟩ 19, București

Въ кныѕѣ Моисиωвѧ Битѣїстѣи, пишет: „Тако глаголетъ Господъ Ядонаε, слиш Їсраилю и вънꙋши глаголи моѧ, елика аще стѧжиши на въсѧко лѣта ωт иманїа своего да десѧтствꙋеши племеню левитскомꙋ, благословенїю їереωм". Якоже закона прѣжде й въ закона просиїаша мноѕи милостынѣми и

щедротами, божественїи же апостоли и Богоноснїи wтци и свѣтѣнше 8строивше нам полз8, испасенїе д8шиХ нашиХ, wви молитвое и бденїе и постом, wви милостинѣми и покаанїе wт грѣХ wгрѫбатнса, сїа въсѫХ прѣтръпѣша да съ Христwмъ царств8ют.

Тѣм и аз, раби владикы моего Їисуса Христа, Їw Глигорїе Гика воевод, божїю милостїю господаръ и владател въсоѫ земле 8грровлаХїиское, въспомен8Хом іако мнози Боговѣнчанїи воеводї въ ⟨ц⟩арствїѫ въсилиша сѫ и мали царствїю небеснамоу наслѣдници быша, тъщ8 сѫ, 8бо, и аз нъ тъчїю сїе царство исправити, нѫ и w д8ши спъсеное 8строити. Тѣмже 8м на небо възводит, жиланїем Д8Хwм Свѣтым въраз8млен къ свѣтымъ божественым цырквам и монастиром, наипаче къ сем8 божественом8 монастир8 глаголемаго Ст8деница, царскои wбители въ земле Сръбское wбласти, wбрѣтающи сѫ божественом8 Храм8 прѣчистнаго Уепенїе прѫсвѣтыѫ владичици нашеѫ Богородїцѫ, присно дѣви Марїѫ, понежи раз8мѣХом господство ми како имѣше дрѣвлѫ злато печѣтники старыѫ свѣтое почившиХ прѣдѣд нашиХ и иныХ господаром. Нъ wтел8чаѫ wт нем съжежени быша и сице поревноваХwм назватит сѫ настоѫщим злато печѣтники нашим, имже прилагаим свѣтоим8 монастиром, на въсѫко лѣто, wброк шъсть тисѫщѣ пенѣзы и братїи приХодѫщои, на иждевенїе, шесть сотини пенѫѕ, како ест и мас и ещиже wт наипрѣждъ ⟨в⟩рѣмѫ wт прочїим стари господари, бако видѣХом господство ми Хрисов8л покоинаго Матею Басарабъ воевода, сътворен по сїѫ wброк вишши речены.

Сего ради господство ми ещиже поноваХом и оутръдит сїѫ Хрисов8л господства ми по 8строенїе, како више писаны, іакоже да ест свѣтомоу монастир Ст8деница въ 8крѫпленїе и господства ми и родителю господства ми вѣчное помѫи.

Тѫмже, wтцим свѣтим молим вы съ именем Божїи да пишет нас въ свѣтыи помѣникъ и родителю господства ми и присно въспомѫн8нте нас въ свѣтиХ ваших молитваХ и на свѣтое проскомидїе, мы иже въ въсѫХ врѣмѣ живота нашаго д8жни естмы въсегда помиловати и покрѣпити свѣтыи монастиръ със више речени wброк8.

И ещиже по wшествїи господства ми, ком8 вър8читъ Господъ Богъ със ⟨скиптро дръжати земли УгрровлаХїиское, молым вы съ именем Божїи⟩, іако да оутвръдитъ сїе Хрисов8л господства ми и да помил8ит свѣты монастиръ wт Бога данаго вам стежанїе, съ чим ви Богъ наставит, іакоже сам Христос заповѣдавъ и ⟨ре⟩че: „Б8дити милоствїи, іакоже и аз" и прочаа. Ѿ сем раздрѫшѫнїе грѣХом да имате въ страшнои и творе пришествїе и молитваше и покров8 прѣчистїи владичицїи нашиХ Богородїце, присно дѣвы Марїѫ да прѣдварит ны и сподобытны wт десное Христа, праведнаго с8дїи стати и здреще др8г др8га веселими лици въ царствы небеснїи, амин.

Сеже 8во свидителїе поставлѣним господство ми: пан Преда вел ван Кралевски и пан Строе вел ворник и пан Кирка вел лwгwфет и пан Мареш8 вел вистиар и пан Тоадер8 вел спатарю и пан Бадѣ вел ключер и МиХаю вел столник и Костандин вел комис и Дръгич Катакозино вел пеХарник и Костѫ вел постелник. И исправник, Щербан Катакозино вторїи лwгwфет.

И написаХ аз, Д8митрашко лwгwфет, 8 Б8к8рещи, мѣсеца...[1], ѳї дьни и wт Адама въ лѣт ѕро.

† Їw Глїгwрїе Гика вwевwда, Божїю милостїю, господаръ земле Влашкое.

Їw Глигwрї Гїка воевода ⟨m.p.⟩.



În cartea lui Moise a Facerii, scrie: „Aşa cum grăieşte Domnul Adonai, ascultă Israele şi ia aminte la cuvintele mele, din câte agoniseşti în tot anul să dai zeciuială din averea ta seminţiei lui Levi, binecuvântaţilor preoţi". Precum înainte de lege şi în lege au strălucit mulţi prin milostenii şi dărnicie, iar dumnezeieştii apostoli şi purtători de Dumnezeu şi sfinţi părinţi ne-au sfătuit pentru folosul şi mântuirea sufletelor noastre, ca prin rugăciune şi priveghere şi post, ca şi prin milostenii şi pocăinţă să ne curăţim de păcate, aceste toate răbdându-le ca să împărtăţească Hristos.

Astfel şi eu, robul stăpânului meu Iisus Hristos, Io Gligorie Ghica voievod, [1]din mila lui Dumnezeu domn şi stăpânitor a toată Ţara Ungrovlahiei, mi-am amintit că mulţi voievozi de Dumnezeu încununaţi s-au veselit în domnie şi puţini au fost cei ce au moştenit împărăţia cerurilor, de aceea, dar, şi eu m-am nevoit nu numai a cârmui această împărăţie, ci şi de mântuirea sufletului. De aceea, am înălţat gândul spre cer, cuprins de râvnă de la Duhul Sfânt către sfintele dumnezeieşti biserici şi mănăstiri, mai ales către această dumnezeiască mănăstire numită Studeniţa, lăcaş împărătesc în ţara puterii Serbiei, ce-şi găseşte dumnezeiescul hram al preacuratei Adormiri a preasfintei stăpânii noastre Născătoare de Dumnezeu, pururea Fecioară Maria, pentru că am înţeles domnia mea cum a avut vechi privilegii de la sfânt răposaţii strămoşii noştri şi a altor domni. Însă, cu ardoarea cu care au fost cuprinşi ei, tot astfel am râvnit să aşezăm privilegiul nostru acum, prin care oferim sfintei mănăstiri obroc, în fiecare an, şase mii de bani şi fraţilor care vin, pentru cheltuială, şase sute de bani, cum este şi al nostru şi încă de mai înainte vreme de la alţi înaintaşi domni, cum am văzut domnia mea hrisovul răposatului Matei Basarab voievod, făcut pe acest obroc mai sus-zis.

Pentru aceasta încă am înnoit domnia mea şi am întărit acest hrisov al domniei mele de întocmire, cum scrie mai sus, ca să-i fie sfintei mănăstiri Studeniţa de întărire şi domniei mele şi părinţilor domniei mele pomană veşnică.

De aceea dar, sfinţi părinţi, mă rog vouă în numele lui Dumnezeu ca să ne scrieţi pe noi în sfântul pomelnic şi pe părinţii domniei mele şi pururea să ne pomeniţi în sfintele voastre rugăciuni şi la sfânta proscomidie, iar noi în toată vremea vieţii noastre suntem datori totdeauna a milui şi a întări sfânta mănăstire cu mai sus-zisul obroc.

Şi încă după plecarea domniei mele, cui îi va încredinţa Domnul Dumnezeu ⟨cu ţinerea schiptrului Ţării Ungrovlahiei, mă rog vouă în numele lui Dumnezeu⟩, ca să întăriţi acest hrisov al domniei mele şi să miluiţi sfânta mănăstire din agoniseală dată vouă de Dumnezeu, cu ce vă va povăţui Dumnezeu, după cum însuşi Hristos a poruncit şi a zis: „Fiţi milostivi, după cum şi eu", şi celelalte. La aceasta să aveţi iertarea păcatelor la cumplita şi cea de a doua sa venire şi rugăciunea şi acoperământul preacuratei stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, pururea Fecioară Maria să ne păzească şi să ne învrednicească a sta de-a dreapta lui Hristos, judecătorul cel drept şi să privească unul spre altul cu feţe vesele în împărăţia cerească, amin.

Iată dar martori punem domnia mea: pan Preda mare ban al Craiovei şi pan Stroe mare vornic şi pan Chirca mare logofăt şi pan Mareş mare vistier şi pan Toader mare spătar şi pan Badea mare clucer şi Mihaiu mare stolnic şi Constandin mare comis şi Drăghici Catacozino mare paharnic şi Coste mare postelnic. Şi ispravnic, Şerban Catacozino al doilea logofăt.

Şi am scris eu, Dumitraşco logofăt, la Bucureşti, luna..., 19 zile şi de la Adam în anul 7170⟨1662⟩.

†Io Gligorie Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti.

Io Gligori Ghica voievod ⟨m.p.⟩.

[1] Loc alb.

RIVALITATEA RUSO-OTOMANĂ PENTRU STĂPÂNIREA BAZINULUI MĂRII NEGRE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA (UN DOCUMENT OTOMAN DIN ANUL 1703)

ADRIAN TERTECEL

Istoria arată clar faptul că, datorită marii sale importanţe strategice şi economice, bazinul Mării Negre a fost, încă din antichitate, un spaţiu de acerbă rivalitate (dar şi de contacte multilaterale) între diverse state şi popoare. Sciţii, tracii, perşii, vechii greci, romanii, bizantinii, slavii, hazarii, cumanii, tătarii, italienii (genovezii şi veneţienii), turcii otomani, ruşii, românii, bulgarii, ucrainienii şi gruzinii au stăpânit, în diverse perioade, total sau parţial, ţărmurile Mării Negre şi Strâmtorile (Bosfor şi Dardanele). Trebuie subliniat însă faptul că doar trei state au izbutit, în epoci diferite, să controleze în întregime bazinul pontic. Este vorba despre Imperiul roman, Imperiul bizantin şi Imperiul otoman. Fiecare dintre acestea a reuşit (pentru câteva secole) să transforme Marea Neagră într-un adevărat lac interior al său [1].

Imperiul otoman a izbutit (în anii 1484—1774) să stăpânească practic toate ţărmurile Mării Negre (hanatul tătar al Crimeei devenindu-i vasal încă din 1475). Singura excepţie a reprezentat-o, pentru un secol, litoralul gruzin (cucerit de Poartă abia în 1579, în timpul războiului otomano-iranian din anii 1578—1590). Ca şi Bizanţul la apogeul său, Înalta Poartă a făcut din Marea Neagră un lac interior al imperiului (folosit mai ales pentru aprovizionarea Istanbulului şi a armatei otomane), nepermiţând nici unui alt stat să se apropie de litoralul acesteia [2].

Otomanii nu au beneficiat însă de o perioadă prea lungă de linişte în zonă. După problemele destul de serioase pe care ei au trebuit să le înfrunte în bazinul Mării Negre la finele secolului al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea din pricina incursiunilor cazacilor de pe Nipru şi Don, stăpânirea Înaltei Porţi în regiunile pontice avea să fie grav periclitată (începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea) din cauza politicii expansioniste a Rusiei în direcţia Pontu-

[1] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I—II, Bucureşti, 1988; idem, *Chestiunea Mării Negre* (curs universitar dactilografiat), vol. I—II, Bucureşti, 1942—1943.

[2] Subliniem şi faptul că, de la finele secolului al XVI-lea, doar câteva corăbii comerciale străine (engleze, olandeze, franceze şi veneţiene) mai primeau, foarte rar, dreptul de a pătrunde în Marea Neagră. Vezi: Halil Inalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, in „Arheion Pontou", t. 35, 1979, p. 74—110; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, 1962; Paul Cernovodeanu, *England and the Question of Free Trade in the Black Sea in the 17th Century. General Survey*, in "Revue Roumaine d'Histoire", t. VI, 1967, nr. 1, p. 15—22; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Jurnal de calatorie), cilt I—X (vol. I—X), Istanbul, 1896—1938; B.H. Sumner, *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu* (Peter the Great and the Ottoman Empire), Istanbul, 1993 (traducere din engleză în turcă: Eşref Bengi Özbilen); Faruk Bilici, *La politique française en Mer Noire (1747—1789). Vicissitudes d'une implantation*, Istanbul, 1992, p. 21—94.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 145—152, 1996.

lui Euxin şi a Strâmtorilor. Sub domnia ţarului Petru cel Mare (1689—1725), Rusia se afla în plin proces de întărire şi dezvoltare pe toate planurile. Ea visa să pună stăpânire pe ţărmul nordic al Mării Negre, iar apoi să ajungă la Strâmtori şi la Constantinopol (Istanbul pentru otomani, Ţarigrad pentru popoarele slave şi pentru românii medievali), asigurându-şi astfel ieşirea la „mările calde"[3].

Folosind prilejul oferit de îndelungatul război dintre Imperiul otoman şi Liga Sfântă (Imperiul habsburgic, Polonia şi Veneţia) din anii 1683—1699, Rusia s-a alăturat acesteia din urmă în anul 1686. Zece ani mai tarziu, în 1696, trupele lui Petru cel Mare au ocupat cetatea Azov *(Azak)*, iar apoi (1697—1698) şi alte cetăţi şi teritorii din apropiere, producând astfel o primă (şi îndelungată) breşă în sistemul stăpânirii otomane asupra bazinului Mării Negre. În urma păcii de la Karlowitz (1699), slăbită de înfrângerile suferite în faţa Imperiului habsburgic, Poloniei şi Veneţiei, Poarta le-a cedat acestora întinse teritorii. De asemenea, prin pacea de la Istanbul (1700), otomanii au trebuit să accepte (pentru moment) stăpânirea rusă asupra cetăţilor-porturi Azov şi Taganrog[4]. Rusia căpăta deci ieşire doar la Marea de Azov. Ea îşi amâna aplicarea planurilor pontice, intrând (în alianţă cu Polonia, Saxonia şi Danemarca) în „Războiul nordic" contra Suediei (1700—1721) pentru a-şi asigura accesul la Marea Baltică. Pe tot parcursul desfăşurării „Războiului nordic", Petru cel Mare s-a străduit din răsputeri să evite declanşarea unui nou război ruso-otoman. Ţarul dorea un asemenea război doar după încheierea „Războiului nordic"[5].

Întrucât şi Poarta avea nevoie de câţiva ani de refacere internă după războiul cu Liga Sfântă (şi deci nu putea risca imediat un război cu Rusia spre a-şi redobândi stăpânirea deplină asupra bazinului pontic)[6] anii 1700—1709 (de la pacea de la Istanbul până la bătălia de la Poltava) au reprezentat pentru relaţiile ruso-otomane o perioadă de aparentă şi înşelătoare linişte. Ambele părţi se pregăteau însă intens pentru un nou război ruso-otoman pe care fiecare spera să-l poată declanşa într-un moment favorabil.

Importanta schimbare produsă în raportul de forţe din nordul, estul şi sud-estul Europei prin victoria rusă de la Poltava (1709) asupra regelui suedez Carol al XII-lea (silit astfel să se refugieze în Imperiul otoman, la Bender), i-a făcut pe otomani să înţeleagă că trebuiau să atace imediat Rusia înainte de a fi prea târziu (adică înainte ca ţarul să câştige „Războiul nordic" şi să lovească apoi cu toate forţele sale Poarta). Profitând de faptul că ţarul nu putea trimite contra Porţii decât o parte din forţele sale, armata padişahului a câştigat războiul ruso-otoman din 1710—1711. Prin pacea de la Vadul Huşilor (22 iulie 1711), confirmată apoi prin tratatele ruso-otomane din 1712 şi 1713, Poarta a reuşit să astupe breşa creată de Rusia în 1696 şi să rămână stăpâna deplină a bazinului Mării Negre până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774). De asemenea, ea şi-a consolidat, pentru câteva decenii, dominaţia (suzeranitatea efectivă şi restrictivă) asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. În Moldova (1711) şi Ţara Românească (1716) au fost instaurate

[3] I.P. Tuşin, *Russkoe moreplavanie na Kaspiiskom, Azovskom i Cernom moriah (XVII vek)* (Navigaţia rusă în Marea Caspică, Marea de Azov şi Marea Neagră în secolul al XVII-lea), Moskva, 1978, p. 86—158; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Turcia şi Rusia), Ankara, 1970, p. 1—10.

[4] S.F. Oreşkova, *Russko-tureţkie otnoşeniia v naciale XVIII v.* (Relaţiile ruso-turce la începutul secolului al XVIII-lea), Moskva, 1971, p. 26—33; A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı* (Expediţia şi pacea de la Prut), cilt (vol.) I, Ankara, 1951, p. 38—48.

[5] S.F. Oreşkova, *op. cit.*, p. 32—33; A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 54—62.

[6] S.F. Oreşkova, *op. cit.*, p. 40—49.

domniile fanariote (care au durat până în 1821). Poarta nu mai avea încredere în domnii români (întrucât aceştia sprijiniseră — în secret sau deschis — Rusia) [7].

Acestea au fost — prezentate pe scurt — cauzele, evoluţia şi efectele acerbei rivalităţi ruso-otomane asupra bazinului Mării Negre în distincta şi exploziva perioadă 1695—1714.

În continuare, ne vom opri mai amănunţit asupra raporturilor ruso-otomane în anii 1700—1709 (care, la prima vedere, par a reprezenta o perioadă de relativă linişte în relaţiile dintre cele două imperii).

Constatăm faptul că istoriografiile din diverse ţări au opinii diferite în această privinţă. În esenţă, aceste păreri pot fi împărţite în două categorii. Prima categorie (care include istoriografiile rusă, română şi occidentală) este reprezentată de istoricii care consideră că anii 1700—1709 au constituit, în general, o perioadă de relativă linişte în relaţiile dintre Rusia şi Înalta Poartă. Cu excepţia turcologului Mustafa Ali Mehmet, practic întreaga istoriografie românească împărtăşeşte, în esenţă, această opinie [8].

Cât priveşte cea de-a doua categorie de păreri (care include doar istoriografia turcă şi un mic număr de istorici străini) aceasta susţine că anii de aparentă linişte 1700—1709 reprezintă, de fapt, o perioadă de permanentă tensiune, încordare, suspiciuni şi pregătiri de război în relaţiile ruso-otomane. În istoriografia românească, după cum am arătat, doar turcologul M.A. Mehmet este de această părere. Însă, probabil datorită spaţiului limitat oferit de lucrarea sa de sinteză asupra istoriei otomane şi (anterior) de studiul său privind valoarea *Cronicii* lui Mehmed Raşid ca izvor pentru campania de la Prut (1711), M.A. Mehmet oferă destul de puţine amănunte în sprijinul opiniei sale [9].

Ţinând seama de toate aspectele sus-amintite (şi de faptul că istoriografia românească s-a ocupat doar în mică măsură de raporturile dintre cele doua imperii în intervalul cuprins între pacea de la Istanbul şi bătălia de la Poltava), ne-am propus aici să facem o scurtă caracterizare a evoluţiei relaţiilor ruso-otomane în anii 1700—1709 şi, totodată, să punem la dispoziţia istoriografiei româneşti un document otoman de cancelarie (referitor la această problemă) rămas practic necunoscut şi nefolosit în ţara noastră. Este vorba despre scrisoarea imperială *(nâme-i hümâyûn)* adresată de către sultanul Mustafa al II-lea (1695—1703) ţarului Petru cel Mare la 16—25 iunie 1703 *(fi evâil-i Safer, sene* 1115*)*. Acest

[7] S.F. Oreşkova, *op. cit.*, p. 57—187; A.N. Kurat, *op. cit.*, cilt II, p. 728—731; M.A. Mehmet, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 251—255; idem, *Cronica lui Mehmed Raşid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii", nr. 4/1961, p. 925—931; Paul Cernovodeanu, *Anglo-Dutch Mediation in the Russo-Turkish Peace Treaty of the Prut (1712—1713)*, în "Southeastern Europe" (Arizona State University U.S.A.), 5, Pt1, 1978, p. 88—101; Veniamin Ciobanu, *Les Pays Roumains au seuil du 18-e siècle (Charles XII et les Roumains)*, Bucarest, 1984, p. 87—154; Bogdan Murgescu, *Istorie românească — istorie universală (600—1800)*, Bucureşti, 1994, p. 125—131; Adrian Tertecel, *Izbucnirea războiului ruso-otoman din 1710—1711 pentru stăpânirea bazinului Mării Negre (un izvor narativ otoman)*, în „Revista istorică", tom V, 1994, nr. 11—12, p. 1 197—1 209.

[8] Vezi (mai ales): B.H. Summer, *op. cit.*, p. 11—26; S.F. Oreşkova, *op. cit.*, p. 32—56; T.K. Krâlova, *Russkaia diplomatiia na Bosfore v naciale XVIII v. (1700—1709)* (Diplomaţia rusă la Bosfor la începutul secolului al XVIII-lea: 1700—1709), în „Istoriceskie zapiski", 1959, t. 65, p. 252—271; J.T. Chance, *George I and the Northern War*, London, 1909, p. 21—27; L. Demény, P. Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1974, p. 209—212; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 87—94.

[9] M.A. Mehmet, *Istoria turcilor*, p. 249—251; idem, *Cronica lui Mehmed Raşid...*, p. 921—924.

document este foarte important nu numai datorită informaţiilor pe care le furnizează, ci şi datorită faptului că exprimă poziţia oficială a Înaltei Porţi faţă de relaţiile ruso-otomane în acei ani. Menţionăm că documentul pe care îl prezentăm aici a fost publicat la Ankara (în limba turco-osmană și alfabetul arab), în 1953, de către regretatul prof. dr. Akdes Nimet Kurat [10].

Pe un ton reprezentând un amestec de fermitate şi politeţe (ameninţarea cu războiul, totuşi prezentă, este doar voalată), sultanul arată că, deși nu trecuseră nici trei ani de la semnarea tratatului de pace ruso-otoman de la Istanbul (încheiat în 1700 pe termen de treizeci de ani), relaţiile dintre cele două imperii deveniseră iarăşi foarte tensionate. Cauzele acestei stări de tensiune constau în construirea de către ruşi (contrar prevederilor păcii sus-amintite) a cetăţii Kamenka (și, peste câţiva ani, a cetăţii Samara) lângă graniţele Hanatului Crimeei şi consolidarea şi lărgirea de către aceştia a cetăţilor-porturi Azov *(Azak)* şi Taganrog *(Taygan)*. La acestea se adăuga şi construirea din ordinul ţarului (la Azov, Taganrog şi Voronej) a unor corăbii destinate întăririi flotei ruseşti din Marea de Azov.

Aceste acţiuni ruseşti (care nu puteau fi considerate decât ca fapte ostile Porţii) provocaseră teamă şi mânie în rândurile tătarilor crimeeni şi ale ostaşilor otomani staţionaţi în teritoriile nord-pontice ale imperiului. Un nou război ruso-otoman putea, de aceea, izbucni oricând.

Este foarte importantă acea parte a acestei scrisori care se referă la statutul internaţional al Mării Negre. Aceasta era considerată ca fiind un lac interior otoman, unde nu era permis accesul nici unei ambarcaţiuni străine.

În finalul scrisorii, sultanul cerea cu insistenţă ţarului să ordone dărâmarea cetăţii Kamenka şi lichidarea flotei ruseşti din Marea de Azov (prin autodistrugere sau retragere în amonte pe fluviul Don). Sultanul considera că numai aşa se putea păstra şi consolida pacea ruso-otomană. El dădea de înţeles ţarului (chiar dacă în mod delicat) că, în cazul în care solul otoman trimis la Moscova cu această scrisoare nu era expediat cât mai repede înapoi la Istanbul cu un răspuns favorabil din partea suveranului rus, relaţiile dintre Rusia şi Poartă aveau să se deterioreze şi mai mult, ajungându-se chiar la un nou război ruso-otoman [11].

Celelalte izvoare otomane de epocă (documente de cancelarie și izvoare narative) confirmă pe deplin conţinutul scrisorii imperiale prezentate mai sus. Este vorba în primul rând de scrisorile imperiale trimise ţarului de către noul sultan Ahmed al III-lea (1703—1730) în anii de aparentă linişte (dar, de fapt, de mare tensiune) 1703—1709 [12].

Izvoarele ruseşti, româneşti, engleze, franceze, olandeze, suedeze, italiene şi germane din acea perioadă confirmă, la rândul lor (cel puţin ca informaţie brută), esenţa ştirilor furnizate de izvoarele otomane ale vremii. De exemplu, ambasadorul Angliei la Istanbul, Sir Robert Sutton, menţionează în rapoartele sale (pe care le-a expediat la Londra, în anii 1701—1706) atât consolidarea fortificaţiilor şi a forţelor terestre şi navale ruseşti din regiunile nord-pontice, cât şi contramăsurile otomane (inclusiv operaţiunile întreprinse în fiecare din anii

[10] A.N. Kurat, *op. cit.*, cilt II (vol. II), Ankara, 1953, p. 709—710. Anterior, un lung fragment din această scrisoare fusese publicat (în transliterare cu litere latine) de către istoricul turc Cemal Tukin în lucrarea sa *Osmanlı Imparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi* (Problema Strâmtorilor în timpul Imperiului otoman), Istanbul, 1947, p. 33—34.

[11] Vezi nota precedentă, precum şi anexa articolului de faţă.

[12] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 79—105; Cemal Tukin, *op. cit.*, p. 34—38.

respectivi de către flota otomană în apele Mării Negre). Ca şi în rapoartele celorlalţi ambasadori occidentali acreditaţi la Istanbul, şi în rapoartele lui Sutton se vorbeşte pe larg despre cât de puţin a lipsit ca Poarta să înceapă un nou război contra Rusiei în decembrie 1702 — ianuarie 1703 (sub conducerea marelui vizir Daltaban Mustafa Paşa)[13].

În concluzie, în ceea ce priveşte caracteristicile principale şi evoluţia relaţiilor ruso-otomane în anii 1700—1709 (consideraţi în istoriografiile rusă, română şi occidentală drept ani de relativă linişte în raporturile dintre cele două imperii), împărtăşim (în esenţă) opiniile istoriografiei turce. În întreg acest interval, între Rusia şi Poartă a existat o permanentă stare de tensiune cauzată de accentuarea rivalităţii lor în privinţa bazinului Mării Negre. Doar angajarea principalelor forţe ale Rusiei în direcţia Mării Baltice (în cadrul „Războiului nordic'' din anii 1700—1721) şi nevoia unei pauze pentru refacerea forţelor resimţită de Poartă după lungul şi dezastruosul război cu Liga Sfântă (1683—1699) au făcut ca pacea dintre cele două imperii să dureze din iulie 1700 până în noiembrie 1710. În tot acest timp însă, ambele părţi s-au pregătit pentru un nou război ruso-otoman. Acesta a fost declanşat de Poartă la 9/20 noiembrie 1710 (din motivele pe care le-am menţionat mai sus).

La sfârşitul acestei scurte analize publicăm, sub formă de anexă, textul original (în limba turco-osmană), transliterat în alfabetul latin, al scrisorii imperiale adresate de sultanul Mustafa al II-lea ţarului Petru cel Mare la 16—25 iunie 1703, împreună cu traducerea sa în limba română (atât transliterarea, cât şi traducerea au fost efectuate de către noi — A.T.)[14]. Punem astfel la dispoziţia istoriografiei româneşti un nou izvor otoman referitor la raporturile dintre Rusia şi Poartă în intervalul cuprins între pacea de la Istanbul şi bătălia de la Poltava (1700—1709). Sperăm că această sursă va ajuta la clarificarea, în istoriografia noastră, atât a principalelor caracteristici şi a evoluţiei relaţiilor ruso-otomane (strâns legate de rivalitatea dintre cele două imperii în bazinul pontic) în intervalul sus-amintit, cât şi a cauzelor izbucnirii războiului ruso-otoman din anii 1710—1711 (cu consecinţe foarte importante nu numai pentru Rusia, Poartă şi regiunile din imediata vecinătate a Mării Negre, ci şi pentru Moldova şi Ţara Românească).

*

[13] Pentru ansamblul rapoartelor lui Sutton din acei ani, vezi: Public Record Office (London), State Papers, *Turkey*, dos. 97/21, filele 77—216. În legătură cu marele vizir Daltaban Mustafa Paşa, vezi: *ibidem*, filele 96—124.

Menţionăm că Rusia a cerut în repetate rânduri, în întreg intervalul 1700—1709, dreptul de a naviga cu corăbiile sale în Marea Neagră sau, cel puţin, dreptul negustorilor ruşi de a veni la Istanbul pe corăbii otomane. Autorităţile otomane au dat mereu răspunsuri negative la aceste cereri (vezi: S.F. Oreşkova, *op. cit.*, p. 37—38). Despre fortificaţiile construite (sau reparate) de otomani în regiunile nord-pontice în anii 1700—1709 şi despre activitatea flotei otomane în Marea Neagră în acei ani, vezi: Mehmed Raşid, *Tarih* (Cronică), cilt (vol.) II—III, Istanbul, 1865—1866 (1282 H.). Permanenta tensiune existentă în toţi acei ani între cele două imperii se observă cu uşurinţă.

[14] A.N. Kurat, *op. cit.*, cilt (vol.) II, p. 709—710. Transliterarea textului original (în limba turco-osmană) din alfabetul arab în alfabetul latin a fost efectuată de către noi pe baza regulilor aplicate în asemenea cazuri de către istoricii şi filologii turci contemporani. Aceste reguli corespund actualului alfabet (latin) al limbii turce. Parantezele rotunde (şi sublinierile) din textul traducerii ne aparţin. În interiorul acestor paranteze am aşezat atât anumite cuvinte mai importante din textul original (în limba turco-osmană), cât şi o serie de completări şi scurte explicaţii destinate mai bunei înţelegeri a unor propoziţii concepute la origine în turco-osmană, al căror sens este mai greu de desluşit pentru cei nefamiliarizaţi cu vocabularul, topica şi logica acestei limbi, precum şi cu realităţile Imperiului otoman.

ANEXĂ

TRANSLITERARE

Moskov Çarına nâme-i hümâyûn:

Tevkî'-i refî'-i hümâyûn vasıl olıcak ma'lûmunuz ola ki: Cenâb-ı Hakk ve Feyyaz-Mutlak-ı cell ve'ulânın bîgâyeti ve iki cihân fahri Peygamberimiz Habîb-i Hüdâ ve Resûl-u mücteba Hazret-ı Muhammad Mustafa 'aleyhu efzal es-salâvât ve ezkâhâ'nın mucizât-ı kesîre el-berekâtı ile merci'-i selâtîn-i 'ızâm ve melcâ'-ı havâkîn-i kirâm olan Dergâh-ı şâmih el-erkânımız ile bundan akdem şerâit-i sulh ve salâh tecdîd ve revâbıt-ı müsâlahât ve müvâlât temhîd ve teşdîd olunmağla müceddeden paydar ve üstüvâr olan vüdd-ü vifâk ve i'tilâf ve ittifakın fimâ ba'd hıfız ve hırâseti ile mukadderât ve müstevhenâtı bilkülliye mündefi' ve müstetir ve âsâr-ı âsâyiş ve itminân taraf taraf mültemi' ve münteşir olmağı içün mabeynde hâsıl olan dostluğun levâzım-ı istihkâmının ifâsı ve münâkız ve münâfi olan esbâb ref' ve ilgâsı dahi şerâit-i sıyânet-i emr-i müsâlahadan idüğü zâhir ve bâhir iken bu esnâda Özü suyu cânibinde sınur ucunda tarafınızdan kale binası ve kezalik Azak ve Taygan ve Varoneş'de sefain inşası ol cânîblere karib olan serhadd-ı mansûremiz ahalisinden Kırım halkının ve Nogay ve Bucak ve Yedisan ve Özü ve Taman ve Kuban ve sâir ol sugûr havalisinde mukim olan asâkir-i mansûremin dagdaga-i kulûblerine bais olmağla Der-i devletmedâr-ı mülükânemize defaâtiyle ilâm-ı hâl eylemişlerdir. Fi nefs el-emr sınur ucunda bu misillû kale binasına şürû memâlik-i mahrusemizden ol havaliye musakib ve mukarib olan bilâd ahâlisinden vegakiş ve heycâendiş olan Kırım halkı ve sâir muhafızîn-i sugûr ve muhârisîn-i sınur ve tahazzüm olan asâkir-i mansûre-i mevfûremizin intibaz-ı ırk-ı hamiyetlerini müstetbi' olmağla tarafınızdan bu makule keyfiyâta sebep olur amâle şürû dostluğa muvafik etvardan olmayub ve kezalik Azak ve Taygan ve Varoneş'de sefain tedarikinin dahi el-haletü hazih-i cihet-i lüzûmu nedir ma'lûm olmamışdır. Zirâ Karadeniz bilkülliye kabza-i tasarruf-ı hüsrevânemizde olub kimsenin alâkası olmamağla 'ahidnâme-i hümâyûnumuz muktezâsınca aherden bir kayığın Karadeniz'e çıkmasına mesağ olmaduğu aşikârdır. Bir gayri ma'ber ve derya yokdur ki Azak ve Taygan ve Varoneş'de işlenen gemiler ol tarafa tesyîr içün i'dâd olunmasına haml oluna. Inkıza-yı müddet-i sulhden sonra gelecek zaman mülâhazası ise bu eyyam-ı hengâm-ı müsâlahanın evâili ve otuz sene müddet-i sulh ta'yin olunmuşken kabl el-inkıza bu esnâda bilâ mûcib gemiler inşası ve inkıza-yı müddet-i sulha terekkub ile limanlarda müddet-i medide yatub kalması abes müşâhade olunub hâsılı eğer sınur ucunda müceddeden kale binası ve eğer sefain ihzârının bir hayırlu niyeti mutazammın mahmel-i haseni olmayub ve tarafeynin emniyeti mevâd-ı müsâlahadan olmağla istikrâr-ı sulh-ü salâha muhill olan bu makule esbabın tarafınızdan ref'i ile hâsıl olan dostluğun sebât ve devamı içün nâme-i hümâyûn-u 'âtıfet makrunumuz şerefyâfte-i sudûr olub Dergâh-ı muallâmız müteferrikalarından kıdvet ül-emâcid ve'l-ekârım müteferrika Mustafa-zeyyede mecduhu — bu husus içün mersûl ve lisânen dahi bu hususlara müteallik irâd-ı kelâma mevkûl kılınmıştır. Inşallahu teâlâ vusulünde eğer zikrolunan kale ve eğer mahall-i merkûmda i'dâd olunan sefainin eyyam-ı müsâlahada tarafınıza bir vechile lüzûmu ve bir mahmel-i haseni dahi olmamağla mabeynde hâsıl olan sulh-ü salâh ve dostluk muktezâsı üzere bunları ref' ile Kırım halkı ve sâir ol havaliye karib olan serhadd-ı mansûremiz ahalisinin şikâyetleri ref' olunub dostluğa muvâfık hâlet ve mevâd-ı müsâlahadan olan tarafeynin emniyeti ri'âyet ve istikrâr ve istimrâr-ı sulh ve salâhı müstetbi' olur. Keyfiyet ile mumaileyhi meks etdirmeyüb 'atebe-i aliye-i padişahânemize avdet etdirmeniz melhûzdur. Ve es-selâm 'alâ men et-tebaü'l-Hüdâ. Fi evâil-i Safer, sene 1115.

TRADUCERE

Scrisoare imperială *(nâme-i hümâyûn)* către țarul Moscovei *(Moskov Çar)ı*:

La sosirea preamăritului semn împărătesc (adică a acestei scrisori purtând *tuğra**-ua sultanului) să vă fie cunoscute cele ce urmează! Mai înainte de această (scrisoare), au fost reînnoite clauzele păcii și bunei înțelegeri și au fost reglementate și întărite relațiile de pace și pri-

* *Tuğra* parafa (monograma) sultanului. Era desenată (caligrafiată) la începutul documentelor oficiale otomane emise (în mod expres) în numele sultanului. Avea forma unui triunghi înalt, cu baza îngustă. Conținea numele sultanului respectiv și al tatălui acestuia, împreună cu epitetul *el-muzaffer daima* (veșnic învingător).

etenie** (între voi) şi fundamentala noastră Înaltă Curte, care — prin minunile nenumărate şi prin marile milostiviri şi binefaceri ale lui Allah cel Preaînalt, binefăcătorul absolut şi ale Profetului nostru Muhammad Mustafa, cel acoperit de glorie infinită, mândria şi virtutea celor două lumi (a viilor şi a morţilor), favoritul lui Allah şi Trimisul cel ales, asupra lui fie belşugul rugăciunilor celor virtuoşi — este scaunul de apel (şi supusă închinare) ale marilor sultani şi refugiul slăviţilor monarhi. De aceea, pentru ca această reînnoită, puternică şi solidă prietenie şi pace şi înţelegere şi acord să fie păstrată şi apărată, pentru ca soarta şi destinul său să fie ferite şi protejate de rele, iar semnele păcii şi siguranţei să strălucească şi să se răspândească în toate părţile, este clar şi limpede că trebuie îndeplinite lucrurile necesare întăririi prieteniei existente între noi (adică între Imperiul otoman şi Rusia) şi trebuie eliminate lucrurile care sunt contrare şi potrivnice acesteia. În mod clar, aceste acţiuni fac parte din condiţiile păstrării şi respectării prevederilor păcii.

Dar, cu toate acestea, în răstimpul care a trecut de la încheierea păcii, voi (adică ţarul şi autorităţile ruse) aţi clădit o cetate (numită Kamenka) lângă hotarul nostru, în regiunea fluviului Nipru *(Özü suyu)* şi, de asemenea, aţi construit corăbii la Azov *(Azak)*, Taganrog *(Taygan)* şi Voronej *(Varoneş)*. Aceste fapte au provocat o îngrijorare adâncă în inimile poporului (tătar) din Crimeea — care face parte dintre locuitorii de la hotarul nostru cel ocrotit de Allah aflat în apropierea acelor regiuni şi ale ostaşilor mei cei biruitori care staţionează în ţinuturile nogailor, în Bugeac, Yedisan, Oceakov *(Özü)*, Taman, Kuban şi în alte ţinuturi de frontieră din acele părţi. Din această pricină, (supuşii noştri sus-pomeniţi) au trimis de nenumărate ori înştiinţări (scrise) asupra acestei situaţii la Poarta noastră împărătească, centru al măreţiei (şi puterii). Pe scurt, începerea construirii (de către voi a) unor astfel de cetăţi lângă hotarele noastre a dus la stârnirea zelului datoriei militare în venele războinicului şi turbulentului popor (tătar) din Crimeea — care face parte dintre locuitorii acelor ţinuturi ale Ţărilor noastre cele bine păzite (adică ale Imperiului otoman) apropiate de sus-amintitele regiuni — precum şi în venele celorlalţi ostaşi biruitori ai noştri, mulţi ca frunza şi iarba, oameni de nădejde, apărători ai hotarelor şi păzitori ai graniţelor (Imperiului otoman). Această situaţie (nedorită) a fost (deci) provocată din partea (şi din vina) voastră.

Începerea (de către voi a) acestor lucrări nu este o acţiune potrivită cu prietenia. Şi, de asemenea, nu am putut afla de ce este necesară în prezent construirea (de către voi a) unor corăbii la Azov, Taganrog şi Voronej. Căci Marea Neagră *(Karadeniz)* se află în întregime sub stăpânirea noastră împărătească (otomană). Şi nu este îngăduit a fi ţinta pretenţiilor nimănui. Iar potrivit *ahidname*-lei noastre împărăteşti, este limpede că *nici măcar o barcă (kayık) aparţinând altui stat nu are voie să pătrundă în Marea Neagră*. De asemenea, nu există (în zona aceea) un alt canal pentru navigaţie sau o altă mare, astfel încât să se poată pretinde ca acele corăbii care sunt construite la Azov, Taganrog şi Voronej ar fi pregătite spre a fi trimise în altă parte. S-ar putea, totuşi, afirma (din partea voastră) că acele corăbii se construiesc cu gândul la vremurile de după expirarea păcii (ruso-otomane din anul 1700). Dar acum ne aflăm abia la începutul perioadei de pace. Iar (potrivit tratatului ruso-otoman din 1700) durata acestei păci este de treizeci de ani. Fără îndoială, este absurd ca acum, cu multă vreme înainte de expirarea păcii, să se construiască (de către voi) corăbii fără nici un motiv şi apoi acestea să fie lăsate să zacă timp îndelungat în porturi în aşteptarea încheierii perioadei de pace. Deci, pe scurt, reînceperea (de către voi a) clădirii de cetăţi lângă hotarele noastre şi construirea (de către voi a) unor corăbii nu sunt fapte care conţin intenţii bune. Iar siguranţa şi securitatea celor două părţi (Imperiul otoman şi Rusia) fac parte din prevederile păcii. Pentru consolidarea şi continuarea prieteniei existente între noi (adică între Imperiul otoman şi Rusia) este necesară înlăturarea şi eliminarea de către voi a acestor fapte şi lucruri care sunt contrare întăririi păcii şi bunei înţelegeri.

Din aceste cauze şi cu acest scop, a fost redactată această a noastră scrisoare imperială *(nâme-i hümâyûn)* aducătoare de fericire şi slăvită de înalţii demnitari. Cu această scrisoare imperială şi pentru această chestiune, a fost trimis la voi (din partea noastră) *müteferrika**** Mustafa — să-i crească gloria! — pildă între cei slăviţi şi generoşi, care face parte dintre *müteferrika*-lele de la Înalta noastră Curte. De asemenea, el a fost împuternicit să prezinte şi prin viu grai (mesajul nostru) referitor la problemele sus-pomenite. Cu voia lui Allah cel Preaînalt, la sosirea sa, nădăjduim că — deoarece sus-amintita cetate, precum şi corăbiile construite

** Este vorba despre tratatul de pace ruso-otoman de la Istanbul (3 14 iulie 1700).

*** *Müteferrika* membru al unei unităţi speciale de cavalerie (aproximativ 600 de persoane) însărcinată cu paza şi escortarea sultanului. Membrii acestei gărzi se bucurau de numeroase onoruri şi privilegii. De multe ori, unii dintre ei erau trimişi în solii foarte importante (din partea sultanului). Menţionăm că numele exact al solului otoman pomenit în această scrisoare era Nogaylı Mehmed Mustafa Ağa (vezi A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, cilt I, p. 85).

în locurile sus-pomenite nu vă sunt de nici un folos pe timp de pace şi nu sunt lucruri binevenite — le veţi distruge şi înlătura potrivit prevederilor păcii, bunei înţelegeri şi prieteniei existente (acum între noi). Astfel vor dispărea şi plângerile făcute de poporul (tătar) din Crimeea şi de alţi locuitori de lângă hotarul nostru cel ocrotit de Allah aflat în apropierea acelor regiuni (stăpânite atunci de Rusia în preajma graniţelor nord-pontice ale Imperiului otoman). Asemenea fapte sunt binefăcătoare pentru prietenia (dintre noi). Conform prevederilor păcii, se va ajunge astfel la obţinerea securităţii şi siguranţei celor două părţi (Imperiul otoman şi Rusia). Toate acestea vor duce la respectarea, întărirea şi păstrarea în continuare a păcii şi bunei înţelegeri (între noi). Se aşteaptă de la voi să nu-l reţineţi (mult) pe sus-pomenitul (Mustafa), ci să-l trimiteţi (cât mai repede) înapoi la al nostru Înalt Prag sultanal, împreună cu răspunsul vostru privind problema sus-menţionată. Şi pacea fie asupra celui care urmează calea Domnului!

(Scris) în prima decadă a lunii Safer, anul 1115 H****.

**** 16—25 iunie 1703. Calendarul musulman (lunar) este numit şi „calendarul Hegirei" *(Hicret takvimi)*. Calcularea sa începe de la *Hegira Profetului*, adică de la strămutarea profetului Muhammad şi a adepţilor săi de la Mecca la Medina (16 iulie 622). Anul 1115 H. corespunde intervalului 17 mai 1703—5 mai 1704. Luna Safer este a doua lună a calendarului Hegirei. În anul 1115 H., luna Safer corespunde intervalului 16 iunie — 14 iulie 1703.

ERORI ÎN CRONOLOGIA DOMNILOR DIN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. STUDIU DE CAZ: MANOLE GIANI RUSET

MARIETA CHIPER

În cronologia unor domni din ţările române au intrat în circuitul ştiinţific date care au sfârşit prin a fi acceptate ca reale fără a se mai proceda, de cele mai multe ori, la o reverificare a lor în lumina unor surse mai de curând sau mai demult cunoscute.

Dintre listele cronologice, unele au reflectat un anumit stadiu de cunoaştere la un moment dat, altele au preluat, credem automat, date cunoscute din studii sau cronologii anterioare. Aceasta nu înseamnă însă că nu există deosebiri de datare în listele cronologice cunoscute până în prezent, mai ales că toate cronologiile aflate în circulaţia ştiinţifică au luat în considerare elemente identice — sau toate elementele — cunoscute privind începutul sau sfârşitul unei domnii.

Stabilirea unor criterii multiple şi, oricum, comune în cadrul unei dezbateri ştiinţifice între specialişti ar fi deosebit de benefică mai ales în cazurile în care domnii munteni sau moldoveni nu au mai fost aleşi de sau doar de „ţară", ci confirmaţi sau numiţi de Poartă. Erori de cronologie se regăsesc uneori şi pentru perioadele anterioare, dar predomină, după opinia noastră, în cazul secolului al XVIII-lea.

Care este — pentru a ne referi doar la acest aspect — începutul domniei în cel din urmă caz? Firmanul de numire? Sosirea şi urcarea pe tron a noului domn? Uneori, între cele două momente au trecut nu numai săptămâni, ci chiar şi luni. Analiza informaţiilor dintr-o categorie de izvoare istorice insuficient explorată asupra căreia am avut prilejul să insistăm în teza noastră de doctorat — anume: însemnările de pe vechi manuscrise şi cărţi româneşti ca izvor istoric-coroborate cu alte surse istorice importante cunoscute relevă, în general, o mentalitate colectivă a contemporanilor care marchează începutul domniei din momentul sosirii şi înscăunării efective a domnului la Bucureşti sau Iaşi. Dar, dincolo de stabilirea unor astfel de criterii luate, de altfel, chiar dacă nu întotdeauna — în considerare de principalele liste cronologice[1] există, evident, erori materiale de datare mai mult sau mai puţin explicabile.

[1] Am pornit de la premisa că principalele liste cronologice cu autoritate din ultima jumătate de secol sunt cuprinse în A. Sacerdoţeanu, *Îndrumări în cercetările istorice* (Bucureşti), 1945, p. 251—264; *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I (Bucureşti), 1956, anexa I, p. 485—496; *Istoria României în date*, Bucureşti, 1971, p. 453—460; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 698—714. Datele cele mai complete sunt furnizate, în opinia noastră, de *D.I.R.*, *Introducere*, vol. I şi de amintita monografie semnată de C.C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu. Ultima lucrare cuprinde numeroase alte elemente în plus — atunci când s-a dispus de datele corespunzătoare (data emiterii firmanelor de numire sau mazilire, data intrării domnilor în cele două capitale etc.).

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIV, p. 153—155, 1996

În cele ce urmează, dorim să demonstrăm succint şi poate convingător — ca studiu de caz — ceea ce ni se pare a fi cea mai mare neconcordanţă între datele admise de cronologii şi realitate pe baza unor surse istorice edite dar, credem, insuficient analizate [2].

Toate cronologiile consultate indică pentru atât de ştearsa şi particulara domnie a lui Manole Giani Ruset în Ţara Românească, perioada mai 1770—octombrie 1771, precizând totodată că între 5 noiembrie 1769 — 10 iulie 1774 în această ţară a existat o administraţie militară rusă. Astfel formulat, ar rezulta fie că Manole Giani Ruset a fost ales de ţară, fie că a fost instalat ca domn de ruşi (altfel, cum ar fi putut ajunge domn la şase luni după începerea ocupaţiei ruse şi să se menţină pe tron *15 luni* — conform acestor cronologii — în condiţiile ocupaţiei ruse?) Izvoare narative insuficient luate în consideraţie amintesc însă că Manole Giani Ruset fusese numit domn de turci [3] după ce ruşii se retrăseseră la un moment dat, insuficient precizat, din Bucureşti — că ruşii revin apoi, în Bucureşti şi îl numesc pe Manole Giani Ruset care, retras în Oltenia, va scăpa prin fugă, iar ulterior va trece în sudul Dunării, fără a mai reveni pe tron [4].

Fără a fi exprimat explicit, din contextul relatării cronicarului rezultă că evenimentele mai sus menţionate s-au petrecut între anii 1769—1770.

O însemnare edită furnizează informaţii necunoscute din alte izvoare şi *reduce cu un an* (!) perioada domniei lui Manole Giani Ruset, aşa cum este indicată în cronologiile noastre. Redăm partea care priveşte acest episod din însemnare: „1769, au venit muscalii la noiembrie 6 şi au stăpânit Ţara Românească 7 luni. La mai în 7 s-au întors înapoi în leat 1770. Tot la acest leat 1770 au venit Manoil vodă, în mai, *şi-au domnit 6 luni ţara cu turcii.* Tot la acest leat 1770 au venit iar muscalii în Ţara Românească la noiemvr(ie) 14, tot la acest veleat, şi au stăpânit Ţara Românească pân(ă) la leat 1774, închiindu-se pacea la iul(ie) 10. Iar muscali au şăzut în ţară până la octo(mvrie) 10, tot într-acest an" [5] (subl. ns. M.C.). În ceea ce ne priveşte, considerăm că relatarea din această însemnare este conformă cu realitatea [6].

De fapt, însemnarea este confirmată şi de un alt izvor narativ. În cronica atribuită lui Naum Râmniceanu (cunoscută sub denumirea: *Catagrafie de istoria Ţării Româneşti, 1290—1834*) în partea intitulată: *Hronologhiia domnilor Ţării Rumâneşti despre adunarea ce au făcut Pârvul Cantacuzino şi clucer Dimitrache* se precizează: „Atunci, fiindcă era să se lovească oştile cele mari, adică graf

[2] În amintita teză de doctorat, pe baza analizei comparative a informaţiilor cuprinse în vechile însemnări româneşti şi a celor cunoscute din alte surse istorice am stăruit mai mult asupra unor imprecizii şi erori cuprinse în listele cronologice aflate în circulaţia ştiinţifică. Sperăm să putem prezenta mai larg, cu alt prilej, rezultatele acestei analize extinse la nivelul secolului al XVIII-lea.

[3] Letopiseţul atribuit lui Enache Kogălniceanu preciează că „În Ţara Românească, pe aceste vremi (sfârşitul anului 1769 începutul anului 1770), domnu n-avè, ce numai o samă dă boieri căuta trebile şi pen toată ţara jecuè catanele şi turcii" şi descrie apoi împrejurările în care Manole Giani Ruset ajunge domn (Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldoveneşti*, ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, Bucureşti, 1987, p. 147).

[4] „În Ţara Românească, încă au ales o samă di oasti rusască ş-au trimis peste Oltu, la Manoli-vodă ca să-l prindă. Cari în două locuri l-au călcat, di au scăpat cu sufletul în Ţara Ungurească, de au şezut câtăva vrem(i) acolo, nelăsându-i nici tuiu, ni(ci) sângéacu până cându au început a faci răspunde(n)ţâie cu Musunolu la Vidin, di i-au dat voi di au trecutu în ţara turciască" (Pseudo — Enache Kogălniceanu, op. cit., p. 149).

[5] I. Corfus, *Însemnări de demult* (Iaşi), 1975, nr. 6, p. 299.

[6] În noiembrie 1770, a avut loc o nouă campanie rusă în Ţara Românească, prelungită în direcţia Craiovei, ceea ce confirmă relatarea din însemnare (vezi A.N. Petrov, *Voina Rossii s Turţiei i polskimi Konfederatami s 1769—1774* g., tom II, god 1770, St. Petersburg, 1886.

Romiianţov feldmarşal cu vizirul de Basarabia, s-au tras oştile ruseşti din Bucureşti. De care, înţălegând turcii, au făcut domn pe Manuil vodă Ruset ce fusese postelnic şi căimacam Craiovii. 1770—89. Manuil vodă Ruset viind în Bucureşti cu oaste turcească au stătut domn până la luna lui noemvrii 14 leat 1770" [7].

Ambele izvoare consideră încheiată deci această domnie la 14 noiembrie 1770. Chiar dacă Manole Giani Ruset, fugit cu turcii din Bucureşti şi-a mai putut exercita, pe o parte a teritoriului — în Oltenia — atribuţiile de domn, pentru scurt timp, aceasta nu a mai fost cazul după noiembrie 1770.

Considerăm că argumentele privind rectificarea limitelor cronologice referitoare la această domnie vor convinge pe specialişti asupra necesităţii unei noi abordări a problemei cronologiei domnilor din Ţara Românească şi Moldova, chiar şi dacă ar fi de stabilit date noi — nu atât de mult diferenţiate —, ci şi numai de o zi, cum sperăm că am demonstrat şi în cazul lui Constantin Brâncoveanu [8].

[7] Naum Râmniceanu, *Catagrafie de Istoria Ţării Româneşti (*1290—1834*)* — titlu provizoriu — ediţie Marieta Chiper, manuscris, p. 102. Autorul „hronologhiei" descrie apoi domnia lui Manole Giani Ruset, revenirea ruşilor şi plecarea domnului. „Lovindu-se muscalii cu turcii la Plumbuita au fugit turcii şi împreună cu dânşii şi Manuil vodă" şi guvernarea ţării în perioada ocupaţiei ruse: „Venit-au şi de la Braşov vornic Nicolae Dudescul şi Pană clucer Filipescu, pe carii orânduindu-l feldmarşalul la divanul Ţării Rumâneşti i-au trimis la Bucureşti. Deci mai adunându-să boierii au luat orânduială şi alţi boieri şi au pus comendir divanului pe un granadir Meder carii cu numiţii boieri au fost povăţuitori ţării de la leat... până la leat... (locuri albe în text), încât au stătut muscalii în ţară" (p. 103). Vezi şi Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf 1764—1815*, ediţie Dumitru Bălaşa, Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1987, p. 35. Vezi şi Nicolae Iorga, *O scrisoare a lui Manoli Vodă* în „Revistă istorică", XI (1925), p. 1—4.

[8] Marieta Chiper. *Spaţiu şi istorie românească în optica vechilor însemnări pe cărţi din epoca brâncovenească*, în *Constantin Brâncoveanu* (coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu), Bucuresti, 1989, p. 262—274.

† PAUL BINDER

(1935—1995)

La 9 iunie 1995 a încetat din viaţă, la Braşov, dr. Paul Binder, un merituos cercetător al geografiei istorice şi deopotrivă al istoriei culturale a Transilvaniei în evul mediu. Născut în oraşul de la poalele Tâmpei la 9 martie 1935, Paul Binder se trăgea dintr-o familie cu tradiţie în istoria culturală a saşilor ardeleni. Străbunicul său, farmacistul Franz Binder (1820—1875) din Sebeş, întreprinsese mai multe călătorii în Africa (până la izvoarele Nilului Alb), îmbogăţind patrimoniul muzeistic al oraşului natal cu o bogată colecţie de piese etnografice şi plante africane. Această pasiune a cercetării s-a transmis cu aceeaşi intensitate lui Paul Binder. După ce a urmat studii secundare la Braşov, Paul Binder şi-a desăvârşit pregătirea academică prin absolvirea Facultăţii de geografie-geologie a Universităţii din Cluj (1952—1956). A activat apoi, între 1956—1959, ca profesor secundar la Jimbolia (jud. Timiş), revenind în oraşul natal, unde — cu o scurtă întrerupere (1961—1964), când a predat geografia la Bod — Paul Binder a alternat cariera didactică la diferite licee braşovene (1968—1986) cu o intensă activitate de documentare ştiinţifică în calitate de bibliograf şi bibliotecar şef la Biblioteca Regională Braşov (1959—1961, 1964—1968). Aplecarea lui Paul Binder spre cercetarea ştiinţifică, manifestată încă de la începutul carierei sale didactice, a fost încununată în 1971, prin obţinerea titlului de doctor în geografie al Universităţii din Iaşi cu teza *Geografia istorică a oraşului Braşov.* Pensionat înainte de vreme din cauză de boală (1986), Paul Binder avea să-şi consacre de acum înainte eforturile, cu şi mai multă energie, realizării numeroaselor sale proiecte de cercetare.

Dacă la începutul activităţii sale ştiinţifice Paul Binder îşi îndreptase atenţia mai ales asupra unor aspecte de geografie istorică, dar şi al relaţiilor culturale între românii şi saşii ardeleni, odată cu îmbogăţirea impresionantă a informaţiei de care dispunea, studiile de istorie medie vor deveni precumpănitoare. Rodul acestor acumulări au fost o serie de cărţi publicate în maghiară şi română: *Călători transilvăneni în vechea Europă* (Erdélyi útazok a régi Európában, 1976); *Viaţa de breaslă în Transilvania* (Céhes élet Erdélyben, 1981, în colaborare cu Kovách Géza); *Trecutul nostru comun* (Közös múltunk, 1982); *Călători prin Imperiul turcesc* (Utazok a török birodalomban, 1983).

Odată cu deschiderea determinată de evenimentele din decembrie 1989, activitatea ştiinţifică şi didactică a lui Paul Binder a primit un însemnat impuls. Cercetările întreprinse în arhivele şi bibliotecile din Budapesta, dar şi în biblioteca Muzeului săsesc din Gundelsheim/Neckar (Paul Binder devenise între timp membru al *Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde)*, i-au prilejuit îmbogăţirea substanţială a documentaţiei de care dispunea. De asemenea, predarea unui curs de istorie a saşilor ardeleni la Universităţile din Debrecen şi Szeged (1993—1995) a contribuit, la rându-i, la stimularea activităţii sale de cercetare ştiinţifică. Rezultatele au fost pe măsură. Paul Binder a publicat în 1993, în colaborare cu Paul Cernovodeanu, o istorie a catastrofelor naturale din trecutul României

(până la 1800), sugestiv intitulată *Cavalerii apocalipsului.* Un an mai târziu (1994) i-a apărut la Budapesta o lucrare privind istoria onomasticii familiare şi a toponimiei din districtul Bistriţei şi părţile Rodnei între 1698—1865. În acelaşi an a văzut lumina tiparului o interesantă istorie a bisericii şi şcolii maghiarilor evanghelici din Transilvania (1542—1860).

Moartea l-a surprins pe Paul Binder în plină activitate creatoare, răpindu-i posibilitatea încheierii unor lucrări de mare migală, dintre care amintim: *Lexicon Transsilvanicum* (o documentaţie complexă pentru toate localităţile din Transilvania istorică), *Izvoare maghiare ale istoriei saşilor* şi un catalog al nobilimii săseşti din Transilvania *(Nobilitas Saxo-Transsilvanica).*

Prin stingerea din viaţă a lui Paul Binder, medievistica din România pierde un slujitor deosebit de harnic şi temeinic, al cărui crez nestrămutat a fost pe potriva celui exprimat la sfârşitul secolului al XVIII-lea de un geograf ardelean Michael Lebrecht: „Trebuie să-ţi cunoşti patria, dacă vrei să o iubeşti".

COSTIN FENEŞAN

Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de persoane*, ediție îngrijită de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 1995 [800 p.]

Volumul constituie fără îndoială o apariție deosebită, oferind o nouă perspectivă asupra informației documentare cuprinse în cele 11 tomuri ale vechii colecții de surse interne *DIR, A. Moldova*, tipărite între anii 1951—1957 [1]. El se alătură altei valoroase lucrări, ce încorporează *Indicele numelor de locuri* [2], întocmit pentru aceeași serie editorială tot de Al. I. Gonța, un distins specialist al Institutului de istorie „Nicolae Iorga", și a văzut lumina tiparului, de asemenea, prin strădaniile reputatului cercetător și dascăl, Ioan Caproșu, de la Iași.

La capătul unei munci de decenii, desfășurată în cadru instituțional, Al. I. Gonța a reușit să sistematizeze informația din circa 5 000 de acte interne moldave, detectând aproape 6 900 de toponime și mai bine de 24 000 de onomastice, ce i-au slujit, în parte, la alcătuirea studiului *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, în cadrul Editurii Științifice și Enciclopedice, apărută la București, în 1986.

Așadar, acum dispunem de însemnate mijloace de lucru pentru a prospecta mai adânc realitățile istorice din vechea țară a Moldovei, dintre Siret și Nistru, de-a lungul a circa 250 de ani, realități ce se corelează în epocă vieții românilor din cele trei state de la sud-est și nord de Carpați.

Referindu-ne la *Indicele numelor de persoane*, de curând tipărit, vom remarca faptul că nu ne aflăm numai în fața unui adevărat „Atlas" al geografiei umane din spațiul moldav, ci și al unei lucrări marcate de efortul de identificare și sistematizare a atâtor date privind existența și structurile populației, statutul diferitelor categorii ale locuitorilor, din timpul voievozilor Petru I (1384) și Roman I (1392) și până în domnia lui Radu Mihnea (1625).

Ținând seama de unele elemente specifice onomasticei din acest areal, Al. I. Gonța a inserat toate numele de persoane în ordine alfabetică, pornind de la forma în care sunt menționate în documentele vremii, făcând însă trimiteri de la numeroasele patronime, la locul unde acestea apar *în vedetă* precedate de prenume [3]. De acea, pentru familia *Movilă*, ca să luăm un singur exemplu, cititorul este îndrumat la numele lui: *Constantin, Gavrilă, Gheorghe, Ieremia, Ion, Simeon, Toader* și *Vascan Movilă (vol. cit.*, p. *473)*. Desigur, tehnica adoptată nu constituie un impediment în efectuarea unor cercetări de genealogie, deși gruparea onomasticelor sub indicativele patronimelor oferă o mai clară imagine asupra spițelor de rudenie.

Ceea ce trebuie relevat în chip deosebit este efortul autorului de a identifica și a strânge laolaltă mii de trimiteri informative privind familiile nobiliare din Moldova și alte neamuri boierești, în ascensiune din a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în veacul următor, un adevărat mozaic de date de *cursus honorum*, asupra proprietății, a evoluției domeniilor stăpânitorilor de pământ laici și clerici. Lucrarea oglindește însă întreaga dimensiune a existenței locuitorilor dezvăluind nu numai structurile boierimii, dar și aspecte din viața altor categorii sociale, a răzeșilor, a țărănimii dependente (vecini), a robilor tătari — în număr de 83, și a țiganilor totalizând 1679 de suflete-bărbați și femei, nominalizați în paragrafe deosebite, în partea de sfârșit a volumului. Acestora le urmează o filă cu *Erata* la *Indicele numelor de locuri*, editat în 1990.

Onomastica din prezenta lucrare deschide o însemnată perspectivă și în ce privește prezența feminină în societatea vremii, reflectată de mii de trimiteri despre doamne, cneaghine, mame, soții, fiice ale atâtor locuitori din marea masă a populației. Este vorba nu numai de atestarea drepturilor lor de proprietate, de succesiune, ci și a actelor de danie la lăcașuri de cult din țară și din răsăritul ortodox sau de vânzare a unor moșii în împrejurari dramatice. Astfel Anghelina, mătușa lui Mihail Trifan clucerul, căzută în robie la tătari, în timpul lui Ion Vodă cel Viteaz, îi va da acestuia o treime din jumătatea de jos a satului Vlaiceni pe Jijia, pentru

[1] Asupra Ediției *D.I.R.*, *A*, informații în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 405.

[2] Cf. Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri*, ediție de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 1990.

[3] Cf. *Indicele numelor de persoane*, p. 1—752.

70 de galbeni cheltuiţi la răscumpărarea ei [4]. Este învederată, printre altele, şi situaţia cneaghinei Ana, fiica Maricăi, nepoata lui Alexandru Lăpuşneanu, care, fiind pribeagă la Cameniţa, vindea satul Bobuleşti, ţin. Dorohoi, lui Costea Bucioc paharnicul [5].

Numele inserate în volumul de faţă stau mărturie tradiţiilor de viaţă ale lumii răsăritene, fapt explicabil pentru locuitorii de la sud de Dunăre şi nord-est de Carpaţi, care au cunoscut creştinismul cu mai bine de un mileniu înainte. Sute de pagini sunt marcate de onomasticele specifice Calendarului ortodox, de la Ana la Zaharia. Spre exemplu, apelativul *Ioan*, dar şi formele *Ioana*, *Ion*, *Iona* figurează în peste 800 de situaţii [6], în alte mai bine de 500 de cazuri apare apoi forma derivată, *Ionaşco* [7]. Sunt vizibile tot odată influenţele toponimiei şi ale mediului receptate în apelative ca: *Nemţeanul*, *Nistru*, *Nister* sau *Copaci*, *Copăceanu* ş.a., ca şi reverberarea contactelor cu alte etnii şi spaţii de locuire, cum o dovedesc numele: *Cazacul*, *Grecul*, *Rusul*, *Tătarul*, *Ungurul* sau *Ungureanul*, acesta din urmă definind, posibil, pe transilvăneni stabiliţi în Moldova.

Indicele numelor de persoane la colecţia *DIR*, *A. Moldova*, sec. XIV — sec. XVII, reflectă în bună măsură şi aspecte din organizarea instituţională şi teritorială a statului, punând în lumină funcţiile şi atribuţiile deţinute de atâţi locuitori din cinul boierimii şi din alte straturi ale populaţiei, de la domnie şi până la dregătorii satelor, la şoltuzii şi pârgarii aşezărilor urbane, de la înalţi ierarhi la clerul secular sau parohial, cu forme specifice de organizare bisericească. De la un *Iuga protopop*, care slujise cu dreaptă şi credincioasă slujbă, încă din domnia lui Alexandru cel Bun, la acel *Teodor protopop*, trimis de Mihai Viteazul în Polonia pentru a-i determina pe arhiereii ce-l însoţiseră pe Ieremia Movilă să se reîntoarcă în Moldova, atestarea preoţilor din sate, târguri şi oraşe pune în evidenţă rosturile bisericii ca principală instituţie a statului. Vom observa spre pildă că numai sub aliniatul „*Toader*, popa" sunt menţionaţi 20 de preoţi, începând de la 1444 şi până la 1624 [8], alţi şapte figurând la numele „*Toma*, popa", în intervalul 1555—1621 [9].

Prezenţa clerului pe un mai larg areal, precum şi a diecilor, grămăticilor, logofeţilor, atestaţi nu numai în legătură cu activitatea din cancelariile domneşti, ci nemijlocit angajaţi în plan local la alcătuirea a numeroase înscrisuri, stă mărturie procesului dezvoltării treptate a vieţii cultural ecleziastice, a învăţământului, în rândul păturilor de mijloc ale populaţiei [10].

Poziţia geografică a ţărilor române la intersecţia unor vechi căi de legătură cu lumea europeană şi din Orient, ca şi statutul lor de autonomie, au favorizat stabilirea şi la est de Carpaţi a unor grupuri de locuitori, constituţi în comunităţi etnice, spre exemplu aceea a armenilor de la Suceava. Aici, în afară de un şoltuz „rumânesc" actele interne amintesc la 1609 şi de prezenţa lui „Norco", şoltuz" arminesc" [11], fapt explicabil dacă avem în vedere că, încă din 1401 iulie 30, Alexandru cel Bun recunoscuse lui „Ohanes episcop armenesc", ca în întreaga ţară să fie „volnic asupra armenilor cu dreptul său episcopal", dându-i pentru aceasta „scaun în Suceava" [12], mulţi dintre ei, cum se cunoaşte, fiind angrenaţi în activităţi economice.

Indicele de faţă aduce în atenţia cititorului şi imagini ale împrejurărilor dramatice care s-au reverberat asupra locuitorilor moldoveni, aflaţi adesea sub impactul evenimenţialului. Ne vom referi astfel la incursiunile străine, mai precis la aceea a lui Ali-beg şi a fratelui său Schender-beg, însoţiţi de Basarab cel Tânăr—Ţepeluş, care au prădat ţara la 1481, până sub Lunca, Mare pe Siret [13].

[4] Cum se arată în actul din 1610 iunie 1, de confirmare a amintitei danii (*D.I.R.*, XVII *A*, *Moldova*, II, p. 297—298).

[5] *Ibidem*, XVI, III, p. 6 şi IV, p. 254 (*Indicele de persoane*, p. 21).

[6] *Indicele de persoane*, p. 307—333.

[7] *Ibidem*, p. 333—348.

[8] *Ibidem*, p. 675.

[9] *Ibidem*, p. 696.

[10] Menţionăm că numele diecilor, grămăticilor şi al logofeţilor este amintit pe întregul areal moldav, între scriitorii documentelor, al zapiselor numărându-se şi preoţii. Un *Bărnat*, popă scria zapisul pentru Dărmăneşti, în 1607 (*idem*, p. 67).

[11] *Ibidem*, p. 519 (cf. doc. din 1609 ianuarie 28, în *D.I.R.*, XVII, A, II, p. 191, nr. 254).

[12] *Indicele de persoane*, p. 526 (cf. şi *D.R.H.*, *A*, I, p. 21—22). Existenţa vechii comunităţi armeneşti este relevată şi de prezenţa diferiţilor locuitori aparţinând acestei etnii, cum au fost *Cârstea, armeanul* (*Indicele de persoane*, p. 101); la Siret figura în 1610 un *Haceris*, armean (*Ibidem*, p. 275), ca şi un *Olbei*, armean (*ibidem*, p. 526). Un *Andahur*, negustor figura ca martor la Suceava în 1609 (*ibidem*, p 25).

[13] *Ibidem*, p. 17 (cf. *D.I.R.*, XV, A, II. p. 31—32).

Faptele de arme din primăvara anului 1600, când Mihai Viteazul a pătruns în Moldova înfăptuind unirea politică a celor trei state românești, și-au găsit ecoul în confirmarea unor privilegii pe care voievodul le-a acordat, cu deosebire, lăcașurilor de cult. Dar, în perioada ce a urmat reînscăunării lui Ieremia Movilă, diferite documente aveau să facă referiri la tabăra stabilită de Baba Novac, căpitanul de haiduci al viteazului domn, de pe Miletin și de la Vasilăuți pe Prut, incriminând pierderea hrisoavelor de proprietate ale multor boieri și ale altor localnici, chiar și atunci când „Cancelarul" Zamoisky împreună cu „Cazacii Zaporojeni" l-au însoțit pe voievodul Moldovei către Țara Românească [14].

Știrile din surse interne evocă totuși și alte aspecte ale raporturilor dintre statele de la sud și de la est de Carpați, evidențiind de pildă, mai vechea danie a principelui muntean Neagoe Basarab către mănăstirea Moldovița [15]. De asemenea, în *Indicele* datorat lui Al. I. Gonța, figurează un Șerban mazilul, călăraș din Târgoviște, al lui Radu Mihnea, care efectua în 1616 o vânzare la Iași, [16], ca o expresie a mai bunelor legături dintre cele două țări, din vremea domniilor alternative a voievodului în ambele Principate.

Aflată sub suzeranitatea Porții, Moldova va fi mai ales din a doua jumătate a sec. al XVI-lea și apoi supusă cererilor tot mai insistente ale Imperiului otoman, pentru procurarea de alimente și provizii cerute pe piața Constantinopolului sau pentru oaste. De aceea, gelepi și negustori turci sau din lumea grecească sunt atestați printre trimișii Porții, care trebuiau să strângă gorștina oilor și anume: *Hadâm, Teodor Cazachis, Teodor Magheros, Teodor Speriliotes, Teodor Uraniotis* [17]. Alții însă erau angrenați alături de meseriașii [18] și negustorii autohtoni [19] în traficul de mărfuri, în special în centrele urbane.

Iată deci. doar câteva imagini desprinse din multitudinea informațiilor și din problematica materialului încorporat în lucrarea supusă atenției noastre, care aparține deopotrivă tarâmului istoriei, genealogiei, demografiei sau domeniului instituțiilor, ceea ce recomandă volumul ca pe un elaborat de mare utilitate pentru viitoare cercetări, purtând girul medievistului Al. I. Gonța și matricea editorială — care învederează munca lăudabilă a prof. I. Caproșu.

Socotind a fi de prisos să mai subliniem importanța *Indicelui de persoane*, la colecția *DIR, A. Moldova* și meritul celor doi specialiști la alcătuirea și finalizarea lui, ne vom referi încă la câteva aspecte legate de tehnica realizării volumului, ce a reclamat un efort deosebit, o angajare impresionantă. Aceasta nu a putut exclude totuși unele lapsusuri și erori[20]. De exemplu, la indicativul „*Onciul* (Ocniul), fiul lui Iurie, nepot lui Iurie" trebuia adăugat „vistier" și apoi anul „(1603)", ca și trimiterea la volumul din veacul „XVII, I, p. 82" [21]. probabil, omisiuni din faza de tipărire a lucrării. Uneori se fac simțite și deficiențe de alfabetizare a indicativelor, de exemplu la p. 543, prin intercalarea numelor „Pântelei... Pârvan, Pentelei...", care întrerup succesiunea firească a onomasticelor „Păntelei... Păntoaia... Părvan... Părasca" [22].

În unele situații lipsesc trimiterile orientative, necesare detectării persoanelor al căror nume figurează în forme deosebite sau sunt însoțite de atribute diferite în actele timpului. Ne referim astfel la *Irina* cneaghina, fiica lui Bârlădeanul logofăt, menționată la 1605 aprilie 2, care apare însă *în vedetă* la „*Erina* (Irina), fiica lui Bârlădeanul logofăt..." după datele dintr-un act ulterior, de la 1620 [23]. O *Nastașca*, fiica lui Ion Prodan, atestată de asemenea în documentul din 1605, relevat mai sus, figurează sub trimiterea deformată *Năstașcov*, fiica lui Ion Pro-

[14] *Indicele de persoane*, p. 59 (sub indicativul *Baba Novac*); *ibidem*, p. 292 (referințele de sub aliniatul *Ieremia Movilă* — partea finală); p. 453 (indicativul *Mihai Viteazul*); să se vadă și *D.I.R.*, XVII, A, I, p. 120—doc. din 1603 decembrie 15.

[15] *Indicele de persoane*, p. 495.

[16] *Ibidem*, p. 644.

[17] *Ibidem*, p. 275 și p. 663.

[18] Pentru care există deja studiul lui Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.

[19] Referitor la negustorii din țările române să se vadă și bibliografia la P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, *Înfăptuiri și perspective în medievistica românească*, în RI, 33 (1980), nr. 7—8, p. 1292 și urm.

[20] La onomasticul „*Mihail Rugașevici*", apare, spre pildă, în loc de *soțul* Mariei formularea „satul Mariei" (*Indicele de persoane*, p. 456); la trimeterile de la indicativul „*Baba Novac*", — „XVII vol. I 27, 318", trebuie adăugat *vol.* II 318, ș.a.

[21] *Indicele de persoane*, p. 529.

[22] *Ibidem*, p. 542—543.

[23] Să se vadă *D.I.R*, XVII, A, I,p. 222 — doc. din 1605 aprilie 2; cf. și *Indicele de persoane*, p. 202.

dan..." [24]. Datorită unor lapsusuri de trimitere nu am putut-o detecta nici pe *Mărica*, sora Cecei, fiicele Oluşcăi, nepoatele lui Copaci pârcălabul, menţionată în zapisul din 1610 iunie 20, iar mama ei figurează la indicativul *Oliuşca* [25].

Semne de întrebare ridică şi precizarea de la onomasticul „*Anastasie*, episcop de Roman" şi mitropolit de Suceava, la 1566—1569 şi 1576—1578, şi anume" v. şi *Anastasie*, egumen al m-rii Putna [26], deoarece în şirul arhimandriţilor omonimi, doar la „*Anastasie*, egumenul mănăstirii Neamţ (1528)" se arată că acesta s-a aflat şi „egumen al mănăstirii Putna" [27].

La indicativul „*Andriiu*, fiul lui Gorghici, martor în Ghermăneşti, în domnia lui Vasile Lupu (menţ. 1601)" [28], trebuia precizat că este vorba de o *menţiune târzie*, în locul anului respectiv, evitându-se astfel o situaţie anacronică, aşa cum s-a procedat, de altfel, pentru „*Dumitraşco Hrana*" [29], atestat şi el în documentul în cauză.

Unele apelative cum este „*Sobolea*, biserica de la ~" sau „*Teterna*, biserica de la ~" apar nu numai în *Indicele numelor de persoane* [30], dar şi în *Indicele numelor de locuri* [31], deja amintit. Referitor la indicativul *Sobolea* precizăm că el se numără între cele 50 de menţiuni — cu deosebire de toponimie — cuprinse în actul de la 1428 iulie 11, retipărit în seria *Documenta Romaniae Historica*, *A. Moldova*, vol. I, Bucureşti, 1975, la Falsuri, VI, p. 424—425, în noua ediţie de acte interne existând deosebiri faţă de acelaşi text din *DIR*, XIV—XV, *A. Moldova*, I, p. 66. Astfel numele „*Sevco* [32], biserica de la ~" figurează în forma „*Seucă*, în *DRH*, *A*, I, *loc. cit.*, iar apelativul „*Zanevici*" [33], este acum „*Zane*", în noua serie DRH, A, *loc. cit.*

Publicarea în colecţia *D.R.H.*, *A*, a documentelor originale, necunoscute editorilor *D.I.R.*-ului, *A. Moldova*, care au folosit în anumite situaţii copii sau traduceri defectuoase ale actelor respective, a condus implicit la amendarea lecturii unor onomastice, la alte îndreptări şi rectificări la textele din prima serie *D.I.R.*, *A*. De aceea era indicat ca în *cuvântul înainte* să se facă unele observaţii în acest sens, pentru ca cititorul să fie prevenit asupra posibilelor amendări ale unor apelative din prezentul *Indice de persoane*, ţinând seama şi de *falsurile* stabilite în noua ediţie, faţă de cea veche [34].

Aşa cum se prezintă acum, volumul alcătuit de Al. I. Gonţa şi îngrijit pentru tipar de prof. Caproşu, va rămâne ca un dar de preţ pentru cercetătorii trecutului Moldovei, după cum alte valoroase lucrări au fost înfăptuite de-a lungul a mai bine de un secol, în cadru instituţional, sub egida Academiei Române.

C. Bălan

Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo a cura di Luisa D'Arienzo. Volume primo *La Sardegna*, 686 p., volume secondo, *Il Mediterraneo*, 532 p., volume terzo, *Cristoforo Colombo e la sua epoca*, 529 p., Bulzoni Editore, Roma, 1993

Această monumentală culegere de studii închinată memoriei istoricului Alberto Boscolo (1920—1987) este rezultatul iniţiativei prietenilor, colegilor şi discipolilor săi. Culegerea a fost concepută în trei mari volume dedicate Sardiniei, Mediteranei şi lui Cristofor Columb şi epocii sale, adică problematicii acelor domenii cărora Alberto Boscolo le-a consacrat o mare parte a activităţii sale ştiinţifice.

[24] *Ibidem*, p. 490.
[25] *Ibidem*, p. 527.
[26] *Ibidem*, p. 24.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*, p. 31.
[29] *Ibidem*, p. 185.
[30] *Ibidem*, p. 613 şi p. 665.
[31] Cf. Al. I. Gonţa, *Documente privind itoria României*, *A. Moldova*, *veacurile XIV—XVII (1384—1625)*, p. 235, la indicativul * *Soboleşti* (Sobolea, Voboleşti); p. 257 — pentru * *Teterna*, sat, ţ. Suceava.
[32] *Indicele de persoane*, p. 599.
[33] *Ibidem*, p. 749.
[34] Cf., spre exemplu, Leon Şimanschi, *Autenticitatea şi datarea unor acte publicate în colecţia „Documente privind istoria Romaniei"*, în „AIIA «A.D. Xenopol», Iaşi", I (1964), p. 87—105; *ibidem*, *Un pretins act moldovenesc de la Iuga voievod*, în „RA", (1974), nr. 1—2, p. 297—305; să se vadă şi Ion T. Sion, [Documenta Romaniae Historica], 2. *Observaţii asupra indicilor de nume*, în „AIIA «A D. Xenopol», Iaşi", XXI (1984), p. 533—534; etc.

Primul volum al culegerii, acela dedicat Sardiniei, se deschide cu biografia și bibliografia lui Alberto Boscolo, ambele semnate de Luisa D'Arienzo, coordonatoarea generală a lucrării. Urmează patru studii care cuprind evocări ale diferitelor aspecte ale activității istoricului italian, studii semnate de personalități apropiate acestuia, cum ar fi Aldo Penasa, Luigi Bulferetti, Felipe Mateu y Llopis, Federico Udina Martorel. În continuare, volumul conține un număr de 27 de studii care abordează istoria Sardiniei din perioada evului mediu timpuriu și până în zorii secolului nostru. Sunt, cu rare excepții, studii de istorie locală sardă, de mare valoare științifică, dar și câteva studii referitoare la relațiile Sardiniei cu regatul aragonez și cu Spania. Astfel, Francesco Cesare Casula tratează problema tratatelor diplomatice sardo-aragoneze dintre 1323 și 1326, iar Antonello Mattone se ocupă de administrația flotei de galere în Sardinia aflată sub dominație spaniolă.

Alte studii pe care am dori să le amintim în această prezentare se referă la organizarea militară a insulei în epoca dominației bizantine (Giovanni Lilliu), la prezența unui medic evreu în Sardinia secolului XV (Michele Luzzati), la organizarea muncii în orașul Cagliari în același secol (Gabriella Olla Repetto), la imaginea insulei în câteva hărți nautice din 1575 și 1622 (Angela Asole), la răscoalele antifeudale dintre 1793 și 1796 (John Day), la comunitatea greaca din Cagliari de la sfârșitul secolului XVIII și din prima jumătate a secolului XIX (Carlo Pillai). Celelalte studii ale acestui prim volum, la fel de interesante și de valoroase sub aspect științific, dar pe care spațiul ne împiedică să le menționăm pe fiecare în parte, se referă la probleme de istorie maritimă, de istorie a instituțiilor, de geografie istorică, de istorie a dreptului, de genealogie, de istorie a artei și culturii din Sardinia.

Cel de-al doilea volum al culegerii, cel consacrat Mediteranei, cuprinde 31 de studii ce abordează probleme de istorie economică, socială, politică, culturală cu privire specială asupra părții occidentale a Mediteranei și a relațiilor italo-spaniole de la începuturile evului mediu și până în secolul XVIII. Câteva exemple sunt elocvente în acest sens. Astfel, Juan Vernet analizează, în linii generale, navigația din Mediterana Occidentală în secolul X, Manuel Riu face câteva pertinente observații asupra *Cronicii* lui Liutprandi, Jacques Heers se ocupă de puterea politică și puterea economică în Mediterana între anii 1 000 și 1 500, Salvatore Tramontana abordează problema condiției femeii în Sicilia secolului XIV, iar Josefa Mutgé i Vives pune în valoare noi informații și documente cu privire la relațiile dintre Barcelona și Neapole în timpul războiului Genovei din 1333—1335.

Deosebit de important, din punctul nostru de vedere, este studiul lui Rafael Conde y Delgado de Molina, *Las cuentas de un patrón de nave catalán en Constantinopla (1369)* (pp. 217—256). Prin publicarea unor documente ce atestă intensitatea prezenței comerciale catalane în capitala Imperiului bizantin, istoricul spaniol confirmă, indirect, și acele opinii care îi plasează pe negustorii și navigatorii catalani pe poziția a treia ca importanță în viața economică a bazinului Mării Negre din secolul XIV.

La fel de interesante ca aport științific și tratare modernă sunt și celelalte studii din acest volum, ca cel al lui Maria Teresa Ferrer i Mallol referitor la acțiunile corsarilor catalani împotriva Genovei în anul 1370, cel al lui Francesco Giunta despre pirateria în Mediterana la sfârșitul secolului XIV, cel al lui Alfonso Leone despre comerțul dintre Neapole și Sicilia în epoca aragoneză și cel al lui Luis Suárez Fernández despre relațiile dintre Ferdinand Catolicul și Genova, până la alianța din 1493. Alte studii se referă la Sicilia ca exemplu de societate sclavagistă medievală (Henri Bresc), la felul în care Jerónimo Zurita și-a redactat *Analele* (Angel Canellas López), la relațiile dintre genovezi și corsicani, mai ales la acele elemente specifice pentru acțiunile de colonizare din Mediterana medievală (Jean A. Cancellieri), la iconografia și sigilografia viceregilor Cataloniei în secolele XV—XVIII (Jesefina Mateu Ibars), la importanța activităților corsare pentru Mallorca în prima decadă a secolului XVI (Álvaro Santamaria), la cardinalul infante don Fernando ca guvernator al Milanului în anii 1633—1634 (Quintin Aldea) și la Fronda franceză de la mijlocul secolului XVII așa cum se reflectă ea în documentele nunțiilor apostolici (Raffaele Belvederi).

Al treilea și ultimul volum al culegerii, alcătuit din 24 de studii, se referă la Cristofor Columb și la epoca sa. Și aceste studii au o deosebită valoare științifică, atât sub aspectul contribuției documentare, cât și sub aspectul manierei noi, moderne, de abordare a diferitelor probleme.

Volumul este deschis de studiul lui Paolo Emilio Taviani referitor la geniul și la rădăcinile culturale ale gândirii lui Columb. Urmează studiul lui Geo Pistarino despre „călătoria imposibilă" a lui Columb, imposibilă în sensul în care tocmai un om ca el, dominat în mare măsură de o gândire medievală și profund religios, a fost cel care a distrus mitul esențial al evului mediu, al milenarei tradiții creștine a europocentrismului. Antoni Riera i Melis analizează construcțiile navale din Catalonia în secolul care a premers marile descoperiri geografice (1350—1450), iar Osvaldo Baldacci se oprește asupra mijloacelor de navigație folosite de Columb în

prima sa călătorie spre Lumea Nouă. Câteva studii sunt consacrate aportului italian la marile descoperiri geografice, cum ar fi cel al Luisei D'Arienzo referitor la coloniile genoveze din Sevilla, Cádiz, Jérez şi Puerto de Santa Maria în preajma anului 1492, cel al lui José Hinojosa Montalvo despre negustorii florentini din Valencia în perioada de trecere de la evul mediu la epoca modernă şi cel al lui Marco Spallanzani despre câţiva negustori florentini care au ajuns în Lumea Nouă la începutul secolului XVI.

Un studiu care ne-a reţinut în mod deosebit atenţia este cel semnat de José Enrique López de Coca Castañer, *Granada* y *los turcos otomanos (1439—1516)* (pp. 185—199). Aici se arată că sultanul Bayezid al II-lea a fost solicitat, în iarna dintre 1486 şi 1487, să trimită ajutoare regatului Granadei, lucru pe care l-a şi făcut în 1487, când a trimis o escadră în apele Mediteranei Occidentale sub comanda lui Kemal Reis. Acest lucru poate fi considerat şi ca un element important pentru stabilirea datei la care s-a încheiat pacea dintre Bayezid al II-lea şi Ştefan cel Mare, întărind opiniile celor care o fixează în anul 1486.

În concluzie, cele trei volume de studii pe care le-am prezentat foarte succint în rândurile de mai sus reprezintă o incontestabilă realizare ştiinţifică a istoriografiei italiene contemporane, corespunzând, din toate punctele de vedere, tuturor exigenţelor actuale. Dar, pe lângă calitatea lor ştiinţifică indiscutabilă, aceste volume ne mai dezvăluie o calitate la fel de mare, şi anume importanţa pe care a căpătat-o în zilele noastre cooperarea ştiinţifică internaţională, ele fiind rezultatul colaborării dintre istoricii italieni, spanioli şi francezi. Fără această colaborare, fără aportul mai multor şcoli istoriografice, realizarea unor astfel de culegeri care să corepundă standdardelor actuale de exigenţă este o imposibilitate.

EUGEN DENIZE

LUCRĂRI APĂRUTE RECENT ÎN EDITURA ACADEMIEI

DORINA N. RUSU, **Istoria Academiei Române. Repere cronologice**, 1992, 338, p., legat, 290 lei.

PAUL MIHAIL, ZAMFIRA MIHAIL, **Acte în limba română tipărite în Basarabia**, vol. I (1812—1830), 1993, 412, p., 450 lei.

M. MACREA, NICOLAE GUDEA, IANCU MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 215 p., 390 lei.

MIHAI IACOBESCU, **Din istoria Bucovinei**, vol. I **(1774—1862). De la administraţia militară la autonomia provincială**, 1993, 550 p., 600 lei.

AL. ZUB (sub red.), **Victor Slăvescu, 1891—1977**, 1993, 114 ,p., 315 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p., 1 200 lei.

ELIZA CAMPUS, **Ideea federală în perioada interbelică**, 1993, 150 p., 216 lei.

CONSTANTIN BĂLAN, **Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Argeş (sec. XIV— 1848)**, 1994, 648 p., 1 900 lei.

VENIAMIN CIOBANU, **Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea. Ţările române în raporturile polono-otomane-habsburgice (1601—1634)**, 1994, 248 p., 1 800 lei.

APOSTOL STAN, **Agricultura românească în faza finală a clăcăşiei, 1831—1864**, 1994, 192 p., 1 100 lei.

PETRE ŢURLEA, **Şcoala română din Franţa**, 1994, 124 p., 1 100 lei.

INSTITUTUL DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA, **Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania**, vol. XIII, **1366—1370**, 1994, 934, p., 3 850 lei.

NICOLAE LIU, **Revoluţia franceză, moment de răscruce în istoria umanităţii**, 1994, 448 p., 2 800 lei.

GHEORGHE PLATON, AL.—FLORIN PLATON, **Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică (Date statistice şi observaţii istorice)**, 1995, 204 p., 6 500 lei.

EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p., 5 500 lei.

ISSN 1222—4766

Lei 3000

„S.C. UNIVERSUL" S.A.—cd. 1330